A-PDF Merger DEMO : Purchase from www.A-PDF.com to remove the watermark

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ 75% ΑΠΟ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
ΚΑΙ 25% ΑΠΟ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΠΟΡΟΥΣ

ISBN 960-06-1923-9

Ιστορία Β΄ Γυμνασίου

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Ιωάννης Δημητρούκας – Θουκυδίδης Ιωάννου

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Β΄ Γυμνασίου

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία

Β΄ Γυμνασίου

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	**Ιωάννης Δημητρούκας** *Φιλόλογος, εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης* **Θουκυδίδης Ιωάννου** *Σχολικός Σύμβουλος*
ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ	**Νικόλαος Καραπιδάκης** *Καθηγητής Ιονίου Πανεπιστημίου* **Σωτήριος Κόνδης** *Σχολικός Σύμβουλος* **Νικόλαος Λινάρδος** *Φιλόλογος, εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ	**Μαρία Μπαχά** *Εικονογράφος*
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	**Αντώνιος Μαστραπάς** *Φιλόλογος*
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	**Αναστασία Κυρκίνη- Κούτουλα** *Σύμβουλος Π.Ι.*
ΕΞΩΦΥΛΛΟ	**Χρήστος Μποκόρος** *Ζωγράφος*
ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	**«ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ - MULTIMEDIA A.E.»**

Γ΄ **Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ / Ενέργεια 2.2.1 /** Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:
«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ
Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου
Γεώργιος Κ. Παληός
Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Ιωάννης Δημητρούκας   Θουκυδίδης Ιωάννου

Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία

Β΄ Γυμνασίου

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (330-717) 6

I. Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ 7

1. Από τη Ρώμη στη Νέα Ρώμη 7
2. Εξελίξεις ως τις αρχές του 6ου αι. 10
3. Η πάλη της Ορθοδοξίας με τις αιρέσεις και την αρχαία θρησκεία 13

II. ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ 16

1. Ο Ιουστινιανός και το έργο του 16
2. Ο Ηράκλειος και η δυναστεία του (610-717): 19

Εσωτερική μεταρρύθμιση και αγώνας επιβίωσης 20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΛΑΟΙ ΣΤΟΝ ΠΕΡΙΓΥΡΟ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ 22

I. Ο ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ 23

1. Οι Σλάβοι και οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο 23
2. Οι Βούλγαροι και οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο 24

II. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ 26

1. Η εξάπλωση των Αράβων 26
2. Το εμπόριο και ο πολιτισμός του Ισλάμ 29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (717-1025) 31

I. ΠΑΓΙΩΣΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗ Μ. ΑΣΙΑ 32

1. Η διαμόρφωση της μεσαιωνικής ελληνικής βυζαντινής αυτοκρατορίας 32
2. Η μεταβατική εποχή: Οι έριδες για τη λατρεία των εικόνων 34
3. Η βασιλεία του Μιχαήλ Γ' και η αυγή της Νέας Εποχής 36
4. Η διάδοση του Χριστιανισμού στους Μοραβούς και τους Βουλγάρους 39
5. Η Βυζαντινή Εποποιΐα. Επικοί αγώνες και επέκταση της Αυτοκρατορίας 41
6. Η ίδρυση, η εξέλιξη και ο εκχριστιανισμός του Ρωσικού Κράτους 43
7. Σχέσεις Βυζαντίου-Δύσης. Αγώνες για τη διατήρηση των ιταλικών κτήσεων 45

II. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ 48

1. Οι εξελίξεις στην οικονομία και την κοινωνία 48
2. Η νομοθεσία της Μακεδονικής Δυναστείας και η σύγκρουσή της με τους «δυνατούς» 50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (1025-1453) 52

I. Η ΕΞΑΣΘΕΝΗΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΜΕ ΤΗ ΔΥΣΗ 53

1. Η κρίση και οι απώλειες της αυτοκρατορίας κατά τον 11ο αιώνα (1025-1081) 53
2. Οι Κομνηνοί και η μερική αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας 55
3. Η ενετική οικονομική διείσδυση και το σχίσμα των Εκκλησιών 57

II. ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ 59

1. Οι σταυροφορίες και η πρώτη άλωση της Πόλης 59
2. Η περίοδος της Λατινοκρατίας και τα ελληνικά κράτη 62

III. ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΥΠΟΤΑΓΗ ΣΤΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΟΥΣ 65

1. Εξάπλωση των Τούρκων και τελευταίες προσπάθειες για ανάσχεσή τους 65
2. Η Άλωση της Πόλης 67

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ 69

1. Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο 70
2. Βυζαντινή Γραμματεία 74
3. Επιστήμη και Τεχνολογία 78
4. Εικαστικές Τέχνες και Μουσική 80

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ: Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ 85

Ι. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΛΑΩΝ (5ος –10ος αι.) 86

1. Οι συνέπειες της μετανάστευσης των γερμανικών φύλων για την Ευρώπη 86
2. Ο Καρλομάγγος και η εποχή του 89
3. Η φεουδαρχία στη Δυτική Ευρώπη 91

ΙΙ. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ 94

1. Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές (11ος –15ος αιώνας) 94
2. Ο ρόλος της Καθολικής Εκκλησίας και των μοναστηριών στην οργάνωση της ζωής κατά το Μεσαίωνα 99
3. Η καθημερινή ζωή στη μεσαιωνική Ευρώπη 101
4. Λογοτεχνία, Επιστήμη και Τέχνη της μεσαιωνικής Ευρώπη 104

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ: Η ΕΥΡΩΠΗ ΣΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ (15ος –18ος αι.) 108

Ι. ΟΙ ΑΝΑΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ 110

1. Οι ανακαλύψεις 110
2. Αναγέννηση και Ανθρωπισμός 113
3. Η θρησκευτική Μεταρρύθμιση 120
4. Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις από το 15ο ως το 18ο αι. 124
5. Εξελίξεις στα Γράμματα, τις Επιστήμες και τις Τέχνες κατά το 17ο και 18ο αιώνα 129

ΙΙ. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΥΠΟ ΒΕΝΕΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ 133

Γλωσσάρι 140
Χρονολογικοί Πίνακες 143
Βιβλιογραφία 148
Ευχαριστίες 150

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (330-717)

Βυζάντιο ονομάζεται το χριστιανικό κράτος της ελληνορωμαϊκής Ανατολής που αναδύθηκε μέσα από τους κόλπους του Ρωμαϊκού Κράτους. Οι όροι Βυζάντιο και Βυζαντινοί είναι μεταγενέστεροι. Οι κάτοικοι της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αυτοπροσδιορίζονταν με ονομασίες που δηλώνουν τη ρωμαϊκή προέλευση του κράτους (Ρωμαίοι/Ρωμηοί, Ρωμανία, Πολιτεία/Κράτος Ρωμαίων).

Οι σημαντικότεροι σταθμοί στην πορεία της μεταμόρφωσης του Ρωμαϊκού σε Βυζαντινό Κράτος είναι **η εξίσωση των δικαιωμάτων των Χριστιανών** με τα δικαιώματα των άλλων θρησκευτικών ομάδων και η **ίδρυση της Κωνσταντινούπολης** επί **Κωνσταντίνου Α'**, η **ανάδειξη του Χριστιανισμού σε κρατική θρησκεία** και η **διαίρεση της αυτοκρατορίας** επί **Θεοδοσίου Α'** (379-395).

Στη διάρκεια του 4ου και του 5ου αι. το ανατολικό τμήμα του κράτους απέκρουσε την απειλή των Γερμανών, απέκτησε θρησκευτική ομοιογένεια, εξασφάλισε οικονομική σταθερότητα και παρέμεινε **μεγάλη διεθνής δύναμη** ως τα μέσα του 6ου αι. Αντίθετα, η ίδρυση των γερμανικών βασιλείων στη **ρωμαϊκή Δύση** επέφερε την **πτώση της** (τέλη 5ου αι.).

Μεγάλη δραστηριότητα ανέπτυξε το Βυζάντιο επί **Ιουστινιανού Α'** (527-565). Ο αυτοκράτορας ενίσχυσε την κεντρική εξουσία και επιδίωξε να **ανασυστήσει** τη Ρωμαϊκή Οικουμένη, καταλύοντας τα γερμανικά κράτη, αλλά οι μεγάλες πολεμικές δαπάνες εξάντλησαν το κράτος.

Προς τα τέλη του 6ου αι. εκδηλώθηκε στο Βυζάντιο μια πολύπλευρη **κρίση** που οδήγησε σε βαθιές **μεταβολές** και εκτεταμένες **μεταρρυθμίσεις** (7ος αι.). Σημαντική μείωση της βυζαντινής ισχύος επέφεραν και οι **αραβικές κατακτήσεις** στα χρόνια της δυναστείας του Ηρακλείου.

Βαθμιαία η φυσιογνωμία του κράτους μεταβλήθηκε: το **Ρωμαϊκό Κράτος** απομακρύνθηκε από τις λατινικές και παγανιστικές του ρίζες και μεταμορφώθηκε σε **χριστιανική αυτοκρατορία της ελληνικής Ανατολής, το Βυζαντινό Κράτος.**

Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθετε:

Γιατί ο Κωνσταντίνος ίδρυσε ένα νέο διοικητικό κέντρο στην Ανατολή.

Ποια στάση κράτησε απέναντι στον Χριστιανισμό.

Τι ήταν και πώς λύθηκε το γερμανικό πρόβλημα.

Τι ήταν και πώς αντιμετωπίστηκαν οι αιρέσεις και η αρχαία θρησκεία.

Τι άλλαξε στην κοινωνία, την οικονομία και τον πολιτισμό ως τις αρχές του 6ου αι.

Για το σημαντικό έργο του Ιουστινιανού Α' και του Ηρακλείου.

Ι. Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Από τη Ρώμη στη Νέα Ρώμη

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Ίδρυση Κωνσταντινούπολης, χρυσό νόμισμα, Χριστόγραμμα, διάταγμα των Μεδιολάνων, οικουμενική σύνοδος της Νίκαιας.

Το Βυζάντιο συνδέει την ύπαρξή του με το έργο του ρωμαίου αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Α΄. Ο μεγάλος αυτός ηγέτης, για να ανορθώσει το κράτος που κλονιζόταν, πήρε τα ακόλουθα μέτρα:

- Ίδρυσε ένα νέο διοικητικό κέντρο στην Ανατολή, την Κωνσταντινούπολη.
- Αναγνώρισε το δικαίωμα άσκησης της χριστιανικής λατρείας.
- Καθιέρωσε στη διοίκηση τη διάκριση της πολιτικής από τη στρατιωτική εξουσία.
- Έκοψε και έθεσε σε κυκλοφορία ένα πολύ σταθερό χρυσό **νόμισμα.**

α. Ίδρυση Κωνσταντινούπολης

Όταν ο Κωνσταντίνος νίκησε το Λικίνιο, αύγουστο του ανατολικού τμήματος του κράτους και έμεινε μονοκράτορας (324), αποφάσισε να ιδρύσει ένα νέο διοικητικό κέντρο στη θέση του αρχαίου Βυζαντίου, πόλης που είχε μοναδική γεωπολιτική θέση, αφού βρισκόταν στο σταυροδρόμι της Ασίας και της Ευρώπης, του Ευξείνου Πόντου και της Μεσογείου, και μεγάλη εμπορική σημασία..

Η απόφαση αυτή υπαγορεύτηκε από τους ακόλουθους κυρίως λόγους:

- Η Ανατολή διέθετε, σε αντίθεση με τη Δύση, **ακμαίο πληθυσμό** και **οικονομία.**
- Οι **Χριστιανοί,** στους οποίους ο Κωνσταντίνος Α΄ στηρίχτηκε πολιτικά, ήταν **πολυπληθέστεροι** στην Ανατολή.
- Οι μεγάλες πόλεις της Ανατολής υπέφεραν από **θρησκευτικές συγκρούσεις.**
- Από το Βυζάντιο **μπορούσε να αποκρούσει** ευκολότερα τους Γότθους (στο Δούναβη) και τους Πέρσες (στον Ευφράτη).

Ο αυτοκράτορας ανοικοδόμησε το Βυζάντιο σύμφωνα με το ρυμοτομικό σχέδιο της Ρώμης. Προίκισε την πόλη με νέα τείχη, επιβλητικές λεωφόρους και το **φόρουμ** (πλατεία) του **Κωνσταντίνου.** Τη στόλισε με λαμπρά έργα τέχνης, το **Ιερόν Παλάτιον,** το κτίριο της Συγκλήτου και άλλα δημόσια κτίρια: εκκλησίες, λουτρά και δεξαμενές.

Η οικοδόμηση της Κωνσταντινούπολης

Ο Κωνσταντίνος έχτισε ένα μεγάλο ανάκτορο και έναν θαυμάσιο Ιππόδρομο και έστησε δυο στοές, δηλαδή σκεπαστούς δρόμους, για το εμπόριο.

Ονόμασε την πόλη Νέα Ρώμη. Έπειτα πάλι έφτιαξε τις ένδοξες εκκλησίες: τη Μεγάλη Σοφία, τους Αγίους Αποστόλους και την Αγία Ειρήνη, τον Άγιο Μώκιο και τον Αρχάγγελο Μιχαήλ.

Έστησε και μια θαυμαστή πορφυρή κολόνα. Τρία χρόνια έκαναν τα πλοία να τη φέρουν από τη Ρώμη στη Βασιλεύουσα, γιατί ήταν πολύ μεγάλη και βαριά, και έναν ολόκληρο χρόνο έκαναν να την πάνε από την θάλασσα ως την πλατεία [...]. Στην κορφή της έστησε ένα άγαλμα που το έφεραν από την Ηλιούπολη της Φρυγίας και είχε γύρω στο κεφάλι εφτά ακτίνες. Επίσης έφερε κι άλλα υπέροχα πράγματα από πολλές χώρες και πόλεις.

Το ρωσικό χρονικό του Νέστορα Ισκεντέρη, απόδ. Μ. Αλεξανδρόπουλος, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1978, 33-34.

Η Κωνσταντινούπολη προσωποποιημένη δείχνει τον ανδριάντα του Κωνσταντίνου ως «Ανίκητου Ήλιου». «Πεουτιγγέρειος Πίναξ» (Βιέννη, Αυστριακή Εθνική Βιβλιοθήκη).

Στις 11 Μαΐου 330 ολοκληρώθηκε η πρώτη φάση των εργασιών και τελέστηκαν τα εγκαίνια της πόλης, η οποία έλαβε το όνομα του ιδρυτή της (**Κωνσταντινούπολη**). Έκτοτε και για αιώνες την ημέρα αυτή γιορτάζονταν τα γενέθλιά της.

Η Κωνσταντινούπολη ή Νέα Ρώμη βαθμιαία απέκτησε χαρακτηριστικά χριστιανικής πόλης, αφού οικοδομήθηκαν εκεί πολλές εκκλησίες. Παράλληλα η πόλη αναπτύχθηκε ραγδαία: στις αρχές του 5ου αι. ο πληθυσμός της είχε αυξηθεί σε 150.000 ψυχές περίπου, ενώ στα χρόνια του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α΄ (527-565) αριθμούσε 300.000 κατοίκους, σύμφωνα

Η συνοικία της Κωνσταντινούπολης Συκεαί (Πέραν ή Γαλατάς). Βιβλίο της Εκστρατείας του Σουλεϊμάν. Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κωνσταντινούπολης.
Σαν ακρίδες πέφταν οι λαοί,/ Μέλισσες εκεί λαοί πετούσαν,/και ήτανε, πανώρια, δυο γιαλών αφροκάμωτη νεράιδα,/ κι ήσουν Εσύ, Πόλη, ω Πόλη! Και ήτανε της γης το περιβόλι. Κ. Παλαμάς, Ο δωδεκάλογος του Γύφτου.

με τους μετριότερους υπολογισμούς. Έτσι η Νέα Ρώμη, μέσα σε δύο αιώνες ξεπέρασε το πρότυπό της, δηλαδή την Παλαιά Ρώμη.

β. Θρησκευτική πολιτική

Οι οπαδοί του Χριστιανισμού συγκροτούσαν τη δυναμικότερη πληθυσμιακή ομάδα της Ανατολής. Η νέα αυτή θρησκεία φαινόταν ότι μπορούσε να αποκαταστήσει την κλονισμένη ενότητα του Ρωμαϊκού Κράτους.

Για το λόγο αυτό ο Κωνσταντίνος έδειξε ευνοϊκή στάση προς τον Χριστιανισμό. Συγκεκριμένα μετά τη νίκη του επί του Μαξεντίου (312) μετέφερε το μονόγραμμα του Χριστού (**Χριστόγραμμα**), σημαντικό χριστιανικό σύμβολο, από τη στρατιωτική σημαία (λάβαρον) στα νομίσματά του και εξέδωσε νόμους ευνοϊκούς για τους Χριστιανούς.

Πάντως η σθεναρή αντίσταση των οπαδών της αρχαίας θρησκείας που εντοπίζονται τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, ιδίως στους κόλπους της συγκλητικής αριστοκρατίας της Ρώμης, δεν επέτρεψε στον Κωνσταντίνο να υιοθετήσει μια καθαρή θρησκευτική στάση ως το τέλος της ζωής του.

Το **Διάταγμα των Μεδιολάνων** που βασίστηκε σε συμφωνία του Κωνσταντίνου και του Λικίνιου (313), αναγνώρισε στους Χριστιανούς ελευθερία άσκησης της λατρείας τους και έτσι εξίσωσε τα δικαιώματά τους με αυτά των άλλων θρησκειών του Ρωμαϊκού Κράτους. Οι διωγμοί Χριστιανών πάντως έπαυσαν εντελώς, μόνο όταν ο Κωνσταντίνος έγινε μονοκράτορας στο Ρωμαϊκό Κράτος (324).

Ένα χρόνο αργότερα (325) ο Κωνσταντίνος συγκάλεσε στη **Νίκαια της Βιθυνίας** σύνοδο (συνέδριο) επισκόπων απ' όλες τις επαρχίες του Οικουμενικού Ρωμαϊκού Κράτους· γι' αυτό η σύνοδος ονομάστηκε οι-

Αργυρό νόμισμα με το Χριστόγραμμα (στο επάνω μέρος της περικεφαλαίας του Κωνσταντίνου) και την ένσταυρη σφαίρα, σύμβολο της εκχριστιανισμένης ρωμαϊκής οικουμένης. Μόναχο, Νομισματική Συλλογή.

κουμενική. Η **Α′ Οικουμενική Σύνοδος** διατύπωσε τη διδασκαλία της Εκκλησίας έναντι των αιρέσεων που είχαν ήδη εμφανισθεί. Έκτοτε έγιναν πολλές τέτοιες σύνοδοι. Η σύγκλησή τους είχε σκοπό την ειρήνευση της Εκκλησίας και, κατ' επέκταση την ειρήνευση της αυτοκρατορίας.

Θρησκευτική στάση του Κωνσταντίνου

Ο Κωνσταντίνος Α′ [...] έγινε Χριστιανός μόλις το χρόνο που πέθανε. Κατά τη διάρκεια της ζωής του παρέμεινε Ανώτατος Αρχιερέας (ανώτατος αξιωματούχος της ρωμαϊκής θρησκείας) και χρησιμοποιούσε τις εκφράσεις Ημέρα του Ήλιου και Ανίκητος Ήλιος, που, την περίοδο αυτή, συνήθως εννοούσαν τον θεό των Περσών, τον Μίθρα, του οποίου η λατρεία είχε διαδοθεί σε όλη την αυτοκρατορία [...]. Είναι βέβαιο ότι ο Κωνσταντίνος υπήρξε υποστηρικτής της και ότι κληρονόμησε την αφοσίωσή του αυτή από την οικογένειά του. Πιθανόν ο Ανίκητος Ήλιος ήταν ο Απόλλων.

Α. Α. Vasiliev, Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453, Αθήνα 1954, 70.

Ερωτήσεις

1. Με αφορμή την εικόνα του Γαλατά και το ποίημα του Παλαμά και με τη βοήθεια του χάρτη και της αφήγησης συζήτησε με τους συμμαθητές σου τα πλεονεκτήματα της γεωγραφικής θέσης και τον ιστορικό ρόλο που διαδραμάτισε η Πόλη ανά τους αιώνες.
2. Ποια κτίσματα της Κωνσταντινούπολης υπογραμμίζουν τη σχέση της με τη Ρώμη και ποια το χριστιανικό της χαρακτήρα; Ποιο κτίσμα τέλος παραπέμπει στον ιδρυτή της;
3. Η Ύστερη Αρχαιότητα χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη και αλληλεπίδραση πολλών θρησκειών μέσα στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία **(συγκρητισμός)**. Πώς επηρέασε το φαινόμενο αυτό την προσωπική περίπτωση του Κωνσταντίνου Α′, σύμφωνα με το τελευταίο παράθεμα;

2. Εξελίξεις ως τις αρχές του 6ου αι.

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Παρεμβατική οικονομική πολιτική, εκχρηματισμένη οικονομία, μεγάλοι γαιοκτήμονες, πάροικοι, μακρινό εμπόριο, μπαχαρικά, γερμανικό πρόβλημα, αντιγερμανικό κόμμα, Πανεπιστήμιο Κωνσταντινούπολης, Θεοδοσιανός Κώδικας.

Κατά τον 4ο και 5ο αι. μ. Χ. η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία εξακολουθούσε να είναι κυρίως ένα **μεσογειακό κράτος.** Οι αυτοκράτορες, που είχαν την έδρα τους στην Κωνσταντινούπολη, προσπάθησαν να τονώσουν την οικονομία και να λύσουν τα πολιτικά προβλήματα της εποχής τους.

Σημαντικοί αυτοκράτορες

Ιουλιανός (361-363), Θεοδόσιος Α' (379-395), Θεοδόσιος Β' (408-450), Ζήνων (474-491), Αναστάσιος (491-518), Ιουστίνος Α' (518-527)

α. Οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα

Η οικονομία του Πρώιμου Βυζαντινού Κράτους είχε τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Η κύρια πηγή πλούτου ήταν η **γεωργία.**
- Το κράτος ακολουθούσε **παρεμβατική πολιτική,** προσπαθώντας να καθορίσει τις οικονομικές εξελίξεις.
- Στις εμπορικές συναλλαγές χρησιμοποιούνταν ευρύτατα το νόμισμα. Αντίθετα οι ανταλλαγές είδους με είδος ήταν περιορισμένες (εκχρηματισμένη οικονομία).
- Στο ανατολικό τμήμα, ως τα μέσα του 6ου αι., οι πόλεις είχαν βαρύνουσα οικονομική σημασία.

Στην ύπαιθρο η γη άρχισε να συγκεντρώνεται στα χέρια των μεγάλων γαιοκτημόνων, που μετέτρεπαν τους καταχρεωμένους μικροϊδιοκτήτες σε εξαρτημένους αγρότες ή πάροικους. Η ενοικίαση της γης από τον πάροικο ήταν χρονικά απεριόριστη και κληρονομική. Συγχρόνως ο πάροικος ήταν προσδεμένος στο χωράφι που καλλιεργούσε.

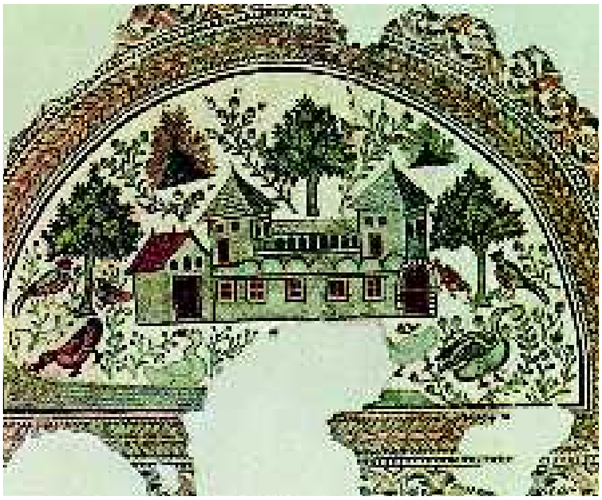

Έπαυλη (villa). Μωσαϊκό δάπεδο της Θάβρακας (Τυνησία, Εθνικό Μουσείο Bardo).

Οι **φόροι** έπλητταν βαρύτερα τον αγροτικό από τον αστικό πληθυσμό και ανάγκαζαν πολλούς αγρότες να εγκαταλείπουν τη γη τους και να καταφεύγουν **στις μονές** ή να **διογκώνουν τον πληθυσμό των μεγαλουπόλεων.** Έτσι ο πολυάριθμος πληθυσμός των πόλεων υπέφερε από τη φτώχεια και γι' αυτό συχνά προκαλούσε ταραχές. Για να αποτρέψουν τέτοιες εκδηλώσεις, οι αρχές των μεγαλουπόλεων και ειδικά της Κωνσταντινούπολης συνήθιζαν να διανέμουν δωρεάν σιτάρι και να οργανώνουν θεάματα στον Ιππόδρομο.

Από την άλλη μεριά η επέκταση της βυζαντινής επιρροής στις χώρες της Ερυθράς Θάλασσας (Αιθιοπία και Υεμένη), ιδίως στα χρόνια του Ιουστίνου Α', διευκόλυνε την ανάπτυξη και αύξησε τα κέρδη του μακρινού εμπορίου. Από το δρόμο της Ερυθράς έλληνες και σύροι έμποροι μετέφεραν στις ακτές της Μεσογείου και στην Κωνσταντινούπολη τα προϊόντα πολυτελείας της Ανατολής (μετάξι, μπαχαρικά κ. ά.).

Νόμισμα και εξωτερικό εμπόριο

Κάποτε (περ. 525) ένας από τους εμπόρους της Αδούλης (λιμάνι της Αιθιοπίας), ο Σώπατρος ήλθε για εμπορικές υποθέσεις στο νησί Ταπροβάνη (σημερινή Σρι Λάνκα, νότια των Ινδιών). Στο νησί είχε αγκυροβολήσει κι ένα περσικό πλοίο. Οι έμποροι της Αδούλης, ανάμεσά τους και ο Σώπατρος, αποβιβάστηκαν στη στεριά. Αποβιβάστη καν κι οι Πέρσες, ανάμεσά τους κι ένας πρεσβευτής. Έπειτα οι άρχοντες και οι τελώνες της χώρας τους δέχτηκαν και τους οδήγησαν μπροστά στο βασιλιά [...].

Ο βασιλιάς [...] διέταξε να του φέρουν τα δύο νομίσματα. Το βυζαντινό ήταν από καθαρό χρυσάφι, λαμπερό κι όμορφο [...]. Το περσικό μιλιαρήσιο ήταν ασημένιο και δεν μπορούσε να συγκριθεί με το χρυσό νόμισμα. [...] Ο βασιλιάς [...] επαίνεσε πολύ το βυζαντινό νόμισμα και είπε: «Πραγματικά οι Ρωμαίοι είναι και λαμπροί και ισχυροί και σοφοί». Και διέταξε να τιμηθεί εξαιρετικά ο Σώπατρος. Τον έβαλαν στη ράχη ενός ελέφαντα και τον περιέφεραν στην πόλη, ενώ χτυπούσαν τα τύμπανα. Αυτά μου τα διηγήθηκαν ο ίδιος ο Σώπατρος και οι έμποροι της Αδούλης που επισκέφθηκαν την Ταπροβάνη. Ο Πέρσης δοκίμασε μεγάλη ταπείνωση και ντροπή όταν έγιναν αυτά.

Κοσμάς Ινδικοπλεύστης, Χριστιανική Τοπογραφία, XI, 17-19, έκδ. Wolska-Conus, τόμ. 3 (Παρίσι 1973), 349-351.

Χρυσό νόμισμα του Ιουστίνου Α' και του Ιουστινιανού Α' ως συναυτοκρατόρων (Λονδίνο, Βρεττανικό Μουσείο).

β. Το γερμανικό πρόβλημα

Όταν πέθανε ο Θεοδόσιος Α' (395), το Ρωμαϊκό Κράτος χωρίστηκε σε ανατολικό και δυτικό τμήμα. Έτσι μοιρασμένο αντιμετώπισε ως τα τέλη του 5ου αι. τις επιθέσεις γερμανικών και άλλων φύλων, τα οποία είχαν αρχίσει ήδη από τον τρίτο αιώνα να εισδύουν στην Ευρώπη. Η έκβαση αυτού του αγώνα ήταν διαφορετική για τα δύο τμήματα της αυτοκρατορίας.

Οι αυτοκράτορες του οικονομικά ισχυρότερου ανατολικού τμήματος εξουδετέρωσαν την απειλή των γερμανικών λαών, πείθοντας τους αρχηγούς τους να στραφούν προς τη Δύση ή επιτρέποντας να εγκατασταθούν ειρηνικά στα εδάφη τους. Η συμβίωση με το ελληνορωμαϊκό πληθυσμιακό στοιχείο διευκόλυνε τη σταδιακή αφομοίωση των Γερμανών.

Προβλήματα προκάλεσε στο κράτος η πολιτική του Θεοδοσίου Α' (379-395) που έδωσε στους ηγέτες των Γερμανών ανώτερες θέσεις στο στρατό και τη διοίκηση του κράτους, για να επιτύχει την ενσωμάτωσή τους. Δημιουργήθηκε έτσι σοβαρός κίνδυνος **εκγερμανισμού** του κράτους.

Τότε οι βυζαντινοί λόγιοι και πολιτικοί αντέδρασαν, οργανώνοντας ένα είδος **πατριωτικού** και **αντιγερμανικού κόμματος.** Το κόμμα αυτό ξεσήκωσε το λαό της πρωτεύουσας που εξόντωσε τους Γότθους και τον αρχηγό τους Γαϊνά (400). Έτσι εξουδετερώθηκε προσωρινά ο γοτθικός κίνδυνος που επανεμφανίστηκε προς τα τέλη του 5ου αι.

Πρόγραμμα του αντιγερμανικού κόμματος

Αντί να δεχόμαστε το να οπλοφορούν οι Σκύθες (Γότθοι), πρέπει να αναζητήσουμε στρατιώτες από την τάξη των γεωργών, που θα πολεμήσουν, για να υπερασπιστούν τη γη τους. Αυτούς να τους εντάξουμε στο στρατό για αρκετό χρόνο. Παράλληλα να ξεσηκώσουμε τους φιλοσόφους, που ασχολούνται με τις μελέτες τους, και τους βιοτέχνες, που δεν σηκώνουν κεφάλι από την καθημερινή δουλειά, και τον νωθρό λαό που ξημεροβραδυάζεται στα θέατρα. Όλους αυτούς να τους πείσουμε να φροντίσουν να περάσει η στρατιωτική διοίκηση στα χέρια των Ρωμαίων [...].

Εμείς πρέπει να ανακτήσουμε το υψηλό ρωμαϊκό φρόνημα και να συνηθίσουμε να κερδίζουμε τις νίκες οι ίδιοι. Όσο για τους βαρβάρους, να μην τους δεχόμαστε ανάμεσά μας και να τους απομακρύνουμε από παντού.

Συνέσιος, Λόγος περί βασιλείας, Migne, Patrologia Graeca, τόμ. 66, στήλες 1092-1093.

Αντίθετα η ερημωμένη από τους πληθυσμούς της και οικονομικά εξαντλημένη Δύση υπέκυψε στα γερμανικά φύλα. Ο γερμανός Οδόακρος υποχρέωσε τον τελευταίο αυτοκράτορα της Ρώμης σε παραίτηση (476) και λίγα χρόνια αργότερα ο Θευδέριχος ίδρυσε το Οστρογοτθικό Βασίλειο με κέντρο τη Ραβέννα (493). Ήταν ένα από τα πολλά γερμανικά βασίλεια της Δύσης. Ο Θευδέριχος έφερε τον τίτλο του ρήγα (rex) και αναγνώριζε θεωρητικά την επικυριαρχία του αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, αλλά στην πράξη ήταν πολιτικά ανεξάρτητος.

Γερμανικά Βασίλεια της Δύσης

Οστρογοτθικό (Ιταλία), **Βουργουνδικό** (Γαλλία), **Φραγκικό** (Γαλλία και Γερμανία), **Βησιγοτθικό** (Ισπανία), **Βανδαλικό** (Βόρεια Αφρική).

γ. Πολιτιστικές εξελίξεις

Ενώ στη Ρώμη, άλλοτε πνευματική πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, οι επιστήμες και οι τέχνες είχαν παρακμάσει, τα πνευματικά ιδρύματα υπολειτουργούσαν και οι βιβλιοθήκες ήταν κλειστές, στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας επιβαλλόταν αργά, αλλά σταθερά το ελληνικό στοιχείο και η ελληνιστική πολιτιστική παράδοση.

Η εξέλιξη αυτή αντανακλάται σε δύο σημαντικά πολιτιστικά γεγονότα: την ίδρυση του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης με διάταγμα του Θεοδοσίου Β' (425) και την έκδοση του Θεοδοσιανού Κώδικα. Το **Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης** διέθετε 16 ελληνόφωνες και 15 λατινόφωνες έδρες διδασκαλίας. Χάρη στο πνευματικό αυτό ίδρυμα, η Βασιλεύουσα άρχισε να συναγωνίζεται τις άλλες μεγάλες πόλεις της Ανα-

Κεγχρεές. Το λιμάνι της Κορίνθου στον Σαρωνικό Κόλπο με τις αποθήκες του. Αναπαράσταση. ΙΕΕ, τ. Ζ' (Αθήνα 1978), 292-293.

τολής (Αθήνα και Αλεξάνδρεια) που διέθεταν σημαντικές ανώτερες σχολές. Η οριακή έστω αριθμητική υπεροχή των ελληνόφωνων εδρών δείχνει ότι ο πολιτιστικός χαρακτήρας της Κωνσταντινούπολης και του ανατολικού τμήματος ήταν σε μεγάλο βαθμό ελληνικός.

Ο **Θεοδοσιανός Κώδικας**, στον οποίο περιλήφθηκαν όλα τα **αυτοκρατορικά διατάγματα** που είχαν εκδοθεί μετά το 312, δημοσιεύτηκε το 438. Η έκδοσή του διευκόλυνε σημαντικά την απόνομή της δικαιοσύνης. Τα σωζόμενα βιβλία της συλλογής αποτελούν σήμερα πολύτιμη πηγή για τη μελέτη των κοινωνικών συνθηκών της εποχής.

Ερωτήσεις

1. Ποιες πληροφορίες μας δίνει το απόσπασμα από τη Χριστιανική Τοπογραφία του Κοσμά Ινδικοπλεύστη για τη γεωγραφία του βυζαντινού εμπορίου και το διεθνές κύρος του Βυζαντίου στις αρχές του 6ου αι.;
2. Πώς μπορείς να δικαιολογήσεις το γεγονός ότι τα περισσότερα φορτία με προϊόντα πολυτελείας της Ανατολής κατέληγαν στην Κωνσταντινούπολη;
3. Ποια συγκεκριμένα μέτρα προτείνει ο φιλόσοφος και επίσκοπος Κυρήνης Συνέσιος για την αντιμετώπιση του γοτθικού ή γερμανικού προβλήματος;

3. Η πάλη της Ορθοδοξίας με τις αιρέσεις και την αρχαία θρησκεία

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Αιρέσεις, Αρειανισμός, Νεστοριανισμός, Μονοφυσιτισμός, οικουμενικές σύνοδοι Κωνσταντινούπολης (381), Εφέσου (431) και Χαλκηδόνας (451), Μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας, σύνθεση Χριστιανισμού-Ελληνισμού.

α. Ο αγώνας κατά των αιρέσεων

Ο Χριστιανισμός και παλιότερα αλλά κυρίως από την εποχή της αναγνώρισής του ήλθε αντιμέτωπος με ποικίλες **αιρέσεις.** Έτσι ονομάστηκαν οι παρεκκλίσεις από την ορθή χριστιανική διδασκαλία (Ορθοδοξία), όπως αυτή διατυπώθηκε επίσημα από την Εκκλησία, με τη συνδρομή του Κράτους, στις **Οικουμενικές Συνόδους.**

Ο Θεοδόσιος Α΄ για τους αιρετικούς

Επιθυμούμε όλοι οι λαοί τους οποίους κυβερνά το κράτος της γαληνότητάς μας να ασκούν τη θρησκεία την οποία ο θείος απόστολος Πέτρος [...] παρέδωσε στους Ρωμαίους [...], για να πιστεύουμε τη μία θεότητα του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος [...] και ευσεβή Τριάδα. Διατάζουμε λοιπόν όλοι όσοι ακολουθούν αυτό το νόμο να αποκαλούνται **καθολικοί χριστιανοί** [Σημ.: *Ο όρος **καθολικοί** δηλώνει τους Χριστιανούς που δέχονται τις αποφάσεις των συνόδων και αντιτίθενται στις αιρέσεις*]. Οι άλλοι όμως, τους οποίους θεωρούμε ανόητους και μανιώδεις, αυτοί να υπομένουν την ατιμία του αιρετικού δόγματος, οι τόποι των συγκεντρώσεών τους να μην ονομάζονται εκκλησίες και να τιμωρούνται πρώτα από τη θεία εκδίκηση και έπειτα από την τιμωρία της δικής μας ισχύος, τη οποία λάβαμε από θεία ευδοκία.

Θεοδοσιανός Κώδικας, XVI, 1. 2, C. Mango, Βυζάντιο: Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης, μετ. Δ. Τσουγκαράκης, Αθήνα 1988, 108.

Το Κράτος στήριξε υλικά και ηθικά την Εκκλησία, συνάμα όμως αναμείχθηκε στις δογματικές διαμάχες. Έτσι τα θεολογικά προβλήματα συνδυάστηκαν με τις πολιτικές σκοπιμότητες.

Η αίρεση που κυριάρχησε κατά τον 4ο αι. ήταν ο **Αρειανισμός.** Δίδασκε ότι ο Υιός είναι δημιούργημα του Πατρός, αμφισβητώντας τη θεότητά του. Προκάλεσε αντιπαραθέσεις και είχε μεγάλη διάδοση τόσο ανάμεσα στους υπηκόους της αυτοκρατορίας όσο και ανάμεσα στους Γότθους και τα άλλα γερμανικά φύλα (εκτός των Φράγκων). Καταδικάστηκε από τις **οικουμενικές συνόδους της Νίκαιας** (325)

Μέγας Βασίλειος. Μικρογραφία χειρογράφου (15ος αι.). Άγιον Όρος, Μονή Διονυσίου.

και της **Κωνσταντινούπολης** (381).

Οι δογματικές διαμάχες, οι οποίες συχνά, κάτω από θρησκευτικό μανδύα, κάλυπταν τοπικές και πολιτιστικές διαφορές, αναζωπυρώθηκαν κατά τον 5ο αι. Αφορούσαν τη σχέση της θείας και της ανθρώπινης φύσης στο πρόσωπο του Χριστού. Ο **Νεστοριανισμός,** που τόνιζε την υπεροχή της ανθρώπινης φύσης, καταδικάστηκε από την **Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο** της **Εφέσου** (431).

Μια άλλη πολύ σημαντική αίρεση ήταν ο **Μονοφυσιτισμός.** Οι οπαδοί του θεωρούσαν –αντίθετα από αυτό που πρέσβευαν οι Νεστοριανοί– ότι η θεία φύση απορρόφησε την ανθρώπινη στο πρόσωπο του Χριστού. Ο Μονοφυσιτισμός αν και καταδικάστηκε από την **Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο** της **Χαλκηδόνας**

(451), κυριάρχησε στις ανατολικές επαρχίες του Βυζαντινού Κράτους (Συρία, Παλαιστίνη, Αίγυπτος).

Η καταπίεση των Μονοφυσιτών από τη βυζαντινή κυβέρνηση υπήρξε ένας από τους παράγοντες που διευκόλυναν αργότερα τις αραβικές κατακτήσεις (630-650). Οι Μονοφυσίτες αποδέχτηκαν την κυριαρχία των Αράβων, για να μπορέσουν να απαλλαγούν από τη σκληρή στάση της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης.

Πώς είδαν οι Μονοφυσίτες την πολιτική του Ηρακλείου

Ο Ηράκλειος δεν επέτρεπε στους Ορθόδοξους (Σημ.: Ο συγγραφέας, μονοφυσίτης ο ίδιος, αποκαλεί Ορθόδοξους τους οπαδούς της αίρεσης αυτής) να παρουσιαστούν μπροστά του και δεν δεχόταν τα παράπονά τους για τις εκκλησίες που τους είχαν αφαιρεθεί. Για το λόγο αυτό, ο θεός της εκδίκησης [...], βλέποντας τη σκληρότητα των Ρωμαίων που σ' όλη τους την επικράτεια λεηλατούσαν σκληρά τις εκκλησίες μας και τα μοναστήρια μας και μας καταδίκαζαν ανελέητα, έφερε από το νότο τους γιους του Ισμαήλ (Άραβες), για να μας ελευθερώσουν από την κακία, την οργή και τον σκληρό φανατισμό των Ρωμαίων εναντίον μας.

Μιχαήλ ο Σύρος, II/2, 412-413, C. Mango, Βυζάντιο, 118.

β. Μέτρα κατά της αρχαίας θρησκείας

Προς τα τέλη του 4ου αι. κρίθηκε οριστικά η αντιπαράθεση μεταξύ αρχαίας θρησκείας και Χριστιανισμού. Η απόπειρα του αυτοκράτορα **Ιουλιανού** (361-363) να ξαναφέρει στη ζωή την λατρεία των θεών του Ολύμπου και να περιορίσει το δικαίωμα των χριστιανών να διδάσκουν σε μη χριστιανικά σχολεία απέτυχε. Οι ιδέες του ήταν ανεδαφικές για την εποχή του.

Ο Θεοδόσιος Α' (379-395) έδωσε το οριστικό πλήγμα στην αρχαία θρησκεία, κλείνοντας τους ναούς και τα μαντεία της και απαγορεύοντας τους Ολυμπιακούς Αγώνες και τα Ελευσίνια Μυστήρια (392-393 μ. Χ.).

Το αυτοκρατορικό διάταγμα του έτους 392 μ. Χ.

Κανένας απολύτως, από οποιαδήποτε τάξη ανθρώπων και αν προέρχεται, [...] να μη σφάζει αθώα ζώα σε καμιά πόλη, για να προσφέρει θυσία σε αναίσθητα σύμβολα [...]. Αν κάποιος τολμήσει να θυσιάσει σφάγιο ή να κάνει μαντική με τα εντόσθια σφαγμένου ζώου, να θεωρηθεί παραδειγματικά ένοχος εσχάτης προδοσίας, να φορτωθεί με όλες τις βαριές κατηγορίες και να καταδικαστεί ανάλογα, ακόμη και αν δεν επιβουλεύθηκε τη ζωή των ηγεμόνων. Για τη βαρύτητα του εγκλήματος είναι αρκετή η ίδια του η φύση, ότι δηλαδή μ' αυτό θέλησε να καταλύσει τους νόμους.

Θεοδοσιανός Κώδικας, XVI, 10, 12, έκδ. P. Krüger–Th. Mommsen, Δουβλίνο–Ζυρίχη 1971, 900.

γ. Η σχέση Χριστιανισμού-Ελληνισμού. Από τη σύγκρουση στη σύνθεση.

Στα τέλη του 4ου και στις αρχές του 5ου αι. ένα κύμα βίας ξέσπασε κατά των μνημείων του αρχαίου κόσμου και των οπαδών της αρχαίας θρησκείας. Το πλήθος, οδηγούμενο από ορισμένους ακραίους και φανατικούς Χριστιανούς, γκρέμιζε ή μετέβαλε σε εκκλησίες τους αρχαίους ναούς και κατέστρεφε τα γυμνά αγάλματα.

Οι Χριστιανοί και τα αρχαία μνημεία

Εσύ βέβαια ούτε έδωσες διαταγή να μένουν κλειστά τα ιερά ούτε να μη συχνάζει κανείς σ' αυτά ούτε απαγόρευσες τη φωτιά και το λιβάνι ούτε τις τιμές από τα άλλα θυμιάματα στους ναούς και τους βωμούς. Οι μοναχοί όμως [...] ορμούν στα ιερά, άλλοι κρατώντας ξύλα και πέτρες και σίδερα και άλλοι χωρίς αυτά, με τα χέρια και με τα πόδια. Έπειτα όλα γίνονται λεία των κατοίκων της Μυσίας (Σημ.: επαρχία της Μ. Ασίας), καθώς γκρεμίζονται οι στέγες, ισοπεδώνονται οι τοίχοι, συντρίβονται τα αγάλματα, ξηλώνονται οι βωμοί, ενώ οι ιερείς πρέπει ή να σιγήσουν ή να πεθάνουν [...].

Λιβάνιος, Προς Θεοδόσιον τον βασιλέα υπέρ των ιερών, XXX, 8-9, έκδ. A. F. Normann, Libanius, Selected Works, τόμ. II, Λονδίνο 1977, 106-108.

Οι διώξεις αυτές είχαν και ανθρώπινα θύματα. Ένα από αυτά ήταν η φιλόσοφος Υπατία από την Αλεξάνδρεια.

Μια άλλη στάση απέναντι στον Ελληνισμό υποδεικνύουν οι **Μεγάλοι Πατέρες** της Εκκλησίας (Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Νύσσης, Γρηγόριος Ναζιανζηνός και Ιωάννης Χρυσόστομος). Οι εξαίρετοι αυτοί εκπρόσωποι της **χριστιανικής διανόησης** (ρητορείας και θεολογίας) στη διάρκεια του 4ου αι., που είχαν σπουδάσει στις φημισμένες σχολές της Αθήνας και των άλλων κέντρων του Ελληνισμού, στράφηκαν συχνά κατά της αρχαίας ελληνικής θρησκείας. Παράλληλα όμως αξιοποίησαν την αρχαία ελληνική φιλοσοφία για τη διαμόρφωση του δόγματος της Τριαδικής Θεότητας και την αντιμετώπιση των αιρέσεων και πρότειναν την επιλεκτική αξιοποίηση των κλασικών κειμένων, με τον τρόπο της μέλισσας που παίρνει από τα άνθη μόνο ό,τι χρειάζεται (Μ. Βασίλειος). Με τη στάση τους αυτή, οι Πατέρες διευκόλυναν τον διάλογο και τη σύνθεση Χριστιανισμού και Ελληνισμού.

Παράσταση μωσαϊκού από έπαυλη στην Αντιόχεια με σκηνή θυσίας (αρχές 4ου αι.). Παρίσι, Μουσείο Λούβρου. Ο Ιουλιανός δοκίμασε εδώ πικρές απογοητεύσεις, ιδιαίτερα όταν επιχείρησε να τελέσει θυσία ζώου στο ναό του Απόλλωνος στο ειδυλλιακό προάστειο Δάφνη.

Ερωτήσεις

1. Πώς χαρακτήριζε και πώς αντιμετώπιζε η αυτοκρατορική εξουσία τους αιρετικούς και πώς οι αιρετικοί την κεντρική εξουσία, σύμφωνα με τα δύο πρώτα παραθέματα;
2. Να εξηγήσεις τη σημασία των όρων καθολικός και ορθόδοξος στα δύο παραθέματα. Με ποια σημασία χρησιμοποιούνται αυτοί οι όροι σήμερα;
3. Ποια η σημασία του αυτοκρατορικού διατάγματος του έτους 392 για την αρχαία θρησκεία και τους οπαδούς της;
4. Σχολίασε την επιθετική στάση μιας μερίδας Χριστιανών εναντίον των μνημείων και των οπαδών της θρησκείας των Ολυμπίων και εκτίμησε τις συνέπειές της.

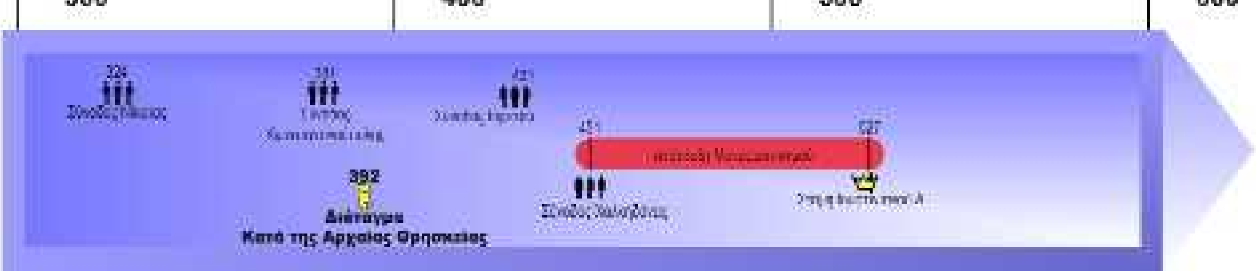

ΙΙ. ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
1. Ο Ιουστινιανός και το έργο του

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Στάση του Νίκα, δήμοι Ιπποδρόμου, Νεοπλατωνική Ακαδημία, Κωδικοποίηση Ρωμαϊκού Δικαίου, Ιουστινιάνειος Κώδικας, Πανδέκτης, Εισηγήσεις, Νεαρές, αποκατάσταση ρωμαϊκής οικουμένης, βασιλική, περίκεντρο κτίριο, βασιλική μετά τρούλου, πεσσοί, ημισφαιρικά τρίγωνα, τρούλος.

α. Η πολιτική του Ιουστινιανού

Ένας από τους σημαντικότερους ηγέτες της πρώιμης βυζαντινής ιστορίας υπήρξε ο Ιουστινιανός Α' (527-565). Το πολιτικό του πρόγραμμα ήταν: **Ένα κράτος, μία εκκλησία, μία νομοθεσία.**

β. Εσωτερική πολιτική

Θέτοντας σε εφαρμογή το πρόγραμμα αυτό, ο αυτοκράτορας κατέστειλε με αποφασιστικότητα και σε συνεργασία με την ικανότατη σύζυγό του **Θεοδώρα,** την εξέγερση των **δήμων** του Ιπποδρόμου Πράσινων και Βένετων, που έμοιαζαν με αθλητικά σωματεία, αλλά είχαν και πολιτική ισχύ, και του λαού της Κωνσταντινούπολης, που ονομάστηκε **Στάση του Νίκα** (532). Ακολούθως ενίσχυσε την αυτοκρατορική εξουσία και περιόρισε σημαντικά τη δύναμη των **δήμων.**

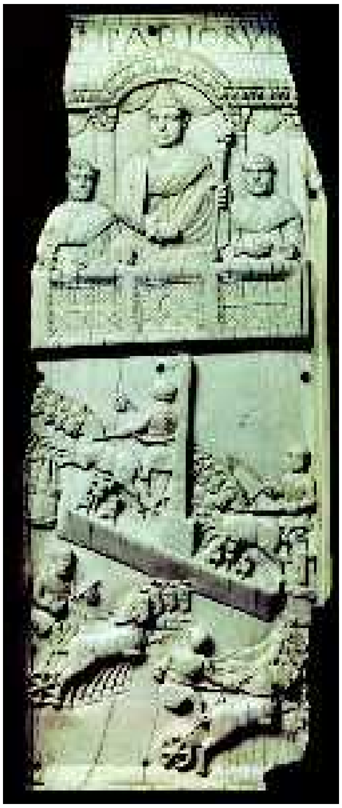

Ο Ιππόδρομος ήταν χώρος έκφρασης της λαϊκής βούλησης Δίπτυχο των Λαμπαδίων (αρχές 5ου αι.) (Μπρέσια, Χριστιανικό Μουσείο).

Παράλληλα ο αυτοκράτορας προσπάθησε με αυστηρούς νόμους να περιορίσει τη δύναμη των μεγάλων γαιοκτημόνων των επαρχιών και να προστατεύσει τους ελεύθερους αγρότες, που ήταν πολύ χρήσιμοι στην κεντρική εξουσία γιατί πλήρωναν φόρους.

Στο θρησκευτικό τομέα προσπάθησε να επιβάλει την Ορθοδοξία σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας και γι' αυτό καταδίωξε τους οπαδούς των αιρέσεων και της αρχαίας θρησκείας και ανέστειλε τη λειτουργία της **Νεοπλατωνικής Ακαδημίας** στην Αθήνα (529). Παράλληλα φρόντισε με κάθε μέσο να διαδώσει το Χριστιανισμό σε λαούς του Καυκάσου και της Ανατολικής Αφρικής.

Το διαρκέστερο έργο του αυτοκράτορα υπήρξε η **κωδικοποίηση του Ρωμαϊκού Δικαίου.** Επειδή το πλήθος και οι αντιφάσεις των νόμων δυσκόλευαν την ομαλή απονομή της δικαιοσύνης, συνέστησε επιτροπή ειδικών για την αναθεώρηση του ισχύοντος Δικαίου.

Κωδικοποίηση του Δικαίου

Ο Ιουστινιανός, επειδή βρήκε τους νόμους σκοτεινούς λόγω της ανεπίτρεπτης πληθώρας τους και σε εμφανή σύγχυση εξαιτίας των αντιφάσεών τους, τους απάλλαξε από την αταξία των απατηλών λέξεων. Παραμέρισε τις αποκλίσεις τους και τους έδωσε διαρκή ισχύ.

Προκόπιος, Κτίσματα Ι 1, έκδ. O. Veh, Μόναχο 1977, 18-19.

Μέσα σε μια πενταετία (529-534) εκδόθηκαν ο **Ιουστινιάνειος Κώδικας** με τους πριν από τον Ιουστινιανό αυτοκρατορικούς νόμους, ο Πανδέκτης που περιλάμβανε γνώμες ρωμαίων νομικών και οι Εισηγήσεις, εγχειρίδιο για τους αρχάριους σπουδαστές της Νομικής. Οι Νεαρές (δηλ. νέοι νόμοι) εκδόθηκαν μετά το 534 και γράφηκαν οι περισσότερες στα ελληνικά, γιατί οι υπήκοοι του ανατολικού τμήματος κυρίως δεν κατανοούσαν τη λατινική. Το Ιουστινιάνειο Δίκαιο αποτέλεσε τη βάση του Δικαίου της Νεότερης Ευρώπης.

γ. Εξωτερική πολιτική

Η εξωτερική πολιτική του Ιουστινιανού απέβλεπε στην **αποκατάσταση της Ρωμαϊκής Οικουμένης,** δηλαδή την ανόρθωση της ρωμαϊκής εξουσίας στη **Δύση.** Αν το **Βανδαλικό Βασίλειο** στη Β. Αφρική καταλύθηκε εύκολα και γρήγορα (533-534), οι αγώνες για

την κατάκτηση του **Οστρογοτθικού Βασιλείου** στην Ιταλία υπήρξαν μακροί και σκληροί (535-555). Τέλος από το **Βησιγοτθικό Βασίλειο** στην Ισπανία ανακτήθηκαν μόνο οι παράκτιες περιοχές στα ΝΑ.

Πολύ επικίνδυνη έγινε η κατάσταση στην **Ανατολή,** όταν ο πέρσης μεγάλος βασιλιάς Χοσρόης Α' κατέλαβε εκτεταμένες περιοχές. Ωστόσο με τη **συνθήκη του 562** η εύθραυστη ισορροπία μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων της εποχής, Βυζαντίου και Περσίας, αποκαταστάθηκε.

Στη γραμμή του Δούναβη και τη Χερσόνησο του Αίμου ο Ιουστινιανός έκτισε πολλά φρούρια και δαπάνησε τεράστια ποσά για την εξαγορά της ειρήνης, αλλά δεν μπόρεσε να αναχαιτίσει τις καταστροφικές εισβολές των Σλάβων και άλλων λαών στις ευρωπαϊκές επαρχίες .

Συνολικά η εξωτερική πολιτική του Ιουστινιανού Α' ήταν σύμφωνη με τη ρωμαϊκή παράδοση και πολύ φιλόδοξη, αλλά ξεπερνούσε τις δυνατότητες του κράτους. Οι πόλεμοί του στη Δύση και την Ανατολή απογύμνωσαν τις ευρωπαϊκές επαρχίες από στρατεύματα και άδειασαν τα κρατικά ταμεία. Η κατάσταση αυτή εξασθένισε τη διεθνή θέση του Βυζαντίου και είχε ολέθριες επιπτώσεις στην εδαφική ακεραιότητα του κράτους επί των διαδόχων του.

δ. Κτίσματα και Αγία Σοφία

Ιδιαίτερα φιλόδοξο υπήρξε το οικοδομικό πρόγραμμα του Ιουστινιανού. Κατασκευάστηκε μεγάλος αριθμός έργων που ήταν χρήσιμα στην άμυνα (φρούρια και τείχη), τη θρησκεία (ναοί), την υποδομή και την κοινή ωφέλεια (δρόμοι, γέφυρες, υδραγωγεία, αποθήκες σιτηρών). Λίγα από αυτά άντεξαν στο πέρασμα του χρόνου, όπως οι οχυρώσεις της συριακής Σεργιούπολης (σημερινή Resafa) και η Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη.

Η Αγία Σοφία είναι το λαμπρότερο κτίσμα της βυζαντινής τέχνης. Εκπροσωπεί το νέο ρυθμό **βασιλική μετά τρούλου,** που προήλθε από το συνδυασμό του κατά μήκος άξονα των **βασιλικών** (μακρόστενων ρωμαϊκών κτιρίων) με τον καθ' ύψος άξονα των **περίκεντρων** (κυκλικών ή πολυγωνικών) **κτιρίων.** Ο συνδυασμός αυτός εφαρμόστηκε πρώτη φορά στο ναό της Αγίας Ειρήνης και εξέφραζε την αγάπη του Ιουστινιανού Α' για τις μνημειώδεις κατασκευές.

Οι αρχιτέκτονες Ανθέμιος από τις Τράλλεις και Ισίδωρος από τη Μίλητο της Μ. Ασίας, που επεξεργάστηκαν τα σχέδια και διεύθυναν τις εργασίες κατασκευής της (532-537), έδωσαν έμφαση στο κέντρο, δηλαδή στον καθ' ύψος άξονα του ναού. Το κτίριο είναι σχεδόν τετράγωνο (76 Χ 71 μ.). Τέσσερις ογκώδεις πεσσοί (τετράγωνοι κίονες) σχηματίζουν το κεντρικό τετράγωνο. Οι πεσσοί συνδέονται με τόξα που σχηματίζουν ημισφαιρικά τρίγωνα και δημιουργούν ένα στεφάνι, πά-

Επιστολή του καταζητούμενου Γελίμερου, τελευταίου βασιλιά των Βανδάλων

«[...] Δεν ξέρω τι άλλο να σου γράψω. Γιατί η τωρινή συμφορά μου πήρε το μυαλό. Να είσαι καλά, φίλε μου Φάρα, μόνο στείλε μου, σε παρακαλώ, μια κιθάρα, ένα καρβέλι ψωμί και ένα σφουγγάρι».

Όταν ο Φάρας διάβασε την επιστολή, απορούσε και δεν μπορούσε να ερμηνεύσει την ακροτελεύτια φράση της, ώσπου ο γραμματοκομιστής του εξήγησε ότι ο Γελίμερος χρειαζόταν το καρβέλι, επειδή επιθυμούσε να δει με τα ίδια του τα μάτια και να φάει ψωμί, αφού από τότε που ανέβηκε στο όρος Παπούα δεν είχε δει ποτέ του ψημένο ψωμί· το σφουγγάρι του χρειαζόταν, γιατί το ένα του μάτι είχε πάθει φλεγμονή από την απλυσιά και ήταν πολύ φουσκωμένο. Τέλος, όπως ήταν ικανός κιθαριστής, είχε συνθέσει τραγούδι για τη τωρινή του συμφορά και βιαζόταν να το εκτελέσει με τη συνοδεία κιθάρας, κλαίγοντας και θρηνώντας. Όταν άκουσε αυτά τα λόγια ο Φάρας, κυριεύτηκε από βαθύ πόνο και εξέφρασε τη λύπη του για τη μοίρα των ανθρώπων. Ανταποκρίθηκε ωστόσο στην παράκληση και έστειλε στον Γελίμερο όλα όσα χρειαζόταν.

Προκόπιος, *Υπέρ των πολέμων, IV, 27-34*
εκδ. O. Veh, Μόναχο 1971, 210.

Το κράτος του Ιουστινιανού μετά την ανάκτηση της Δύσης

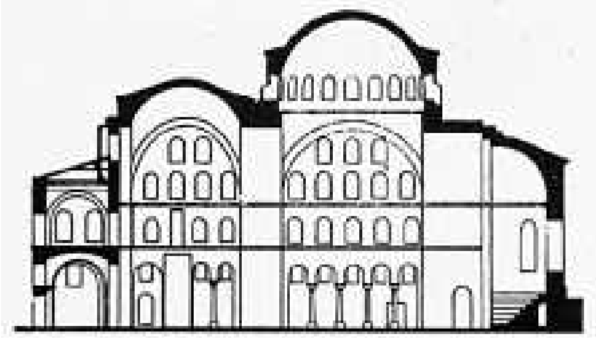

Αγία Ειρήνη (Κωνσταντινούπολη).
Σχέδιο κατά Salzenberg.

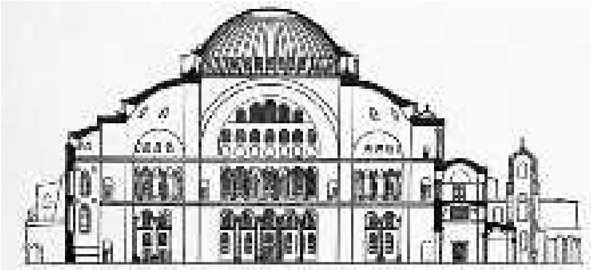

Τομή Αγίας Σοφίας κατά A. M. Schneider.

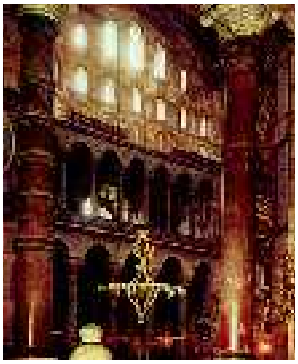

Κάτω, άποψη της Αγίας Σοφίας. Επάνω, το εσωτερικό της Μεγάλης Εκκλησίας.

νω στο οποίο στηρίζεται ο τεράστιος τρούλος. Ο τρούλος μοιάζει να κρέμεται από τον ουρανό (Προκόπιος). Το φως εισδύει άπλετο από τα παράθυρά του και πλημμυρίζει το εσωτερικό του ναού. Ο ιστορικός Προκόπιος εξαίρει το **κάλλος** και το **μέγεθος** της Αγίας Σοφίας. Από τους τριάντα δύο ναούς που ο Ιουστινιανός έχτισε στην Κωνσταντινούπολη η Αγία Σοφία ήταν η μόνη που άντεξε στο χρόνο, υμνήθηκε και έγινε σύμβολο και πηγή έμπνευσης όχι μόνο για το μεσαιωνικό αλλά και για το νεότερο Ελληνισμό.

Ερωτήσεις

1. Έχει λεχθεί ότι ο Ιουστινιανός ήταν ο τελευταίος ρωμαίος αυτοκράτορας στο βυζαντινό θρόνο (G. Ostrogorsky). Μπορείς να εξηγήσεις το χαρακτηρισμό;
2. Γιατί ο Ιουστινιανός αναθεώρησε και κωδικοποίησε το ισχύον ρωμαϊκό Δίκαιο. Ποια ήταν η σημασία του νομοθετικού του έργου;
3. Ποιο είναι κατά τη γνώμη σου το στοιχείο της Αγίας Σοφίας που εντυπωσίαζε και εντυπωσιάζει ακόμη και σήμερα τον επισκέπτη;

2. Ο Ηράκλειος και η δυναστεία του (610-717): Εσωτερική μεταρρύθμιση και αγώνας επιβίωσης

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Σλάβοι, Πέρσες, Τίμιος Σταυρός, μεταρρύθμιση, θέματα, στρατιωτικά κτήματα, στρατηγός, εξελληνισμός, *πιστὸς ἐν Χριστῷ βασιλεύς*.

α. Το Βυζάντιο σε κρίση

Στο δεύτερο μισό του 6ου και τις αρχές του 7ου αι. το Βυζάντιο συγκλονίστηκε από μια πολύπλευρη κρίση. Λοιμοί, κακές σοδειές, σεισμοί και εισβολές στα εδάφη της αυτοκρατορίας οδήγησαν στην εγκατάλειψη ή την παρακμή των πόλεων, στη μείωση του πληθυσμού και την υποχώρηση του εμπορίου και της νομισματικής κυκλοφορίας. Η επέκταση της κρίσης στη δημόσια οικονομία οδήγησε στην παραμέληση του στρατού.

Οικονομία και στρατός στα μέσα του 6ου αι.

Βρήκαμε το δημόσιο να είναι καταφορτωμένο με πολλά χρέη και να έχει φτάσει στη χειρότερη φτώχεια [...] και τον στρατό τόσο παραμελημένο από την έλλειψη των αναγκαίων, ώστε το κράτος να σφυροκοπείται από τις αδιάκοπες εισβολές και επιδρομές των βαρβάρων.

Από Νεαρά του Ιουστίνου Β' (566 μ. Χ.), Jus Graecoromanum, τ. Ι, 1-2 (Νεαρά 1).

Οι Σλάβοι άρχισαν να κατακλύζουν τις ευρωπαϊκές επαρχίες και οι Πέρσες έφτασαν στις ακτές του Βοσπόρου. Στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου η κατάσταση της αυτοκρατορίας ήταν εξαιρετικά κρίσιμη.

Μόνο η κινητοποίηση όλων των δυνάμεων του κράτους και μια ριζική **μεταρρύθμιση** θα μπορούσαν να αποτρέψουν τη διαγραφόμενη καταστροφή. Το έργο αυτό ανέλαβε και έφερε σε πέρας ο Ηράκλειος και η δυναστεία του.

β. Η αντεπίθεση του Ηρακλείου

Ο Ηράκλειος αντιπροσωπεύει τον τύπο του στρατηγού-αυτοκράτορα που ηγήθηκε προσωπικά του βυζαντινού στρατού. Αφού αναδιοργάνωσε το στράτευμα με την οικονομική συμπαράσταση της εκκλησίας, επιχείρησε συνεχείς εκστρατείες κατά των Περσών (622-628). Στη μάχη της Νινευί, κοντά στα Γαυγάμηλα, πέτυχε να συντρίψει τους Πέρσες και να ανακτήσει όλες τις βυζαντινές επαρχίες στην Εγγύς Ανατολή (627). Ταπεινωτική ήττα υπέστησαν και οι Άβαροι και οι Σλάβοι, όταν σε συνεννόηση με τους Πέρσες, πολιόρκησαν την Κωνσταντινούπολη (626).

Ο Ηράκλειος ως Δαυίδ. Αργυρός δίσκος (αρχές 7ου αι.). Νέα Υόρκη. Μητροπολιτικό Μουσείο.

Πέρσης βασιλιάς παρακολουθεί διεξαγωγή μάχης. Λυών. Ιστορικό Μουσείο Υφασμάτων.

Επειδή οι Πέρσες είχαν αρπάξει τον **Τίμιο Σταυρό,** το ιερότερο κειμήλιο του Χριστιανισμού, οι εκστρατείες του Ηρακλείου προσέλαβαν έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα. Ο αυτοκράτορας εξύψωσε το φρόνημα των στρατιωτών του με φλογερές ομιλίες κατά των εχθρών του Χριστιανισμού και της Ρωμανίας.

Η ατμόσφαιρα αυτή ενέπνευσε τους στρατιώτες του που αγωνίστηκαν με αυταπάρνηση και σημείωσαν μεγάλες επιτυχίες. Ωστόσο οι επιτυχίες αυτές αποδείχτηκαν πρόσκαιρες.

γ. Θέματα και εξελληνισμός του κράτους

Τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου σκιάζονται από τις αραβικές κατακτήσεις. Οι ανάγκες της άμυνας εναντίον των Αράβων φαίνεται ότι παρακίνησαν τους διαδόχους του να εγκαθιδρύσουν στη Μ. Ασία στη διάρκεια του 7ου αι. ένα νέο διοικητικό σύστημα που στηριζόταν στα θέματα, διοικητικές περιφέρειες με δικό τους στρατό.

Γένεση των θεμάτων και επικράτηση της ελληνικής

Όταν ήταν αυτοκράτορας ο Ηράκλειος [610-641] που καταγόταν από τη Λιβύη, η επικράτεια του Ρωμαϊκού Κράτους **περιορίστηκε και ακρωτηριάστηκε** τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση. Τότε οι διάδοχοί του, που δεν ήξεραν πού και πώς να ασκήσουν την εξουσία τους, **κατέτμησαν** σε μικρά τμήματα τη διοίκησή τους και τα μεγάλα στρατιωτικά σώματα και εγκατέλειψαν την προγονική τους λατινική, υιοθετώντας την ελληνική γλώσσα [...]. Γιατί (παλιότερα) ονόμαζαν τους **χιλίαρχους λογγίνους** και τους **εκατόνταρχους κεντουρίωνες** και τους τωρινούς **στρατηγούς κόμητες.** Αλλά και η ονομασία θέμα είναι ελληνική και όχι ρωμαϊκή και προέρχεται από τη **θέση.**

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος,
Περί θεμάτων, έκδ. A. Pertusi,
Πόλη του Βατικανού 1952, 60.

Στο θεματικό στρατό υπηρετούσαν ελεύθεροι αγρότες, στους οποίους το κράτος παραχωρούσε **στρατιωτικά κτήματα** ή **στρατιωτόπια.** Με τα έσοδά τους οι στρατιώτες συντηρούσαν τις οικογένειές τους, αγόραζαν τον οπλισμό τους και κάλυπταν τα έξοδα των εκστρατειών. Ο θεματικός στρατός αντικατέστησε τους παλαιούς μισθοφορικούς στρατούς και αποτέλεσε ένα είδος εθνικού στρατού που αποδείχθηκε εξαιρετικά αποτελεσματικός για την άμυνα της αυτοκρατορίας.

Η στρατιωτική και πολιτική διοίκηση των επαρχιών, η οποία στο παλαιό διοικητικό σύστημα της αυτοκρατορίας ασκούνταν από διαφορετικά πρόσωπα, ενώθηκαν τώρα στο πρόσωπο του στρατηγού. Ο **στρατηγός** ασκούσε την ανώτατη εξουσία μέσα στα όρια του θέματος.

Προς τα τέλη του 7ου αι. το σύστημα των θεμάτων σταθεροποιήθηκε και άρχισε να εξαπλώνεται και στις ευρωπαϊκές επαρχίες του κράτους.

Επιστολή του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Β΄ στον πάπα (17-2-687)

Έπειτα επιτρέψαμε να μπουν στο χώρο της συνόδου οι οσιότατοι πατέρες και οι μακαριστοί **Πατριάρχες** μαζί με τον **αποκρισιάριο** (δηλ. επίσημο απεσταλμένο) της Αγιότητάς Σας και η σεβαστή **σύγκλητος** και οι θεοφιλείς **μητροπολίτες** και οι **επίσκοποι** που μένουν προσωρινά εδώ στη Βασιλεύουσα (δηλ. στην Κωνσταντινούπολη) και ακολούθως οι στρατιώτες που υπηρετούν στις **σχολές** (δηλ. στρατιωτικά σώματα) του Ιερού Παλατίου (Scholae Palatii) και μέλη των **συντεχνιών** και των δήμων και των **εξκουβιτόρων** (φρουράς του Παλατιού) και ακόμη ένας αριθμός στρατιωτών από τα θεοφιλή στρατεύματά μας – τόσο από το **θέμα Οψικίου** όσο και τα θέματα **Ανατολικών, Θρακησίων** (εδώ το θέμα Θράκης, το πρώτο που ιδρύθηκε στην ευρωπαϊκό τμήμα του κράτους) και ομοίως το θέμα των **Αρμενιακών,** αλλά και από το στρατό του **εξαρχάτου,** (δηλ. διοικητικής περιφέρειας που διοικούσε ένας έξαρχος) της Ιταλίας, έπειτα από τους Καραβησιάνους (δηλ. ναύτες του ομώνυμου ναυτικού θέματος με έδρα τη νήσο Κέω) και τους **Septensiani** (δηλ. στρατιωτικό σώμα που έδρευε στο φρούριο Septem/Ceuta απέναντι από το Γιβραλτάρ) ή το στρατό της Σαρδηνίας και [του **εξαρχάτου**] **της Αφρικής** [...].

R. Riedinger (εκδ.), Acta conciliorum
oecomenicorum 2, 2, 2: Concilium universale
constantinopolitanum tertium,
Βερολίνο 1992, 886-887.

Μια άλλη σημαντική αλλαγή της εποχής αυτής είναι η ολοκλήρωση του **εξελληνισμού** της κρατικής διοίκησης. Επίσημη γλώσσα στην πολιτική και στρατιωτική διοίκηση έγινε η ελληνική, ενώ οι ρωμαϊκοί τίτλοι αντικαταστάθηκαν από ελληνικούς. Πρώτος ο Ηράκλειος υιοθέτησε τον τίτλο ***βασιλεὺς*** με τη χριστιανική προσθήκη «***πιστὸς ἐν Χριστῷ***».

Η εξέλιξη αυτή σηματοδοτεί σε συμβολικό επίπεδο το οριστικό τέλος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και την αρχή της μεσαιωνικής ελληνικής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

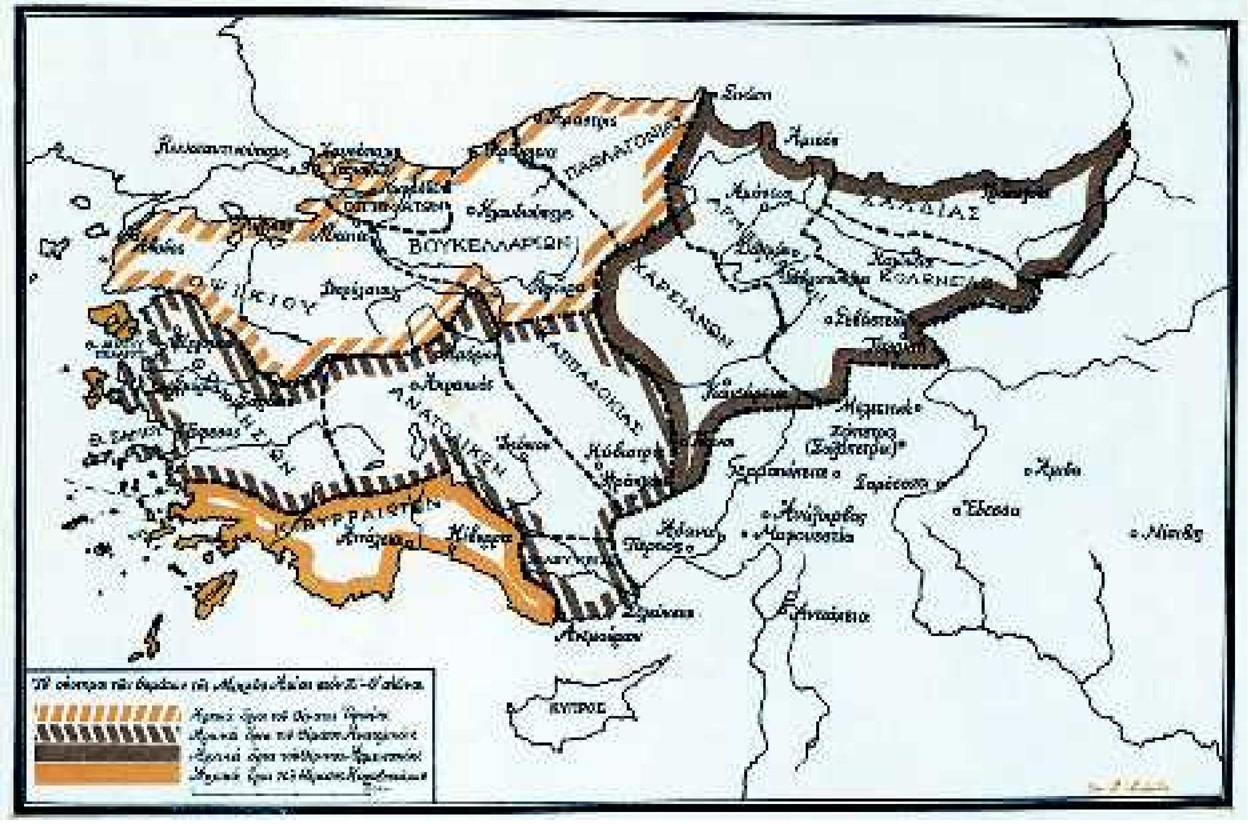

Η θεματική οργάνωση της Μ. Ασίας κατά την περίοδο 7ος-9ος αι.

Ερωτήσεις

1. Να επισημάνεις παράγοντες που συνέβαλαν στη νίκη του Ηρακλείου κατά των Περσών.
2. Ποια ανάγκη υπαγόρευσε την καθιέρωση των θεμάτων, όπως προκύπτει έμμεσα από το σχετικό απόσπασμα του έργου *Περί θεμάτων*;
3. Ποιες διοικητικές περιφέρειες (εξαρχάτα και θέματα) περιλάμβανε και ποια στρατιωτικά σώματα διέθετε το Βυζάντιο στα τέλη του 7ου αι. σύμφωνα με το τελευταίο παράθεμα; Αφού μελετήσεις προσεκτικά το χάρτη, να επισημάνεις ποια νέα θέματα και με ποιο τρόπο ιδρύθηκαν μεταξύ 7ου και 9ου αι. στη Μ. Ασία.
4. Μπορείς να εξηγήσεις γιατί ο Ηράκλειος απεικονίζεται ως Δαβίδ; Τι γνωρίζεις από την Παλαιά Διαθήκη που θα μπορούσε να στηρίξει τον παραλληλισμό;

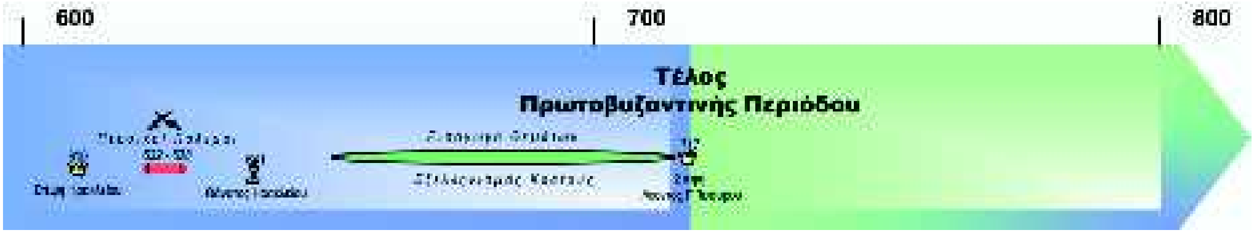

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΛΑΟΙ ΣΤΟΝ ΠΕΡΙΓΥΡΟ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Κατά τον 4ο και 5ο αι. διάφοροι γερμανικοί λαοί, όπως οι **Γότθοι,** εγκαταστάθηκαν προσωρινά στα Βαλκάνια και ανέπτυξαν με το Βυζάντιο σχέσεις που είχαν αναγκαστικά μικρή διάρκεια.

Διαρκέστερες σχέσεις με το Βυζαντινό Κράτος δημιούργησαν οι Σλάβοι και οι Βούλγαροι, λαοί που εγκαταστάθηκαν μόνιμα στα Βαλκάνια. Οι **Σλάβοι** αρχικά οργάνωσαν στο γεωγραφικό χώρο της σημερινής ηπειρωτικής Ελλάδας αυτόνομες κοινότητες, τις **σκλαβηνίες** (7ος–8ος αι.), που κατά τους επόμενους αιώνες αφομοιώθηκαν από το Βυζάντιο. Οι **Βούλγαροι** στα τέλη του 7ου αι. ίδρυσαν κράτος ανάμεσα στο Δούναβη και την οροσειρά του Αίμου, που αναγνωρίστηκε από το Βυζάντιο. Από τις αρχές του 8ου ως τις αρχές του 9ου αι. το νέο αυτό κράτος συγκρούστηκε στρατιωτικά και σχετίστηκε εμπορικά με το Βυζάντιο, ενώ γύρω στα 864 ασπάστηκε το Χριστιανισμό.

Πολύ σημαντική για την εξέλιξη του Βυζαντίου αποδείχτηκε η εμφάνιση των **Αράβων.** Ο λαός αυτός κατέκτησε τις βυζαντινές επαρχίες της Μέσης Ανατολής και της Β. Αφρικής και διεκδίκησε από το Βυζάντιο την κυριαρχία της Μεσογείου. Οι Άραβες ανέπτυξαν σημαντικό πολιτισμό, αξιοποιώντας παλαιότερους πολιτισμούς, και διέπρεψαν στο εμπόριο. Συγκρούστηκαν στα πεδία των μαχών με το Βυζάντιο, αλλά ανέπτυξαν μαζί του και εμπορικές και πολιτιστικές σχέσεις.

Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθετε:
Για την προέλευση, τις συνθήκες εγκατάστασης στις βυζαντινές χώρες και τις σχέσεις με το Βυζάντιο των Σλάβων και των Βουλγάρων.

Για την ίδρυση, την επέκταση, τον πολιτισμό και το εμπόριο του Ισλάμ.

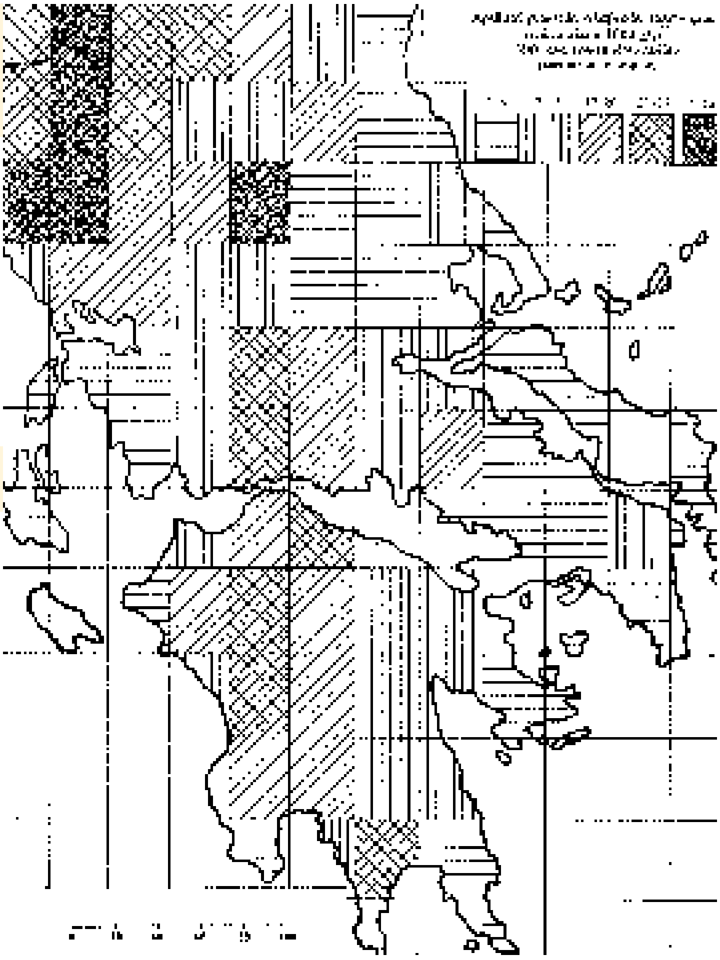

Πυκνότητα των σλαβικών τοπωνυμίων στην Ελλάδα.
- **Μελετήστε το γράφημα-χάρτη. Τι συμπεραίνετε για την πυκνότητα των σλαβικών εγκαταστάσεων στον ελλαδικό χώρο;**

Ι. Ο ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

1. Οι Σλάβοι και οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Άβαροι, Σλάβοι, επιδρομές, σκλαβηνίες, στρατιωτική κατάκτηση, εκχριστιανισμός και αφομοίωση Σλάβων.

Οι **Σλάβοι,** νομάδες με ιδιότυπη πολιτική οργάνωση, βρέθηκαν εγκατεστημένοι στις αρχές του 6ου αι. βόρεια του Δούναβη. Τότε άρχισαν τις επιδρομές τους εναντίον του Βυζαντίου. Στα τέλη του 6ου και στις αρχές του 7ου αι. οι Σλάβοι πέρασαν στην επιρροή των Αβάρων.

Συνήθειες Σλάβων

Οι Σλάβοι, επειδή ζουν ληστρική ζωή, συνηθίζουν να επιχειρούν επιθέσεις κατά των εχθρών τους σε δασώδεις, στενούς και κρημνώδεις τόπους. Χρησιμοποιούν κατάλληλα τις ενέδρες και κάνουν ξαφνικές επιθέσεις στη διάρκεια της νύχτας και της μέρας, επινοώντας πολλά μέσα.

Οι Σλάβοι είναι εμπειρότατοι στη διάβαση των ποταμών και μένουν καρτερικά μέσα στο νερό. Συχνά καταδύονται στα βάθη του νερού και κρατούν στο στόμα τους μακριά κούφια καλάμια που φτάνουν στην επιφάνεια του νερού. Ξαπλωμένοι ανάσκελα στα βάθη του νερού αναπνέουν με καλάμια και αντέχουν για πολλές ώρες, έτσι που δεν γίνονται αντιληπτοί.

Στρατηγικόν Μαυρικίου, έκδ. G. T. Dennis-E. Gamillscheg (Βιέννη 1981) 374-376.

Οι **Άβαροι,** λαός ουννικής καταγωγής, είχαν ιδρύσει προς τα τέλη του 6^{ου} αι. μια πανίσχυρη αυτοκρατορία στην Κεντρική Ευρώπη και ενεργούσαν συχνά επιθέσεις στα βαλκανικά εδάφη του Βυζαντίου, παρασύροντας μαζί τους και τους Σλάβους. Οι δύο επιδρομείς πολιόρκησαν αρκετές φορές, αλλά χωρίς αποτέλεσμα την Θεσσαλονίκη.

Από τις αρχές του 7^{ου} αι. διάφορες σλαβικές ομάδες προχώρησαν νότια και εγκαταστάθηκαν σε εδάφη της σημερινής ηπειρωτικής Ελλάδας, όπου ίδρυσαν **σκλαβηνίες,** πολιτικά αυτόνομες νησίδες σλαβικού πληθυσμού, διάσπαρτες ανάμεσα σε Έλληνες.

Οι νεοφερμένοι Σλάβοι επιδόθηκαν αρχικά σε λεηλασίες και επιθέσεις, δημιουργώντας σημαντικά προβλήματα στην επικοινωνία της Κωνσταντινούπολης με τις ευρωπαϊκές επαρχίες του Βυζαντίου και ιδίως τη Θεσσαλονίκη. Ωστόσο στο πέρασμα του χρόνου ήλθαν σε επαφή με τους ντόπιους ελληνικούς πληθυσμούς, ανέπτυξαν μαζί τους οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις και επηρεάστηκαν από τον πολιτισμό τους.

Θεσμοί και εξωτερική εμφάνιση των Σλάβων

Αυτές οι φυλές δεν υπακούουν στην κυριαρχία ενός μόνον ανδρός, αλλά από παλιά διαβιούν υπό καθεστώς **δημοκρατίας** (δηλ. έλλειψης κεντρικής εξουσίας). Γι' αυτό αποφασίζουν από κοινού για τα συμφέροντα και τα δύσκολα ζητήματα [...].

Μερικοί δεν φορούν χιτώνα ή πανωφόρι (**τριβώνιον**), αλλά μόνο παντελόνια (**αναξυρίδες**) ως τη μέση τους και έτσι [ημίγυμνοι] ρίχνονται εναντίον των εχθρών. Μιλούν μία και μοναδική, εντελώς βάρβαρη γλώσσα και [...] είναι όλοι τους εξαιρετικά ψηλοί και δυνατοί. Όσο αφορά το χρώμα του δέρματος και των μαλλιών, δεν είναι εντελώς λευκοί και ξανθοί ή μελαμψοί αλλά όλοι τους κοκκινωποί.

Προκόπιος, Υπέρ των πολέμων, VII, 14.

Η βυζαντινή κυβέρνηση ακολούθησε μια ρεαλιστική πολιτική και επέτυχε να εντάξει ομαλά τους Σλάβους των κεντρικών και νότιων περιοχών των Βαλκανίων στη βυζαντινή κοινωνία (9ος και 10ος αι.). Οι Σλάβοι εξελληνίστηκαν σε τρία στάδια: Πρώτα **υποτάχθηκαν στρατιωτικά** στο Βυζάντιο, ακολούθως **εκχριστιανίστηκαν** και τελικά **αφομοιώθηκαν** κοινωνικά και εθνολογικά.

Ερωτήσεις

1. Ο ιστορικός Προκόπιος που γνώριζε καλά τη συμπεριφορά των δήμων του Ιπποδρό-μου κατά τη στάση του Νίκα, χρησιμοποιεί τον όρο δημοκρατία με τη σημασία "κυριαρχία των δήμων, έλλειψη κεντρικής εξουσίας, αναρχία". Τι σήμαινε ο όρος δημοκρατία στην αρχαία Αθήνα και τι σημαίνει σήμερα;
2. Στρατηγικόν σημαίνει "εγχειρίδιο με οδηγίες για στρατιωτικούς". Ποιες από τις πληροφορίες του Στρατηγικού του Μαυρικίου (πρώτο παράθεμα) πιστεύεις ότι ήταν χρήσιμες για τη στρατιωτική αντιμετώπιση των Σλάβων;

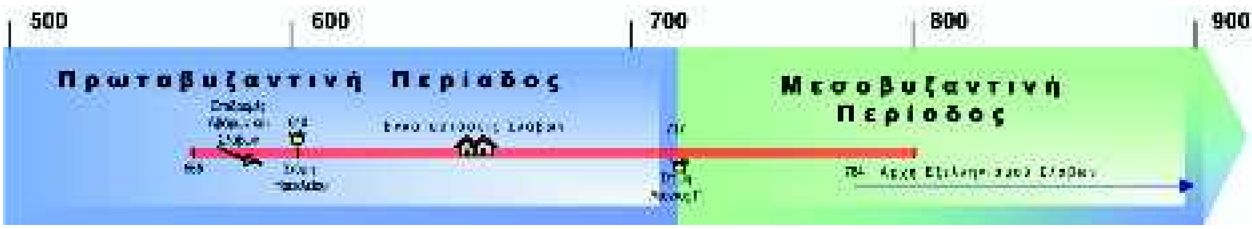

2. Οι Βούλγαροι και οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Ίδρυση Βουλγαρικού Κράτους, εθνογένεση Βουλγάρων, χάνοι, πόλεμοι, εμπορικές συναλλαγές, εκχριστιανισμός.

α. Ίδρυση Βουλγαρικού Κράτους

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε να αντιμετωπίσει από τα τέλη του 7ου αι. ένα νέο αντίπαλο στο βαλκανικό χώρο, τους Βουλγάρους. Οι Βούλγαροι ήταν φύλο ασιατικής προέλευσης με καλή στρατιωτική και πολιτική οργάνωση. Το 680 νίκησαν τα βυζαντινά στρατεύματα και κατέλαβαν την περιοχή μεταξύ Δούναβη και Αίμου. Τότε ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Δ' (668-685) υπέγραψε συνθήκη ειρήνης και συμφώνησε να παρέχει στους Βουλγάρους ετήσιο φόρο. Ήταν μια έμμεση αναγνώριση του νέου κράτους.

Ίδρυση του Βουλγαρικού Κράτους

Οι Βούλγαροι καταδιώκοντας τους Ρωμαίους πέρασαν τον Δούναβη και έφτασαν στη λεγόμενη Βάρνα, κοντά στην Οδησσό (**Σημ.:** παρευξείνεια πόλη με ελληνικό πληθυσμό), και την ενδοχώρα της. Εκεί είδαν ότι ο τόπος ήταν πολύ ασφαλής: προστατευόταν πίσω (βόρεια) από τον Δούναβη και μπροστά (νότια) και στα πλάγια (ανατολικά) από τις **κλεισούρες** (δηλ. τα στενά περάσματα του Αίμου) και τη θάλασσα του Πόντου.

Έτσι οι Βούλγαροι έγιναν κύριοι των γειτονικών σλαβικών φυλών που ονομάζονταν Επτά Γενεές και εγκατέστησαν τους Σεβέρεις, μία από αυτές, στην περιοχή που απλώνεται από την **κλεισούρα** των Βερεγάβων (**Σημ.:** πιθανώς το πέρασμα Riš) προς τα ανατολικά. Συνάμα τοποθέτησαν τις υπόλοιπες Επτά Γενεές στα νότια και δυτικά της χώρας τους προς την **Αβαρία** (τη χώρα των Αβάρων).

Έτσι μεγάλωσε η δύναμή τους και άρχισαν να κυριεύουν τα κάστρα που ανήκαν στο Ρωμαϊκό Κράτος. Γι' αυτό ο αυτοκράτορας αναγκάστηκε να κάνει ειρήνη μαζί τους και συμφώνησε να τους παρέχει ετήσιο φόρο.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, 358-359.

Στην περιοχή που εποίκισαν οι Βούλγαροι βρήκαν εγκατεστημένους πολλούς σλαβικούς πληθυσμούς, τους οποίους και προσπάθησαν να υποτάξουν. Μετά από πολλές συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις διαμορφώθηκε το βουλγαρικό έθνος (**εθνογένεση Βουλγάρων**). Στο νέο κράτος οι ολιγάριθμοι αλλά πολιτικά και στρατιωτικά κυρίαρχοι Βούλγαροι έδωσαν το όνομα και την οργάνωση, ενώ οι πολυάριθμοι Σλάβοι συγκρότησαν τη λαϊκή βάση και έδωσαν τη γλώσσα.

β. Σχέσεις με το Βυζάντιο

Στις βυζαντινοβουλγαρικές σχέσεις υπήρξαν περίοδοι μακρών **πολέμων.** Στα διαλείμματα των πολέμων οι δύο λαοί είχαν **εμπορικές συναλλαγές,** οι κανόνες των οποίων ρυθμίζονταν από συνθήκες. Οι ηγεμόνες **(χάνοι)** των Βουλγάρων είχαν υιοθετήσει την ελληνική ως επίσημη γλώσσα τους, όπως πιστοποιούν οι βουλγαρικές επιγραφές.

Το 864 οι Βούλγαροι δέχτηκαν το Χριστιανισμό από το Βυζάντιο, όπως θα γνωρίσουμε παρακάτω, και εντάχθηκαν στη σφαίρα επιρροής του βυζαντινού πολιτισμού. Ο **εκχριστιανισμός** άνοιξε νέες προοπτικές και στις σχέσεις των Βουλγάρων με το Βυζάντιο.

Συνθήκες των ετών 716 και 812 μεταξύ Βυζαντινών και Βουλγάρων

Αυτή τη χρονιά ο [χάνος] Κρούμος έστειλε στον αυτοκράτορα Μιχαήλ [Α' Ραγκαβέ, 811-813] πρεσβεία με αρχηγό τον Δραγομίρ, για να διαπραγματευθεί ειρήνη: ήθελε να ανανεώσει τις συνθήκες που είχαν συναφθεί μεταξύ του Θεοδοσίου [Γ', 715-717] [...] και του χάνου Κορμεσίου. Μ' αυτές:

1) Οριζόταν η συνοριακή γραμμή [...].
2) Προβλεπόταν η προμήθεια ενδυμάτων και κόκκινων δερμάτων αξίας έως και τριάντα χρυσών λιτρών (μία χρυσή λίτρα =72 χρυσά νομίσματα).

Στη συνθήκη αυτή προστέθηκαν οι εξής όροι:

1) Να εκδοθούν οι πρόσφυγες [...].
2) Οι έμποροι και από τις δύο χώρες όφειλαν να παρουσιάζονται με σφραγισμένα έγγραφα· αν αυτά δεν έχουν σφραγίδες, να αφαιρούνται τα εμπορεύματά τους και να δημεύονται για το δημόσιο ταμείο.

Σημ.: Δεν είναι σαφές αν η προμήθεια (μεταξωτών;) ενδυμάτων και κόκκινων δερμάτων από το Βυζάντιο στους Βουλγάρους, που προέβλεπε το άρθρο 2 της συνθήκης του 716, ήταν φόρος ή αφορούσε το εμπόριο.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, έκδ. C. de Boor, τόμ. 1, Λειψία 1883, 497.

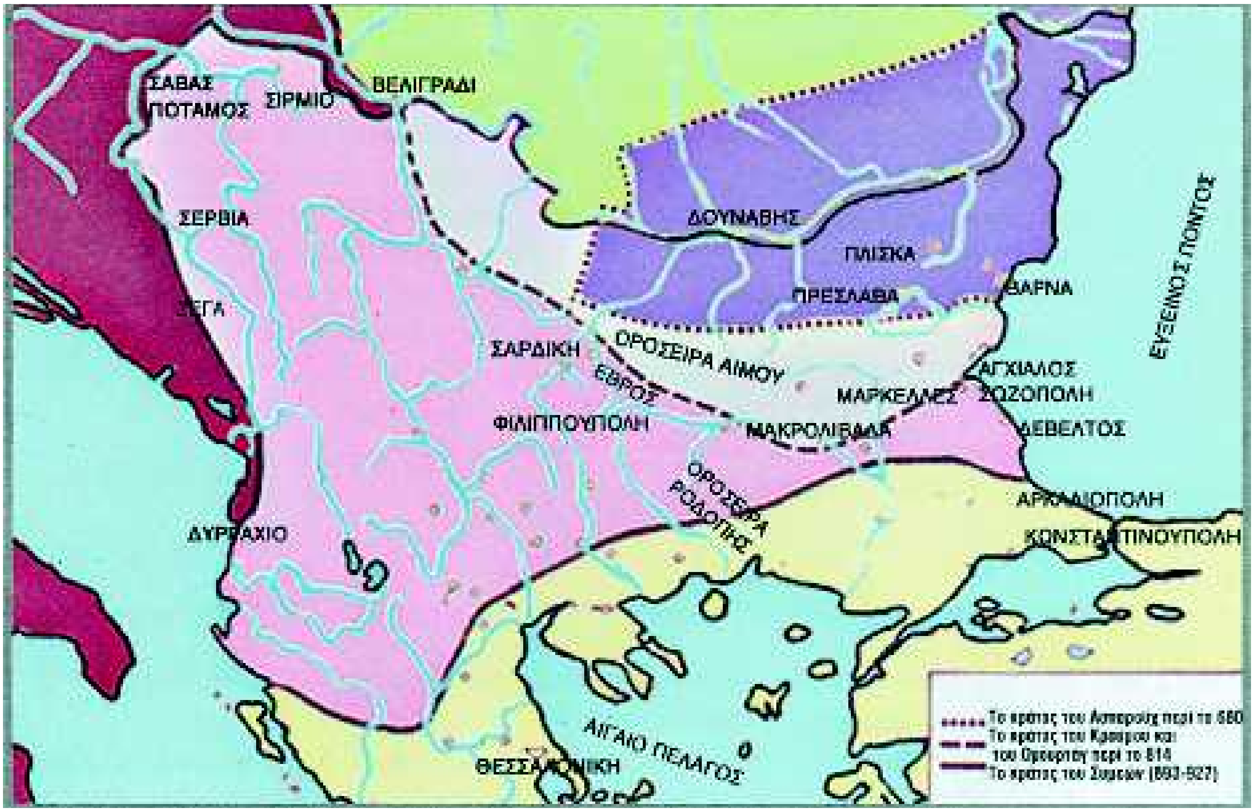

Το Βουλγαρικό Κράτος

Ερωτήσεις

1. Ποια στρατηγικά πλεονεκτήματα είχε η περιοχή, όπου εγκαταστάθηκαν οι Βούλγαροι, σύμφωνα με το πρώτο παράθεμα;
2. Ποια καθήκοντα ανέθεσαν οι Βούλγαροι στους Σλάβους της χώρας τους, σύμφωνα με το πρώτο παράθεμα;
3. Πόσες και ποιες συνθήκες αναφέρονται από τον Θεοφάνη στο δεύτερο παράθεμα; Τι είδους ζητήματα ρύθμιζαν αυτές οι συνθήκες;

Σλαβικό αγγείο του 7ου αιώνα

ΙΙ. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

1. Η εξάπλωση των Αράβων

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Ισλάμ, Μουσουλμάνος, Κοράνι, Εγίρα, τζιχάντ (ιερός πόλεμος), μάρτυρες πίστης, χαλίφης, μάχη Γιαρμούκ, μάχη Πουατιέ, διάσπαση ενότητας μεσογειακού κόσμου.

α. Ίδρυση και αρχές του Ισλάμ

Η εξάπλωση των Αράβων, που επηρέασε βαθιά την παγκόσμια ιστορία, ήταν συνέπεια της μεταστροφής του λαού αυτού στο **Ισλάμ** (επί λέξει «αφοσίωση και πίστη στο θέλημα του Θεού»), μονοθεϊστική θρησκεία που ίδρυσε ο Μωάμεθ (περ. 570-632).

Ο Μωάμεθ ήταν οδηγός καραβανιών. Ταξίδευε συχνά στις χώρες της Εγγύς Ανατολής και είχε γνωρίσει από κοντά το Χριστιανισμό και τον Ιουδαϊσμό. Επηρεασμένος από τις δύο αυτές θρησκείες, ο Μωάμεθ διακήρυξε τις αρχές της νέας θρησκείας του Ισλάμ, διώχτηκε όμως το 622 από την πατρίδα του, τη Μέκκα, και κατέφυγε στη Μεδίνα, όπου απέκτησε έναν πυρήνα πιστών οπαδών. Το έτος αυτό (622), έτος της **Εγίρας** (αποδημίας), καθιερώθηκε ως αφετηρία του χρονολογικού συστήματος των Αράβων. Κατά την επόμενη δεκαετία (622-632) το Ισλάμ κυριάρχησε σ' όλη την Αραβία.

Το **Κοράνι** (επί λέξει «λόγος θεού»), το ιερό βιβλίο της νέας θρησκείας, απαιτούσε από τους πιστούς **(Μουσλίμ)** να διαδώσουν το Ισλάμ με **ιερό πόλεμο (τζιχάντ)** κατά των απίστων. Ωστόσο τους απαγόρευε να ασκήσουν καταναγκασμό στους Χριστιανούς και τους Ιουδαίους. Όσοι έπεφταν στον πόλεμο γίνονταν **μάρτυρες της πίστης** και εξασφάλιζαν μια θέση στον Παράδεισο.

β. Η επέκταση - Παράγοντες και συνέπειες

Ο θεσμός του ιερού πολέμου προσέδωσε στους Άραβες ακατανίκητη ορμή. Δυο χρόνια μετά το θάνατο του Προφήτη, οι μαχητές του Ισλάμ, υπό την ηγεσία του **χαλίφη** (δηλ. του τοποτηρητή και διαδόχου του Προφήτη), εξόρμησαν από τη Χερσόνησό τους. Ο βυζαντινός στρατός συντρίφτηκε στη μάχη του Γιαρμούκ (636). Μέσα σε λίγα χρόνια οι επιδρομείς κατέκτησαν τις γειτονικές ρωμαϊκές και περσικές επαρχίες (Παλαιστίνη, Συρία, Αίγυπτος, Μεσοποταμία και Περσία). Έτσι αποδείχτηκαν μάταιες οι στρατιωτικές επιτυχίες του Ηρακλείου κατά των Περσών. Τα ανατολικά σύνορα του Βυζαντίου βαθμιαία υποχώρησαν στις παρυφές της Μ. Ασίας. Η αραβική απειλή κορυφώθηκε στο πέρασμα από τον 7ο στον 8ο αι.

Οι κυριότεροι παράγοντες των αραβικών κατακτήσεων ήταν η **εξάντληση Βυζαντινών και Περσών** από τη μακροχρόνια πολεμική τους σύγκρουση στα χρόνια του Ηρακλείου και η έντονη **αντίθεση μεταξύ του κέντρου και των ανατολικών επαρχιών** του Βυζαντίου που παρέμειναν προσκολλημένες στην αίρεση του **Μονοφυσιτισμού.** Οι επαρχίες αυτές κατακτήθηκαν ως τα μέσα του 7ου αι. και ενσωματώθηκαν στο **Χαλιφάτο,** όπως ονομάστηκε το Αραβικό Κράτος.

Το Κοράνι για τον πόλεμο

Να μάχεστε εναντίον αυτών που μάχονται εναντίον σας καθώς βαδίζετε στο δρόμο του Θεού, αλλά μην αμαρτάνετε, γιατί ο Θεός δεν αγαπά τους αμαρτωλούς.

Σκοτώστε τους εχθρούς σας όσες φορές τους αντιμετωπίζετε· διώξτε τους από το μέρος που σας έδιωξαν. Γιατί (αν και ο φόνος είναι αμαρτία) οι άδικες διώξεις είναι χειρότερες από το φόνο [...]. Αν μάχονται εναντίον σας, σκοτώστε τους, γιατί αυτή είναι η ανταμοιβή που αρμόζει σ' αυτούς τους απίστους.

Κοράνι, 2, 190-191, στο: S. A. Mawdudi, Towards Understandig the Quran, τ. 1, σημ. 201, σ. 151.

Φορολογικές ρυθμίσεις στην Αίγυπτο

Έτσι [ο πατέρας μου, δηλαδή ο στρατηγός Άμρ, ο κατακτητής της Αλεξάνδρειας] επέβαλε σε κάθε ενήλικο, έξω από τους απόρους, κεφαλικό φόρο δύο δηναρίων (ρωμαϊκό και αραβικό νόμισμα), και σε κάθε ιδιοκτήτη γης, επιπρόσθετα, τρεις αρτάβες σίτου, δύο δοχεία λάδι, δύο μέλι και δύο ξίδι, που θα διετίθεντο για τη συντήρηση των μουσουλμάνων [...]. Ζητήθηκε από τους κατοίκους της Αιγύπτου να παρέχουν σε κάθε μουσουλμάνο ένα μάλλινο ένδυμα, ένα τουρμπάνι (δηλ. κεφαλόδεσμο), περισκελίδες (παντελόνι) και ένα ζευγάρι παπούτσια το χρόνο [...].

Τα παραπάνω καταγράφηκαν σε επίσημο έγγραφο, με το οποίο συνομολογήθηκε ότι, όσο θα τηρούσαν αυτούς τους όρους, οι γυναίκες και τα παιδιά τους δεν θα εξανδραποδίζονταν και η περιουσία τους θα παρέμενε στην κατοχή τους. Η συμφωνία υποβλήθηκε στο [χαλίφη] Ούμαρο [Α', 634-644], ηγέτη των πιστών, ο οποίος και την προσυπέγραψε. Έτσι όλη η χώρα [της Αιγύπτου] υποβλήθηκε στη φορολογία εγγείου κτήσεως (δηλ. γης και κτημάτων).

Απόσπασμα από τον άραβα ιστορικό Μπαλαδούρι, Ι. Ε. Ε., τ. Ζ', 251.

Οι αραβικές κατακτήσεις

Οι Άραβες προέλασαν ακολούθως κατά μήκος των ακτών της Β. Αφρικής. Μετά την κατάκτηση της Καρχηδόνας (τέλη 7ου αι.) οι στρατιές τους πέρασαν, στις αρχές του 8ου αι., τον πορθμό του Γιβραλτάρ και υπέταξαν το μεγαλύτερο μέρος της Ισπανίας. Τελικά ο Κάρολος Μαρτέλος, **μαγιορδόμος** (αυλάρχης) των Φράγκων, κατάφερε να αναχαιτίσει την προέλασή τους στο γαλλικό Πουατιέ, βόρεια από τα Πυρηναία (732).

Στην ανατολή η αραβική προέλαση σταμάτησε στην οροσειρά του Ταύρου, όπου και σταθεροποιήθηκαν τα αραβοβυζαντινά σύνορα. Οι Άραβες δεν περιορίστηκαν σε χερσαίες επιχειρήσεις, αλλά διεκδίκησαν από το Βυζάντιο την κυριαρχία στη Μεσόγειο. Βασιζόμενοι στην τεχνογνωσία και την ναυτική εμπειρία των παράκτιων πληθυσμών της Φοινίκης και της Αιγύπτου, ναυπήγησαν και οργάνωσαν έναν αξιόμαχο στόλο. Ακολούθως έγιναν κύριοι της Κύπρου, της Ρόδου, της Κω, της Χίου, της Κυζίκου και πολιόρκησαν δύο φορές την Κωνσταντινούπολη (674-678 και 717-718). Οι βυζαντινοί μαχητές απέκρουσαν και τις δύο φορές τους Άραβες με τη βοήθεια των απόρθητων τειχών της Βασιλεύουσας και τη χρήση του υγρού πυρός, ενός νέου όπλου που κατέκαιε τα εχθρικά πλοία και ήταν επινόηση του σύρου Καλλίνικου.

Η αραβική επιθετικότητα στη θάλασσα έφτασε στο απόγειό της τον 9ο αι. με την κατάκτηση της Κρήτης και της Σικελίας.

Τρόποι χρήσης του υγρού πυρός

Και ο δρόμωνας (βυζαντινό πολεμικό πλοίο) ας έχει σε κάθε περίπτωση μπροστά στην πλώρη σιφώνιο, φτιαγμένο από χαλκό, με τον οποίο να εκτοξεύει το υγρόν πυρ κατά των εχθρών. [...]

Εμείς συμβουλεύουμε να εκτοξεύονται και χύτρες γεμάτες με υγρόν πυρ, κατά τη μέθοδο συσκευασίας που υποδείχτηκε πιο πάνω· όταν συντριβούν οι χύτρες, τα πλοία των εχθρών θα αρπάξουν εύκολα φωτιά.

Πρέπει να χρησιμοποιείται και μια άλλη μέθοδος: η ρίψη με το χέρι μικρών σιφωνίων, των χειροσιφώνων, που τα κρατούν οι στρατιώτες πίσω από τις σιδερένιες ασπίδες τους. [...]. Μ' αυτά το υγρόν πυρ θα εκτοξεύεται καταπρόσωπα στους εχθρούς.

Ναυμαχικά Λέοντος ΣΤ', έκδ. A. Dain, Παρίσι 1943, 20 και 29-30.

Η αραβική επέκταση στις ακτές της Μεσογείου οδήγησε στη **διάσπαση του μεσογειακού κόσμου,** που είχε ενοποιηθεί από τους Ρωμαίους. Περαιτέρω η πολεμική δράση των Αράβων στη στεριά και στη θάλασσα προκάλεσε την **εδαφική συρρίκνωση,** την **απώλεια** σημαντικών **αστικών κέντρων** και την ερήμωση πολλών περιοχών της αυτοκρατορίας, επέφερε τη **μείωση** της **αγροτικής παραγωγής** και **επηρέασε αρνητικά** το εσωτερικό και εξωτερικό **εμπόριο** του Βυζαντίου.

Ερωτήσεις

1. Ποιες επί μέρους υποχρεώσεις του αιγυπτιακού πληθυσμού περιλάμβανε η φορολογία εγγείου κτήσεως που τους επέβαλαν οι κατακτητές Άραβες; Πώς κρίνεις την εξαίρεση των απόρων από τη υποχρέωση πληρωμής φόρων και τη γενικότερη συμπεριφορά των Αράβων έναντι του αιγυπτιακού πληθυσμού, σύμφωνα με το δεύτερο παράθεμα;
2. Προσπάθησε να εξηγήσεις το νόημα της φράσης «διάσπαση του μεσογειακού κόσμου», αφού συγκρίνεις τον πρώτο χάρτη του παρόντος βιβλίου (Το Ρωμαϊκό Κράτος επί Κωνσταντίνου Α') με το χάρτη της παρούσας ενότητας (Οι αραβικές κατακτήσεις).
3. Με ποιους τρόπους εκτοξευόταν το υγρόν πυρ, το φοβερό αυτό μυστικό όπλο των Βυζαντινών, εναντίον των εχθρών στη διάρκεια της ναυμαχίας;

Ψηφιδωτό από το μεγάλο τέμενος της Δαμασκού

2. Το εμπόριο και ο πολιτισμός του Ισλάμ

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Μεταπράτες του διεθνούς εμπορίου, μπαχαρικά, εμπορικές εταιρείες, επιταγές, ανεικονική τέχνη, τεμένη, εισαγωγή νέων καλλιεργειών, μεταφορά τεχνολογίας.

α. Η ανάπτυξη του εμπορίου

Από τα μέσα του 8ου αι. οι Άραβες και οι Εβραίοι δραστηριοποιήθηκαν στο διεθνές εμπόριο με επίκεντρο τις μεγάλες πόλεις και έγιναν, όπως ειπώθηκε, οι **μεταπράτες του διεθνούς εμπορίου.** Σ' αυτό συνέβαλαν η εξαίρετη γεωγραφική θέση του Χαλιφάτου μεταξύ Ανατολής και Δύσης αλλά και η εκμετάλλευση των ορυχείων χρυσού και αργύρου της Δυτ. Αφρικής και της Σαχάρας.

Από τα μέσα του 9ου αι. οι Άραβες ίδρυσαν εμπορικές αποικίες στις ακτές των Ινδιών, της ΝΑ Ασίας και της Κίνας. Από τη μακρινή Ανατολή μετέφεραν μπαχαρικά και άλλα είδη πολυτελείας, κυρίως μέσω Ιράκ, στις αραβικές και βυζαντινές αγορές, αποκομίζοντας τεράστια κέρδη. Η ζήτηση που είχαν τα προϊόντα αυτά στις ακτές της Μεσογείου καθόριζε τις διεθνείς τους τιμές.

Η δυναστεία των Φατιμιδών που κυριάρχησε στην Αίγυπτο κατά το 10ο αι. ενθάρρυνε τις εμπορικές σχέσεις με τις Ινδίες διά μέσου της Ερυθράς Θάλασσας.

Εμπορική επιστολή, σταλμένη από την Αλεξάνδρεια στο Παλαιό Κάιρο (τέλη 11ου αι.)

Παρακαλώ, λάβε υπόψη ότι δεν υπάρχουν πιπέρι, κανέλλα και ζιγγίβερι (ή τζίντζερ, είδος αρωματικής ρίζας) διαθέσιμα στο παζάρι της Αλεξάνδρειας. Αν έχεις από αυτά, κράτησέ τα, γιατί οι ρωμαίοι έμποροι μόνο αυτά αναζητούν με πάθος. Όλοι οι ρωμαίοι έμποροι είναι έτοιμοι να ξεκινήσουν για το Παλαιό Κάιρο. Περιμένουν μόνο την άφιξη δύο πρόσθετων πλοίων από την Κωνσταντινούπολη.

S. D. Goitein, Letters of Medieval Jewish Traders, Πρίνστον 1973, 44.

Οι έμποροι του Ισλάμ υιοθέτησαν πολλές καινοτομίες: συγκρότησαν εμπορικές εταιρείες, επινόησαν την εμπορική επιταγή (τσεκ) και ανέπτυξαν το πιστωτικό σύστημα (αργυραμοιβοί και τράπεζες). Οι καινοτομίες αυτές διευκόλυναν σημαντικά τις συναλλαγές.

β. Γράμματα, επιστήμη και τέχνες

Τα γράμματα και οι τέχνες αναπτύχθηκαν στο Ισλάμ με επίκεντρο μεγάλες πόλεις όπως ήταν η Κόρδοβα και η Βαγδάτη, όπου ιδρύθηκαν βιβλιοθήκες και πανεπιστήμια. Η αραβική λογοτεχνία ήταν της μόδας ακόμη και ανάμεσα στους χριστιανούς υπηκόους των αραβικών κρατών.

Παράπονα ενός ισπανού επισκόπου για την επίδραση της αραβικής λογοτεχνίας στη νεολαία (10ος αι.)

Μερικοί χριστιανοί αδελφοί μας χαίρονται τα ποιήματα και τα μυθιστορήματα των Αράβων. Μελετούν τα έργα των μουσουλμάνων θεολόγων και φιλοσόφων, όχι για να αναιρέσουν το περιεχόμενό τους, αλλά για να αποκτήσουν το σωστό και κομψό αραβικό ύφος. Πού υπάρχει σήμερα ένας λαϊκός που μπορεί να διαβάσει τα λατινικά σχόλια της Αγίας Γραφής;

Οι νεαροί Χριστιανοί δεν γνωρίζουν άλλη λογοτεχνία εκτός της αραβικής. Διαβάζουν και μελετούν αραβικά βιβλία, συγκροτούν με τεράστια έξοδα ολόκληρες βιβλιοθήκες και εξυμνούν τις αραβικές συνήθειες.

H. Busley-H. Glaser-W. Hug, Geschichtliche Weltkunde, τ. 2, Φραγκφούρτη-Βερολίνο-Μόναχο 1981, 20.

Στις μεγάλες πόλεις υπήρχαν βιβλιοπωλεία για το ευρύ κοινό, ενώ πολλοί χαλίφες ήταν μανιώδεις συλλέκτες χειρογράφων. Οι Άραβες μετέφρασαν τα έργα των Ινδών, των Περσών και των Ελλήνων. Ιδίως οι μεταφράσεις των έργων του ελλήνων σοφών και κυρίως του Αριστοτέλη και των Νεοπλατωνικών επηρέασαν βαθιά την αραβική σκέψη και επιστήμη.

Κατά την πρώτη περίοδο του Ισλάμ, η **τέχνη** του δανείστηκε τεχνικές, τεχνίτες και υλικά από το Βυζάντιο, αλλά για θρησκευτικούς λόγους έμεινε προσηλωμένη στην **ανεικονική τεχνοτροπία.** Χαρακτηριστικά δημιουργήματα της αραβικής τέχνης είναι τα **τεμένη** (τζαμιά). Ξεχωρίζουν αυτό της Κόρδοβας και το μεγάλο τέμενος της Δαμασκού (αρχές 8ου αι.), του οποίου τα ψηφιδωτά με τις εξαίσιες φυτικές παραστάσεις κατασκευάστηκαν από βυζαντινούς τεχνίτες. Οι άραβες καλλιτέχνες φιλοτέχνησαν επίσης λαμπρά έργα μικροτεχνίας από ελεφαντόδοντο και άλλα υλικά.

γ. Επίδραση του αραβικού πολιτισμού

Η Δύση επηρεάστηκε σημαντικά από τις επιστημονικές επιδόσεις του Ισλάμ. Ποιες όμως ήταν αυτές; Οι Άραβες καθιέρωσαν την ινδική αρίθμηση **(Μαθηματικά),** οργάνωσαν μακρινά ταξίδια **(Γεωγραφία),** υπολόγισαν ακριβώς την τροχιά του ήλιου και των πλανητών **(Αστρονομία),** ανακάλυψαν το θειϊκό οξύ και το οινόπνευμα **(Χημεία),** καθιέρωσαν νέα φάρμακα και πραγματοποίησαν πολύπλοκες εγχειρήσεις **(Ιατρική).**

Πέρα από αυτά εισήγαγαν στο Βυζάντιο και τη Δύση το **χαρτί,** κινεζική εφεύρεση, και **πολλές καλλιέργειες (βερίκκοκο, αγκινάρα, βαμβάκι, λεμόνι, σακχαροκάλαμο** κ. ά.). Η παρουσία πολλών αραβικών λέξεων στις ευρωπαϊκές γλώσσες δείχνει το μέγεθος της επίδρασης των Αράβων στη Δύση.

Ο Μαμούν και η ελληνική παιδεία

Ο χαλίφης Μαμούν δημιούργησε σχέσεις με τους ρωμαίους αυτοκράτορες: τους έκανε πλούσια δώρα και τους ζήτησε να του δωρίσουν βιβλία φιλοσοφίας. Εκείνοι του έστειλαν έργα του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Ιπποκράτη, του Γαληνού του Ευκλείδη, του Πτολεμαίου κ. ά. Ο Μαμούν διάλεξε τους καλύτερους μεταφραστές και τους ανέθεσε να μεταφράσουν αυτά τα έργα με κάθε δυνατή προσοχή. Αφού μεταφράστηκαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, ο χαλίφης παρακίνησε τους υπηκόους του να τα διαβάσουν και τους ενθάρρυνε να τα μελετήσουν. Έτσι στη συνέχεια της διακυβέρνησης αυτού του ηγεμόνα αναπτύχθηκε η επιστημονική σκέψη.

Σαΐντ αλ Ανταλουζί, Οι κατηγορίες των εθνών, στο: M. Mollat, Ο Μεσαίωνας, 47.

Εμπορικοί δρόμοι που συνδέουν τη Μεσόγειο με την Ανατολή.

Λέξεις αραβικής προέλευσης

Άλγεβρα, ζενίθ, ναδίρ, τζίφρα, ταρίφα, αλχημεία, αλκάλιον, αλκοόλ, ρύζι, σιρόπι, τσεκ, μουσελίνα, σαφράνι, ταμπουράς.

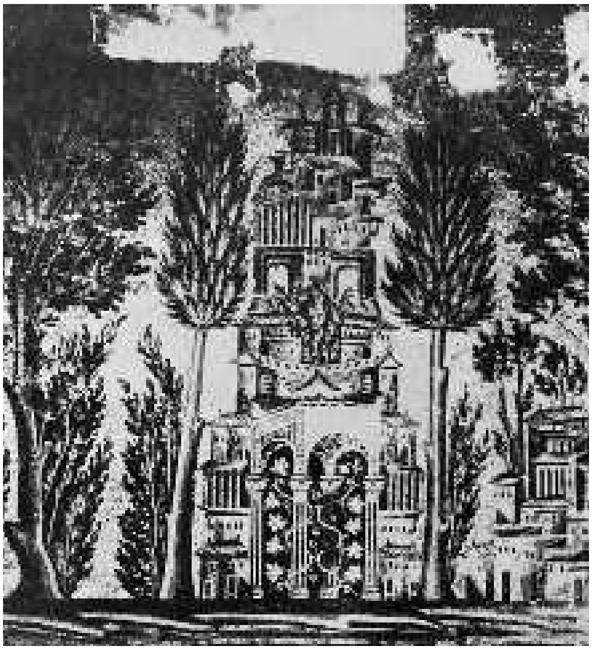

Ψηφιδωτό που συνδυάζει δένδρα με κτίσματα διαφόρων τύπων. Μεγάλο τέμενος Δαμασκού. Ιδρύθηκε από τον χαλίφη Βαλίδ και διακοσμήθηκε από βυζαντινούς τεχνίτες στις αρχές του 8ου αι.

Το εσωτερικό του μεγάλου τεμένους της Κόρδοβας, αποτελούμενο από 860 κίονες (786-990).

Ερωτήσεις

1. Με τη βοήθεια λεξικών, προσπάθησε να εντοπίσεις και άλλες λέξεις αραβικής προέλευσης και να επισημάνεις τους τομείς, στους οποίους αναφέρεται η επίδραση του αραβικού πολιτισμού.
2. Συνδυάζοντας τα δεδομένα του χάρτη και της εμπορικής επιστολής να ανασυνθέσεις τη διαδρομή του ταξιδιού που έκαναν οι ρωμαίοι έμποροι, για να προμηθευτούν μπαχαρικά.
3. Προσπάθησε να προσδιορίσεις τα κυριότερα χαρακτηριστικά του αραβικού πολιτισμού και της αραβικής τέχνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (717-1025)

Στα χρόνια των Ισαύρων το Βυζάντιο μπήκε στη δίνη μιας μακρόχρονης και καταστροφικής αντιπαράθεσης με επίκεντρο τη λατρεία των εικόνων, της εικονομαχίας (726-842). Παράλληλα υποχρεώθηκε να δώσει δύσκολους αγώνες εναντίον των Βουλγάρων και των Αράβων.

Στα χρόνια του Μιχαήλ Γ' η διαμάχη αυτή τερματίστηκε και άρχισε η ισχυροποίηση του κράτους. Ιδρύθηκε η Σχολή της Μαγναύρας, η οικονομία άρχισε να ανακάμπτει και εκχριστιανίστηκαν οι Μοραβοί (863) και οι Βούλγαροι (864). Τη στρατιωτική ισχύ της Νέας Εποχής εκφράζουν τα ακριτικά τραγούδια που εμπνέονται από τους αγώνες κατά των Αράβων.

Επί Μακεδονικής Δυναστείας το Βυζάντιο έφτασε στο απόγειο της ισχύος του. Η σταθερότητα της κεντρικής εξουσίας, η οικονομική υπεροχή της Κωνσταντινούπολης, η κυριαρχία της αριστοκρατίας των πόλεων και η αναδιοργάνωση του στρατού κατέστησαν δυνατούς τους θριάμβους του στρατού και την επέκταση των συνόρων (μέσα 10ου - μέσα 11ου αι.) του Βυζαντίου. Με τον εκχριστιανισμό των Ρώσων το διεθνές κύρος του Βυζαντίου έφτασε στο απόγειό του.

Στο επίπεδο της οικονομίας, σημειώνεται ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας, αύξηση του πληθυσμού και της αγροτικής παραγωγής. Στο επίπεδο της κοινωνίας η κεντρική εξουσία προστατεύει τους αγρότες από την αρπακτικότητα των μεγάλων γαιοκτημόνων.

Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθετε:
Τι άλλαξε στη διοίκηση, την οικονομία και την κοινωνία του μεσοβυζαντινού Κράτους.

Για την εικονομαχία και τη σημασία της.

Για τη Νέα Εποχή και τη σημασία της για το βυζαντινό πολιτισμό

Για τις εξελίξεις στην οικονομία και την κοινωνία και τις αλλαγές στη νομοθεσία στα χρόνια των Μακεδόνων

Για τον τρόπο που σχηματίστηκε το έθνος των Ρώσων.

Για τις σχέσεις του με το Βυζάντιο και τη σημασία του εκχριστιανισμού του

Πώς έγινε και πόσο σημαντικός ήταν ο εκχριστιανισμός των Μοραβών και των Βουλγάρων

Ο Ιωσήφ και οι αδελφοί του. Χαρακτηριστική σκηνή αγροτικών εργασιών. Μουσείο Αρχιεπισκοπής της Ραβέννας

Ι. ΠΑΓΙΩΣΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗ Μ. ΑΣΙΑ

1. Η διαμόρφωση της μεσαιωνικής ελληνικής βυζαντινής αυτοκρατορίας

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Σταθεροποίηση συνόρων, στρατιωτική αντεπίθεση, ενίσχυση ελληνικότητας, κεντρικές διοικητικές υπηρεσίες, επέκταση θεμάτων, στρατιώτης-αγρότης, αύξηση πληθυσμού, κακώσεις, ανάπτυξη εμπορίου - βιοτεχνίας.

α. Παγίωση και επέκταση των αλλαγών

Όπως είπαμε πιο πάνω, κατά τον 7ο αι. σημειώθηκαν αλλαγές που απομάκρυναν το Βυζάντιο από τις ρωμαϊκές του καταβολές.

Στα χρόνια της **ισαυρικής** ή συριακής **δυναστείας** (717-802) και αυτής **του Αμορίου** (802-867) που ακολούθησαν οι αλλαγές του 7ου αι. αποκρυσταλλώθηκαν και έγιναν μόνιμα γνωρίσματα. Έτσι διαμορφώθηκε **το μεσαιωνικό ελληνικό Βυζαντινό Κράτος.** Οι εξελίξεις που σημειώθηκαν κατά την περίοδο αυτή ήταν οι ακόλουθες:

Τα σύνορα μεταξύ Βυζαντίου και Χαλιφάτου **σταθεροποιήθηκαν** στις παρυφές της Μ. Ασίας, στη στεριά, και κατά μήκος της γραμμής Κιλικία-Κύπρος-Κρήτη, στη θαλασσα. Στα μέσα του 9ου αι. άρχισε η βυζαντινή **αντεπίθεση** στη Μ. Ασία. Στα Βαλκάνια, το Βυζάντιο αντιμετώπισε με επιτυχία τη βουλγαρική απειλή, ενώ συγχρόνως άρχισε να αφομοιώνει τους σλαβικούς πληθυσμούς.

Αναδιοργάνωση της Πελοποννήσου (806)

Επειδή μόνο το ανατολικό μέρος της Πελοποννήσου από την Κόρινθο ως τον Μαλέα λόγω της τραχιάς και δύσβατης διαμόρφωσής του ήταν ελεύθερο από το έθνος των Σκλαβήνων, ο αυτοκράτορας των Ρωμαίων έστελνε εκεί έναν στρατηγό Πελοποννήσου. Ένας (στρατηγός) που καταγόταν από τη Μικρή Αρμενία και τη γενιά των Σκληρών συγκρούστηκε με τους Σκλαβήνους, τους υπέταξε με τα όπλα και τους εκμηδένισε, και επέτρεψε στους παλιούς κατοίκους να ανακτήσουν τις κατοικίες τους.

Όταν το έμαθε ο Νικηφόρος [Α΄, 802-811], [...] φρόντισε να ανανεώσει τις πόλεις, να ανοικοδομήσει τους γκρεμισμένους ναούς και να εκχριστιανίσει τους βαρβάρους. Γι' αυτό, αφού έμαθε το μερος όπου κατοικούσαν οι απόγονοι των φυγάδων Πατρινών, απόκατέστησε με διαταγή του τους κατοίκους στις παλιές πατρίδες τους μαζί με τον επίσκοπό τους Αθανάσιο, και ανύψωσε την Πάτρα σε μητρόπολη, ενώ πριν κατείχε τάξη αρχιεπισκοπής.

Χρονικόν της Μονεμβασίας, έκδ. I. Duičev (=Testi, 12), Παλέρμο 1976, 16-20.

Ο **ελληνικός χαρακτήρας** της αυτοκρατορίας ενισχύθηκε, ενώ η γνώση και χρήση της λατινικής περιορίστηκε αισθητά.

Οι λεγόμενες κακώσεις του Νικηφόρου

[Πρώτη κάκωση]: Το έτος αυτό (810) ο Νικηφόρος [...] αφού μετέφερε χριστιανούς από όλα τα θέματα, τους διέταξε να εγκατασταθούν στις **σκλαβηνίες.**

Η **δεύτερη κάκωση** ήταν η διαταγή να στρατολογούνται οι φτωχοί και να εξοπλίζονται με έξοδα των συγχωριανών τους, οι οποίοι όφειλαν να καταβάλουν στο δημόσιο ταμείο και 18.5 χρυσά νομίσματα (για κάθε φτωχό), επειδή το χωριό πλήρωνε στο δημόσιο με πνεύμα αλληλεγγύης τους φόρους των μελών του.

Η **τρίτη κάκωση** ήταν η διαταγή να αναθεωρηθούν οι φορολογικοί κατάλογοι και να αυξηθούν τα τέλη, γιατί κάθε φορολογούμενος όφειλε να πληρώσει και δύο κεράτια (1/12 ανά νόμισμα φόρου=8,33%) ως έξοδα γραφικής ύλης (χαρτιατικών ένεκα) [**Σημ.:** Πρόκειται πιθανώς για τον φόρο **δικέρατον**].

Η **τέταρτη κάκωση** ήταν η διαταγή να καταργηθούν οι **κουφισμοί** (φοροαπαλλαγές) [της Ειρήνης, 797-802].

Η **πέμπτη κάκωση** ήταν η διαταγή να ζητηθεί από τους **παροίκους** (εξαρτημένους γεωργούς) των ευαγών ιδρυμάτων, δηλ. του ορφανοτροφείου και των ξενώνων και των γηροκομείων των εκκλησιών και των βασιλικών μονών, ο **καπνικός φόρος** (φόρος για κάθε εστία που καπνίζει, δηλ. για κάθε νοικοκυριό) αναδρομικά από το πρώτο έτος της παράνομης βασιλείας του [...].

Η **δέκατη κάκωση:** Διέταξε να συγκεντρωθούν οι επιφανείς εφοπλιστές της Κωνσταντινούπολης και τους έδωσε δάνειο δώδεκα λίτρες χρυσού (72Χ12=864 χρυσά νομίσματα), με τόκο τέσσερα κεράτια ανά χρυσό νόμισμα (=16,66%), με την υποχρέωση να πληρώνουν και το σύνηθες **κομμέρκιον** (φόρος 10% επί της αξίας των εμπορευμάτων).

Θεοφάνης, Χρονογραφία, έκδ. C. de Boor, τ. 1, Λειψία 1883, 486-487.

Οργανώθηκαν περαιτέρω οι κεντρικές διοικητικές υπηρεσίες του κράτους. Η σημαντικότερη από αυτές ήταν αρμόδια για την εφαρμογή της εξωτερικής πολιτικής. Συγχρόνως τα **θέματα** γενικεύτηκαν στη Μ. Ασία και επεκτάθηκαν στα Βαλκάνια. Ο **στρατηγός**-διοικητής κάθε θέματος με τη δύναμη που διέθετε, απέβαινε, όχι σπάνια, επικίνδυνος για την κεντρική εξουσία. Πολλές εξεγέρσεις οργανώθηκαν από στρατηγούς.

Όπως τονίστηκε πιο πάνω (βλ. σελ. 20), ο στρατός του θέματος αποτελούνταν από **στρατιώτες-αγρότες** που είχαν δικά τους κτήματα και σε περίπτωση εχθρικής επίθεσης ήταν υποχρεωμένοι να παρουσιαστούν για υπηρεσία.

Η ανάπτυξη των θεματικών στρατών είχε σημαντικές συνέπειες: Οι μισθοφόροι περιορίστηκαν δραστικά και συνάμα στη βυζαντινή ύπαιθρο κυριάρχησε η μικρή και μεσαία αγροτική ιδιοκτησία.

Οι υποχρεώσεις του στρατιώτη-αγρότη

Ένα επικουρικό σώμα του αυτοκρατορικού στρατού ήλθε να καταλάβει το στρατόπεδο που ήταν εκεί (κοντά στην πόλη Άμνια της μικρασιατικής Παφλαγονίας), για να ετοιμάσει εκστρατεία κατά των Αράβων. Ο χιλίαρχος, ο εκατόνταρχος και ο πεντηκόνταρχος προχώρησαν σε φροντισμένη επιθεώρηση, απαιτώντας αδιάκοπα από το πλήθος των στρατιωτών να παρουσιάζονται με τα άλογα και τις πολεμικές άμαξές τους.

Ενώ πλησίαζε η επιθεώρηση, το άλογο του στρατιώτη Μουσούλιου, που ήταν πάμφτωχος, καταλήφθηκε αίφνης από κωλικούς πόνους και σπασμούς, έπεσε κάτω και ψόφησε. Ο στρατιώτης δεν είχε χρήματα να αγοράσει άλλο άλογο και ήλθε σε πολύ δύσκολη θέση, ενώ ο εκατόνταρχος τον απειλούσε οργισμένος.

Βίος Αγίου Φιλαρέτου, έκδ. M.H. Fourmy – M. Leroy, Byzantion 9 (1934) 125-127.

β. Ανάκαμψη της οικονομίας

Οι πρώτες ενδείξεις οικονομικής ανάκαμψης παρουσιάστηκαν στα χρόνια του Κωνσταντίνου Ε' (741-775). Στο μεταίχμιο από τον 8ο προς τον 9ο αι. ο πληθυσμός του Βυζαντίου είχε αυξηθεί αισθητά σε σχέση με τον 7ο αι., ενώ είχε ξεπεραστεί η κρίση στην οικονομία. Αυξήθηκαν τα κρατικά έσοδα και αναζωογονήθηκαν το εμπόριο και η βιοτεχνία. Ωστόσο ο χαρακτήρας της οικονομίας παρέμεινε κυρίως αγροτικός.

Η κατάσταση και οι ανάγκες της βυζαντινής οικονομίας στις αρχές του 9ου αι. φανερώνονται στις **κακώσεις** του Νικηφόρου Α' (802-811), όπως ονομάστηκαν από τους εχθρούς του τα τολμηρά οικονομικά του μέτρα που απέβλεπαν στην ανάκαμψη του εμπορίου και την αύξηση των εσόδων του κράτους.

Δικάταρτο εμπορικό πλοίο με τριγωνικά πανιά (λατίνι). Παράσταση σε πιάτο (περ.1200). Κόρινθος. Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ερωτήσεις

1. Αφού μελετήσεις το παρατιθέμενο απόσπασμα του Χρονικού της Μονεμβασίας και το περιεχόμενο της πρώτης από τις «κακώσεις», να αναφέρεις τα μέτρα που έλαβε ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Α', για να αποκαταστήσει τη βυζαντινή κυριαρχία στην Πελοπόννησο;
2. Ποιες υποχρεώσεις είχαν οι αγρότες-στρατιώτες, όταν κηρυσσόταν επιστράτευση;
3. Οι υπήκοοι του Βυζαντίου πλήρωναν πολλούς φόρους. Μπορείς, αφού μελετήσεις το δεύτερο παράθεμα, να αναφέρεις τους σημαντικότερους;
4. Ποιες από τις αναφερόμενες «κακώσεις» απέβλεπαν στην αύξηση των εσόδων του κράτους και ποιες στην ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας;
5. Ποια η σημασία της δεύτερης κάκωσης για τη συνοχή της αγροτικής κοινότητας;

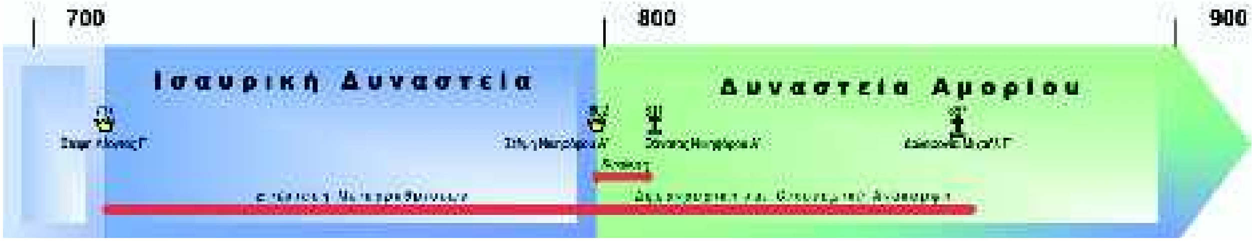

2. Η μεταβατική εποχή: Οι έριδες για το ζήτημα των εικόνων

Λέξεις-κλειδιά της ενότητας

Εικονομαχία, ανεικονικές αντιλήψεις, εικονομάχοι, εικονόφιλοι, Ιωάννης Δαμασκηνός, τιμητική προσκύνηση, αναστήλωση εικόνων, απαγόρευση παράστασης θείων προσώπων, καταστροφή έργων τέχνης.

α. Ορισμός, πρωτεργάτες και παράγοντες

Από τις αρχές του 8ου ως τα μέσα του 9ου αι. το Βυζάντιο συγκλονίστηκε από τη διαμάχη της **Εικονομαχίας,** πνευματικής κίνησης που συνδέθηκε στενά με το ακόλουθο ερώτημα: Είναι σύμφωνη με τις παραδόσεις της Ορθοδοξίας ή όχι η λατρεία των εικόνων;

Πρωτεργάτες της **εικονομαχικής κίνησης** υπήρξαν οι αυτοκράτορες Λέων Γ' (717-741) και Κωνσταντίνος Ε' (741-775). Ο Λέων, ο οποίος καταγόταν από την Γερμανίκεια της Β. Συρίας, και ο γιος του φαίνεται ότι είχαν επηρεαστεί από τις **ανεικονικές** (αντίθετες στη λατρεία των εικόνων) **αντιλήψεις** της ιουδαϊκής και της ισλαμικής θρησκείας και γι' αυτό απέρριπταν τη λατρεία των εικόνων ως εκδήλωση ειδωλολατρική.

Επιχειρήματα των εικονομάχων

Οι εικόνες αναπληρώνουν τα είδωλα και άρα αυτοί που τις προσκυνούν είναι ειδωλολάτρες [...]. Όμως δεν πρέπει να προσκυνούμε κατασκευάσματα των ανθρώπινων χεριών και κάθε είδους ομοίωμα [...]. Πληροφόρησέ με ποιος μας κληροδότησε αυτή την παράδοση, δηλαδή να σεβόμαστε και να προσκυνούμε κατασκευάσματα χεριών, ενώ ο Θεός απαγορεύει την προσκύνηση, και εγώ θα συμφωνήσω ότι αυτό είναι νόμος του Θεού.

Από επιστολή του Λέοντος Γ' στον πάπα Γρηγόριο Β', Travaux et mémoires 3 (1968) 279.

Οι ανεικονικές αντιλήψεις ήταν πολύ διαδεδομένες στους αγρότες της γειτονικής με το Ισλάμ Μ. Ασίας, που σήκωναν το κύριο βάρος της άμυνας κατά των Αράβων. Οι Ίσαυροι είχαν κάθε λόγο να ευνοήσουν τους πληθυσμούς αυτούς.

Άλλοι παράγοντες που οδήγησαν στην απαγόρευση των εικόνων ήταν πιθανώς οι **δεισιδαιμονίες** και οι **υπερβολές,** που είχαν εκδηλωθεί γύρω από τη λατρεία των εικόνων, η επιθυμία των Ισαύρων να **περιορίσουν την επιρροή των μοναχών** και η ιδέα ότι οι επιτυχίες των εχθρών του Βυζαντίου, προέρχονταν από τη **δίκαιη οργή του Θεού** για ό,τι συνέβαινε στο χώρο της λατρείας.

β. Φάσεις

Η **πρώτη φάση** της Εικονομαχίας (726-787) άρχισε με την απομάκρυνση της εικόνας του Χριστού από την Χαλκή Πύλη της Πόλης, πράξη που προκάλεσε τις διαμαρτυρίες του λαού της πρωτεύουσας. Το πρώτο αυτοκρατορικό διάταγμα κατά της λατρείας των εικόνων δημοσιεύτηκε το 730. Οι **εικονόφιλοι,** όπως ονομάστηκαν οι οπαδοί των εικόνων, τιμωρήθηκαν με εξορίες, φυλακίσεις και δημεύσεις περιουσιών.

Επιχειρήματα των εικονολατρών

Εφόσον προσκυνώ και σέβομαι το σταυρό και τη λόγχη, τον κάλαμο και τον σπόγγο, με τα οποία οι θεοκτόνοι Ιουδαίοι προσέβαλαν και σκότωσαν τον Κύριό μου, γιατί όλα αυτά στάθηκαν όργανα του έργου της σωτηρίας των ανθρώπων, πώς να μην προσκυνήσω και τις εικόνες που κατασκευάζουν οι πιστοί με αγαθή προαίρεση και με σκοπό τη δοξολογία και την ανάμνηση των παθημάτων του Χριστού; Και εφόσον προσκυνώ την εικόνα του σταυρού που κατασκευάζεται από οποιοδήποτε υλικό, πώς να μην προσκυνήσω την εικόνα του Χριστού που κατέστησε σωτήριο τον σταυρό; Ότι δεν προσκυνώ την ύλη είναι φανερό, διότι, αν καταστραφεί το εκτύπωμα ενός σταυρού που είναι κατασκευασμένος από ξύλο, παραδίδω το ξύλο στη φωτιά. Το ίδιο συμβαίνει και με το ξύλο των εικονισμάτων, όταν αυτά καταστραφούν.

Ιωάννης Δαμασκηνός, Περί εικόνων, Λόγος δεύτερος, κεφ. 19, Migne, Patrologia Graeca, τ. 94, στήλη 1305.

Την υπόθεση των εικονολατρών υπερασπίστηκε θεωρητικά ο μεγαλύτερος θεολόγος της εποχής του, ο Ιωάννης Δαμασκηνός, που έζησε στην επικράτεια του αραβικού Χαλιφάτου και πέθανε γύρω στα 750.

Η ένταση της διαμάχης των δύο παρατάξεων κορυφώθηκε επί Κωνσταντίνου Ε', που εξαπέλυσε εκστρατεία τρομοκράτησης των μοναχών και καταστροφής των μονών που ήταν προπύργια εικονολατρίας.

Η πρώτη φάση τερματίστηκε με την **Ζ' Οικουμενική Σύνοδο** (787). Η σύνοδος αυτή, η οποία συγκλήθηκε με πρωτοβουλία της αυτοκράτειρας Ειρήνης της Αθηναίας (780-802), αποκατέστησε πανηγυρικά τις εικόνες, διευκρινίζοντας ότι στις εικόνες απονέμεται μόνο **τιμητική προσκύνηση.**

Η **δεύτερη φάση** (815-843), η οποία δεν είχε τη διάρκεια ούτε και την ένταση της πρώτης εγκαινιάστηκε από τον Λέοντα Ε' τον Αρμένιο. Αυτός απέδωσε στην εικονολατρία τις ήττες των Βυζαντινών στα πεδία των μαχών.

Και αυτή η φάση τερματίστηκε από μια αυτοκράτειρα, αυτή τη φορά από την αυγούστα Θεοδώρα, μητέρα του ανήλικου Μιχαήλ Γ'. Η **σύνοδος του 843** προχώρησε στην οριστική και πανηγυρική **αποκατάσταση και αναστήλωση των εικόνων.**

δ. Σημασία της ήττας των εικονοκλαστών

Η αποκατάσταση των εικόνων θεωρείται ως **νίκη της ελληνικής πνευματικής παράδοσης** που ευνοούσε την απόδοση της θείας μορφής πάνω στην ανει-

Εικονομάχοι καλύπτουν την εικόνα του Χριστού με ασβέστη. Ψαλτήρι Χλουντόφ (περί το 830). Μόσχα, Ιστορικό Μουσείο.

κονική ασιατική παράδοση. Η αναστήλωση των εικόνων **τερμάτισε τις θρησκευτικές διαμάχες** και εγκαινίασε περίοδο **γόνιμης συνεργασίας** του κράτους με την εκκλησία, που αφοσιώθηκε στο ιεραποστολικό της έργο. Τα μοναστήρια άρχισαν να πολλαπλασιάζονται και να πλουτίζουν. Παράλληλα όμως περιορίστηκαν και οι υπερβολές στη λατρεία των εικόνων και των λειψάνων.

ε. Συνέπειες της εικονομαχίας

Η Εικονομαχία δίχασε τον βυζαντινό λαό και είχε ολέθριες συνέπειες στους τομείς της **εξωτερικής πολιτικής** και του **πολιτισμού.** Η **Εκκλησία της Ρώμης** δυσαρεστημένη από τους εικονομάχους αυτοκράτορες, "γύρισε την πλάτη" στο Βυζάντιο, **απομακρύνθηκε** από αυτό και αναζήτησε στήριξη στους ηγεμόνες των Φράγκων, αναδυόμενη τότε πολιτική δύναμη της Δυτικής Ευρώπης.

Στη διάρκεια της εικονομαχίας **απαγορεύτηκε η παράσταση θείων προσώπων** στους τοίχους των εκκλησιών και η ανάρτηση εικόνων και διατάχθηκε η **καταστροφή** τους. Πολλά έργα τέχνης καταστράφηκαν τότε και οι εκκλησίες διακοσμήθηκαν με ζώα, φυτά και διακοσμητικά μοτίβα. Συγχρόνως υποχώρησε η ενασχόληση με τα γράμματα, ενώ, μετά τη νίκη των εικόνων, κατάστράφηκαν πολλά σημαντικά κείμενα των εικονομάχων.

Απόψεις Λέοντος Ε' για την εικονολατρία

Γιατί οι Χριστιανοί παθαίνουν ήττες από τους εθνικούς; Επειδή λατρεύονται οι εικόνες [...]! Γι' αυτό σκοπεύω να τις καταστρέψω. [...] Οι αυτοκράτορες που δέχτηκαν και λάτρεψαν τις εικόνες πέθαναν στην εξορία ή στη μάχη. Αυτοί όμως που δεν τις λάτρεψαν πέθαναν στο κρεβάτι τους και τάφηκαν με τιμές στους αυτοκρατορικούς τάφους κοντά στο ναό των Αγ. Αποστόλων. Εγώ επιθυμώ να μιμηθώ τη δεύτερη κατηγορία και να τις καταστρέψω, για να μακροημερεύσω και εγώ και ο γιος μου και η δυναστεία μας να βασιλεύσει ως την 4η και 5η γενιά.

Scriptor incertus de Leone Bardae filio, έκδ. I. Bekker, Bonn 1842, 349.

Στυλιζαρισμένα εικονομαχικά μοτίβα από εκκλησία της Καππαδοκίας.

Ερωτήσεις

1. Ποια ήταν τα κυριότερα επιχειρήματα των εικονομάχων και των εικονολατρών, σύμφωνα με τα δύο κείμενα;
2. Ποιους λόγους επικαλείται ο Λέων Ε', σύμφωνα με το παράθεμα, για να επαναφέρει σε ισχύ την Εικονομαχία;
3. Ποιοι παράγοντες επηρέασαν τους Ισαύρους για να εισηγηθούν την Εικονομαχία;
4. Να επισημάνεις τις συνέπειες της Εικονομαχίας στους τομείς της εξωτερικής πολιτικής και της τέχνης.

3. Η βασιλεία του Μιχαήλ Γ΄ και η αυγή της Νέας Εποχής

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Νέα Εποχή, καίσαρ Βάρδας, Σχολή Μαγναύρας, Λέων Φιλόσοφος ή Μαθηματικός, χειρόγραφα, Φώτιος, Μυριόβιβλος, άλωση Αμορίου, ακρίτες, ακριτικά τραγούδια, Αρέθας, δημώδης λογοτεχνία, λόγια λογοτεχνία.

α. Έναρξη της Νέας Εποχής

Στα χρόνια της βασιλείας του **Μιχαήλ Γ΄** που καταγόταν από το Αμόριο (842-867) άρχισε η ανάπτυξη της δύναμης του Βυζαντίου, που έφτασε στο αποκορύφωμά της, όταν κυβέρνησε η Μακεδονική Δυναστεία (867-1025). Η οριστική αναστήλωση των εικόνων (843) επέτρεψε στη βυζαντινή κυβέρνηση να ασχοληθεί με τη βελτίωση της άμυνας κατά των Αράβων και τα έργα του πολιτισμού. Για μια δεκαετία (τέλη 855-αρχές 866) τις κρατικές υποθέσεις διεύθυνε προσωπικά ο ικανότατος καίσαρ **Βάρδας,** θείος του νεαρού Μιχαήλ Γ΄.

β. Ίδρυση της σχολής της Μαγναύρας

Η ίδρυση της ανώτερης **σχολής** της Μαγναύρας, με πρωτοβουλία του Βάρδα, αποτελεί σταθμό στην ιστορία της βυζαντινής εκπαίδευσης. Τη διεύθυνση της σχολής ανέλαβε ο Λέων Φιλόσοφος ή Μαθηματικός, διάσημος επιστήμονας της εποχής του. Επειδή είχε μεγάλη φήμη, προσκλήθηκε, όπως λέγεται, από το χαλίφη Μαμούν να διδάξει στη Βαγδάτη, δεν αποδέχτηκε όμως την πρόσκληση (περί το 830). Το πανεπιστήμιο περιλάμβανε τις σχολές της φιλοσοφίας, της γεωμετρίας, της αστρονομίας και της γραμματικής.

Ο Λέων ο Φιλόσοφος και η Μαγναύρα

Ο Λέων, καθώς σχόλαζε, εξαιτίας της καθαίρεσής του [από το αξίωμα του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης], διεύθυνε τη σχολή της Μαγναύρας. Ο μαθητής του Θεόδωρος ήταν επικεφαλής του τμήματος της γεωμετρίας, ο Θεοδήγιος της αστρονομίας, και ο Κομητάς της γραμματικής, που διδάσκει πώς μιλιούνται σωστά τα ελληνικά. Ο Βάρδας τους έδινε γενναιόδωρες χορηγίες, για να καλύπτουν τις ανάγκες τους και, επειδή αγαπούσε τη γνώση, τους επισκεπτόταν συχνά, ενθαρρύνοντας τις κλίσεις των φοιτητών τους: μέσα σε λίγα χρόνια έδωσε φτερά στην επιστήμη, που σημείωσε αλματώδη πρόοδο.

Συνεχιστές Θεοφάνη, 4ο βιβλίο, έκδ. I. Bekker, CSHB, Βόννη 1838, 192.

Η έντονη πνευματική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε με επίκεντρο τη σχολή προετοίμασε την **αναβίωση των αρχαίων γραμμάτων** κατά την εποχή του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου.

γ. Ενδιαφέρον για τους κλασικούς

Οι λόγιοι κατά την περίοδο αυτή άρχισαν να αναζητούν, να συλλέγουν, να μελετούν και να αντιγράφουν **χειρόγραφα** με έργα της αρχαίας γραμματείας. Ο πιο αξιόλογος από αυτούς ήταν ο Φώτιος που ανήκε στον πνευματικό κύκλο του Λέοντος Μαθηματικού.

Η προσωπικότητα του Φωτίου

Αυτός ο Φώτιος δεν ανήκε στους ταπεινούς και ανώνυμους, αλλά στους ευγενείς από καταγωγή και έγκριτους πολίτες και θεωρούνταν ο πιο προκομμένος στην κοσμική σοφία και σύνεση από όλους όσοι ασχολούνταν με τα ζητήματα της πολιτείας. Είχε τέτοιες γνώσεις στη γραμματική, την ποίηση, τη ρητορική, τη φιλοσοφία, την ιατρική και κάθε σχεδόν κοσμική επιστήμη, ώστε έλεγαν ότι όχι μόνο ξεχώριζε απ' όλους τους συγχρόνους του, αλλά συναγωνιζόταν ακόμη και τους αρχαίους. Στο πρόσωπό του συνδυάζονταν όλες οι αρετές: το ταλέντο, οι σπουδές, ο πλούτος, με τον οποίο αποκτούσε όποιο βιβλίο ήθελε, και πάνω απ' όλα η φιλοδοξία που τον έκανε να ξαγρυπνάει τις νύχτες, ασχολούμενος με τη μελέτη των βιβλίων.

Νικήτας ο Παφλαγών, Βίος Ιγνατίου, J.-P. Migne, Patrologia Graeca, τ. 105 (Παρίσι 1862), στήλη 509 Β.

Το σημαντικότερο έργο του είναι η *Μυριόβιβλος:* περιέχει περί τα 300 φιλολογικά δοκίμια για έργα ελάχιστα γνωστά στους συγχρόνους του. Ο Φώτιος «μας μιλάει για τα αρχαία έργα με τόση χαρά και δροσιά σαν να ήταν τα τελευταία φιλολογικά νέα». Έγραψε επίσης ένα λεξικό, ομιλίες και θεολογικά έργα. Υπό τη φωτισμένη ηγεσία του η βυζαντινή εκκλησία πραγματοποίησε το μεγαλόπνοο εγχείρημα του εκχριστιανισμού των Σλάβων.

δ. Αραβικοί πόλεμοι και επική ποίηση

Ως τα μέσα του 9ου αιώνα το Βυζάντιο βρισκόταν συνεχώς σε θέση άμυνας απέναντι στους Άραβες, οι οποίοι πραγματοποιούσαν εισβολές και λεηλασίες στις μικρασιατικές επαρχίες. Αποκορύφωμα των καταστροφών αποτέλεσε **η άλωση** από τους Άραβες **του Αμορίου,** του ισχυρότερου φρουρίου της Μ. Ασίας και πατρίδας της άρχουσας δυναστείας (838). Το γεγονός προκάλεσε ισχυρότατη εντύπωση στους συγχρόνους του. Ο αυτοκράτορας Θεόφιλος (829-842) προσπάθησε να κινητοποιήσει τους Χριστιανούς της Ανατολής και της Δύσης σε μια γενική συμμαχία κατά του Ισλάμ.

Λίγο αργότερα άρχισε η βυζαντινή αντεπίθεση. Ο βυζαντινός στρατός πέρασε τον Ευφράτη (859) και νίκησε τον εμίρη της Μελιτηνής (863).

Οι συνεχείς πόλεμοι στα σύνορα με τους Άραβες

Ο Προφήτης Έσδρας. Χαρακτηριστική σκηνή εργασίας βυζαντινού λογίου. Μικρογραφία χειρογράφου της Λαυρεντιανής Βιβλιοθήκης της Φλωρεντίας

προμήθευσαν πλούσιο υλικό για τη διαμόρφωση της βυζαντινής επικής ποίησης. Ανώνυμοι τραγουδοποιοί συνέθεσαν άσματα που εξυμνούν τους αγώνες των **ακριτών,** δηλ. των στρατιωτών που προστάτευαν τα ανατολικά σύνορα **(άκραι)** του Βυζαντίου, και ιδίως του Διγενή Ακρίτα. Αξιομνημόνευτο είναι επίσης ένα σύντομο έπος που εξυμνεί τους άθλους του Αρμούρη. Ο ήρωας δεν έχει ταυτιστεί με βεβαιότητα, αλλά φαίνεται ότι έχει στενή σχέση με το Αμόριο της Φρυγίας.

Τα ηρωικά άσματα αυτού του είδους, τα οποία, όπως μας πληροφορεί ο επίσκοπος Καισαρείας και σπουδαίος λόγιος **Αρέθας** (μέσα 9ου μέσα 10ου αι.), έψαλλαν τραγουδιστές, περιφερόμενοι στις επαρχίες της Μ. Ασίας, θεωρούνται τα σημαντικότερα δείγματα της **δημώδους** ή **λαϊκότροπης λογοτεχνίας** των Βυζαντινών, η οποία αναπτύσσεται παράλληλα με τη **λόγια Γραμματεία.**

Φιλολογικό σχόλιο του Αρέθα, επισκόπου Καισαρείας, για τους αγύρτες

Ο συγγραφέας αναφέρει τους αγείροντες ή αγύρτες (δηλ. περιφερόμενους απατεώνες). Παράδειγμα αγυρτών είναι οι καταραμένοι Παφλαγόνες (κατοικούσαν την Παφλαγονία, περιοχή στα βορειοδυτικά της Μικράς Ασίας), οι οποίοι, έχοντας συνθέσει κάποια ηρωικά τραγούδια που υμνούν τα παθήματα ενδόξων ανδρών, περιφέρονται από σπίτι σε σπίτι, για να ψάλουν τα άσματα αυτά με ελάχιστη αμοιβή.

Σ. Κουγέας, Έρευναι περί της ελληνικής λαογραφίας, Α'. Αι εν τοις σχολίοις του Αρέθα λαογραφικαί ειδήσεις, Λαογραφία 4 (1912-13) 239.

Το άσμα του Αρμούρη, στ. 33-45

Εισαγωγή: Το άσμα του Αρμούρη, το οποίο διασώθηκε με την προφορική παράδοση στην Κύπρο, είναι ένα σύντομο έπος (αριθμεί περί τους 200 στίχους). Όπως απέδειξε ο βέλγος βυζαντινολόγος Ερ. Γκρεγκουάρ (Ο Διγενής Ακρίτας. Η βυζαντινή εποποιΐα στην ιστορία και την ποίηση, The National Herald, Νέα Υόρκη 1942, 6-9), το άσμα αυτό συντάχτηκε από μαχητή του βυζαντινού στρατού και απηχεί τη βαθιά συγκίνηση των Βυζαντινών για την ηρωϊκή αντεπίθεση κατά των Αράβων στα μέσα του 9ου αι.:

Σαρακηνός εστέκετον, στέκει, αναγελά τον:
«Σαρακηνοί έχουν φαριά, που διώχνουν τους αέρες,
την φάσαν και την πέρδικαν από πτερού την παίρνουν,
και τον λαγόν στον ανήφορον από δρομού τον σώνουν,
κρατούν και κολακεύουν τα και ελεύθερα τα αφήνουν,
και πάλιν δ' όταν τους φανεί, τρέχουσι, πιάνουσίν τα,
και τον Αφράτην ποταμόν ουκ ημπορούν περάσαι.
Και σύ με το παρίππιν σου θέλεις να τον περάσεις;»
Το να τ' ακούσει ο νεότερος, πολλήν μανίαν πήρεν·
Πτερνιστηρέαν τον μαύρον του, δια να περάσει πέρα.
Ήτον ο Αφράτης δυνατός, ήτον και βουρκωμένος,
είχεν και κύματα βαθέα, ήτον και αποχυμένος,
πτερνιστηρέαν τον μαύρον του κρούει τον και υπάγει.

Γ. Θ. Ζώρας (επιμ.), Βυζαντινή Ποίησις, Βασική Βιβλιοθήκη Αετού, αριθμ. 1, Αθήνα χ. χ., 30-31.

Λεξιλόγιο: αναγελώ: περιγελώ, διώχνω: συναγωνίζονται σε ταχύτητα, φαρί: πολεμικό άλογο, φάσα: είδος πουλιού, παίρνω από πτερού: κυνηγώ, σώνω από δρομού: προφταίνω τρέχοντας, παρίππιν: βοηθητικό άλογο, αποχυμένος: πλημμυρισμένος, πτερνιστηρέα κρούει: χτυπά με τα σπιρούνια, μαύρος: μαύρο άλογο.

Ερωτήσεις

1. Ποια ήταν η εσωτερική οργάνωση της ανώτερης σχολής της Μαγναύρας και με ποιους τρόπους ο καίσαρ Βάρδας συνέβαλε στην πρόοδο των επιστημών, σύμφωνα με το σχετικό κείμενο;
2. Ο Λέων ο Φιλόσοφος ή Μαθηματικός και ο πατριάρχης Φώτιος ήταν πανεπιστήμονες με πολύπλευρα πνευματικά ενδιαφέροντα. Πού φαίνεται αυτό; Ποιες μεγάλες προσωπικότητες άλλων εποχών σας θυμίζουν αυτές οι δύο πνευματικές προσωπικότητες;
3. Να περιγράψεις τις λεπτομέρειες της εικόνας με την παράσταση του βυζαντινού λόγιου–αντιγραφέα και να συγκρίνεις τα τεχνικά μέσα που διέθετε με αυτά που διαθέτει ένας σύγχρονος λόγιος και συγγραφέας.
4. Αφού μελετήσεις με προσοχή το απόσπασμα από τη βιογραφία του Ιγνατίου, να επισημάνεις τις αρετές–προϋποθέσεις που εξασφάλιζαν κοινωνική ανάδειξη στο Βυζάντιο κατά τον 9ο αι. και να τις συγκρίνεις με τις προϋποθέσεις που οδηγούσαν στην κοινωνική καταξίωση στην κλασική Αθήνα, σύμφωνα με τον Επιτάφιο του Περικλή (Θουκυδίδης).
5. Ποιες πληροφορίες για την καθημερινή ζωή των ακριτών και τις σχέσεις τους με τους Άραβες μας δίνουν το τραγούδι του Αρμούρη και τα ακριτικά τραγούδια που περιλαμβάνει το βιβλίο Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β΄ Γυμνασίου;

Λαγούτο και τύμπανα (ανακαράδες) συνοδεύουν τον τραγουδιστή.
Τοιχογραφία του 17ου αι. Σέρρες, Μονή Τίμιου Σταυρού

4. Η διάδοση του Χριστιανισμού στους Μοραβούς και τους Βουλγάρους

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Εκχριστιανισμός Μοραβών, Ραστισλάβος, Φώτιος, Κωνσταντίνος, Μεθόδιος, σλαβικό αλφάβητο, ενίσχυση ενότητας Σλάβων, εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος και εκ του Υιού, σύνοδοι του 867 και του 870.

α. Ο εκχριστιανισμός των Μοραβών

Ο **εκχριστιανισμός των Σλάβων,** ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του βυζαντινού πολιτισμού, ξεκίνησε από τη Μοραβία. Ο ηγεμόνας αυτής της χώρας **Ραστισλάβος** ζήτησε από το Βυζάντιο ιεραποστόλους, για να διδάξουν στο λαό του το Χριστιανισμό (862/3). Επιθυμούσε να στηριχτεί στο Βυζάντιο, για να αντισταθμίσει την απειλή των Γερμανών και των Βουλγάρων.

> **Ανασκευή της θεωρίας των τριών γλωσσών**
>
> Όταν ο Κωνσταντίνος ήταν στη Βενετία, μαζεύτηκαν οι λατίνοι επίσκοποι, ιερείς και μοναχοί και στράφηκαν εναντίον του, όπως οι κουρούνες ενάντια στο γεράκι, και διατύπωσαν την αίρεση των τριών γλωσσών, λέγοντας: «Πώς συμβαίνει να έχεις επινοήσει για τους Σλάβους μια γραφή και να τους διδάσκεις κείμενα γραμμένα σ' αυτή, μια γραφή που δεν τη βρήκε ποτέ κανένας ως σήμερα ούτε απόστολος ούτε πάπας ούτε ο Γρηγόριος ο Θεολόγος ούτε κι ο Ιερώνυμος; Εμείς ξέρουμε μόνο τρεις γλώσσες, στις οποίες επιτρέπεται να δοξολογείται γραπτώς ο θεός, την εβραϊκή, τη λατινική και την ελληνική». Ο Φιλόσοφος απάντησε: «Μήπως η βροχή δεν έρχεται από το Θεό και δεν πέφτει για όλους τους ανθρώπους; Μήπως ο ήλιος δεν λάμπει για όλους τους ανθρώπους και μήπως όλοι δεν αναπνέουμε τον ίδιο αέρα; [...] Πολλοί λαοί έχουν δική τους γραφή και κάθε λαός τιμά το θεό στη δική του γλώσσα [...]».
>
> **Βίος Κωνσταντίνου, γερμ. μετ. Jo. Bujnoch (Slavische Geschichtschreiber 1), Γκρατς-Βιέννη-Κολονία 1958, 71-72**

Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ' και ο πατριάρχης **Φώτιος** αντιλήφθηκαν τα οφέλη της πρότασης του Ραστισλάβου. Το Βυζάντιο θα μπορούσε να επεκτείνει την επιρροή και την πνευματική του ακτινοβολία στην κεντρική Ευρώπη. Η αποστολή ανατέθηκε στους δύο αδελφούς από τη Θεσσαλονίκη **Μεθόδιο** και **Κωνσταντίνο** (που αργότερα πήρε το μοναστικό όνομα Κύριλλος). Ήταν έμπειροι διπλωμάτες και γνωστοί λόγιοι και γνώριζαν άριστα τη σλαβική και άλλες γλώσσες.

Οι δύο αδελφοί έφτασαν στη Μοραβία το θέρος του 863. Ο Κωνσταντίνος δημιούργησε ένα **σλαβικό αλφάβητο** που απέδιδε όλες τις φωνητικές ιδιαιτερότητες της σλαβικής.

Ο Κωνσταντίνος δεν αρκέστηκε σ' αυτό, αλλά **απέδωσε στα σλαβικά τη Θεία Λειτουργία και τα ιερά βιβλία.**

β. Σημασία του εκχριστιανισμού

Η χρήση της σλαβικής διευκόλυνε τους Μοραβούς να κατανοήσουν το κήρυγμα και τη λειτουργία και εξασφάλισε τεράστια επιτυχία στο ιεραποστολικό έργο.

Οι δύο αδελφοί **οργάνωσαν τη σλαβική εκκλησία** (863-866) και μύησαν τους Σλάβους στο πολιτιστικό σύστημα των Ελλήνων και του Χριστιανισμού. Ο εκχριστιανισμός συντέλεσε επίσης στην **ενότητα των Σλάβων,** καθώς ενίσχυσε την κοινότητα της φυλής με την κοινότητα της πίστης.

γ. Ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων

Στο ζήτημα του εκχριστιανισμού των Βουλγάρων η βυζαντινή εκκλησία συγκρούστηκε με τον πάπα, ο οποίος επιδίωκε την επέκταση της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας στην άμεση γειτονιά του Βυζαντίου. Ο βυζαντινός στρατός υποχρέωσε το βούλγαρο ηγεμόνα Βόρη να δεχτεί τον Χριστιανισμό από την Κωνσταντινούπολη και να βαπτιστεί μάλιστα ο ίδιος με ανάδοχο τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' (864).

Ωστόσο, λίγο αργότερα με πρόσκληση του Βόρη, ο πάπας έκανε νέα επέμβαση στα ζητήματα της Βουλγαρικής Εκκλησίας. Τότε ο πατριάρχης Φώτιος, υπερασπιζόμενος την ανεξαρτησία της βυζαντινής εκκλησίας και τα ζωτικά συμφέροντα του Βυζαντινού Κράτους, κατήγγειλε την επέμβαση της Ρώμης στη Βουλγαρία και κατηγόρησε τη ρωμαϊκή εκκλησία για λειτουργικά και δογματικά λάθη.

Η **σύνοδος του έτους 867** αναθεμάτισε τον πάπα, απέρριψε το δόγμα **περί εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος και εκ του Υιού** (filioque) και καταδίκασε την επέμβαση της Ρώμης στη Βουλγαρία. Με απόφαση της **συνόδου του 870** η εκκλησία της Βουλγαρίας υπάχθηκε οριστικά στη δικαιοδοσία του πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης.

Απόψεις του Φωτίου για τη ρωμαιοκαθολική Εκκλησία

Ο Φώτιος [...]αναφέρει τις άθλιες συνήθειες και τις ψευδείς διδασκαλίες που επέβαλαν οι μοχθηροί Λατίνοι στους άτυχους Βουλγάρους: αυτές περιλάμβαναν την πρακτική της νηστείας του Σαββάτου και τη συντόμευση της Τεσσαρακοστής κατά μία εβδομάδα, την καταδίκη των νυμφευμένων ιερέων και την επιμονή στο ότι μόνο επίσκοποι μπορούν να τελούν το μυστήριο του χρίσματος [...]. Ακόμη σοβαρότερο ήταν το γεγονός, τόνιζε ο Φώτιος, ότι οι λατίνοι κληρικοί στη Βουλγαρία προπαγάνδιζαν το δόγμα της διπλής εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος· αυτό ήταν καθαρή αίρεση [...].

D. Obolensky, Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία. Η Ανατολική Ευρώπη, 500-1453, μετ. Γ. Τσεβρεμές, Θεσσαλονίκη 1991, 158-159.

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος. Βουλγαρική εικόνα του 1862. Μουσείο Φιλιππούπολης (Plovdiv).

Ερωτήσεις

1. Σε ποια γλώσσα ή ποιες γλώσσες πίστευαν αντίστοιχα οι εκπρόσωποι της Ρωμαϊκής και της Βυζαντινής Εκκλησίας ότι έπρεπε να εκχριστιανίζονται οι ξένοι λαοί, σύμφωνα με το πρώτο παράθεμα; Τι συμπεραίνεις από αυτή τη στάση για τη νοοτροπία των δύο εκκλησιών και τη στάση τους απέναντι στους άλλους λαούς;
2. Μπορείς να επισημάνεις τις διαφορές που παρουσιάζονται στη διαδικασία εκχριστιανισμού των Μοραβών και των Βουλγάρων;
3. Γιατί οι Σλάβοι τιμούν ιδιαίτερα το Μεθόδιο και τον Κύριλλο; Μπορείς να αναγνωρίσεις από τις επιγραφές της εικόνας με τους δύο ιεραποστόλους ποιος είναι ο Μεθόδιος και ποιος ο Κύριλλος;

5. Η Βυζαντινή Εποποιΐα. Επικοί αγώνες και επέκταση της Αυτοκρατορίας

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Στρατιωτική αντεπίθεση, Συμεών, βασιλεύς Βουλγάρων και Ρωμαίων, τσάρος Σαμουήλ, ίδρυση νέου Βουλγαρικού Κράτους, μάχη Σπερχειού, μάχη Κλειδίου, άνθηση της οικονομίας, διεθνές κύρος του κράτους.

α. Αγώνες με τους Άραβες

Στα χρόνια του Ρωμανού Λακαπηνού εγκαινιάζεται η μεγάλη στρατιωτική **αντεπίθεση** των Βυζαντινών κατά των Αράβων. Ο στρατηγός Ιωάννης **Κουρκούας** κατέλαβε την Έδεσσα της Συρίας. Η επιτυχία αυτή προετοίμασε τις επικές νίκες του Νικηφόρου Φωκά, του Ιωάννη Τζιμισκή και του Βασιλείου Β΄.

Οι τρεις αυτοί άνδρες που ενσάρκωναν τον τύπο του στρατηγού-αυτοκράτορα ανέκτησαν τις μεγαλονήσους Κρήτη (961) και Κύπρο (965), τις πόλεις της Κιλικίας και τμήματα της Συρίας και της Παλαιστίνης. Η ανάκτηση όλων των παλαιών ρωμαϊκών εδαφών της Εγγύς Ανατολής ήταν ο απώτερος σκοπός των εκστρατειών αυτών.

Επιστολή του Νικηφόρου Φωκά στο χαλίφη

Στη μάχη της κλεισούρας οι μαχητές σου τράπηκαν σε φυγή σαν κοπάδι ζώων. [...] Τα ψηλά κτίρια γκρεμίστηκαν και τα ερείπιά τους, κάποτε ακμαία κέντρα, έχουν γίνει ακατοίκητη έρημος. Μόνο η κραυγή της κουκουβάγιας και ο αντίλαλός της στις κολόνες αντηχούν στην ερημιά.

Η Αντιόχεια δεν είναι μακριά. Σύντομα θα φτάσω εκεί με πολυάριθμο στρατό [...]. Εσύ που κατοικείς τις αμμώδεις ερήμους, να' σαι καταραμένος! Γύρνα στη χώρα Σάνα, την πρώτη σου πατρίδα. Σύντομα θα κατακτήσω την Αίγυπτο με το σπαθί μου κι ο πλούτος της θα γεμίσει το θησαυροφυλάκιό μου [...].

Θα κατακτήσω όλη την Ανατολή και τη Δύση και θα διαδώσω παντού τη θρησκεία του σταυρού.

S. Vryonis, Byzantium and Europe, Λονδίνο 1967, 87-88.

β. Αγώνες με τους Βουλγάρους

Οι φιλικές σχέσεις με τους Βουλγάρους, έγιναν εχθρικές, όταν ανήλθε στον βουλγαρικό θρόνο ο ελληνομαθής, αλλά φιλόδοξος **Συμεών.** Ο Συμεών πολιόρκησε την πρωτεύουσα, επιδιώκοντας να ιδρύσει μια βουλγαροβυζαντινή αυτοκρατορία στη θέση της βυζαντινής και αυτοτιτλοφορήθηκε **βασιλεύς Βουλγάρων και Ρωμαίων.** Ο θάνατός του ματαίωσε τις φιλοδοξίες του. Ο διάδοχός του Πέτρος συνήψε με το Βυζάντιο συνθήκη ειρήνης και νυμφεύτηκε τη Μαρία, ανεψιά του Ρωμανού Λακαπηνού.

Ο Ρωμανός επικρίνει τον Συμεών

Γιατί, πες μου, τι περισσότερο κατάφερες με το να γράφεις τον εαυτό σου **βασιλέα Βουλγάρων και Ρωμαίων,** χωρίς σ' αυτό να είναι σύμφωνος και βοηθός σου ο Θεός; Τι κέρδισες που με τη βία πήρες τη γη μας; Πού είναι οι φόροι που πήρες από αυτή;

Βυζαντινά Κείμενα (Αετός, Βασική Βιβλιοθήκη, 3), έκδ. Δ. Ζακυθηνός, Αθήνα 1958, 134.

Η ειρήνη έδωσε τη θέση της στον πόλεμο, όταν ο τσάρος **Σαμουήλ** ίδρυσε νέο Βουλγαρικό Κράτος με επίκεντρο, αυτή τη φορά, την περιοχή της Αχρίδας. Ο αγώνας αυτός υπήρξε μακρός και δύσκολος για τον αυτοκράτορα Βασίλειο Β΄, τερματίστηκε όμως με τη συντριβή των Βουλγάρων στις **μάχες Σπερχειού** (997) και **Κλειδίου** (1014). Η Βουλγαρία υποτάχθηκε πλήρως (1018) και οργανώθηκε σε δύο θέματα. Τα σύνορα του Βυζαντίου έφτασαν και πάλι στον Δούναβη.

Η προσωπικότητα του Βασιλείου Β΄

[Ο Βασίλειος], αφού καθάρισε το κράτος από τους βάρβαρους και κυριάρχησε στο εσωτερικό του, περιόρισε την αριστοκρατία των μεγάλων οικογενειών [...] και, αφού ανέδειξε γύρω του μια ομάδα εκλεκτών συνεργατών, τους εμπιστεύθηκε τα μυστικά του κράτους [...].

Έκανε τις εκστρατείες εναντίον των εχθρών, όχι όπως συνήθως τις κάνουν οι περισσότεροι βασιλείς στο μέσο της άνοιξης, επιστρέφοντας, όταν τελειώσει το καλοκαίρι, αλλά αυτός, για να επιστρέψει, έπρεπε να φτάσει στο σκοπό που είχε όταν ξεκινούσε. Και δεν υποχωρούσε ούτε στο μεγάλο κρύο ούτε στη μεγάλη ζέστη [...].

Μιχαήλ Ψελλός, Χρονογραφία, κεφ. 30, 32, έκδ. E. Renauld, τ. 1 (Παρίσι 1926) 18-20.

γ. Οικονομικές συνέπειες των πολέμων

Οι κατακτήσεις του βυζαντινού στρατού και η επέκταση των βυζαντινών συνόρων ευνόησαν την **άνθηση της οικονομίας.** Νέα εδάφη, παραγωγικό δυναμικό και έσοδα προστέθηκαν στο κράτος, ενώ η διακοπή των αραβικών επιδρομών επέτρεψε την ειρηνική καλλιέργεια της γης. Έτσι πολλαπλασιάστηκαν η παραγωγή και τα νομισματικά αποθέματα του Βυζαντινού Κράτους. Ο πλούτος έφερε ευμάρεια και χλιδή, **ενίσχυσε** τις δυνατότητες και **το διεθνές κύρος της αυτοκρατορίας** και γέννησε αισθήματα αυτοπεποίθησης και περηφάνειας στους υπηκόους της.

Βυζαντινή εποποιΐα και οικονομία

Ο Ιωάννης Τζιμισκής δεν μπόρεσε να κατακτήσει τα Εκβάτανα (**Σημ.:** εδώ τη Βαγδάτη), αλλά έλαβε δώρα από τους Μουσουλμάνους αξίας τριών εκατομμυρίων χρυσών και αργυρών νομισμάτων· όταν επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, τέλεσε μεγάλο θρίαμβο, στη διάρκεια του οποίου χρυσάφι, ασήμι, μπαχαρικά και μεταξωτά ενδύματα παρέλασαν μπροστά στα έκθαμβα μάτια των κατοίκων σε μια θριαμβική πομπή **(προέλευσις)** προς την αγορά (forum) (Βλ. Λέων Διάκονος, Ιστορίαι, έκδ. C. B. Hase, Βόννη 1828, 162-163).

Ο Βασίλειος Β', πεθαίνοντας, άφησε τα ταμεία τόσο γεμάτα, ώστε να εντυπωσιαστεί όχι μόνο ο Ψελλός αλλά και οι Μουσουλμάνοι. Αραβική πηγή του ύστερου 11ου αι. μας πληροφορεί ότι ο Βασίλειος [...] άφησε 10.000 καντάρια χρυσών νομισμάτων (=72.000 χρυσά νομίσματα) και μαργαριτάρια αξίας 54 εκατομ. δηναρίων. Ο Ψελλός αναφέρει 200.000 τάλαντα ή λίτρες χρυσού σε μετρητά, δηλαδή 14.4 εκατομμύρια χρυσά νομίσματα.

A. E. Laiou, The Economic History of Byzantium [=Dumbarton Oaks Studies 39], Washington D. C. 2002, 715.

Το Βυζαντινό Κράτος επί Βασιλείου Β'

Ερωτήσεις

1. Πώς έβλεπε τον πόλεμο κατά των Σαρακηνών ο Νικηφόρος Φωκάς; Ποια ήταν τα σχέδια και οι φιλοδοξίες του, σύμφωνα με την παρατιθέμενη επιστολή;
2. Ποια ήταν τα κυριότερα εσωτερικά προβλήματα του Βυζαντινού Κράτους και πώς τα έλυσε ο Βασίλειος Β' σύμφωνα με το τρίτο παράθεμα; Σε τι διέφερε ο Βασίλειος από άλλους στρατιωτικούς ηγέτες;
3. Ποιες ήταν οι άμεσες οικονομικές συνέπειες της βυζαντινής εποποιΐας, σύμφωνα με το σχετικό παράθεμα και ποιες, κατά τη γνώμη σου, οι έμμεσες ψυχολογικές συνέπειες;

6. Η ίδρυση, η εξέλιξη και ο εκχριστιανισμός του Ρωσικού Κράτους

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Η διαμόρφωση του έθνους των Ρώσων, ηγεμονία του Κιέβου, εκστρατείες, εμπορικές συνθήκες, εκχριστιανισμός των Ρώσων.

α. Η διαμόρφωση του έθνους των Ρώσων

Οι **Βάραγγοι,** τους οποίους οι ανατολικοί Σλάβοι ονόμαζαν **Ρώς,** ήταν σκανδιναβικά φύλα που εμφανίστηκαν στο ιστορικό προσκήνιο τον 9ο αι. Συνδύαζαν εμπορικές με πειρατικές δραστηριότητες και έγιναν γνωστοί στους λαούς της Δύσης με τα ονόματα **Βίκιγκς** και **Νορμανδοί.** Στο χώρο της σημερινής Ρωσίας αξιοποίησαν για εμπορικές δραστηριότητες τους υδάτινους δρόμους και ιδίως *το δρόμο από τους Βαράγγους στους Έλληνες,* μέσω του οποίου έφταναν στον Εύξεινο και τη Βασιλεύουσα.

Οι Βάραγγοι ή Ρως αναμείχθηκαν με τους ανατολικούς Σλάβους και δημιούργησαν βαθμιαία ένα νέο λαό. Στο λαό αυτό οι ίδιοι έδωσαν το όνομα και την κρατική οργάνωση, που δεν είχαν τα σλαβικά φύλα, και οι Σλάβοι τη γλώσσα και τη λαϊκή βάση.

Δρομολόγια των ρώσων εμπόρων

Οι Ρως, που είναι Σλάβοι, μεταβαίνουν από τις απώτερες σλαβικές περιοχές στη Ρωμαϊκή (=Μαύρη) Θάλασσα και πουλούν δέρματα κάστορα και μαύρης αλεπούς όπως και ξίφη. Ο ρωμαίος ηγεμόνας επιβάλλει τη δεκάτη στα εμπορεύματά τους. Άλλοτε οι Ρως καταπλέουν το σλαβικό ποτάμι Ντον και περνούν από την πρωτεύουσα των Χαζάρων (λαού της στέπας) Khamlig, όπου ο ηγεμόνας της χώρας τους επιβάλλει το φόρο της δεκάτης. Ακολούθως επιβιβάζονται για την Κασπία [...]. Από την πόλη της Κασπίας μεταφέρουν εμπορεύματα με καμήλες ως τη Βαγδάτη. Εδώ υπάρχουν σλάβοι ευνούχοι που τους εξυπηρετούν ως διερμηνείς.

Ibn Khorddhbeh, Το βιβλίο των δρόμων και των βασιλείων, έκδ. M. J. De Goeje, BGA 6 (Λυών 1967) 115-116.

β. Ίδρυση κράτους-Σχέσεις με το Βυζάντιο

Στα μέσα του 9ου αι. σχηματίστηκε το πρώτο σημαντικό ρωσικό κράτος. Ήταν η **ηγεμονία του Κιέβου,** η οποία έλεγχε το δρόμο του ποταμού Ντον και έκανε εμπόριο με το Βυζάντιο και το Χαλιφάτο.

Μετά από δύο **αποτυχημένες εκστρατείες** κατά της Κωνσταντινούπολης, οι Ρώσοι στη διάρκεια του 10ου αι. υπέγραψαν δύο σημαντικές **εμπορικές συνθήκες** με το Βυζάντιο (911 και 944). Οι συνθήκες αυτές επέτρεπαν στους Ρώσους να ταξιδεύουν και να εμπορεύονται στην Κωνσταντινούπολη.

Οι έμποροι και οι διπλωμάτες που ταξίδευαν μεταξύ Κιέβου και Βυζαντίου ήταν φορείς ιδεών και πεποιθήσεων. Έτσι οι εμπορικές σχέσεις των δύο κρατών προετοίμασαν τον εκχριστιανισμό των Ρώσων που άρχισε στα μέσα και ολοκληρώθηκε στα τέλη του 10ου αι.

Φύση του ρωσοβυζαντινού εμπορίου

Σχετικά με τη φύση του ρωσοβυζαντινού εμπορίου της εποχής, το Ρωσικό Χρονικό περιορίζεται στη δήλωση ότι ο Ολέγκ έφερε στην πατρίδα από την Κωνσταντινούπολη «χρυσό, μεταξωτά, φρούτα, κρασί και όλων των ειδών τα στολίδια». Εκτός από το χρυσό, τα άλλα προϊόντα ήταν πράγματι τα βασικά εμπορεύματα που εξήγε το Βυζάντιο στην Ανατολική Ευρώπη. Όλα τους είδη πολυτελείας προορίζονταν για τις ανώτερες τάξεις αυτών των χωρών που είχαν μάθει να εκτιμούν τις ραπτικές και μαγειρικές απολαύσεις του βυζαντινού πολιτισμού. Τα αγαθά που μεταφέρονταν από τη Ρωσία στην Κωνσταντινούπολη είναι γνωστά από άλλες πηγές. Σ' αυτά περιλαμβάνονταν, δούλοι, γούνες (κάστορα, ζιμπελίν, ερμίνας, μαύρης αλεπούς και σκίουρου), κερί και μέλι.

D. Obolensky, Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, Θεσσαλονίκη 1991, 307-308.

γ. Εκχριστιανισμός Ρώσων

Για να συντρίψει την εξέγερση της μικρασιατικής αριστοκρατίας, ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β' ζήτησε τη βοήθεια του ρώσου ηγεμόνα Βλαδιμήρου, υποσχόμενος να του δώσει ως σύζυγο την αδελφή του Άννα. Το επικουρικό στρατιωτικό σώμα που έστειλαν οι Ρώσοι συνέτριψε την ανταρσία των βυζαντινών γαιοκτημόνων **(δυνατών),** αλλά ο Βασίλειος λησμόνησε την υπόσχεσή του.

Από τη δεύτερη βυζαντινορωσική συνθήκη (944)

Όταν οι ρώσοι πρεσβευτές και οι έμποροι φτάσουν στη Βασιλεύουσα, οφείλουν να καταλύσουν κοντά στο ναό του Αγίου Μάμαντα. Εκεί θα στείλουμε ένα υπάλληλο, που θα καταγράψει τα ονόματά τους, και θα λάβουν μηνιαίο βοήθημα. Οι Ρώσοι πρέπει να μπαίνουν στην Πόλη από ορισμένη πύλη, συνοδευόμενοι από υπαλλήλους, άοπλοι και σε ομάδες 50 ανδρών κάθε φορά. Επιτρέπεται να εμπορεύονται ανά-λογα με τις ανάγκες τους και να επιστρέφουν πάλι στη χώρα τους. Οι αποχωρούντες Ρως λαμβάνουν από εμάς εφόδια και ό,τι χρειάζονται για τον εξοπλισμό των πλοίων τους. [...] Δεν επιτρέπεται όμως να ξεχειμωνιάζουν κοντά στο ναό του Αγίου Μάμαντα.

Παλαιορωσικό Χρονικό του Νέστορος, γερμ. έκδ. R. Trautmann, Λειψία 1931, 30-31.

Μόνο όταν ο Βλαδίμηρος κατέλαβε τη Χερσώνα, ο αυτοκράτορας συναίνεσε στο γάμο, με την πρόσθετη προϋπόθεση ότι ο Βλαδίμηρος θα ασπαζόταν το Χριστιανισμό. Η νύφη ταξίδεψε στη Χερσώνα, όπου έγιναν η βάπτιση του Βλαδιμήρου και ο βασιλικός γάμος. Επακολούθησε η ομαδική βάπτιση των Ρώσων στα νερά του

Δνειπέρου (989).

Με τον εκχριστιανισμό των Ρώσων μια τεράστια έκταση εντάχθηκε στη σφαίρα επιρροής της Ορθοδοξίας και του βυζαντινού πολιτισμού. Η μεταβολή αυτή επηρέασε καθοριστικά τη νοοτροπία και τον πνευματικό και υλικό πολιτισμό των Ρώσων. Οι εμπορικές ανταλλαγές με το Βυζάντιο εντατικοποιήθηκαν, ενώ αυξήθηκε κατά πολύ ο αριθμός των βαράγγων και ρώσων μισθοφόρων που υπηρετούσαν στην αυτοκρατορική φρουρά και το βυζαντινό στρατό.

Εικόνα με την Παρθένο του Βλαδιμίρ. Φιλοτεχνήθηκε στην Κωνσταντινούπολη περί το 1125 και μεταφέρθηκε στη Ρωσία. Επέδρασε βαθιά στην τέχνη του Κιέβου.

Η κατάληψη της Χερσώνας και ο εκχριστιανισμός των Ρώσων

Μετά παρέλευση ενός έτους, κατά το έτος 6496 (988) ο Βλαδίμηρος εκστράτευσε με τους στρατιώτες του κατά της Χερσώνας, μιας ελληνικής πόλης. Οι κάτοικοι της Χερσώνας οχυρώθηκαν μέσα στην πόλη, ενώ ο Βλαδίμηρος παρατάχθηκε στο λιμάνι, σε απόσταση βολής τόξου από αυτή [...]. Οι Ρώσοι απέκοψαν τη ροή του νερού και οι Χερσωνίτες δεν άντεξαν τη δίψα και παραδόθηκαν. Ο Βλαδίμηρος και η συνοδεία (družina) του εισήλθαν στην πόλη.

Ο Βλαδίμηρος έστειλε τότε απεσταλμένους στους αυτοκράτορες Βασίλειο και Κωνσταντίνο με το ακόλουθο μήνυμα: «Κοιτάξτε, πήρα την περίφημη πόλη σας. Πληροφορούμαι όμως ότι έχετε μια ανύπαντρη αδελφή. Αν δεν μου τη δώσετε για γυναίκα, θα κάνω στην Κωνσταντινούπολη ό,τι έκανα και σ' αυτή εδώ την πόλη».

Όταν οι δύο αυτοκράτορες άκουσαν το μήνυμα, κυριεύτηκαν από θλίψη και έστειλαν πρεσβεία με το ακόλουθο μήνυμα: «Δεν ταιριάζει στους Χριστιανούς να παντρεύουν τις κόρες τους με εθνικούς. Αν βαπτιστείς, θα εξασφαλίσεις αυτό το πλεονέκτημα. Θα δεχτείς τη Βασιλεία των Ουρανών και θα έχεις κοινή με εμάς πίστη.» [...]

Ο Βλαδίμηρος συγκατατέθηκε και αποφάσισε να βαπτιστεί. Ο επίσκοπος Χερσώνας μαζί με τους ιερείς της αδελφής του αυτοκράτορα βάπτισε τον Βλαδίμηρο, αφού τον κατήχησε στο Χριστιανισμό.

Λαυρεντιανό Χρονικό, γερμ. μετ. Jo. Bujnoch (Slavische Geschichtsschreiber 1), Γκρατς-Βιέννη-Κολονία 1958, 143-145.

Ναός Αγίου Νικολάου στο Σουζντάλ

Ερωτήσεις

1. Εθνογένεση ονομάζεται η διαμόρφωση ενός έθνους. Σε τι μοιάζει η εθνογένεση των Ρώσων με αυτή των Βουλγάρων;
2. Διαβάστε με προσοχή τους όρους της συνθήκης του 944. Σε ποιους περιορισμούς υπέκειτο η παραμονή των ρώσων εμπόρων στην Κωνσταντινούπολη;
3. Διαβάστε με προσοχή τα σχετικά παραθέματα. Ποια προϊόντα διακινούσαν οι ρώσοι έμποροι;
4. Πώς συνδέεται στο Λαυρεντιανό Χρονικό ο εκχριστιανισμός των Ρώσων με τους γάμους Βλαδιμήρου-Άννας;

7. Σχέσεις Βυζαντίου-Δύσης. Αγώνες για τη διατήρηση των ιταλικών κτήσεων

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Κατάκτηση Σικελίας, μετοικεσίες στην Καλαβρία, θέματα Λογγοβαρδίας, Καλαβρίας, Λουκανίας, Όθων Α', βασιλεύς Ρωμαίων, κατεπάνω/κατεπανάτο Ιταλίας, Θεοφανώ, Όθων Β', ενίσχυση βυζαντινής επιρροής στη Γερμανία, βοήθεια Βενετών, εμφάνιση Νορμανδών.

α. Ο Ελληνισμός της Ιταλίας

Το ελληνικό στοιχείο, που κατά την αρχαιότητα κατοικούσε στη Σικελία και τη Ν. Ιταλία **(Μεγάλη Ελλάς)**, ενισχύθηκε κατά τον 7ο και τον 8ο αι. με μετοικεσίες πληθυσμών από την Ελλάδα εξαιτίας των σλαβι-κών επιδρομών.

Στις αρχές του 10ου αι. οι Άραβες ολοκλήρωσαν **την κατάκτηση της Σικελίας.** Στο Βυζάντιο απέμεινε η Ν. Ιταλία. Σικελιώτες, που εγκατέλειψαν τις εστίες τους μπροστά στις αραβικές επιθέσεις, πύκνωσαν το ελληνικό στοιχείο της περιοχής.

Σικελιώτες στην Καλαβρία (μέσα 10 αι.)

Οι Ισμαηλίτες κυρίευσαν όλη τη χώρα και λεηλάτησαν όλους τους τόπους της. Φοβερή πείνα έπεσε σ' όλους τους κατοίκους – όχι μόνο σ' όσους κατοικούσαν στις πόλεις, αλλά ακόμη και εκείνους που ζούσαν πάνω στα βουνά. Τι τρομερή τραγωδία μπορούσε να δει κανείς, τι δυστυχία φανερώθηκε! Πολλοί Χριστιανοί έφαγαν τότε τις σάρκες των αγαπημένων τους παιδιών [...]. Παιδιά έφαγαν τις σάρκες άτυχων γονιών, και αδέλφια τις σάρκες αδελφών τους. [...] Η πείνα ήταν τόσο ανυπόφορη, που η φύση χτυπούσε και κατάβρόχθιζε τον εαυτό της. Τόσο μεγάλη ασέβεια έβλεπε ο ήλιος σ' αυτή την περιοχή [...].

Τότε ο άγιος Σάββας εξασφάλισε τη σωτηρία όχι μόνο στους οικείους του [που ζούσαν στην πόλη Collesano] αλλά και άλλους πολλούς ανθρώπους: τους οδήγησε μέσα από ερημικά βουνά και τους εγκατέστησε σε πολύ οχυρά κάστρα (στην περιοχή της Rametta, ανατολικά της Σικελίας). Έπειτα εγκατέλειψε στο μέρος αυτό (το πλήθος του λαού) και ο ίδιος με τους γονείς του έφτασε στην Καλαβρία, περνώντας τη θάλασσα.

Ιστορία και έπαινος των αγίων Σάβα και Μακαρίου των Νέων εκ Σικελίας υπό Ορέστου, πατριάρχου Ιεροσολύμων (αρχές 11ου αι.), έκδ. Io. Cozza-Luzi (Ρώμη 1893) 13-14.

Η βυζαντινή Ν. Ιταλία περιλάμβανε τα **θέματα Λογγοβαρδίας, Καλαβρίας και Λουκανίας** και συνόρευε στο βορρά με κρατίδια που προσπαθούσαν να κρατήσουν την αυτονομία τους έναντι του Βυζαντίου και του Γερμανικού Κράτους.

β. Η ιταλική πολιτική των Μακεδόνων – σχέσεις με το Γερμανικό Κράτος

Η δυτική ή **ιταλική πολιτική** των Μακεδόνων αποσκοπούσε στη διατήρηση και την επέκταση των κτήσεών τους στην Ιταλία και στην απόκρουση των αραβικών επιθέσεων και της γερμανικής απειλής.

Για την αντιμετώπιση των Αράβων ο **Κωνσταντίνος Ζ'** προσπάθησε να εξασφαλίσει συμμάχους στη Δύση και έτσι αντάλλαξε πρεσβείες με τους ηγέτες της. Ωστόσο νικήθηκε στρατιωτικά από τους Άραβες (μέσα 10ου αι.).

Ο **Νικηφόρος Φωκάς** έναντι των Αράβων της Σικελίας και των Γερμανών ακολούθησε αμυντική τακτική, στηριζόμενος σε συμμαχίες με ιταλούς ηγεμόνες και στη βοήθεια του τοπικού πληθυσμού.

Στάση των κατοίκων του Ροσσάνο (965-966)

Κυβερνούσε τότε και τις δύο περιοχές, δηλαδή την (υπόλοιπη) Ιταλία και την Καλαβρία μας, ο μάγιστρος (είδος αξιώματος) Νικηφόρος Εξακιονίτης [...]. Ο μάγιστρος [...] σκέφτηκε να κατασκευάσει τα λεγόμενα χελάνδια (τύπος βυζαντινού πολεμικού πλοίου) σε κάθε πόλη της Καλαβρίας και μ' αυτά όχι μόνο να διαφυλάξει την ασφάλειά τους και να τις απαλλάξει από κινδύνους, αλλά επίσης να παραδώσει στον αφανισμό τη γειτονική και εχθρική Σικελία. Αυτό όμως δεν μπόρεσαν να το ανεχτούν οι κάτοικοι του Ροσσάνο, γιατί ήταν ασυνήθιστοι να υπηρετούν στα χελάνδια και (έτσι), ενώ είχαν ναυπηγήσει τα πλοία και έμελλαν να τα καθελκύσουν στη θάλασσα, παρακινημένοι από υπέρμετρο ζήλο [...], όρμησαν με μεγάλο θόρυβο και πυρπόλησαν τα πλοία και κρέμασαν τους καπετάνιους τους. [...]

Βίος Νείλου του Νέου, κεφ. 60-62, έκδ. P. Germano Giovanelli, Badia di Grottaferrata 1972, 101-103.

Η απειλή για τις βυζαντινές κτήσεις στην Ιταλία έγινε έντονη, όταν ο γερμανός ηγεμόνας **Όθων Α'** ανακηρύχτηκε **βασιλεύς Ιταλίας** (951) και στέφθηκε από τον πάπα στη Ρώμη **αυτοκράτωρ Ρωμαίων** (962).

Μετά την ανταλλαγή πολλών πρεσβειών, ο πρεσβευτής του Όθωνα **Λιουτπράνδος,** επίσκοπος Κρεμώνας, ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη (Δεκέμβριος 968), για να προτείνει ειρήνη και γάμο του γερμανού διαδόχου με μια βυζαντινή πριγκήπισσα, με προίκα τις βυζαντινές κτήσεις της Ν. Ιταλίας. Ο Νικηφόρος Φωκάς απέρριψε τις προτάσεις αυτές, επικαλούμενος τη γερμανική επιθετικότητα εναντίον των ιταλικών του κτήσεων, και επιφύλαξε πολλές ταπεινώσεις στον Λιουτπράνδο που επέστρεψε άπρακτος στη Δύση.

Ο Ιωάννης Τζιμισκής συνένωσε τα τρία ιταλικά θέματα και ίδρυσε το κατεπανάτο Ιταλίας (περί το 975). Ο κατεπάνω (δηλ. ο διοικητής) της Ιταλίας έδρευε στο Μπάρι. Συγχρόνως ο Τζιμισκής ακολούθησε μετριοπαθή πολιτική έναντι των Γερμανών. Το 972 η Θεοφανώ, ανεψιά του αυτοκράτορα, νυμφεύτηκε στη Ρώμη τον Όθωνα Β', διάδοχο του γερμανικού θρόνου.

Λιουτπράνδος και βυζαντινές αρχές

Ο Λιουτπράνδος, απευθυνόμενος στον γερμανό ηγεμόνα και κύριό του, γράφει:

Γιατί αυτός (ο αξωματούχος Λέων Φωκάς) δεν Σας αποκαλούσε **imperator** (=αυτοκράτορα), **βασιλέα** στη γλώσσα του, αλλά **ρήγα,** [τίτλο που προέρχεται] από το δικό μας **regem** [...].

Ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς σχολίασε ως εξής την ιταλική πολιτική του Γερμανών:

«Έπρεπε και μάλιστα θέλαμε να σε υποδεχτούμε φιλικά και μεγαλόπρεπα· αλλά δεν το επιτρέπει η ασέβεια του κυρίου σου, που κατέλαβε τη Ρώμη με εχθρική εισβολή, παράνομα και αθέμιτα άρπαξε με τη βία από τον Βερεγγάριο (βασιλιά της Ιταλίας) και τον Αδαλβέρτο (γιο του Βερεγγάριου) τη χώρα τους και από τους κατοίκους της Ρώμης άλλους σκότωσε, άλλους απαγχόνισε, άλλους τύφλωσε και άλλους εξόρισε. Τέλος επιχείρησε να καθυποτάξει **διά πυρός και σιδήρου** τις πόλεις του κράτους μας· επειδή όμως δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει τον άδικο σκοπό του, έστειλε τώρα, με πρόσχημα την ειρήνη, σε μας ως κατάσκοπο εσένα, τον υποβολέα και εισηγητή της ραδιουργίας του.

Β. Στ. Καραγεώργος, Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτόκρατορία. Μεσαιωνική Περίοδος, Αθήνα 1987, 499.

Ο **Όθων Β'** (973-983) ωστόσο έδειξε αλαζονεία και διέσχισε τη Νότια Ιταλία που αποτελούσε βυζαντινό έδαφος, συντρίφτηκε όμως από τους Άραβες σε ναυμαχία που έγινε κοντά στον Κρότωνα, λιμάνι της Ν. Ιταλίας (982). Μετά το θάνατό του οι σχέσεις των δύο κρατών αποκαταστάθηκαν. Η **επιρροή του βυζαντινού πολιτισμού στη Γερμανία** ήταν πολύ έντονη στα χρόνια που η Θεοφανώ επιτρόπευε τον ανήλικο γιό

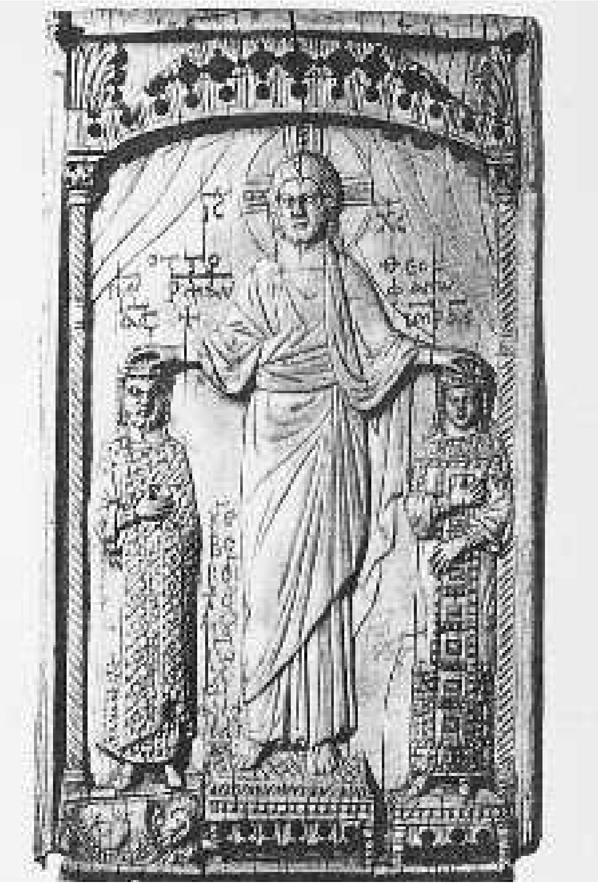

Οι γάμοι Όθωνα Β' και Θεοφανώς. Ελεφαντοστό του 10ου αι. (Παρίσι. Μουσείο Cluny).

της (983-992).

Ο Βασίλειος Β' αντιμετώπισε αποτελεσματικά τις εξωτερικές απειλές με τη βοήθεια των Βενετών και των Πισατών. Στους Βενετούς παραχώρησε μάλιστα τα πρώτα εμπορικά προνόμια, τα οποία αργότερα διευρύνθηκαν από τους Κομνηνούς. Στα μέσα του 11ου αι. εμφανίστηκε το πρόβλημα των **Νορμανδών** που είχαν κατακτήσει πολλά εδάφη στη Ν. Ιταλία και είχαν γίνει επικίνδυνοι για τις βυζαντινές κτήσεις.

Η βυζαντινή Λουκανία και η γειτονιά της

Ερωτήσεις

1. Μελέτησε στο πρώτο παράθεμα τις αιτίες της μετανάστευσης των Σικελιωτών και παρακολούθησε στο χάρτη τη διαδρομή που ακολούθησαν οι φυγάδες. Ποιες ήταν οι συνέπειες της μετανάστευσης για τη Σικελία και τη Ν. Ιταλία;
2. Αναζήτησε στο δεύτερο παράθεμα τις αιτίες της εξέγερσης του πληθυσμού του Rossano Καλαβρίας. Πώς εκφράστηκε η δυσαρέσκεια των εξεγερμένων;
3. Ποιες σημερινές λέξεις προήλθαν από τους όρους κατεπάνω και μάγιστρος; Πώς είναι οι λέξεις αυτές σ’ άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες;
4. Γιατί οι βυζαντινές αρχές δεν αναγνώριζαν στον γερμανό ηγεμόνα τον τίτλο imperator-βασιλεύς, αλλά μόνο τον τίτλο rex-ρήγας; Τι καταλογίζει ο Νικηφόρος Φωκάς στον γερμανό πρεσβευτή και στη γερμανική πολιτική;

II. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1. Οι εξελίξεις στην οικονομία και την κοινωνία

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Αριστοκρατία των αξιωμάτων, αριστοκρατία της γης, δυνατοί, πένητες, πάροικοι, χωρία ή προάστεια, εκχρηματισμένη οικονομία, αστυκώμες, εμποροπανηγύρεις, εξωτερικό εμπόριο, μακρινό εμπόριο, μπαχαρικά, τάξη επιχειρηματιών, συντεχνίες (συστήματα), δήμος.

Στα χρόνια της δυναστείας των Μακεδόνων η δημογραφική εξέλιξη σταθεροποιήθηκε και οι δείκτες της οικονομίας βελτιώθηκαν. Η αστική οικονομία φαίνεται ότι αναπτύχθηκε περισσότερο από την οικονομία της υπαίθρου.

α. Οικονομία και κοινωνία της υπαίθρου

Οι γαιοκτήμονες-αριστοκράτες του ύστερου Ρωμαϊκού Κράτους φαίνεται ότι χάθηκαν κατά τις εχθρικές εισβολές του 7ου αι. Στο μεταίχμιο από τον 8ο προς τον 9ο αι. άρχισε να σχηματίζεται μια νέα **αριστοκρατία της γης** (ή **επαρχιακή**), κοντά στην οποία υπάρχει και η **αριστοκρατία των αξιωμάτων** (ή **αστική**).

Επέκταση οικογενειακών επωνύμων και συγκρότηση βυζαντινής αριστοκρατίας (8ος -11ος αι.)

Χρόνος εμφάνισης επωνύμων	Αριθμός επωνύμων	Ποσοστό %
8ος αι.	6	4 %
9ος αι.	16-17	10%
900-976	25	16%
976-1025	45-50	30%
1025-1100	60	40%
σύνολο	147-153	100%

Ο πίνακας δείχνει τη βαθμιαία επέκταση οικογενειακών επωνύμων, η οποία συνδέεται στενά με τη διαμόρφωση της νέας βυζαντινής αριστοκρατίας (8ος-11ος αι.). Οι δύο ομάδες της αριστοκρατίας συνήθιζαν να συνδέονται με επιγαμίες και συγχωνεύτηκαν σε ενιαία τάξη στα τέλη του 10ου αι. Είναι οι **δυνατοί.** Σ' αυτούς περιλαμβάνονταν οι πολιτικοί, οι στρατιωτικοί και οι θρησκευτικοί άρχοντες και οι διαχειριστές της κρατικής, της αυτοκρατορικής, της εκκλησιαστικής και μοναστικής περιουσίας.

Οι αγροτικές μάζες, οι **πένητες**, αποτελούνταν από **ελεύθερους γαιοκτήμονες, ακτήμονες γεωργούς** που μίσθωναν γη για καλλιέργεια και **παροίκους** που ήταν δεμένοι με τη γη ή είχαν προσωπική εξάρτηση από τους κυρίους της.

Ένας μικρασιάτης μεγαλογαιοκτήμονας

[Ο Φιλάρετος, γιος του Γεωργίου από την Παφλαγονία] συγκαταλεγόταν στους ευγενείς του Πόντου και της Γαλατίας. Ήταν ζάπλουτος και κατείχε πολλά κοπάδια: εξακόσια βόδια, εκατό ζευγάρια βοδιών για όργωμα, οχτακόσια άλογα που έβοσκαν στα λιβάδια του, ογδόντα άλογα και μουλάρια που χρησίμευαν για μεταφορές, δώδεκα χιλιάδες πρόβατα.

Ήταν επίσης ιδιοκτήτης σαράντα οκτώ εκτεταμένων αγροκτημάτων (προάστεια) που είχαν καθορισμένα όρια, ήταν ωραία και πολύ μεγάλης αξίας, καθώς από τα υψώματα που βρίσκονταν απέναντι από αυτά ανέβλυζε κάθε φορά μια πηγή που μπορούσε να αρδεύσει βαθιά τα χωράφια που χρειάζονταν πότισμα διέθετε, επίσης, πολλούς υπηρέτες και πάρα πολλά πλούτη.

Βίος αγίου Φιλαρέτου του Ελεήμονος (τέλη 8ου αι.), έκδ. M.-H. Fourmy – M. Leroy, Byzantion 9 (1934) 113-115.

Από τις αρχές του 9ου αι. η αγροτική κοινότητα και οι ανεξάρτητοι αγρότες άρχιζαν να κινδυνεύουν τόσο από τη συνήθεια των μεγαλοκτηματιών να αποκτούν τα κτήματα των μικρομεσαίων γαιοκτημόνων με νόμιμους (αγορά ή κληροδοσία) ή και παράνομους τρόπους όσο και από τη φορολογική πίεση που ασκούσε το κράτος.

Τα μεγάλα κτήματα δεν ήταν ενιαία, αλλά αποτελούνταν από πολυάριθμες διάσπαρτες εκτάσεις, **τα χωρία ή προάστεια** που καλλιεργούσαν ελεύθεροι ενοικιαστές ή **πάροικοι.** Με τα έσοδα από τα κτήματά τους και με τους μισθούς που έπαιρναν από το κράτος ως αξιωματούχοι, **οι ευγενείς** ζούσαν ζωή γεμάτη χλιδή. Από την άλλη μεριά ήταν απρόθυμοι να δαπανήσουν χρήματα, για να βελτιώσουν τις εγκαταστάσεις των υποστατικών τους και τα μέσα και τις τεχνικές της παραγωγής.

Όλα αυτά συνέβαλαν ώστε η αγροτική παραγωγή στο Βυζάντιο να παραμείνει στάσιμη και ευάλωτη στις κρίσεις που άρχισαν να εκδηλώνονται στα μέσα του 11ου αι.

Ο μεγαλογαιοκτήμονας Φιλάρετος παραθέτει γεύμα στους βασιλικούς (τέλη 8ου αι.)

Αφού ετοιμάστηκε το τραπέζι, μπήκαν οι βασιλικοί (δηλαδή οι αυτοκρατορικοί απεσταλμένοι) και αντίκρισαν ένα ωραιότατο μεγάλο τρίκλινο (πολυτελής αίθουσα για επίσημα δείπνα). Στο κέντρο έστεκε ένα αρχαίο τραπέζι, από ελεφαντόδοντο με χρυσή επένδυση, στρογγυλόσχημο και υπερβολικά μεγάλο, που χωρούσε τριάντα έξι άνδρες. Πάνω σ' αυτό είδαν σερβιρισμένα φαγητά που ταίριαζαν σε αυτοκράτορες. Εκεί είδαν και το σεβάσμιο άνδρα με το όμορφο παράστημα (το Φιλάρετο) και ευχαριστήθηκαν πάρα πολύ.

Βίος αγίου Φιλαρέτου του Ελεήμονος, έκδ. M.-H. Fourmy – M. Leroy, Byzantion 9 (1934) 137-138.

β. Οικονομία και κοινωνία των πόλεων

Αντίθετα, μεγάλη ανάπτυξη, με επίκεντρο τις **πόλεις,** γνώρισε η **αστική οικονομία** που ήταν, όπως και η αγροτική, **εκχρηματισμένη** σε μεγάλο βαθμό. Από τις αρχές του 9ου αι. παλιές πόλεις, όπως η Πάτρα και η Σπάρτη, ανοικοδομήθηκαν, ενώ ιδρύθηκαν και νέες. Οι πόλεις άρχισαν να ξαναβρίσκουν την οικονομική τους λειτουργία. Κάστρα, όπως το Άρτζε (Γεωργία) και το Άνιον (Αρμενία), έγιναν *αστυκώμαι ή αγροτοπόλεις,* αστικά κέντρα με ημιαγροτικό χαρακτήρα. Μεγαλύτερη εμπορική κίνηση είχαν οι πόλεις Έφεσος, Ευχάϊτα, Τραπεζούς κ. ά., όπου διεξάγονταν ετήσιες εμποροπανηγύρεις.

Οι έμποροι και οι βιοτέχνες ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες ή επαγγελματικά σωματεία *(συστήματα).* Το ύψος της παραγωγής και οι τιμές των προϊόντων ήταν προκαθορισμένες. Η λειτουργία των συστημάτων στην Κων/λη καθοριζόταν από το **Επαρχικόν Βιβλίον,** συλλογή διατάξεων των αρχών του 10ου αι. Οι περισσότερες βιοτεχνίες αφορούσαν τον τομέα των τροφίμων. Από το 10ο αι. εμφανίστηκαν επιχειρήσεις σχετικές με την επεξεργασία και εμπορία ειδών πολυτελείας (μετάξι, μπαχαρικά, πολύτιμοι λίθοι).

Το βυζαντινό εξωτερικό εμπόριο αναβίωσε από τα μέσα του 10ου αι. Η ακτίνα της δράσης του μεγάλωνε συνεχώς. Αναπτύχτηκαν εμπορικές σχέσεις με τους Βουλγάρους, τους Ρώσους, τις ιταλικές πόλεις, ιδίως τη Βενετία, και το Χαλιφάτο. Οι βυζαντινοί έμποροι ταξίδευαν μέχρι το Κάιρο και άλλους τόπους του Χαλιφάτου, για να προμηθευτούν τα περιζήτητα και πολύ επικερδή μπαχαρικά. Αλλά και οι μουσουλμάνοι έμποροι μετέφεραν μπαχαρικά, αρώματα και βαφικές ύλες στο Βυζάντιο. Ο εκτελωνισμός τους γινόταν στην Τραπεζούντα, εμπορική πύλη της Μ. Ασίας προς Ανατολάς.

Η συνεχής ανάπτυξη της αστικής οικονομίας οδήγησε στη δημιουργία της μεσαίας τάξης (τάξης των επιχειρηματιών), αποτελούμενης από εμποροβιοτέχνες, ναυκλήρους και τραπεζίτες. Οργανωμένη σε συντεχνίες ή αδελφότητες υποκινούσε συχνά λαϊκά κινήματα κατά των ευγενών και έφτασε στο απόγειο της κοινωνικής και πολιτικής της επιρροής στα μέσα του 11ου αι.

Οι πολυάριθμες λαϊκές μάζες των πόλεων (δήμος) αποτελούνταν από φτωχούς που εργάζονταν περιστασιακά ή ήταν άνεργοι.

Δείπνο πλουσίων. Μικρογραφία χειρογράφου του 14ου αι. (Παρίσι. Εθνική Βιβλιοθήκη).

Εμπορική σημασία της Τραπεζούντας

α. Οι μυρεψοί οφείλουν να παραλαμβάνουν από τους εισαγωγείς την πραμάτεια που τους αναλογεί, στην τιμή που έχει κάθε είδος, την ημέρα που εισάγεται στην Κωνσταντινούπολη από εμπόρους της Χαλδίας ή της Τραπεζούντας ή κάποιας άλλης περιοχής [...]. Και ας εμπορεύονται πιπέρι, ναρδόσταχυ, κανέλα, ξυλαλόη, άμβαρ, μόσχο, λιβάνι, σμύρνα, βαρζί (κόκκινη βαφή), λουλάκι, λάκα, λαζούρι, χρυσόξυλο, ζυγαία, και ό,τι άλλο σχετικό με τη μυρεψική και τη βαφική.

Επαρχικόν Βιβλίον, 10. 2, έκδ. J. Koder, Βιέννη 1991, 110-111.

β. Στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας είναι η Τραπεζούντα. Εκεί, στη διάρκεια του έτους, γίνονται πολλές εμπορικές εκθέσεις, και έρχονται πολλοί λαοί για εμπόριο: Μουσουλμάνοι, Βυζαντινοί, Αρμένιοι και άλλοι, ακόμη και άνθρωποι από την Κιργιζία.

Al-Mas'ûdi, Χρυσά λιβάδια, γερμ. μετ. G. Rotter, Μόναχο 1982, 85 εξ.

γ. Η Τραπεζούντα είναι συνοριακή πόλη των Ρωμαίων. Εκεί μεταβαίνουν όλοι μας οι έμποροι. Όλα τα υφάσματα της ελληνικής βιοτεχνίας, όλα τα μεταξωτά που εισάγονται στην επικράτεια του Ισλάμ, μεταφέρονται διά μέσου της Τραπεζούντος.

Al-Istakri, γαλ. μετ. Defrémery, Journal Asiatique 14 (1849) 462.

Ερωτήσεις

1. Ποιες κατηγορίες αγαθών περιλάμβανε και πού οφειλόταν η ευφορία των κτημάτων του Φιλάρετου;
2. Με βάση τα δεδομένα του πίνακα, να εκφράσεις τη γνώμη σου για τις αλλαγές που σημειώθηκαν στους ρυθμούς διαμόρφωσης της μεσοβυζαντινής αριστοκρατίας.
3. Αξιοποιώντας τα δεδομένα του σχετικού παραθέματος και τις λεπτομέρειες της εικόνας του δείπνου, να εντοπίσεις τα στοιχεία που δείχνουν την πολυτέλεια της ζωής της βυζαντινής αριστοκρατίας (φαγητά, σερβίτσια, σκεύη, έπιπλα).
4. Αφού ψάξεις στα λεξικά και τις εγκυκλοπαίδειες, κατάταξε σε τρεις στήλες με επικεφαλίδες τα ουσιαστικά ΑΡΩΜΑΤΑ, ΜΠΑΧΑΡΙΚΑ, ΒΑΦΙΚΑ, τα εξωτικά προϊόντα που είχαν το δικαίωμα να εισάγουν στο Βυζάντιο οι έμποροι της Τραπεζούντας ή της ευρύτερης περιοχής (Χαλδίας).

2. Η νομοθεσία της Μακεδονικής Δυναστείας και η σύγκρουσή της με τους «δυνατούς»

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Πρόχειρος Νόμος, Επαναγωγή, Βασιλικά, Επαρχικόν Βιβλίον, Νεαρές, προτίμηση γειτόνων και συγγενών, αλληλέγγυον.

α. Η νομοθετική δραστηριότητα

Οι αυτοκράτορες της δυναστείας των Μακεδόνων, για να κάνουν περισσότερο εύρυθμη τη λειτουργία της διοίκησης και να λύσουν τα επείγοντα κοινωνικά προβλήματα, φρόντισαν να αναθεωρήσουν τη νομοθεσία των Ισαύρων και να εκδώσουν νόμους προσαρμοσμένους στις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της εποχής τους.

Πολύ έντονη ήταν η νομοθετική δραστηριότητα στα χρόνια των δύο πρώτων Μακεδόνων. Εκδόθηκαν οι ακόλουθες συλλογές ή μεμονωμένοι νόμοι:

1. **Πρόχειρος Νόμος:** εύχρηστο απάνθισμα νόμων που αντικατέστησε την **Εκλογή**, νομική συλλογή των Ισαύρων.
2. **Επαναγωγή:** εισαγωγή στον Πρόχειρο Νόμο που καθόριζε με ακρίβεια τις αρμοδιότητες του αυτοκράτορα και του πατριάρχη.
3. **Βασιλικά:** συλλογή νόμων, η οποία αντλεί κυρίως από τις νομικές συλλογές του Ιουστινιανού (60 βιβλία).
4. **Επαρχικόν Βιβλίον:** διατάξεις που ρύθμιζαν τη λειτουργία των συντεχνιών της Κωνσταντινούπολης.
5. **Νεαρές:** νέοι νόμοι που απέβλεπαν κυρίως στον περιορισμό της μεγάλης γαιοκτησίας.

β. Νόμοι και αγώνας κατά των δυνατών

Ο αγώνας του κράτους κατά των μεγάλων γαιοκτημόνων **(δυνατοί)** είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα της κοινωνικής ιστορίας του Βυζαντίου στα χρόνια των Μακεδόνων.

Οι **δυνατοί** επιδίωκαν να ιδιοποιηθούν τη γη των φτωχών, να αποσπάσουν προνόμια και να κατακτήσουν την πολιτική εξουσία.

Το Βυζαντινό Κράτος δεν μπορούσε να ανεχθεί αυτές τις επιδιώξεις. Οι ελεύθεροι αγρότες υπηρετούσαν στους στρατούς των θεμάτων, ενώ οι φόροι που πλήρωναν αποτελούσαν την κύρια πηγή κρατικών εσόδων. Αυτό σημαίνει ότι η άμυνα και η οικονομία του Βυζαντίου ήταν αδιανόητα χωρίς τη μικρή και μεσαία αγροτική ιδιοκτησία. Γι' αυτό επί 80 ολόκληρα χρόνια (922-1002) οι αυτοκράτορες προσπάθησαν με τις Νεαρές τους να προστατεύσουν την αγροτική κοινότητα και τους ελεύθερους καλλιεργητές από τις καταχρήσεις των δυνατών.

Με τους νόμους αυτούς οι Μακεδόνες αυτοκράτορες επέβαλαν ή επέτυχαν τα εξής:

1. Να **προτιμώνται** ως αγοραστές **οι γείτονες και οι συγγενείς**, όταν πουλιόταν ένα κομμάτι κοινοτικής γης.
2. Να αποδίδονται τα χωράφια που είχαν σφετεριστεί οι δυνατοί στους προηγούμενους φτωχούς ιδιοκτήτες τους χωρίς αποζημίωση.
3. Να απαγορεύεται η πώληση και η αγορά στρατιωτικών κτημάτων. Όποιος διέθετε τέτοια κτήματα ήταν υποχρεωμένος να στρατεύεται.
4. Να περιοριστεί η αύξηση της εκκλησιαστικής περιουσίας, και
5. Να πληρώνουν οι δυνατοί τους φόρους των φτωχών του χωριού (1002), μια υποχρέωση που βάραινε παλιότερα την κοινότητα συλλογικά (αλληλέγγυον).

Παλάτι πλουσίου. Μικρογραφία χειρογράφου. Ρώμη, Βιβλιοθήκη Βατικανού. 11ος αι.

Νεαρά του Βασιλείου Β' (996)

Οι πρόσθετες περιουσίες που απέκτησαν οι δυνατοί στις κοινότητες των χωρίων μέχρι την έκδοση της πρώτης Νεαράς του προπάππου μας και αυτοκράτορα Ρωμανού του Πρεσβυτέρου και πιστοποιούνται με έγγραφα δικαιώματα και αξιόπιστες μαρτυρίες, να διατηρηθούν και να παραμείνουν στην κατοχή τους, σύμφωνα και με τους παλαιούς νόμους [...].

Από τότε που εκδόθηκε αυτός ο νόμος του Ρωμανού του Πρεσβυτέρου (922) ως σήμερα, 1η Ιανουαρίου της 9ης ινδικτιώνος του έτους 6704 (=996), αλλά και στο εξής, διακηρύσσουμε ότι η τεσσαρακονταετία δεν επιτρέπεται καθόλου να ενεργοποιηθεί κατά των φτωχών, στις περιπτώσεις που έχουν δοσοληψίες με τους δυνατούς, αλλά οι περιουσίες πρέπει να αποδίδονται στους φτωχούς και οι δυνατοί να μη δικαιούνται να πάρουν πίσω το αντίτιμο της αγοράς αυτών των τόπων και τα έξοδα των βελτιώσεων [που έκαναν], γιατί και την ανωτέρω νομοθεσία αποδεδειγμένα έχουν παραβιάσει και γι' αυτό αξίζουν περισσότερο την τιμωρία [...].

Και δεν θεσπίζουμε τα μέτρα αυτά μόνο για το μέλλον, αλλά τους προσδίδουμε και αναδρομική ισχύ. Επομένως ισχύουν για το παρελθόν ως το έτος που μνημονεύουμε πιο πάνω (=922) [...].

N. Svoronos, Les novelles des empereurs Macédoniens..., έκδ. Π. Γουναρίδης, Ε.Ι.Ε./Κ.Β.Ε-ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994, 204.

Οφέλη από την ύπαρξη των μικροκαλλιεργητών (Νεαρά του 934)

Η εξουσία τέτοιων ισχυρών προσώπων αύξησε υπερβολικά τη μεγάλη ταλαιπωρία των φτωχών, διότι [οι δυνατοί] με το πλήθος των οικόσιτων υπηρετών τους, των μίσθαρνων οργάνων τους και των άλλων παρατρεχάμενων και ακολούθων τους προκάλεσαν βίαιες επιθέσεις, διώξεις, αγγαρείες (υποχρεωτική προσφορά υπηρεσιών), άλλες θλίψεις και στενοχώριες (στους φτωχούς) και προξένησαν μεγάλη καταστροφή στο κοινό συμφέρον [...].

Αλλά η ύπαρξη πολλών μικροϊδιοκτητών προσφέρει μεγάλα οφέλη στο κράτος, καθώς αυτοί πληρώνουν φόρους και παρέχουν στρατιωτικές υπηρεσίες στο κράτος. Τα οφέλη αυτά θα εκλείψουν, αν μειωθεί ο αριθμός των μικροκτηματιών. Όσοι λοιπόν είναι επιφορτισμένοι με τη δημόσια ασφάλεια πρέπει να απαλλαγούν από τους ταραξίες, να απομακρύνουν τα ενοχλητικά στοιχεία και να διασφαλίσουν τη δημόσια σωτηρία.

N. Svoronos, Les novelles des empereurs Macédoniens ..., έκδ. Π. Γουναρίδης, Ε.Ι.Ε./Κ.Β.Ε-ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994, 85.

Ερωτήσεις

1. Να εντοπίσεις τα βασικά σημεία της Νεαράς του 996, αφού λάβεις υπόψη ότι αυτή καταργούσε το νόμο, ο οποίος, μετά παρέλευση 40ετίας απήλλασσε τους δυνατούς από την υποχρέωση να αποδώσουν στους πένητες τα κτήματα που είχαν σφετεριστεί.
2. Σχολίασε τη συμπεριφορά των δυνατών, έναντι των πενήτων, όπως αυτή περιγράφεται στη Νεαρά του έτους 934. Ποιες επιπτώσεις είχε αυτή στη ζωή των ελεύθερων αγροτών;
3. Ποια σημασία είχε για το κράτος η διατήρηση και προστασία της τάξης των ελεύθερων αγροτών από την αρπακτική συμπεριφορά των δυνατών;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (1025-1453)

Μετά το θάνατο του Βασιλείου Β' (1025) άρχισε μια περίοδος κρίσης. Με την ενθρόνιση των Κομνηνών (1081) αντιμετωπίστηκε η κρίση και άρχισε η ανασυγκρότηση του κράτους. Η δυναστεία όμως που διαδέχτηκε του Κομνηνούς, οι Άγγελοι, δεν μπόρεσαν να αποκρούσουν τις εξωτερικές απειλές και το Βυζάντιο καταλύθηκε από τους σταυροφόρους (1204).

Στα ερείπιά του δημιουργήθηκαν ελληνικά και λατινικά κράτη. Ανάμεσα στα ελληνικά κράτη ξεχώρισε η αυτοκρατορία της Νίκαιας, η οποία επέτυχε την αποκατάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που διατήρησε το κύρος της ως τις αρχές του 14ου αι.

Στη διάρκεια του 14ου αι. άρχισε η αποσύνθεση του Βυζαντίου, η οποία επιταχύνθηκε στα μέσα του 14ου αι. εξαιτίας κυρίως των εμφυλίων πολέμων και της εξασθένησης του στρατού και της οικονομίας, που ευνόησαν την επέκταση αρχικά των Σέρβων και αργότερα των Οθωμανών. Έτσι η άλλοτε κραταιά αυτοκρατορία μετατράπηκε σε μια αδύναμη αυτοκρατορία των Στενών που είχε πελώριο κεφάλι, αλλά πολύ ασθενικό σώμα.

Το κράτος αυτό έζησε μέσα στην αγωνία και ταπεινώθηκε πολλές φορές, προτού καταλυθεί από τους Τούρκους. Ωστόσο μέσα στις τραγικές συνθήκες της τελευταίας περιόδου του Βυζαντίου (1204-1453) άρχισε να διαμορφώνεται η συνείδηση του Νέου Ελληνισμού.

Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθετε:

Για την εξασθένηση του Βυζαντίου κατά τον $11^{ο}$ αι.

Για το ανορθωτικό έργο της δυναστείας των Κομνηνών

Για την οικονομική διείσδυση της Βενετίας στο Βυζάντιο και το εκκλησιαστικό Σχίσμα

Για τις σταυροφορίες και την περίοδο της Λατινοκρατίας στο Βυζάντιο

Για την ανασύσταση του Βυζαντίου και την υποταγή στους Οθωμανούς

Για την κληρονομιά του Βυζαντίου στον παγκόσμιο πολιτισμό

Ο Αλέξιος ο Α' ευλογείται απο το Χριστό

Ι. Η ΕΞΑΣΘΕΝΗΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΜΕ ΤΗ ΔΥΣΗ

1. Η κρίση και οι απώλειες της αυτοκρατορίας κατά τον 11ο αιώνα (1025-1081)

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Αποστρατιωτικοποίηση, μισθοφόροι, φόροι, πολιτική αστάθεια, κρίση, μάχη Ματζικέρτ, πτώση του Μπάρι.

α. Η εσωτερική κρίση

Όταν πέθανε ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β' (1025), το Βυζάντιο είχε θριαμβεύσει στα πεδία των μαχών και είχε εξελιχθεί σε παγκόσμια δύναμη με ευρύτατο διεθνή ρόλο.

Ωστόσο, σύντομα παρουσιάστηκαν σύννεφα στον ορίζοντα. Η ψευδαίσθηση ότι είχε εξασφαλιστεί αδιατάρακτη και διαρκής ειρήνη οδήγησε τη βυζαντινή κυβέρνηση σε μέτρα αποστρατιωτικοποίησης: Παραμέλησε το στόλο, που χαρακτηρίζεται από μια σύγχρονη πηγή ως η «δόξα της Ρωμανίας», διέλυσε σταδιακά τα θέματα και τους θεματικούς στρατούς, αντικατέστησε την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία μ' ένα φόρο που χρησιμοποιήθηκε για τη στρατολογία ξένων μισθοφόρων και χρησιμοποίησε πολλούς ξένους σε ανώτερες θέσεις.

Στο επίπεδο της κοινωνίας η επιβολή νέων φόρων από μία αυταρχική κεντρική κυβέρνηση οδήγησε σε ταραχές και εξεγέρσεις των επαρχιακών αγροτικών πληθυσμών.

Κοντά στα οικονομικά προβλήματα, στις ταραχές και τις συγκρούσεις, η πολιτική αστάθεια που εκδηλώθηκε γύρω στα 1060 ενίσχυσε την αίσθηση ότι η αυτοκρατορία είχε περιέλθει σε γενικευμένη κρίση.

β. Οι στρατιωτικές αποτυχίες

Την ίδια περίοδο νέοι εχθροί άρχισαν να απειλούν την εδαφική ακεραιότητα του κράτους. Στην Ανατολή, εμφανίστηκαν οι Σελτζούκοι, τουρκικό φύλο που στη μάχη του Ματζικέρτ, κοντά στη λίμνη Βαν της Αρμενίας (1071), συνέτριψε τα μισθοφορικά στρατεύματα του Βυζαντίου. Η έλλειψη οπλισμού, πειθαρχίας και ηθικού ήταν οι κυριότεροι παράγοντες της ήττας.

Με την ίδια ταχύτητα οι σκανδιναβικής καταγωγής Νορμανδοί αφαίρεσαν από το Βυζάντιο τις ιταλικές του κτήσεις. Το 1071 έπεσε στα χέρια τους το τελευταίο βυζαντινό οχυρό της Ιταλίας, η πόλη Μπάρι, στις ακτές της Αδριατικής. Το γεγονός αυτό σήμανε το τέλος της Βυζαντινής Ιταλίας. Επικίνδυνοι αντίπαλοι αποδείχτηκαν και οι Ούγγροι και οι Σέρβοι στα βόρεια σύνορα του κράτους.

Συνολικά τα χρόνια, που μεσολαβούν ανάμεσα στο θάνατο του Βασιλείου Β' και την άνοδο στο θρόνο της δυναστείας των Κομνηνών, αποτελούν μια κρίσιμη και μεταβατική περίοδο, μια φάση στασιμότητας και υποχώρησης της βυζαντινής δύναμης.

Οι ξένοι και η διοίκηση του κράτους

Στους ξένους, αν δεν κρατάνε από βασιλική γενιά στη χώρα τους, να μην απονέμεις μεγάλους τίτλους ούτε να τους εμπιστεύεσαι μεγάλες εξουσίες. Κάνοντας κάτι τέτοιο, σίγουρα και τον εαυτό σου θα μειώσεις αλλά και τους ρωμαίους άρχοντές σου. Διότι, όταν θα τιμήσεις έναν ξένο που έχει έλθει από ταπεινή γενιά με το αξίωμα του πριμικηρίου ή του στρατηγού, ποια αντάξια στρατηγία θα δώσεις στον Ρωμαίο; Σίγουρα θα τον κάνεις εχθρό.

Αλλά και στη χώρα του, αν ακούσουν ότι αυτός ανέβηκε σε τέτοιους τίτλους, όλοι θα γελάσουν και θα πουν: «Εμείς εδώ δεν τον είχαμε άξιο για τίποτα, κι όταν πήγε στη Ρωμανία κατάφερε να πάρει τέτοιο αξίωμα. Φαίνεται ότι στη Ρωμα-νία δεν υπάρχει κανένας ικανός άνθρωπος, γι' αυτό ανέβηκε τόσο ψηλά ο δικός μας [....]».

Πολύ συμφέρει τη Ρωμανία, κύριέ μου, να μην τιμά τους ξένους με μεγάλα αξιώματα [...].

Κεκαυμένος, Στρατηγικόν, μετ. Δ. Τσουγκαράκης, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1996, 250.

Χρυσό νόμισμα του Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη (1078-1081). Αθήνα. Νομισματικό Μουσείο.

Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Ζ' Δούκας. Μικρογραφία χειρογράφου

Ο στρατός του Ρωμανού Δ' Διογένη, που ηττήθηκε στη μάχη του Ματζικέρτ

Ο αυτοκράτορας ξεκίνησε για την εκστρατεία βιαστικά, με στρατό που δεν άρμοζε σε αυτοκράτορα των Ρωμαίων αλλά ήταν χαρακτηριστικός των καιρών, αφού αποτελούνταν από Βουλγάρους, Ούζους και άλλους ξένους που έτυχε να βρίσκονται εκεί, όπως Φράγκους και Βάραγγους. Όλοι αυτοί [...] δεν ήταν παρά λίγοι άντρες τσακισμένοι από τη φτώχεια και το άγχος και άοπλοι [...].

Επειδή για πολλά χρόνια κανένας αυτοκράτορας δεν είχε επιχειρήσει εκστρατεία, οι στρατιώτες ήταν άσχετοι και άχρηστοι και στερημένοι από μισθό και τις συνηθισμένες προμήθειες. Ήταν δειλοί και φυγόμαχοι και φαίνονταν ανίκανοι για οποιαδήποτε γενναία πράξη [...]. Αντίθετα οι στρατιώτες του εχθρού ήταν τολμηροί, επίμονοι, πεπειραμένοι και γενικά κατάλληλοι για πόλεμο.

Κεδρηνός ΙΙ, 668-669.

Ερωτήσεις

1. Ποια άποψη πρεσβεύει ο στρατηγός Κεκαυμένος για τους ξένους και πού τη στηρίζει;
2. Ποια ήταν, σύμφωνα με το παράθεμα, η κατάσταση του βυζαντινού στρατού στις παραμονές της μάχης του Ματζικέρτ; Πού αποδίδεται από το χρονογράφο Κεδρηνό;
3. Να εντοπίσεις τα φαινόμενα που οδήγησαν στην κρίση του 11ου αι., στο επίπεδο της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής και του στρατού.

2. Οι Κομνηνοί και η μερική αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Πρόνοια, προνοιάριοι, ανάκτηση εδαφών, αποκατάσταση βυζαντινής κυριαρχίας, απόκρουση Πατζινακών και Κουμάνων, μάχη Μυριοκεφάλου, εξισλαμισμός Μ. Ασίας.

α. Κατάσταση της αυτοκρατορίας

Όταν ο Αλέξιος Α' (1081-1118), ο ιδρυτής της δυναστείας των Κομνηνών, ανήλθε στον θρόνο, το Βυζάντιο δεχόταν επίθεση και κινδύνευε σε όλα τα μέτωπα.

ΟΙ ΕΧΘΡΟΙ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (τέλη 11ου αι.)

ΟΝΟΜΑ ΛΑΟΥ	Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥΣ
Νορμανδοί	Απειλούν τις ακτές της Ηπείρου
Κουμάνοι-Πατζινάκες	Λεηλατούν τα Βαλκάνια
Σελτζούκοι Τούρκοι	Κατακτούν μέρος της Μ. Ασίας

β. Εσωτερική πολιτική

Στο εσωτερικό οι Κομνηνοί στηρίχτηκαν στους **ευγενείς,** εφαρμόζοντας το θεσμό της **Πρόνοιας.** Παραχωρούσαν δηλαδή, ισόβια, αγροκτήματα και φορολογικά έσοδα στους ευγενείς, με αντάλλαγμα την παροχή στρατιωτικών υπηρεσιών. Οι ευγενείς αυτοί ονομάστηκαν **προνοιάριοι** ή **στρατιώτες** και έγιναν η άρχουσα τάξη, ενώ οι απλοί αγρότες βυθίστηκαν στην αθλιότητα.

γ. Εξωτερικές επιτυχίες

Ο **Αλέξιος Α'** εκμεταλλεύτηκε επιδέξια τις επιχειρήσεις των σταυροφόρων στη Μ. Ασία και, βασιζόμενος στις συμφωνίες που υπέγραψε με τους αρχηγούς τους στην Κωνσταντινούπολη, ανέκτησε τη δυτική Μ. Ασία που περιλάμβανε σημαντικές πόλεις (Νίκαια, Σμύρνη, Έφεσος, Σάρδεις). Στα Βαλκάνια ο αυτοκράτορας πέτυχε με τη διπλωματία και τον πόλεμο να απαλλαγεί από τις επιδρομές των Πατζινακών και των Κουμάνων.

Ο **Ιωάννης Κομνηνός** (1118-1143) κατέκτησε διάφορα ξένα κρατίδια στη Μ. Ασία και έφτασε ως τη συριακή Αντιόχεια. Στα Βαλκάνια επέβαλε την κυριαρχία του στους Σέρβους και προσπάθησε να θέσει υπό βυζαντινή κηδεμονία το Ουγγρικό Βασίλειο που αποτελούσε μια αναδυόμενη δύναμη.

Ο **Μανουήλ Α' Κομνηνός** (1143-1180), καινοτομώντας ακολούθησε φιλοδυτική εσωτερική πολιτική και στηρίχθηκε στις υπηρεσίες των Λατίνων.

Στην εξωτερική πολιτική συνήψε ειρήνη με τους Ούγγρους, κυριάρχησε στα βορειοδυτικά Βαλκάνια και ταπείνωσε τους Σέρβους. Επίσης συνέχισε τις εκστρατείες του πατέρα του κατά των σελτζουκικών κτήσεων στη Μ. Ασία.

Η πολιτική του Μανουήλ έναντι των Λατίνων

Ο Μανουήλ περιφρόνησε τα ανδρείκελα τους Έλληνες, που ήταν μαλθακοί και θηλυπρεπείς, και καθώς ήταν άντρας με μεγάλη γενναιοδωρία και ασύγκριτη δραστηριότητα, ανέθεσε σπουδαία καθήκοντα μόνο σε Λατίνους, λογαριάζοντας την αφοσίωση και τη δύναμή τους [....]. Το ότι οι άνθρωποί μας εκπλήρωναν άριστα τα καθήκοντά τους έκανε τον αυτοκράτορα να τους εκτιμά όλο και περισσότερο και να τους ανεβάζει στα ψηλότερα αξιώματα. Ως εκ τούτου οι άρχοντες των Ελλήνων, και ιδιαίτερα οι συγγενείς του, αλλά και όλος ο άλλος λαός, απέκτησαν ακόρεστο μίσος κατά των δικών μας.

Γουλιέλμος ο Τύριος, στο: Patrologia Graeca, τ. 201, στήλη 857 εξ., A. P. Kazhdan/Ann Wharton Epstein, Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και τον 12ο αι., μετ. Α. Παππάς - Δ. Τσουγκαράκης, Αθήνα 1997, 415.

δ. Η στρατιωτική κατάρρευση

Η εμπλοκή του όμως στο ιταλικό μέτωπο ενθάρρυνε το **σουλτάνο των Σελτζούκων** να ανανεώσει τις επιθέσεις του κατά των εδαφών του Βυζαντίου. Ο βυζαντινός στρατός δεν μπόρεσε να ανακόψει την πρόοδο των Τούρκων και στο **Μυριοκέφαλο της Φρυγίας** (1176) σχεδόν εξολοθρεύτηκε. Ο ίδιος ο Μανουήλ συνέκρινε την ήττα αυτή με την καταστροφή που είχε υποστεί το Βυζάντιο πριν από 105 χρόνια στο Ματζικέρτ.

Η νίκη αυτή παγίωσε τη θέση των Τούρκων και επηρέασε καθοριστικά τη φυσιογνωμία της Μ. Ασίας. Οι καταλήψεις πόλεων, οι σφαγές και η φυγή των χριστιανών στις γειτονικές χώρες, σε συνδυασμό με τις συνέπειες της πείνας και της πανούκλας, επέφεραν τον εξισλαμισμό (δηλαδή τη μεταστροφή στο Ισλάμ) των μικρασιατικών επαρχιών που άλλοτε αποτελούσαν τους πνεύμονες του Βυζαντινού Κράτους.

Χρυσό νόμισμα (μανουελάτο) του Μανουήλ Α' Κομνηνού (1143-1180). Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.

Πρόνοιες, στρατός και χωρικοί

Ο Μανουήλ [...] καταχράστηκε το θεσμό [της πρόνοιας] που είχε επινοηθεί από προηγούμενους αυτοκράτορες [...]. Ανεπαίσθητα, έκανε τη στρατιωτική τάξη χαλαρή, κατεύθυνε πληθώρα χρημάτων προς οκνηρές κοιλιές και δημιούργησε πολύ κακή κατάσταση στις ρωμαϊκές επαρχίες. Οι γενναίοι στρατιώτες είχαν αποβάλει το φιλότιμο μπροστά στους κινδύνους [...]. Οι κάτοικοι των επαρχιών υπέστησαν τα πάνδεινα από την απληστία των στρατιωτών (των προνοιάριων): δεν τους άρπαζαν μόνο τα χρήματα ως τον τελευταίο οβολό, αλλά τους αφαιρούσαν και τον τελευταίο τους χιτώνα [...].

Όποιος ήθελε μπορούσε να στρατολογηθεί [...]. Όσοι έφεραν μαζί τους ένα περσικό άλογο ή κατέθεσαν λίγα χρυσά νομίσματα, εγγράφηκαν αβασάνιστα στις στρατιωτικές ίλες και εφοδιάστηκαν αμέσως με αυτοκρατορική επιστολή που τους παραχωρούσε γόνιμα χωράφια και ρωμαίους φορολογούμενους που υπηρετούσαν ως δούλοι και κάποτε κατέβαλαν φόρους σε ημιβάρβαρα ανδρείκελα [...]. Η τύχη των επαρχιών ήταν ανάλογη με την απειθαρχία του στρατού: άλλες λεηλατήθηκαν μπροστά στα μάτια μας από τους εχθρούς και ενσωματώθηκαν στο κράτος τους, άλλες καταστράφηκαν και ερημώθηκαν σαν εχθρική χώρα από τους στρατιώτες μας.

Νικήτας Χωνιάτης, Χρονική Διήγησις, VII, 4, έκδ. I. A. van Dieten, Βερολίνο 1975, 208-209.

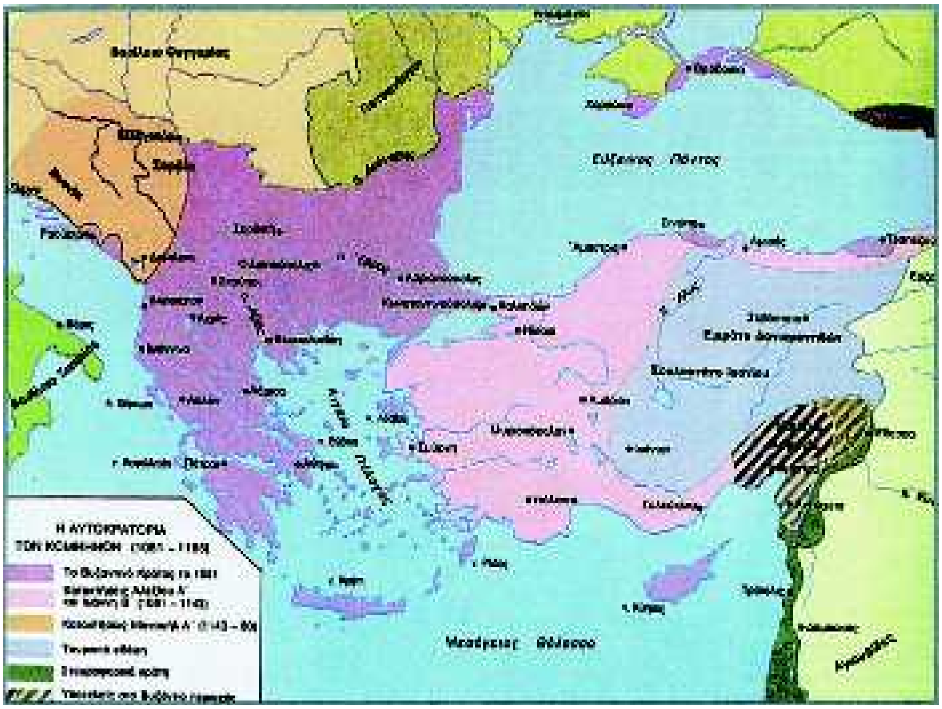

Το Βυζαντινό Κράτος περί το 1180

Ερωτήσεις

1. Ποια μέσα χρησιμοποίησε ο Αλέξιος Α', για να ανακτήσει τα εδάφη που είχαν κατακτήσει οι εχθροί του Βυζαντίου στις ευρωπαϊκές και ασιατικές επαρχίες του;
2. Η πολιτική των Κομνηνών χαρακτηρίζεται ως αριστοκρατικός πατριωτισμός. Να εξηγήσεις τον όρο και να συγκρίνεις την εσωτερική πολιτική των Κομνηνών με την εσωτερική πολιτική των Ισαύρων και των Μακεδόνων, επισημαίνοντας σε ποιες τάξεις στηρίχτηκαν αντίστοιχα οι τρεις αυτές δυναστείες.
3. Ποια ήταν η ταυτότητα των προνοιάριων και ποιες συνέπειες είχε η επέκταση του θεσμού της πρόνοιας στα χρόνια του Μανουήλ Κομνηνού, σύμφωνα με το δεύτερο παράθεμα;

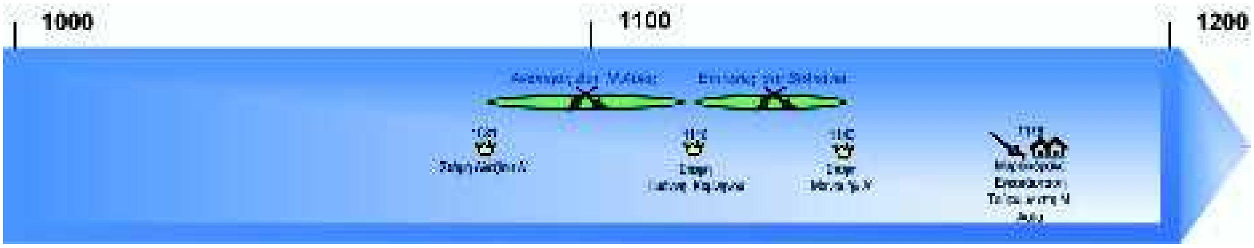

3. Η ενετική οικονομική διείσδυση και το σχίσμα των Εκκλησιών

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Χρυσόβουλλο του 1082, προνόμια, σκάλες, αποικιακή αυτοκρατορία Βενετών, Σχίσμα των δύο Εκκλησιών.

α. Εμπορικά προνόμια στους Βενετούς

Για να αποκρούσει τους Νορμανδούς της Ιταλίας που είχαν αποβιβαστεί στα παράλια της Ηπείρου και ήταν έτοιμοι να βαδίσουν κατά της βυζαντινής πρωτεύουσας, ο Αλέξιος Α' ζήτησε τη συνδρομή των Βενετών. Με τη βοήθεια του πανίσχυρου βενετικού στόλου, το Βυζάντιο κατανίκησε τους Νορμανδούς. Για να ανταμείψει τους συμμάχους του, ο Αλέξιος Α' τους έδωσε, με το **χρυσόβουλο** (δηλ. επίσημη έγγραφη συμφωνία, υπογεγραμμένη από τον αυτοκράτορα και σφραγισμένη με τη χρυσή του βούλα) του 1082, τα ακόλουθα προνόμια:

1. Παραχώρησε τίτλους και **χρηματικές** χορηγίες στους κοσμικούς και εκκλησιαστικούς άρχοντες της Βενετίας.
2. Παραχώρησε στους εμπόρους της Βενετίας **σκάλες** (δηλ. αποβάθρες) και εμπορικά καταστήματα στην προκυμαία της πρωτεύουσας.
3. Επέτρεψε στους Βενετούς να εμπορεύονται ελεύθερα και χωρίς να πληρώνουν δασμούς σε όλα τα σημαντικά βυζαντινά λιμάνια.

Με τη διμερή αυτή συνθήκη το Βυζάντιο παραιτήθηκε εκούσια από τα φορολογικά, ναυτιλιακά και οικονομικά δικαιώματά του, τα οποία τώρα δόθηκαν στους Βενετούς ως προνόμια. Έτσι οι Βενετοί διείσδυσαν οικονομικά και ίδρυσαν μια πανίσχυρη **αποικιακή αυτοκρατορία** στην Ανατολή, ενώ το Βυζάντιο έχασε το ρόλο του μεσάζοντα μεταξύ Αράβων και Δυτ. Ευρώπης και την κυρίαρχη θέση του στο εμπόριο της Μεσογείου.

Οι αυτοκράτορες επιχείρησαν αργότερα να αντιδράσουν δημεύοντας τις περιουσίες Βενετών ή υποκινώντας βιαιότητες του πληθυσμού της πρωτεύουσας εναντίον τους ή παραχωρώντας προνόμια και στις άλλες ιταλικές ναυτικές πόλεις (Πίζα και Γένουα). Το τελευταίο μέτρο εφαρμόστηκε κυρίως από τον Μανουήλ Κομνηνό, ο οποίος πέτυχε να διχάσει τους αντιπάλους του και να παρέμβει στρατιωτικά στην Ιταλία, επαναφέροντας στη ζωή τη φιλόδοξη πολιτική του Ιουστινιανού Α'.

Από το χρυσόβουλο του έτους 1082

Επιπροσθέτως παραχωρούμε στους Βενετούς τα εργαστήρια μαζί με τους επάνω ορόφους που βρίσκονται στη συνοικία του Περάματος (σημείο επιβίβασης για τη συνοικία του Γαλατά), που εκτείνεται από την Εβραϊκή Πύλη (Τσιφούτ-Καπού) ως την Πύλη της Βίγλας (Οντούν-Καπί), όπου ζουν Βενετοί και Έλληνες και [τους παραχωρούμε] τρεις σκάλες που καταλήγουν σ' αυτή την περιοχή [...].

Δίνεται επίσης στους Βενετούς το δικαίωμα να κάνουν εμπόριο με κάθε λογής εμπορεύματα σ' όλα τα μέρη της Ρωμανίας, γύρω από τη μεγάλη Λαοδίκεια, την Αντιόχεια, τη Μάμιστρα, τα Άδανα, την Ταρσό, την Αττάλεια, τη Στρόβιλο, τη Χίο, τον Θεολόγο (= Έφεσος), τη Φώκαια, το Δυρράχιο, την Αυλώνα, την Κορυφώ (=Κέρκυρα), τη Βονδίτσα (=Βόνιτσα), τη Μεθώνη, την Κορώνη, τη Ναυπλία (το Ναύπλιο), την Κόρινθο, τις Θήβες, την Αθήνα, τον Εύριπο (= Χαλκίδα), τη Δημητριάδα, τη Θεσσαλονίκη, τη Χρυσόπολη, το Περιθεώριον, την Άβυδο, τη Ραιδεστό, την Αδριανούπολη, την Άπρο, την Ηράκλεια, τη Σηλυμβρία, και την ίδια τη Μεγαλόπολη (=Κωνσταντινούπολη) και γενικά όλα τα μέρη που είναι κάτω από την εξουσία της ευσεβούς και ελεήμονος Εξοχότητάς μας, χωρίς να πληρώνουν εντελώς τίποτε για τις δραστηριότητές τους, δηλ. το κομμέρκιον και τους άλλους δασμούς που μπαίνουν στο δημόσιο ταμείο, το ξυλοκάλαμον, το λιμεν(ι)ατικόν, το πoριατικόν, το κανίσκιον, τις εξαφόλλεις, το αρχοντίκιον και τους άλλους εμπορικούς δασμούς. Σε όλους αυτούς τους τόπους η αυτοκρατορική μου εξουσία τους δίνει το δικαίωμα να μη δέχονται οποιοδήποτε έλεγχο.

G. L. Fr. Tafel – G. M. Thomas, Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante vom 9. bis zum Ausgang des 15. Jh.s, πρώτο μέρος, Βιέννη 1856 (ανατύπ.: Άμστερνταμ 1964), 51-53.

Βενετοί έμποροι στις προκυμαίες της Κων/λης. Μικρογραφία από το Βιβλίο των Θαυμάτων του Μάρκο Πόλο. Χειρόγραφο του 15ου αι. Παρίσι. Εθνική Βιβλιοθήκη.

β. Το Σχίσμα των δύο Εκκλησιών

Στα χρόνια του Κωνσταντίνου Θ' η παλιά αντιπαράθεση Ανατολής-Δύσης, που αφορούσε ουσιαστικά το ζήτημα της κυριαρχίας επί της χριστιανικής οικουμένης, οδηγήθηκε στη ρήξη. Οι σχέσεις μεταξύ των πατριαρχείων Ρώμης και Κωνσταντινούπολης, με το οποίο συ-

Επιστολή του Μιχαήλ Κηρουλαρίου για τις διαφορές με τους Λατίνους

Πρέπει να ξέρεις ότι οι Ρωμαίοι δεν έχουν χτυπηθεί από ένα μόνο βέλος (πλάνη), δηλ. τα άζυμα, αλλά πολλά και διάφορα βέλη, που πρέπει να απομακρύνουμε.

[...] Στο άγιο σύμβολο [της Πίστεως] κάνουν την ακόλουθη κακόβουλη και επικίνδυνη προσθήκη: «Και εις το Πνεύμα το άγιον, το κύριον και ζωοποιόν, το εκ του Πατρός και Υιού εκπορευόμενον».

[...] Οι επίσκοποί τους φοράνε δαχτυλίδι στο χέρι τους, σαν να έχουν τάχα παντρευτεί την εκκλησία, και λένε ότι φοράνε τον αρραβώνα. Επιπλέον, πηγαίνουν στον πόλεμο και βάφουν τα χέρια αλλά και τις ψυχές τους με αίμα, φονεύοντας και φονευόμενοι.

Acta et scripta [...] de controversio ecclesiae Graecae et Latinae [...], έκδ. C. Will, Λειψία-Marburg 1861, 180-182.

μπαρατάχτηκαν τα πατριαρχεία Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και Αλεξανδρείας, διακόπηκαν πλήρως. Το γεγονός αυτό είναι γνωστό ως **Σχίσμα των δύο Εκκλησιών** και έγινε υπό τις ακόλουθες συνθήκες:

Παπική πρεσβεία με αρχηγό τον καρδινάλιο Ουμβέρτο επισκέφτηκε την Κωνσταντινούπολη, για να συζητήσει με τον πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριο την επίλυση των λειτουργικών και δογματικών διαφορών που υπήρχαν ανάμεσα στα δύο πατριαρχεία. Οι διαφορές δεν ήταν αγεφύρωτες, αλλά η αλαζονεία των διαπραγματευτών οδήγησε σε οριστική ρήξη μεταξύ των δύο πατριαρχείων, τα οποία στο εξής αντιπροσωπεύουν δύο χωριστές χριστιανικές εκκλησίες (την Ορθόδοξη και τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία). Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε μεγάλη αντιπαλότητα και μίσος μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Οι σύγχρονοι δεν αντιλήφθηκαν τη σημασία των γεγονότων που ωστόσο έμελλαν να έχουν ανυπολόγιστες επιπτώσεις στις τύχες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Ερωτήσεις

1. Γιατί η εμπορική εξασθένηση του Βυζαντίου, αποτέλεσμα της συμφωνίας του 1082, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες (δες και σελίδα 57), συνέβαλε κατά τη γνώμη σου στη στρατιωτική του εξασθένηση το 12ο αι.;
2. Ποιες διαφορές μεταξύ των δύο Εκκλησιών επισημαίνονται στο δεύτερο παράθεμα;
3. Ποιες εξελίξεις των προηγούμενων αιώνων επέφεραν, κατά τη γνώμη σου, τη βαθμιαία αποξένωση μεταξύ Ανατολής και Δύσης;
4. Να επισημάνεις στο χάρτη και να τοποθετήσεις σε ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές (λ. χ. Συρία, Θράκη) τις βυζαντινές πόλεις, όπου οι Βενετοί μπορούσαν να ασκούν ελεύθερο εμπόριο (εργασία).

Μακέτα ενετικού πλοίου

II. ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

1. Οι σταυροφορίες και η πρώτη άλωση της Πόλης

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Σταυροφορίες, προσκυνήματα, ιερός πόλεμος, εκτροπή τέταρτης σταυροφορίας, άλωση Πόλης, διανομή Ρωμανίας.

α. Ορισμός και παράγοντες

Οι **σταυροφορίες** ήταν μια κίνηση που εκδηλώθηκε στη Δύση τον 11ο αι., προήλθε από πρωτοβουλία των παπών και απέβλεπε στην απελευθέρωση του Παναγίου Τάφου και των Αγίων Τόπων που είχαν κατακτήσει οι Σελτζούκοι (1077). Παράγοντες, που επηρέασαν τη διαμόρφωσή τους, ήταν η **φημολογία για τις ωμότητες** Αράβων και Τούρκων κατά των προσκυνητών, τα **οικονομικά προβλήματα** της Δύσης και το **κάλεσμα για βοήθεια** που απηύθυνε ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός στους ηγεμόνες της.

Ο Αλέξιος Α΄ και η πρώτη σταυροφορία

Ο Αλέξιος στοχάστηκε ότι δεν ήταν σε θέση να σηκώσει μόνος του το βάρος αυτού του πολύ σημαντικού αγώνα και συνειδητοποίησε ότι ήταν ανάγκη να συμμαχήσει με τους Ιταλούς. Αυτό έγινε με προφάσεις, έξυπνη χειραγώγηση και επιδεξιότητα. Πράγματι βρήκε μια θεόσταλτη πρόφαση στο ότι οι Λατίνοι θεωρούσαν ανυπόφορο που οι Τούρκοι έλεγχαν τα Ιεροσόλυμα και το ζωοποιό τάφο του Σωτήρα Χριστού. Έστειλε πρεσβείες στον επίσκοπο της πρεσβυτέρας Ρώμης και σ' αυτούς που ονομάζονται βασιλείς και ευγενείς σ' αυτές τις περιοχές της Δύσης και, επιστρατεύοντας κατάλληλα επιχειρήματα, παρακίνησε πολλούς να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους και πέτυχε να τους κατευθύνει προς αυτό το σκοπό.

Γι' αυτό χιλιάδες και μυριάδες από αυτούς [...] διέσχισαν το Ιόνιο προς την Κωνσταντινούπολη. Ο Αλέξιος, αφού αντάλλαξε όρκους πίστης και έκανε συνθήκες μ' αυτούς, εκστράτευσε στην Ανατολή και [...] ανάγκασε γρήγορα τους Πέρσες να εγκαταλείψουν τις χώρες των Ρωμαίων, απελευθέρωσε τις πόλεις και αποκατέστησε τη ρωμαϊκή δύναμη στην Ανατολή.

Θεόδωρος Σκουταριώτης (ιστορικός 13ου αι.), στο: Κ. Σάθας, Bibliotheca Graeca medii aevi (Παρίσι 1894), τ. 2, 184-185.

β. Οι τρεις πρώτες σταυροφορίες

Η πρώτη σταυροφορία (1096-1099) κηρύχτηκε από τον πάπα Ουρβανό Β΄ στην Κλερμόν της Γαλλίας (1095).

Αν και τα οικονομικά προβλήματα (υπερπληθυσμός και έλλειψη γης) έπαιξαν κάποιο ρόλο, η πρώτη σταυροφορία είχε κυρίως **θρησκευτικό χαρακτήρα.** Διακρίνεται σε μια λαϊκή και μια φεουδαρχική σταυροφορία. Οι ανοργάνωτες λαϊκές μάζες προηγήθηκαν, αλλά εξολοθρεύτηκαν από τους Τούρκους. Ακολούθησε η εκστρατεία των φεουδαρχών που νίκησαν τους Τούρκους και έτσι ανέκτησαν και παραχώρησαν στο Βυζάντιο βάσει συμφωνίας τα εδάφη της δυτικής Μ. Ασίας.

Οι φεουδάρχες ίδρυσαν ακολούθως μια σειρά από ηγεμονίες και αυτοτελή κρατίδια στη Συρία και την Παλαιστίνη. Οι στρατιώτες τους έδειξαν σ' όλη τη διάρκεια των συγκρούσεων μαχητικότητα μέχρις αυταπάρνησης και γνήσιο θρησκευτικό πάθος.

Οι επόμενες δύο σταυροφορίες (12ος αι.) δεν στέφθηκαν από επιτυχία. Σημαντική για το Βυζάντιο ήταν η απώλεια της Κύπρου, έμμεση συνέπεια της τρίτης σταυροφορίας. Η μεγαλόνησος καταλήφθηκε από τον άγγλο βασιλιά Ριχάρδο Λεοντόκαρδο και παραδόθηκε στο φράγκο Γουίδο Λουζινιάν (1192). Έκτοτε το νησί παρέμεινε στην εξουσία των Δυτικών για τέσσερις σχεδόν αιώνες.

γ. Η τέταρτη σταυροφορία

Στις σταυροφορίες που διαδέχτηκαν την πρώτη σταυροφορία υποχώρησαν βαθμιαία τα θρησκευτικά και κυριάρχησαν τα υλικά κίνητρα. Το αποκορύφωμα της εξέλιξης σημειώθηκε με την τέταρτη σταυροφορία. Οι σταυροφόροι, αυτοί οι υποτιθέμενοι στρατιώτες του Χριστού, που είχαν αρχικό στόχο την Αίγυπτο και τη Συρία, παρεξέκλιναν από αυτόν και κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη (1204).

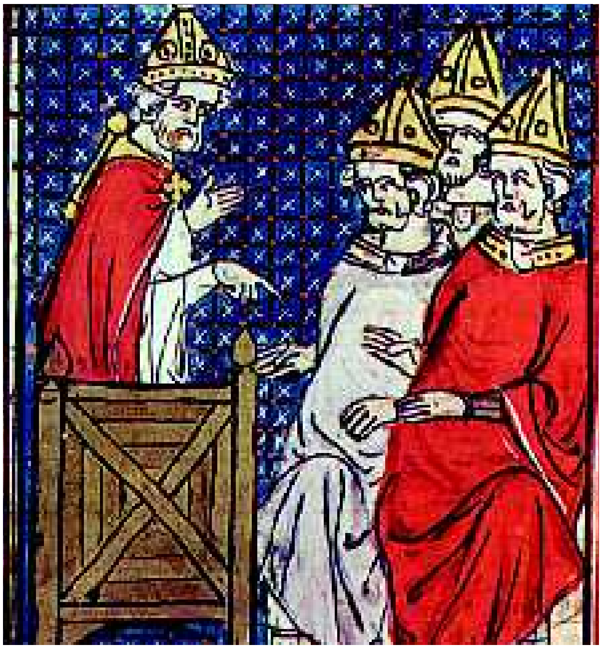

Σκηνές απο την επίσκεψη του Ουρβανού Β΄ στη Γαλλία. Μικρογραφία. Χειρόγραφο του 12ου αι.. (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη)

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους (1204).
Ψηφιδωτή παράσταση του δαπέδου της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη του Ευαγγελιστή της Ραβέννας.

Η συμφωνία σταυροφόρων και Αγγέλων

[Την 1-1-1203] ξαναγύρισαν οι αγγελιοφόροι από τη Γερμανία [...] και είπαν: «Κύριοι, παραγγέλνει ο βασιλιάς, θα σας στείλω τον αδελφό της γυναίκας μου [...]. Πριν απ' όλα, αν δώσει ο Θεός και του επιστρέψετε την κληρονομιά του, θα κάνει όλη την αυτοκρατορία της Ρωμανίας να υπακούει στη Ρώμη, απ' όπου αυτή χωρίστηκε. Ύστερα ξέρει πως έχετε ξοδέψει τα χρήματά σας και πως είσαστε φτωχοί. Εκείνος θα σας δώσει 200.000 αργυρά μάρκα και τροφές για όλο το στρατό και μικρούς και μεγάλους. Και θα έλθει ο ίδιος προσωπικά μαζί σας στη γη της Βαβυλώνας (=Αίγυπτος), ή θα στείλει εκεί, αν το κρίνετε καλύτερο, 10.000 άνδρες με δικά του έξοδα για ένα χρόνο...» Έτσι πήγαν στο κατάλυμα του δόγη και κάλεσαν τους αγγελιοφόρους και έκλεισαν τη συμφωνία με τους προαναφερόμενους όρους, με όρκους και σφραγισμένα έγγραφα.

Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος, Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, μετ. Κ. Αντύπας, Αθήνα 1985, 59-60.

Η κατάληψη της Αντιόχειας από τους σταυροφόρους (3 Ιουνίου 1098). Μικρογραφία γαλλικού χειρογράφου του 14ου αι. (Chantilly, Μουσείο Condé).

Ερωτήσεις

1. Ποιες ιδέες και ποιοι παράγοντες επηρέασαν τη γένεση της σταυροφορικής κίνησης;
2. Πώς φέρθηκε στους σταυροφόρους ο Αλέξιος Α΄ και τι οφέλη εξασφάλισε για το κράτος του;
3. Τί περιλάμβανε η συμφωνία που κλείστηκε μεταξύ των Αγγέλων αφενός και των σταυροφόρων και των Βενετών αφετέρου;
4. Ένας χωρικός-σταυροφόρος από τη Δύση, συνομιλεί, μετά την πτώση των Ιεροσολύμων (1199), με κάποιο άραβα αιχμάλωτο και προσπαθεί να του εξηγήσει γιατί πήρε μέρος στην πρώτη σταυροφορία (Να λάβεις υπόψη τις πληροφορίες της αφήγησης και τα στοιχεία της ομιλίας του πάπα στην Κλερμόν).

2. Η περίοδος της Λατινοκρατίας και τα ελληνικά κράτη

Νόμισμα του Ιωάννη Γ' Δούκα Βατάτζη (1222-1254)(Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο).

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Λατινοκρατία, αυτοκρατορία Κωνσταντινούπολης, βασίλειο Θεσσαλονίκης, δουκάτο Αθηνών, ηγεμονία Αχαΐας, αυτοκρατορία Τραπεζούντας, αυτοκρατορία Νίκαιας, κράτος Ηπείρου, δεσποτάτο Μυστρά, ανασύσταση Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ξύπνημα εθνικού αισθήματος στον Ελληνισμό του Βυζαντίου.

α. Τα λατινικά κράτη

Με τη διανομή των βυζαντινών εδαφών **(Ρωμανία)** αρχίζει η περίοδος της **Λατινοκρατίας.** Η μερίδα του λέοντος περιήλθε στους Βενετούς, που έλαβαν το μεγαλύτερο μέρος της Βασιλεύουσας και τα σημαντικότερα λιμάνια και νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου Πελάγους.

Ο κόμης Βαλδουίνος της Φλάνδρας πήρε την **αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης,** από την οποία εξαρτιόταν το **βασίλειο της Θεσσαλονίκης** (περιλάμβανε θρακικά και μακεδονικά εδάφη). Στη Ν. Ελλάδα υπήρχαν δύο ακόμη λατινικά κράτη, εξαρτημένα από το Βασίλειο Θεσσαλονίκης, κατά το σύστημα της αλυσιδωτής εξάρτησης: **το δουκάτο των Αθηνών και η ηγεμονία της Αχαΐας.** Στο πρώτο κυριάρχησαν κατά το 14ο αι. αρχικά οι Καταλανοί και αργότερα μια φλωρεντινή οικογένεια τραπεζιτών, ενώ από το δεύτερο γεννήθηκε το Δεσποτάτο του Μυστρά.

β. Τα ελληνικά κράτη

Μετά την πτώση της Πόλης (1204) οι δυνάμεις του Ελληνισμού βρήκαν καταφύγιο σε τρία **ελληνικά** κράτη: Το πρώτο από αυτά ήταν η **αυτοκρατορία της Τραπεζούντας** που εκτεινόταν στις **ΝΑ ακτές του Ευξείνου Πόντου.**

Το κράτος της Τραπεζούντας κατά το μαροκινό γεωγράφο Ουμάρι (μέσα 14ου αι.)

Αδιάκοπα διασχίζουν τη χώρα αυτή ταξιδευτές, που κατευθύνονται προς την επαρχία Κριβν, την έρημο του Καμπτσάκ και άλλες χώρες στο Βορρά. Η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας είναι πιο μεγάλη και σπουδαία στα μάτια των χριστιανών μοναρχών από το Βασίλειο της Γεωργίας, γιατί ο πληθυσμός της είναι μεγαλύτερος και τολμηρότερος. Ο βασιλιάς της Τραπεζούντας είναι από γενιά ενδοξότερη και υπερέχει κατά πολύ σε δύναμη από τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου. Οι στρατιώτες του, αν και λίγοι και άσχημα εξοπλισμένοι, είναι ήρωες και θυμίζουν φοβερά λιοντάρια που δεν επιτρέπουν στη λεία τους να ξεφύγει ποτέ [...].

A. Bryer, Shipping in the Empire of Trebizond, Mariner's Mirror 52 (1966) 3-4.

Το δεύτερο και ισχυρότερο, όπως αποδείχτηκε στη συνέχεια, κράτος ήταν η **αυτοκρατορία της Νίκαιας στο ΒΔ τμήμα της Μ. Ασίας,** και το τρίτο το **κράτος της Ηπείρου,** που περιλάμβανε την Ήπειρο και την Αιτωλοακαρνανία.

Η φραγκική καταπίεση στη Στερεά Ελλάδα

Στα Σάλωνα (Άμφισσα) ζούσε ένας φράγκος αυθέντης, με το παρωνύμι Κόντος, πολύ κακός άνθρωπος, κλέφτης, άρπαγας και κακότροπος. Και ξεγύμνωνε και έδερνε και βασάνιζε με αγγαρείες (υποχρεωτικές υπηρεσίες) και ταλαιπωρίες τους Σαλωνίτες. Τελευταία μαθαίνοντας πως ο δεσπότης (επίσκοπος) Σαλώνων Σεραφείμ είχε πολλά πλούτη και μια ωραιότατη ανεψιά, αποφάσισε να πάρει την κόρη στο παλάτι του, αρπάζοντας και τα πλούτη του Σεραφείμ. Ο δεσπότης μαθαίνοντας το άρπαγμα της ανεψιάς του, σήκωσε με λόγους τους Σαλωνίτες εναντίον του τυράννου και έγραψε στους Τούρκους να έρθουν να τους παραδώσουν τα Σάλονα λέγοντας καλύτερα να δουλεύουμε Τούρκους παρά Φράγκους.

Το Χρονικό του Γαλαξειδίου, Ευθύμιου Πενταγιώτη ιερομόναχου, Αθήνα 1996 (γλωσσική προσαρμογή), 211-212.

Ο Ιωάννης Βατάτζης (1222-1254) απαγορεύει την εισαγωγή πολυτελών ενδυμάτων

Ο αυτοκράτορας είδε ότι οι Ρωμαίοι σπαταλούσαν, χωρίς να υπάρχει ανάγκη, τα πλούτη τους, για να αγοράσουν ενδύματα από ξένους λαούς–παρδαλά ρούχα που είχαν κατασκευάσει πέρσες και σύροι υφαντουργοί και κομψά ενδύματα που είχαν υφανθεί από ιταλούς υφαντουργούς.

Γι' αυτό έβγαλε νόμο, κατά τον οποίο, αν κάποιος από τους υπηκόους του η οικογένειά του φορούσαν τέτοια ξενόφερτα ρούχα, θα κηρυσσόταν άτιμος. Όλοι ήταν υποχρεωμένοι να φορούν ρούχα που κατασκευάζονταν στη χώρα των Ρωμαίων και από ρωμαίους υφαντουργούς.

Νικηφόρος Γρηγοράς, Ρωμαϊκή Ιστορία, έκδ. I. Bekker-L. Schopen (Βόννη 1829), τόμ. 1, 43.

Μετά τη **μάχη της Πελαγονίας** (1259) τα κάστρα **Μάνη, Γεράκι, Μονεμβασία και Μυστράς** παραχωρήθηκαν από τους Φράγκους στο Βυζάντιο και αποτέλεσαν τον πυρήνα ενός μικρού κράτους που απορρόφησε βαθμιαία τις φραγκικές κτήσεις και **εξελίχτηκε στο δεσποτάτο του Μυστρά.** Αυτό κυβερνιόταν από ένα δεσπότη, αδελφό του βυζαντινού αυτοκράτορα.

Πρωτεύουσα του δεσποτάτου ήταν ο Μυστράς. Η πόλη, που έχει σήμερα εγκαταλειφθεί, αποτελεί με τα παλάτια, τα αρχοντικά και τις εκκλησίες της ζωντανή μαρτυρία για το μεγαλείο του πολιτισμού και της τέχνης του δεσποτάτου.

γ. Λατίνοι και Έλληνες

Τα τέσσερα αυτά κράτη συσπείρωσαν τις δυνάμεις του Ελληνισμού κατά των Λατίνων. Οι κατακτητές έδειξαν υπεροψία και περιφρόνηση προς τους «σχισματικούς» Έλληνες, οι οποίοι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, αντιστάθηκαν αποφασιστικά στους Λατίνους.

δ. Νέα ιδεολογία και ανάκτηση της Πόλης

Όπως είπαμε και πιο πάνω, τα ελληνικά κράτη συνένωσαν τις δυνάμεις του Ελληνισμού και αποτέλεσαν το φιλόξενο καταφύγιό τους, αποκρούοντας τις επιθέσεις των Λατίνων. Ήδη από το 1071 και ιδίως όμως μετά την Άλωση της Πόλης (1204), ο Βυζαντινός άρχισε να συνδέεται με το ιστορικό του παρελθόν. Αρχαία ελληνική κληρονομιά και χριστιανική πίστη αρχίζουν να συμβιβάζονται στη συνείδησή του και να γίνονται τα συστατικά της στοιχεία. Η νέα αυτή ιδεολογία ισοδυναμεί με το ξύπνημα ενός **εθνικού αισθήματος** στον Ελληνισμό που αποτελεί πλέον το μοναδικό στήριγμα του Βυζαντίου.

Αφού εδραίωσαν τη θέση τους, τα ελληνικά κράτη οργανώθηκαν στρατιωτικά και πολιτικά, πρόκοψαν στην οικονομία και τον πολιτισμό και επιδόθηκαν σε έναν αγώνα δρόμου για την ανάκτηση της Πόλης και την **ανασύσταση** της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το έργο αυτό πραγματοποιήθηκε τελικά από τον αυτοκράτορα της Νίκαιας Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο (1261).

Τα λατινικά και ελληνικά κράτη που διαδέχτηκαν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία (1204)

Ερωτήσεις

1. Πώς συνδέονται, σύμφωνα με το δεύτερο παράθεμα, η Φραγκοκρατία με την οθωμανική κατάκτηση στο γεωγραφικό χώρο της Στερεάς Ελλάδας;
2. Γιατί ο Ιωάννης Δούκας Βατάτζης (1222-1254) απαγόρευσε, κατά τη γνώμη σας και σύμφωνα με το σχετικό κείμενο, την εισαγωγή και τη χρήση πολυτελών δυτικών και ανατολίτικων ενδυμάτων;
3. Η περιγραφή του άραβα γεωγράφου Ουμάρι προέρχεται από τον γενουάτη έμπορο Μπέλμπαν. Πού φαίνεται αυτό; Πού οφειλόταν η ευημερία και η δύναμη του κράτους της Τραπεζούντας;
4. Συγκέντρωσε, παρουσίασε και σχολίασε λογοτεχνικές περιγραφές, σχέδια, εικόνες και εικαστικά έργα σχετικά με τους ναούς και την πόλη του Μυστρά.

ΙΙΙ. ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΥΠΟΤΑΓΗ ΣΤΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΟΥΣ

1. Εξάπλωση των Τούρκων και τελευταίες προσπάθειες για ανάσχεσή τους

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Αυτοκρατορία των Στενών, παιδομάζωμα, γενίτσαροι, γαζήδες, κατάληψη Καλλίπολης, μάχες Κοσσυφοπεδίου και Άγκυρας, σύνοδοι της Λυών και της Φερράρας-Φλωρεντίας, «ένωση» των Εκκλησιών.

α. Η αδυναμία του Βυζαντίου

Το Βυζαντινό Κράτος που ανασυστήθηκε από τον Μιχαήλ Η' γνώρισε, κυρίως χάρη στην ευφυή διπλωματία του αυτοκράτορα, μια τελευταία αναλαμπή που διήρκεσε ως τα μέσα του 14ου αι. Ωστόσο οι εμφύλιοι πόλεμοι έφεραν γρήγορα την οικονομική και στρατιωτική κατάρρευση. Το νόμισμα υποτιμήθηκε, ενώ η βαριά φορολογία και η εξαθλίωση προκάλεσαν επαναστάσεις του λαού και της μεσαίας τάξης κατά των ευγενών στη Θεσσαλονίκη και την Αδριανούπολη. Ο Ανδρόνικος Β' (1282-1328) μείωσε τη δύναμη του στρατού και του στόλου και οι ξένοι μισθοφόροι κυριάρχησαν. Η άλλοτε κραταιά αυτοκρατορία έγινε τώρα μια αδύναμη **αυτοκρατορία των Στενών,** που εύκολα καταλύθηκε από τους Οθωμανούς.

Καθιέρωση του παιδομαζώματος

Όταν με μεγαλοπρέπεια ο κυρίαρχος [ο σουλτάνος Μουράτ] κάθισε στο θρόνο στην Αδριανούπολη, έστειλε το λαλά Σαχίν να κάνει επιδρομές στην περιοχή της Ζαγοράς και στη Φιλιππούπολη [...].

Συγκεντρώθηκαν πολλά αγόρια και τα οδήγησαν στον κυρίαρχο. Ο Χαλίλ είπε: «Ας τα δώσουμε αυτά σε Τούρκους να μάθουν τούρκικα. Ας τους κάνουμε κι αυτούς στρατιώτες». Έτσι κι έγινε. Μέρα με τη μέρα μεγάλωνε ο αριθμός τους. Υπηρετούσαν τους Τούρκους αρκετά χρόνια, ώσπου να γίνουν τέλειοι μουσουλμάνοι. Κατόπιν τους οδηγούσαν στο παλάτι και τους φορούσαν άσπρα σκουφιά. Ενώ το όνομά τους από παλιά ήταν «στρατός», τους ονομάσαν «νέος στρατός». Έτσι τότε έγιναν οι γενίτσαροι.

Χρονικό του Ασίκ Πασάζαντε, κεφ. 57, μετ. Ε. Α. Ζαχαριάδου, Ιστορία και Θρύλοι των παλαιών σουλτάνων (1300-1400), 193-195.

β. Οθωμανοί και οι κατακτήσεις τους

Οι Οθωμανοί ήταν μια τουρκική φυλή διαφορετική από τους Σελτζούκους, ασιάτες νομάδες που μετανάστευσαν σε μια περιοχή κοντά στην Προύσα. Οι Οθωμανοί οργανώθηκαν αρχικά από το σουλτάνο (ηγεμόνα) Οθμάν ή Οσμάν, στον οποίο οφείλουν και το όνομά τους. Εκμεταλλεύτηκαν την κατάργηση των βυζαντινών **ακριτών** μετά το 1261 και αξιοποίησαν τον ισλαμικό θεσμό των **γαζήδων** (δηλ. των φανατικών μαχητών του Ισλάμ), για να αποκλείσουν και να εξαναγκάσουν, μετά από μακρόχρονη πολιορκία, τις ελληνικές πόλεις σε παράδοση. Έτσι κατέκτησαν βαθμιαία όλη τη Μ. Ασία.

Η ανάγκη ενίσχυσης του στρατού των Οθωμανών οδήγησε στη στρατολόγηση των χριστιανοπαίδων (ονομάστηκε **παιδομάζωμα)** και τη συγκρότηση του επίλεκτου τάγματος των **γενιτσάρων** («νέος στρατός»).

Λόγοι παράδοσης της Προύσας (1326)

Ο γαζής Ορχάν ρώτησε αυτό το βεζίρη: «Όταν δώσατε αυτό το κάστρο, από τι υποφέρατε και το δώσατε;».

Ο Σαρός είπε: «Το δώσαμε για διάφορους λόγους: Ο ένας είναι ότι το κράτος σας μεγαλώνει μέρα με τη μέρα και το δικό μας κράτος μικραίνει. [...]

Ένας άλλος είναι ότι ο πατέρας σου έκανε επιδρομές εναντίον μας κι έφευγε. Μπόρεσε να καθυποτάξει τα χωριά μας. Σας δήλωσαν υποταγή και δεν φρόντιζαν καθόλου πια για μας. Κι εμείς πάλι μάθαμε πως αυτά βρήκαν την ησυχία τους.

Άλλος λόγος είναι ότι ο άρχοντάς μας συγκέντρωσε πολλά πράγματα. Αλλά δεν ωφελούσε. Γιατί δεν βρισκόταν κανείς που να μπορεί να δώσει χρήματα. [...]. Όταν είχαμε ανάγκη, δεν ερχόταν κανένας αγοραστής. Το κάστρο έγινε για μας φυλακή.

Ένας άλλος λόγος είναι πως, όταν ο ηγεμόνας έχει εξασθενήσει, η χώρα καταστρέφεται γρήγορα.

Ένας άλλος πάλι λόγος είναι πως ακούσαμε εκείνο το χαμένο, τον άρχοντα της Κίτε [η πόλη Κατοικία].

Ένας άλλος λόγος είναι ότι από τον κόσμο δεν λεί-πουν οι αλλαγές. Και τώρα γίνεται μια αλλαγή για μας».

Χρονικό του Ασίκ Πασάζαντε, κεφ. 57, μετ. Ε. Α. Ζαχαριάδου, Ιστορία ..., 161-163.

Ο σουλτάνος Ορχάν (1326-1362). Μικρογραφία από χειρόγραφο του 16ου αι. (Κων/πολη. Βιβλιοθήκη Τοπκαπί).

Στα μέσα του 14ου αι. οι Οθωμανοί πέρασαν στην Ευρώπη και **κατέκτησαν την οχυρή Καλλίπολη** (1354). Οι διαιρεμένοι βαλκανικοί λαοί υπέκυψαν μπροστά στις υπέρτερες δυνάμεις των Οθωμανών. Στη **μάχη του Κοσσυφοπεδίου** (1389) οι Σέρβοι νικήθηκαν και αναγνώρισαν την οθωμανική επικυριαρχία.

γ. Προσπάθειες ανάσχεσης των Οθωμανών

Στις αρχές του 15ου αι. οι Μογγόλοι εισέβαλαν στη Μ. Ασία και κατανίκησαν το σουλτάνο Βαγιαζίτ στη μάχη της Άγκυρας (1402). Η ήττα προκάλεσε βαθιά κρίση στο Οθωμανικό Κράτος και έδωσε παράταση ζωής στο ετοιμόρροπο Βυζάντιο.

Κατά τον τελευταίο αιώνα πριν την Άλωση οι βυζαντινοί αυτοκράτορες Ιωάννης Ε' (1369-71), Μανουήλ Β' (1399-1402) και Ιωάννης Η' ταξίδεψαν για βοήθεια στη Δύση. Ο τελευταίος ανανέωσε στη **σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας** την **«ένωση»**, δηλ. την υποταγή της Ορθόδοξης στη Ρωμαϊκή Εκκλησία (1438-9), που είχε πρώτος αποδεχτεί ο Μιχαήλ Η' **στη σύνοδο της Λυών** (1274). Η υποχώρηση αυτή, που δεν έγινε δεκτή από το λαό, αποδείχτηκε μάταιη, καθώς το Βυζάντιο έμεινε απροστάτευτο στα κατακτητικά σχέδια των Οθωμανών.

Λαϊκό τραγούδι

Όντες εδικονίζεντον ο Κωνσταντής στα ξένα,
στοι ρούγες ρούγες περπατεί και στα στενά διαβαίνει·
κ' είχε τα ράσα κούντουρα κ' εφάνη τα' άρματάν του
κι εφάνη τ' αλαφρό σπαθί με τ' αργυρό θηκάρι [...].

Β. Κρεμμυδάς-Φ. Πισπιρίγκου, Ο μεσαιωνικός κόσμος (Εγχειρίδια Γνώσης, 3), Αθήνα 1985, 179.

Λεξιλόγιο: δικονίζομαι: περιφέρομαι σαν ζητιάνος, **κούντουρα:** κοντά, **ρούγα:** γειτονιά, **θηκάρι:** θήκη.

Οθωμανικές κατακτήσεις (14ος και 15ος αι.)

Ερωτήσεις

1. Για ποιους κυρίως λόγους οι πόλεις της Μ. Ασίας παραδόθηκαν στους Τούρκους, σύμφωνα με το παράθεμα;
2. Συνδυάζοντας τα στοιχεία του χάρτη και του πρώτου παραθέματος, να χρονολογήσεις το θεσμό του παιδομαζώματος.
3. Στο παρατιθέμενο λαϊκό τραγούδι ο Κωνσταντής αντιπροσωπεύει τους βυζαντινούς αυτοκράτορες. Ποια η στάση του ποιητή απέναντί τους;
4. Παράγοντες της οθωμανικής επέκτασης (εργασία).

2. Η Άλωση της Πόλης

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Πολιορκία και άλωση Πόλης, Μωάμεθ Β' Πορθητής, θρησκευτικός νόμος, Τρίτη Ρώμη, βυζαντινή πνευματική κληρονομιά, ανθρωπιστικές σπουδές, ρωμαϊκή νομική παράδοση, θρησκευτική μουσική.

α. Πολιορκία και άλωση της Πόλης

Μετά τη μάχη της Άγκυρας η Οθωμανική Αυτοκρατορία βυθίστηκε στην αναρχία. Ο σουλτάνος Μουράτ Β' (1421-51) επανέφερε την τάξη σ' αυτή και ανανέωσε την επιθετικότητά της: κατέλαβε τα Γιάννενα και τη Θεσσαλονίκη (1430) και κατανίκησε ένα σταυροφορικό στρατό στη Βάρνα (1444). Έτσι προετοίμασε την πολιορκία της Πόλης, την οποία διεξήγαγε με επιτυχία ο διάδοχός του Μωάμεθ Β' Πορθητής (1451-81).

Προτού αρχίσει την πολιορκία, ο Πορθητής έχτισε στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου το φρούριο της **Ρούμελης,** για να εμποδίσει τον επισιτισμό της Πόλης από τον Εύξεινο. Η πολιορκία κράτησε 54 μέρες (6 Απριλίου -29 Μαΐου 1453). Ο γενναίος αυτόκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ' διέθετε ελάχιστες δυνάμεις. Η υπεροχή των Τούρκων σε στρατιώτες και οπλισμό ήταν συντριπτική.

Οι αντίπαλοι και η στάση των Σέρβων,

Την 4η Απριλίου της ίδιας χρονιάς ήλθε ο σουλτάνος και παρουσιάστηκε μπροστά την Πόλη· και άρχισε να πολιορκεί την Πόλη μ' όλους τους τρόπους και μ' όλα τα μέσα και από τη στεριά και από τη θαλασσα, αφού περικύκλωσε και τα 18 μίλια [του Θεοδοσιανού Τείχους]. Οι πολιορκητές παρέταξαν 400, μικρά και μεγάλα πλοία στη θάλασσα και 200 χιλιάδες άντρες στη στεριά. Η Πόλη, αν και τόσο μεγάλη σε έκταση, είχε να αντιπαρατάξει 4773 άντρες χωρίς τους ξένους, μόλις 200 άντρες πάνω-κάτω [....].

Οι Σέρβοι, ενώ μπορούσαν να στείλουν [...] χρήματα και ανθρώπους, έστειλαν μήπως έναν οβολό; Ναι, αλήθεια, έστειλαν πολλά χρήματα και ανθρώπους, αλλά στο σουλτάνο που πολιορκούσε την Πόλη, και τους επαίνεσαν οι Τούρκοι [...] λέγοντας: "Να, ακόμη και οι Σέρβοι είναι εναντίον σας".

Γ. Φραντζής, Χρονικόν, έκδ. R. Maisano (= CFHB, 29), Ρώμη 1990, 132, 140.

Οι Βυζαντινοί, αβοήθητοι από τα χριστιανικά κράτη, αγωνίστηκαν ηρωικά, αλλά ο αγώνας ήταν άνισος. Η τελική έφοδος έγινε τη νύχτα της 29ης Μαΐου. Κατόπιν σφοδρού βομβαρδισμού και συνεχών επιθέσεων οι γενίτσαροι πέρασαν από τα ρήγματα των τειχών και έγιναν κύριοι της Πόλης.

Ο αυτοκράτορας έπεσε στο πεδίο της μάχης, κυκλωμένος από τους εισβολείς. Όπως προέβλεπε ο **θρησκευτικός νόμος,** η Πόλη παραδόθηκε στους μαχητές. Οι σφαγές και η λεηλασία διήρκεσαν τρεις ολόκληρες μέρες. Από την πρώτη κιόλας μέρα ο Μωάμεθ μπήκε με πομπή στην κατακτημένη πόλη, προσευχήθηκε στην Αγία Σοφία και ανήγγειλε ότι εφεξής πρωτεύουσά του θα είναι η Πόλη.

β. Οι συνέπειες

Η Άλωση τραυμάτισε αρχικά την περηφάνεια των Ελλήνων που θρήνησαν τη μεγάλη συμφορά σε όλους τους τόνους. Ωστόσο, σύντομα άρχισε να διαμορφώνεται η ελπίδα της Ανάστασης του Γένους.

Το πνεύμα του Βυζαντίου μεταφέρθηκε από τους λογίους του στη Δύση.

Οι Οθωμανοί έκλεισαν τους δρόμους της Ανατολής, ωθώντας τους Ευρωπαίους στις μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις.

γ. Η βυζαντινή πνευματική κληρονομιά

Η βυζαντινή ιδεολογία επηρέασε έντονα την ιδεολογία του **Μοσχοβίτικου Κράτους.** Οι Ρώσοι θεώρησαν ότι ήταν οι μοναδικοί κληρονόμοι της βυζαντινής πνευματικής και πολιτικής παράδοσης και διατύπωσαν στις αρχές του 16ου αι. τη θεωρία ότι η Μόσχα ήταν η **Τρίτη Ρώμη,** η πόλη που έμελλε να ανασυστήσει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Ο Φιλόθεος από το Πσκόφ προς το Βασίλειο, μεγάλο ηγεμόνα της Μόσχας (1503-1533)

Η Εκκλησία της Ρώμης έπεσε από την αίρεση του Απολλιναρίου. οι πύλες της Δεύτερης Ρώμης, της Πόλης, γκρεμίστηκαν από τα τσεκούρια των Αγαρηνών. Αυτή είναι τώρα η εκκλησία της Τρίτης Ρώμης, η Αγία, Καθολική και Αποστολική Εκκλησία του κράτους σου, που λάμπει περισσότερο και από τον ήλιο σε όλη τη γη ως τις εσχατιές της Οικουμένης. Να ξέρεις εξοχότατε ευσεβή τσάρε ότι [...] είσαι ο μόνος κυρίαρχος των Χριστιανών όλης της γης. [...] Δύο Ρώμες έχουν πέσει, αλλά η τρίτη στέκει ακλόνητη και τέταρτη δεν πρόκειται να υπάρξει.

H. Krieger (εκδ.), Das Mittelalter. Materialien für den Geschichtsunterricht, Φραγκφούρτη 1978, 252 (γερμ. μετ.).

Πέραν των Ρώσων και οι ορθόδοξοι **βαλκανικοί λαοί** επηρεάστηκαν βαθιά από το βυζαντινό πολιτισμό, ενώ η Ορθοδοξία συνέβαλε στη διατήρηση της πνευματικής τους ταυτότητας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Συνολικά η συνεισφορά του Βυζαντίου στον ευρωπαϊκό και παγκόσμιο πολιτισμό ήταν πολύ σημαντική. Η αυτοκρατορία **διέσωσε τον ευρωπαϊκό πολιτισμό** από την απειλή των αραβικών κατακτήσεων κατά τον 7ο και 8ο αι. Ανέπτυξε μια **μεγάλη και πρωτότυπη τέχνη** που επη-

ρέασε Ανατολή και Δύση. Εκτός του ορθόδοξου σλαβικού κόσμου, χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η ιταλική **προαναγεννησιακή τέχνη** και η **οθωμανική αρχιτεκτονική.** Το Βυζάντιο διαφύλαξε, καλλιέργησε και μετέδωσε στην Ευρώπη την **κλασική κληρονομιά,** στην οποία ανήκει και η **ρωμαϊκή νομική παράδοση.** Ανέπτυξε **νέα γραμματειακά είδη** (όπως τη χρονογραφία και τη λειτουργική ποίηση) και τις **θετικές επιστήμες** (όπως την αστρονομία και τα μαθηματικά) και τελειοποίησε την οργάνωση των κρατικών υπηρεσιών, από την οποία επηρεάστηκαν το Χαλιφάτο, τα μεσαιωνικά βαλκανικά κράτη, η Ρωσία και το Οθωμανικό Κράτος. Συνέβαλε επίσης στη διαμόρφωση της **θρησκευτικής μουσικής,** του μοναστισμού, των ουμανιστικών ή ανθρωπιστικών σπουδών και άλλων εκφάνσεων του πολιτισμού στη δυτική Ευρώπη.

Είσοδος των Τούρκων στην Κωνσταντινούπολη. Πίνακας του Μπ. Κόνσταντ, Μουσείο των Αυγουστίνων, Τουλούζη

Ερωτήσεις

1. Γιατί, κατά τη γνώμη σου, η Δύση, παρ' όλες τις υποχωρήσεις των Βυζαντινών στον θρησκευτικό τομέα, δεν βοήθησε αποτελεσματικά το Βυζάντιο, για να αποκρούσει τον κίνδυνο των Οθωμανών;
2. Ποιες ήταν κατά τη γνώμη σας οι κυριότερες συνέπειες της πτώσης του Βυζαντινού Κράτους;
3. Με ποιό σκεπτικό προβαλλόταν η Μόσχα ως «Τρίτη Ρώμη»;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Κατά την περίοδο του Μεσαίωνα η Μεσόγειος αποτελεί τόπο συνάντησης των πολιτισμών. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είναι ο συνδετικός κρίκος μεταξύ Ανατολής και Δύσης, μεταξύ ισλαμικού και χριστιανικού κόσμου. Το Βυζάντιο για ένδεκα περίπου αιώνες γνωρίζει αξιόλογη πνευματική άνθηση, δέχεται την επίδραση αλλά και ασκεί την επιρροή του στην ισλαμική Ανατολή και τη χριστιανική Δύση. Τέλος, η επικοινωνία του δυτικού κόσμου από τον 11ο αιώνα με τον ελληνικό πολιτισμό μέσω των σταυροφοριών και των βυζαντινών λογίων, αργότερα, προετοιμάζει την πνευματική και καλλιτεχνική αναγέννηση της Ευρώπης.

Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθετε:

Ποια ήταν η καθημερινή ζωή των Βυζαντινών.

Για τη Βυζαντινή Γραμματεία.

Για τις Επιστήμες και την Τεχνολογία στο Βυζάντιο.

Για τις Εικαστικές Τέχνες και τη Μουσική στο Βυζάντιο.

Η Γέννηση. Μικρογραφία από το Ευαγγελιστάριο* (10ου αι.) της Μονής Μεγίστης Λαύρας. Άγιο Όρος.

1. Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο

Όροι–Κλειδιά της ενότητας

Οικογενειακή ζωή, σχολείο, ενδυμασία και μόδα, διατροφή, ψυχαγωγία, μοναστισμός

Η οικογενειακή ζωή

Ο νόμος δεν επέτρεπε να παντρεύονται τα κορίτσια κάτω από δώδεκα χρονών και τα αγόρια κάτω από δεκατέσσερα. Πριν από το γάμο τελούνταν οι αρραβώνες και υπογραφόταν συμβόλαιο που καθόριζε την προίκα της νύφης και τα δώρα του γαμπρού. Μετά την τέλεση του μυστηρίου, οι συγγενείς και φίλοι γύριζαν στο σπίτι του γαμπρού, όπου ακολουθούσε το γαμήλιο γλέντι. Το κράτος, παρά την αντίθετη θέση της Εκκλησίας, επέτρεπε το διαζύγιο εφόσον συναινούσαν και τα δύο μέρη.

Όταν η σύζυγος αγανακτεί

Φροντίζω το σπίτι και κάνω όλες τις δουλειές [...] Φροντίζω τα παιδιά καλύτερα από την καλύτερη παραμάνα. Υφαίνω μόνη μου τη ρόμπα που φορώ [...] Φτιάχνω τα πουκάμισα και τα παντελόνια [...] Πότε μου αγόρασες μια φούστα; Ποτέ δεν είδα από τα χέρια σου πασχαλιάτικο δώρο. Άντεξα έντεκα χρόνια στερήσεων και μιζέριας κοντά σου και δεν πήρα από σένα ούτε ένα ζευγάρι κάλτσες. Ποτέ δεν είχα μια μεταξωτή ρόμπα, ποτέ ένα δακτυλίδι, ποτέ ένα βραχιόλι.

Το απόσπασμα περιγράφει μια κατάσταση που συμβαίνει σε όλες τις εποχές, είναι δείγμα της παιγνιώδους διάθεσης των βυζαντινών και, ασφαλώς, δεν είναι αντιπροσωπευτικό των συζυγικών σχέσεων στη βυζαντινή κοινωνία.

Από τα Πτωχοπροδρομικά, στο: Ζεράρ Βαλτέρ, Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1999, 192.

Οι γυναίκες δεν είχαν τα ίδια δικαιώματα με τους άνδρες και η συμμετοχή τους στην κοινωνική ζωή ήταν περιορισμένη. Αν και γενικότερα έπαιζαν δευτερεύοντα ρόλο στα κοινά, πολλές φορές κυριαρχούσαν στην οικογενειακή ζωή. Όφειλαν να σκεπάζουν το πρόσωπό τους, όταν έβγαιναν έξω, και δεν είχαν το δικαίωμα να μετέχουν σε δημόσιες τελετές. Οι πλούσιες γυναίκες συνοδεύονταν από ένα δούλο κατά τις εξόδους τους.

Ωστόσο, παρά τους περιορισμούς, οι γυναίκες μετά τον 11ο αιώνα μπορούσαν να λάβουν μέρος στα κοινά και είχαν πρόσβαση στην παιδεία

Όπως συμβαίνει σε όλες τις εποχές, η γέννηση ενός παιδιού ήταν οπωσδήποτε ένα ευχάριστο γεγονός. Για να το ξεχωρίζουν από τα άλλα παιδιά πρόσθεταν το όνομα του πατέρα του σε πτώση γενική, αργότερα όμως καθιερώθηκε και το επώνυμο, αρχικά στις αριστοκρατικές οικογένειες, όπως ήταν οι Κομνηνοί και οι Παλαιολόγοι. Η οικογένεια φρόντιζε το παιδί και η μητέρα του το καθησύχαζε με παραμύθια ή με αφηγήσεις από την Αγία Γραφή, όπως η παιδική ηλικία του Ισαάκ και του Ιακώβ. Η βυζαντινή νομοθεσία αντιμετώπιζε το παιδί, όπως και η μητέρα του, με μεγάλη συμπάθεια. Το παιδί, αφού περνούσε τα πρώτα χρόνια της ζωής του κοντά στην οικογένειά του, άρχιζε να μαθαίνει τα πρώτα γράμματα στο σχολείο.

Παίζοντας πάνω σ' ένα παγόβουνο

Την ίδια χρονιά (763) από το μήνα Οκτώβριο εκδηλώθηκε σφοδρό και ανυπόφορο ψύχος .[...] με αποτέλεσμα να παγώσει η θάλασσα [...]. Το μήνα Φεβρουάριο του επόμενου χρόνου ο πάγος σύμφωνα με το θέλημα του Θεού έσπασε και χωρίστηκε σε πολυάριθμα τμήματα που έμοιαζαν με βουνά και παρασύρθηκαν από τη βία του ανέμου στη Δαφνουσία και το Ιερόν και περνώντας από τα Στενά [του Βοσπόρου] έφτασαν στην Πόλη [...]. Εγώ ο ίδιος έγινα αυτόπτης και ανέβηκα σ' ένα από τα παγόβουνα μαζί με 30 συνομηλίκους μου (παιδιά), για να παίξουμε πάνω σ' αυτό [...]. Ένα άλλο τεράστιο παγόβουνο προσέκρουσε στο τείχος και το συγκλόνισε. Μαζί με το τείχος ταρακουνήθηκαν και τα οικήματα που ήταν μέσα από αυτό [...]. Και όλοι οι άντρες και τα γυναικόπαιδα της Πόλης παρακολουθούσαν από κοντά αδιάλειπτα το θέαμα και επέστρεφαν με θρήνους και δάκρυα στα σπίτια τους και δεν ήξεραν τι να πουν γι' αυτά.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, έκδ. C. de Boor, 434-435.

■ Πώς μπορείς να εξηγήσεις τη συμπεριφορά των παιδιών και των μεγάλων απέναντι στο συγκεκριμένο φυσικό γεγονός;

Το σχολείο

Το βυζαντινό εκπαιδευτικό σύστημα, συνεχίζοντας την ελληνιστική παράδοση, ακολουθούσε δύο κύκλους σπουδών, του γραμματιστή και του γραμματικού. Στον πρώτο κύκλο σπουδών φοιτούσαν παιδιά από την ηλικία των επτά περίπου ετών και στο δεύτερο από την ηλικία των δώδεκα. Τα παιδιά μάθαιναν σταδιακά ανάγνωση, γραφή, γραμματική, ρητορική και φιλοσοφία, αριθμητική, γεωμετρία, αστρονομία και μουσική. Μεταξύ άλλων διδάσκονταν τον Όμηρο, κλασικούς και μεταγενέστερους συγγραφείς.

Οι πόροι για τη λειτουργία των σχολείων προέρχονταν από τα δίδακτρα που κατέβαλλαν οι μαθητές, ενώ λειτουργούσαν και δωρεάν σχολεία για τα ορφανά. Παράλληλα προς τα λεγόμενα κοσμικά σχολεία λειτουργούσαν και εκκλησιαστικά.

Μετά τις βασικές σπουδές όσοι είχαν την έφεση και τις οικονομικές δυνατότητες μπορούσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο πανεπιστήμιο.

Για να μάθεις πρέπει να ρωτάς

Διάβαζε πολλά και θα μάθεις πολλά. Και αν δεν καταλαβαίνεις, μη χάνεις το θάρρος σου. Διαβάζοντας με προσοχή το βιβλίο σου, με τη βοήθεια του Θεού θα αποκτήσεις τις γνώσεις που περιέχει και θα τις κατανοήσεις. Μη διστάζεις να ρωτάς αυτούς που ξέρουν για όσα δε γνωρίζεις και να μη μεγαλοπιάνεσαι. Οι άνθρωποι γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, δηλ. με το να μη θέλουν να ρωτούν, μένουν με ελλιπείς γνώσεις. (Ελεύθερη προσαρμογή)

Κεκαυμένου, Στρατηγικόν, 60
(εκδ. Wassilieysky-Jernstedt).

Η ασθένεια, η ιατρική και κοινωνική περίθαλψη, ο θάνατος

Για την αντιμετώπιση των ασθενειών οι Βυζαντινοί είχαν οργανώσει ιατρικές υπηρεσίες. Κάθε πόλη διέθετε το νοσοκομείο της με αριθμό γιατρών ανάλογα με τον πληθυσμό της. Υπήρχαν, βέβαια, και γιατροί που δέχονταν τους ασθενείς στα ιατρεία τους ή επισκέπτονταν τους ασθενείς στα σπίτια τους. Ωστόσο, οι δεισιδαιμονίες οδηγούσαν συχνά το λαό και στη μαγεία, παρά την αντίδραση της Εκκλησίας, προκειμένου να αντιμετωπίσει προβλήματα υγείας. Μάλιστα υπήρχε και ανταγωνισμός μεταξύ μαγείας και ιατρικής. Σε κάθε πόλη υπήρχαν, επίσης, πτωχοκομεία και ορφανοτροφεία τα οποία ιδρύονταν και συντηρούνταν από την Εκκλησία.

Ο κανονισμός λειτουργίας ενός νοσοκομείου

Η Αυτοκρατορική Μεγαλειότητά μου αποφάσισε την ίδρυση και ενός νοσοκομείου για πενήντα ασθενείς. Ορίζω τα εξής: Να υπάρχουν πενήντα άνετα κρεβάτια για τους εισαγόμενους [...]. Τα πενήντα κρεβάτια μοιράζονται σε πέντε πτέρυγες. Σε κάθε πτέρυγα να υπάρχει ένα επικουρικό κρεβάτι, που να προορίζεται για επείγουσες περιπτώσεις [...]. Σε κάθε πτέρυγα να έχουν υπηρεσία δύο γιατροί, τρεις αρχινοσοκόμοι, δύο βοηθητικοί νοσοκόμοι και δύο υπηρέτες. Από το προσωπικό του νοσοκομείου, τέσσερις νοσοκόμοι και μία νοσοκόμα, δηλαδή ένα άτομο σε κάθε πτέρυγα, πρέπει να διανυκτερεύουν κοντά στους αρρώστους [...]. Οι γιατροί πρέπει να επισκέπτονται το νοσοκομείο κάθε μέρα. Από την αρχή του Μαΐου ως τη γιορτή του Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου) πρέπει να το επισκέπτονται και τα βράδια. Μετά την προσήκουσα προσευχή πρέπει να εξετάζουν τους ασθενείς με προσοχή και με ευσυνειδησία, να κάνουν πλήρη και ακριβή διάγνωση της πάθησης του καθενός, να ορίζουν στον καθένα τα κατάλληλα φάρμακα και να δίνουν σωστές οδηγίες.

Από το Τυπικόν του αυτοκράτορα Ιωάννη Β' Κομνηνού για το νοσοκομείο της Μονής Παντοκράτορος στην Κωνσταντινούπολη, έκδ. A. Dimitrievskij, Τυπικά, Κίεβο, 1895, 556-702, στο: H.G. Beck, Η Βυζαντινή Χιλιετία, μετ. Δ. Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990, 456-457.

Η κατοικία

Τα σπίτια στις πόλεις οικοδομούνταν γύρω από μια κεντρική αίθουσα που την χρησιμοποιούσαν για υποδοχή. Στο ισόγειο, τα σπίτια διέθεταν δωμάτιο με τζάκι, κουζίνα, πλυσταριό, λουτρό και ένα εικονοστάσιο ή παρεκκλήσι. Κολώνες πέτρινες ή ξύλινες στήριζαν τον επόμενο όροφο, όπου βρίσκονταν τα υπόλοιπα δωμάτια. Αντίθετα, οι φτωχοί της Κωνσταντινούπολης και των άλλων πόλεων ζούσαν σε άθλιες κατοικίες με ελάχιστες έως ανύπαρκτες ανέσεις. Σε παρόμοιες τραγικές συνθήκες ζούσαν και οι χωρικοί. Τα σπίτια τους ήταν μικρά και αποτελούνταν από ένα μοναδικό στεγασμένο χώρο, που μερικές φορές ήταν διαιρεμένος σε δύο δωμάτια. Οι πιο ευκατάστατοι ζούσαν σε διώροφα σπίτια. Το ισόγειο χρησίμευε για κοτέτσι, στάβλος και αποθήκες, ενώ στον πάνω όροφο βρίσκονταν τα δωμάτια της οικογένειας. Οι μεγαλοκτηματίες που ζούσαν στην επαρχία έμεναν μακριά από τα χωριά σε πολυτελείς επαύλεις με εσωτερικούς κήπους και στοές.

Ένα αριστοκρατικό σπίτι στην επαρχία

Ένα μεγάλο σπίτι με μία μεγάλη αίθουσα υποδοχής σταυροειδώς σκεπασμένη από ένα τρούλο που στηρίζεται σε τέσσερις κολόνες και περιτριγυρισμένη από τέσσερα δωμάτια, και γύρω μια ακάλυπτη ταράτσα με μαρμάρινο πάτωμα χωρίς πόρτες.

Ένα από τα ακίνητα που χορήγησε ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Ζ' στον αδελφό του Ανδρόνικο Δούκα (1073), στο: Andre Guillou, Ο Βυζαντινός Πολιτισμός, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 374.

Η ενδυμασία και η μόδα

Οι Βυζαντινοί παρακολουθούν με ενδιαφέρον τη μόδα και αγαπούν τα κοσμήματα. Οι αστοί φορούν μακρύ χιτώνα με πολλές πτυχώσεις, μπότες δερμάτινες το χειμώνα και ανατολίτικα παπούτσια το καλοκαίρι. Τα στιχάρια (χιτώνες) των χωρικών είναι χωρίς μανίκια μερικές φορές, αλλά πάντα ζωσμένα στη μέση. Οι βράκες είναι μακριές ως τον αστράγαλο και κυκλοφορούν ξυπόλυτοι ή με παπούτσια ανοιχτά στη φτέρνα. Οι γυναίκες φορούν πάνω από το στιχάριο ιμάτιο (μανδύα) με μακριά μανίκια που καλύπτει και το κεφάλι. Φροντίζουν τα μαλλιά τους με επιμέλεια και μακιγιάρονται. Οι πλούσιες φορούν πολυτελή ενδύματα, μεταξωτά και λινά.

Η διατροφή

Οι Βυζαντινοί, με εξαίρεση τις περιόδους νηστείας, έχουν ιδιαίτερη αδυναμία στο φαγητό. Σ' ένα ευκατάστατο σπίτι, το γεύμα και το δείπνο περιλαμβάνει ποικίλα φαγητά, όπως ορεκτικά, κρέατα, ψάρια, γλυκά και κρασί. Βέβαια, ο μέσος βυζαντινός δεν έχει στη διάθεσή του πολλές διατροφικές επιλο-

Περικάρπια από χρυσό και σμάλτο (8ου ή 9ου αι.). Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο. Οι Βυζαντινές ήταν φιλάρεσκες και παραφορτώνονταν με κοσμήματα.

Ψυχαγωγικές εκδηλώσεις στον Ιππόδρομο

Τα διαλείμματα ανάμεσα στις 8 αρματοδρομίες κάλυπταν με εμφανίσεις των μίμων, ακροβατών, ηθοποιών, χορευτών, που εκτελούσαν διαδοχικά το πρόγραμμα τους. Σε περίπτωση εθνικών εορτών, αντί για αρματοδρομίες, οργανώνονταν στον Ιππόδρομο θεατρικές παραστάσεις για ψυχαγωγία του κοινού, και αγώνες αθλητικών ομάδων [...], Ο ταχυδακτυλουργός Φιλάραιος αμειβόταν τόσο πλουσιοπάροχα για τις εμφανίσεις του, ώστε τα τελευταία χρόνια της ζωής του ήταν πολύ πλούσιος άνθρωπος. Πολλά χορευτικά προγράμματα εκτελούνταν από παιδιά.. Πάντως, τα ακροβατικά νούμερα, παντομίμες, τραγούδια, αστεία και κωμικές σκηνές με διάφορα θέματα ήταν τα πιο αγαπητά στο λαό, παρά οι χοροί και το σοβαρό θέατρο.

Tamara T. Rice, Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1997, 201-202.

γές, αφού πρέπει να αντιμετωπίσει εχθρικές επιδρομές, αυθαιρεσίες των δυνατών και των αξιωματούχων καθώς και επιδημίες και θεομηνίες.

Η ψυχαγωγία

Ιεροτελεστίες, θρησκευτικές, κοινωνικές και λαϊκές γιορτές αποτελούσαν τους βασικούς τρόπους ψυχαγωγίας των Βυζαντινών. Οι κάτοικοι της πρωτεύουσας διασκέδαζαν στον Ιππόδρομο, όπου εκτός από τις αρματοδρομίες γίνονταν και άλλες εκδηλώσεις, όπως θρησκευτικές πομπές, δημόσιες τελετές, θεατρικές παραστάσεις και διάφορα άλλα λαϊκά προγράμματα. Τις απόκριες μεταμφιέζονταν και έκαναν παρέλαση στους δρόμους, ενώ με αφορμή τη νέα σελήνη, άναβαν φωτιές στους δρόμους κι οι νέοι πηδούσαν πάνω από αυτές. Δεν έλειπαν, βέβαια, κα οι ταβέρνες που πρόσφεραν φαγητό και άφθονο κρασί.

Στην επαρχία, περίμεναν με ανυπομονησία τα ετήσια πανηγύρια που εξελίσσονταν σε λαϊκές γιορτές. Εκεί συγκεντρώνονταν μάγοι, αστρολόγοι, θεραπευτές, θαυματοποιοί που τραβούσαν την προσοχή του κόσμου, παρά τις απαγορεύσεις της Εκκλησίας.

Ο μοναχισμός

Ο μοναχισμός είχε αρχικά τη μορφή της αναχώρησης σε κάποια έρημο ή κάποιο ακατοίκητο μέρος μακριά από τους άλλους ανθρώπους και τα εγκόσμια. Γι' αυτό οι άνθρωποι αυτοί ονομάστηκαν μοναχοί, αναχωρητές, ερημίτες ή ασκητές, αφού υπέβαλλαν το σώμα τους σε δοκιμασίες, όπως νηστεία, συνεχή προσευχή, αϋπνία.

Το μοναχικό κίνημα ξεκίνησε από την Αίγυπτο (4ος αι.), όπου και αποκρυσταλλώθηκαν οι δύο κλασικές του μορφές, η μοναχική (πρότυπο ο άγιος Αντώνιος) και η κοινοβιακή (ιδρυτής ο Παχώμιος). Στη συνέχεια ο μοναχισμός απλώθηκε στην Εγγύς Ανατολή και σε όλο το χριστιανικό κόσμο, προσαρμοζόμενος στις τοπικές συνθήκες.

Ο κοινοβιακός μοναχισμός οργανώθηκε καλύτερα με την ίδρυση μοναστηριών. Ο επικεφαλής του μο-

ναστηριού ηγούμενος είναι υπεύθυνος για την τήρηση των κανόνων, τους οποίους οι μοναχοί πρέπει να τηρούν με μεγάλη ευλάβεια.

Μεγάλη ακμή γνώρισε ο μοναχισμός μετά την αναστήλωση των εικόνων, οπότε αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των μοναστηριών. Περιοχές ολόκληρες στον Όλυμπο της Βιθυνίας, στην Καππαδοκία και αλλού καλύφθηκαν με μοναστήρια Το σημαντικότερο όμως μοναστικό κέντρο είναι το Άγιο Όρος στη χερσόνησο του Άθω. Ήδη από τον 9ο αιώνα υπήρχε σημαντική μοναχική κοινότητα, η οποία στη συνέχεια εξελίχθηκε σε μοναστική πολιτεία με τη συνεχή ίδρυση νέων μοναστηριών και χάρη στα προνόμια που παραχώρησαν ο Βασίλειος Α', ο Νικηφόρος Φωκάς, ο Ιωάννης Τζιμισκής και άλλοι βυζαντινοί αυτοκράτορες.

Ο όσιος Συμεών ο Στυλίτης. Μικρογραφία από Ευαγγελιστάριο της Μονής Διονυσίου, Άγιο Όρος.
Υπήρχαν μοναχοί που περνούσαν χρόνια στην κορυφή μιας κολόνας (στυλίτες), άλλοι προσεύχονταν με τα χέρια σηκωμένα ψηλά παρακολουθώντας τον ήλιο από την ανατολή μέχρι τη δύση και άλλοι έκλαιγαν συνεχώς καθώς προσεύχονταν.

Ερωτήσεις

1. Σχέδιο Εργασίας: Να συγκεντρώσετε και να παρουσιάσετε χαρακτηριστικές εικόνες και κείμενα που αναφέρονται στην καθημερινή ζωή των βυζαντινών (γέννηση, γάμος, θάνατος, γιορτές, διασκέδαση, διατροφικές συνήθειες, ένδυση, μοναστική ζωή κ.ά..).

2. Βυζαντινή Γραμματεία

Όροι–κλειδιά της ενότητας

Θρησκευτική ποίηση, θεολογική γραμματεία, λόγια κοσμική γραμματεία, Ελληνική Ανθολογία, ακριτικά τραγούδια, δημώδης λογοτεχνία, ιστοριογραφία-χρονογραφία, φιλοσοφία

Η ελληνική γλώσσα της Βυζαντινής Γραμματείας, δηλαδή του συνόλου των γραπτών μνημείων της βυζαντινής περιόδου, εμφανίζεται με τρεις μορφές: τη δημώδη, την αττική και την αττικίζουσα. Οι περισσότεροι λόγιοι συγγραφείς γράφουν στην αττικίζουσα γλώσσα, δηλ. δε χρησιμοποιούν ακριβώς την αττική διάλεκτο αλλά τη μιμούνται, ενώ από το 12ο αιώνα αναπτύσσεται παράλληλα η δημώδης λογοτεχνία, που γράφεται σε λαϊκή ή λαϊκότροπη γλώσσα.

Θρησκευτική ποίηση

Η θρησκευτική ποίηση αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μετά την επικράτηση του χριστιανισμού. Διακρίνεται σε δύο είδη, τη λειτουργική ποίηση, δηλαδή αυτή που χρησιμοποιείται στις λατρευτικές τελετές, και τη μη λειτουργική.

Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι της θρησκευτικής ποίησης
Λειτουργική ποίηση

Ρωμανός ο Μελωδός (5ος-6ος αι.)
Ιωάννης Δαμασκηνός (675-754)
Κοσμάς ο Μελωδός (675-754)
Ιωσήφ ο Υμνογράφος (9ος αι.),
Θεόδωρος Στουδίτης (759-826)
Κασσία ή Κασσιανή (9ος αι.)

Μη λειτουργική θρησκευτική ποίηση

Ευδοκία (5ος αιώνας)
Κωνασταντίνος Ρόδιος (10ος αι.)
Ιωάννης ο Γεωμέτρης (10ος αι.)
Χριστόφορος Μυτιληναίος (11ος αι.).

Θεολογική γραμματεία

Οι θρησκευτικές αντιλήψεις, οι αιρέσεις και οι δογματικές διαμάχες είχαν ως συνέπεια την ανάδειξη σημαντικών εκκλησιαστικών συγγραφέων. Μεγάλη υπήρξε επίσης η συμβολή της **αγιολογίας,** της μελέτης δηλαδή όσων αφορούν τους αγίους, και των θρησκευτικών κινημάτων, όπως του **μυστικισμού*** και του **ησυχασμού*,** στην ανάπτυξη της θεολογικής γραμματείας

Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι της θεολογικής γραμματείας

Ιωάννης ο της Κλίμακος ή ο Σχολαστικός (6ος αι.)
Μάξιμος ο Ομολογητής (580-662)
Συμεών Νέος ο Θεολόγος (949-1022)
Γρηγόριος Παλαμάς (1296-1359/60)

Λόγια κοσμική γραμματεία

Κατά τους πρώτους αιώνες του Βυζαντίου η κοσμική λογοτεχνία, σε αντίθεση με τη λειτουργική και τη θρησκευτική, δεν έχει να επιδείξει αξιόλογα έργα. Ο κυριότερος εκπρόσωπος της περιόδου αυτής θεωρείται ο **Γεώργιος Πισίδης** που άκμασε στις αρχές του 7ου αιώνα και ύμνησε με τα ποιήματά του σε αρχαίο μέτρο τα κατορθώματα του αυτοκράτορα Ηρακλείου.

Το κυριότερο κοσμικό ποιητικό μνημείο υπήρξε η περίφημη **Ελληνική Ανθολογία.** Περιέχει τέσσερις χιλιάδες περίπου επιγράμματα σε αρχαία μέτρα χρονολογημένα από τον 6ο έως το 10ο αι. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο είδος αυτό της κοσμικής ποίησης οι Βυζαντινοί συνέχισαν την αρχαία παράδοση όχι μόνο στη μορφή αλλά και στο περιεχόμενο παρά την αλλαγή της θρησκείας.

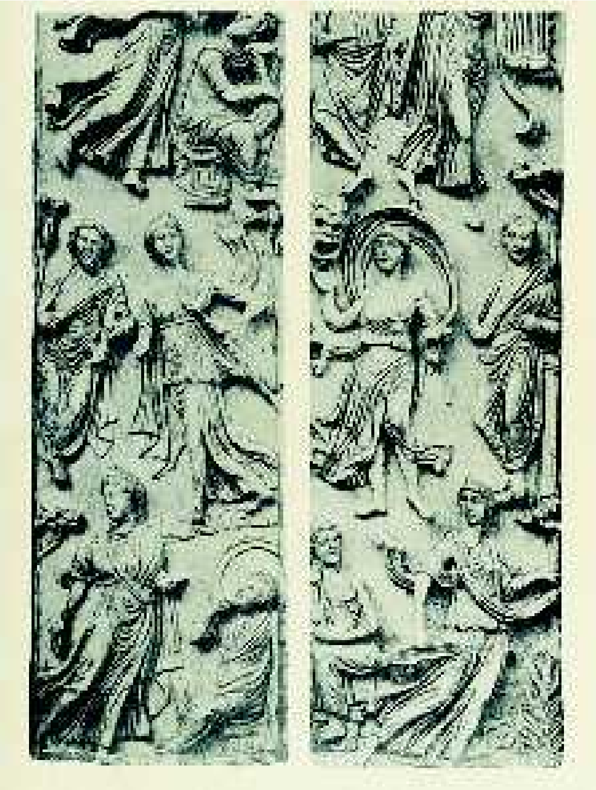

Ελεφάντινο δίπτυχο (τέλος 5ου αι.). Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.
■ Τι απεικονίζεται στο δίπτυχο; Από πού είναι επηρεασμένη η βυζαντινή λογοτεχνία;

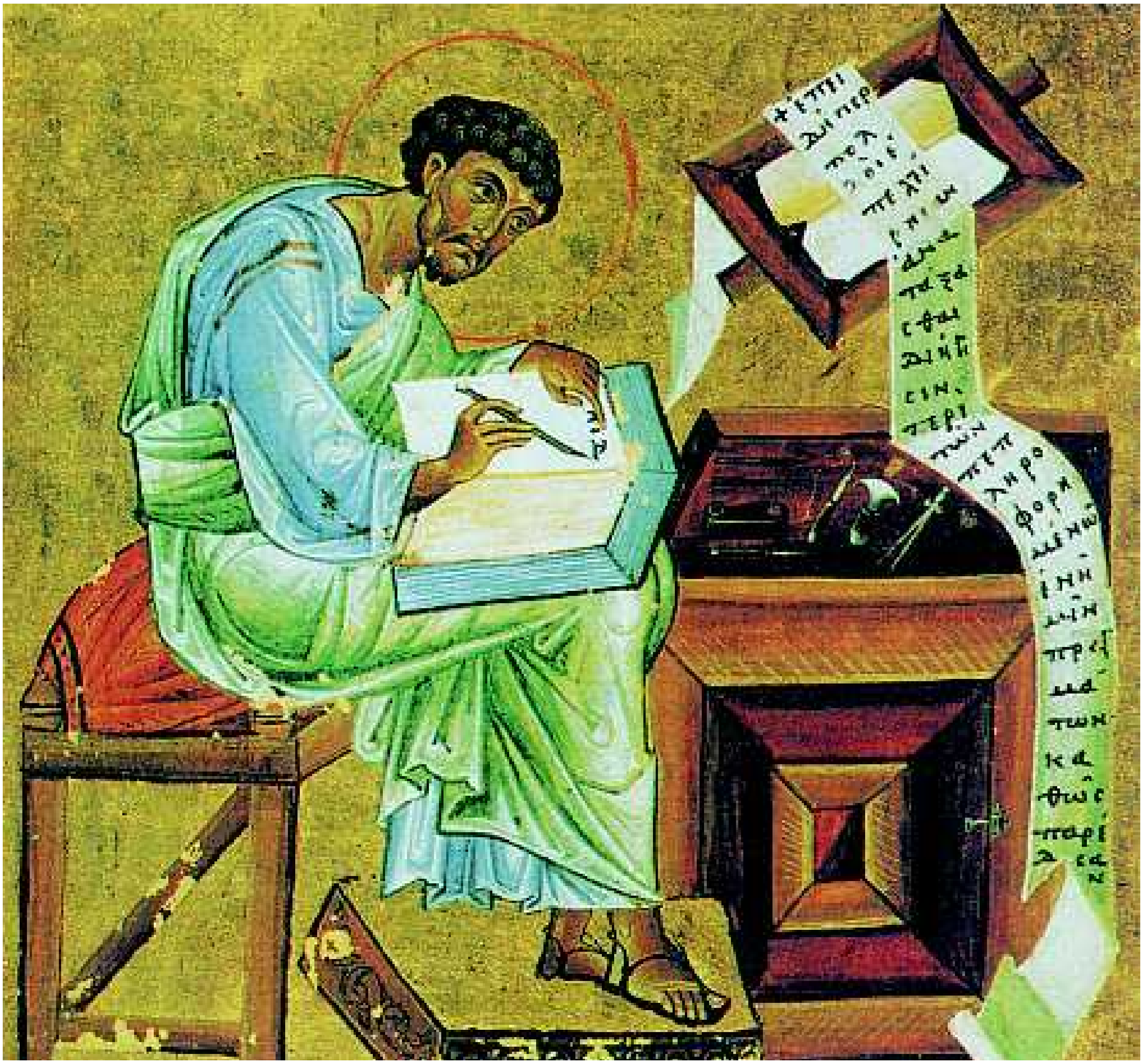

Μοναχός αντιγραφέας. Μικρογραφία από χειρόγραφο του 12ου αι. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Σημαντικό έργο της εποχής των Μακεδόνων αυτοκρατόρων είναι το έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας*, το οποίο γράφτηκε από άγνωστο ποιητή τον 11ο αιώνα. Μέσα από τους στίχους του αναδύεται ένας κοινός αραβοβυζαντινός κόσμος και διακρίνονται οι αμοιβαίες επιρροές των πληθυσμών που ζούσαν στις δύο πλευρές των ανατολικών συνόρων της αυτοκρατορίας.

Μια από τις σημαντικότερες προσφορές των Βυζαντινών στο νεότερο πολιτισμό υπήρξε η διάσωση των κλασικών γραμμάτων. Πολλά μοναστήρια ίδρυσαν βιβλιοθήκες και εργαστήρια αντιγραφής, όπου εξειδικευμένοι μοναχοί αντέγραφαν τα αρχαία κείμενα δείχνοντας μεγάλη επιμέλεια τόσο για την καλλιγραφία όσο και για την ακρίβεια της αντιγραφής. Μάλιστα, η χρήση της μικρο-

Οι σημαντικότεροι ιστοριογράφοι και χρονογράφοι

Ιστοριογράφοι

Ευσέβιος Καισαρείας (263-340), έργο: Εκκλησιαστική Ιστορία.
Προκόπιος (490-562), έργα: Υπέρ των πολέμων λόγοι οκτώ, Περί κτισμάτων, Ανέκδοτα.
Άννα η Κομνηνή (11ος-12ος αι.), έργο: Αλεξιάς
Νικηφόρος Βρυέννιος (1062-1137)
Νικήτας Χωνιάτης (118-1206)
Μιχαήλ Κριτόβουλος, 15ος αι.
Λαόνικος Χαλκοκονδύλης,15ος αι.
Γεώργιος Σφραντζής, 15ος αι.

Χρονογράφοι

Ιωάννης Μαλάλας (491-578)
Θεοφάνης ο Ομολογητής (752-818)

Ο πατριάρχης Φώτιος ένθρονος σε δημόσια συζήτηση. Μικρογραφία από χειρόγραφο (13ος αι.). Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη.
■ *Προσπάθησε να εξηγήσεις γιατί ο πατριάρχης Φώτιος θεωρείται η μεγαλύτερη φυσιογνωμία της εποχής του.*

γράμματης γραφής, που ξεκίνησε από τον 9ο αιώνα στη μονή Στουδίου, διευκόλυνε την αντιγραφή των χειρογράφων.

Οι λόγιοι, όπως οι φιλόσοφοι, οι ιστορικοί, οι ρήτορες, οι γραμματικοί, κατέβαλλαν μεγάλες προσπάθειες για να μιμηθούν το ύφος και τη γλώσσα των αρχαίων Ελλήνων. Η προσπάθεια αυτή προϋπέθετε σχολαστική μελέτη και συχνά αποστήθιση των αρχαίων κειμένων. Έτσι, η αρχαιομάθεια κέρδιζε συνεχώς ολοένα και περισσότερους υποστηρικτές.

Ο πατριάρχης **Φώτιος** (9ος αι.), διαδραμάτισε γενικότερα πρωταρχικό ρόλο στην πνευματική άνθηση της εποχής του και στη διάσωση της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς. Στο έργο του περιέχονται σημαντικές πληροφορίες για πολλά έργα αρχαίων ελλήνων και χριστιανών συγγραφέων. Άλλος διακεκριμένος εκπρόσωπος των κλασικών γραμμάτων υπήρξε ο **Αρέθας,** Αρχιεπίσκοπος Καισαρείας (10ος αι.).

Οι Βυζαντινοί, επίσης, επιδόθηκαν στην **Ιστοριογραφία** και στη **Χρονογραφία.** Οι βυζαντινοί ιστορικοί είχαν ως πρότυπά τους αρχαίους Έλληνες ιστοριογράφους. Η χρονογραφία είναι λαϊκή ιστορική αφήγηση χωρίς προσπάθεια αναζήτησης της αλήθειας με έμφαση στα θαύματα ή τις φυσικές καταστροφές.

Δημώδης λογοτεχνία

Το 10ο αιώνα εμφανίζονται και τα πρώτα **ακριτικά τραγούδια** που αναφέρονται στους αγώνες των ακριτών κατά των Αράβων και σηματοδοτούν την αρχή της νεοελληνικής δημοτικής ποίησης.

■ **Ποια αξία έχει για μας σήμερα ο προβληματισμός του συγγραφέα;**

Το 12ο αιώνα διαμορφώνεται η δημώδης λογοτεχνία (δεν πρέπει να συγχέεται με τα δημοτικά τραγούδια ή τις λαϊκές διηγήσεις), όπου επικρατεί η λαϊκή ή λαϊκότροπη γλώσσα, την οποία χρησιμοποιούν και πολλοί λόγιοι. Ο κυριότερος από αυτούς είναι ο Θεόδωρος Πρόδρομος ή Πτωχοπρόδρομος που έγραψε πολλά λογοτεχνικά έργα. Έγινε όμως διάσημος για τα πτωχοπροδρομικά του ποιήματα, όπου διεκτραγωδεί τα βάσανά του ασκώντας ταυτόχρονα κοινωνική κριτική.

Αν μ' έλειπαν τα γράμματα και μάθαινα τεχνίτης

Ως δ' ήκουσα του γέροντος, δέσποτα, του πατρός μου
έμαθα τα γραμματικά, πλην μετά κόπου τόσου!
Αφού δε τάχα γέγονα γραμματικός τεχνίτης,
επιθυμώ και το ψωμίν, και κύταλον και ψίχαν,
και δια την πείναν την πολλήν και την στενοχωρίαν,
υβρίζω την γραμματικήν και κλαίγω και φωνάζω:
ανάθεμαν τα γράμματα, Χριστέ, και που τα θέλει! [...]
Αν μ' έλειπαν τα γράμματα και μάθαινα τεχνίτης
απ' αυτούς όπου κάμνουσι τα κλαπωτά και ζούσιν
να μάθαινα τέχνην κλαπωτήν και να 'ζουν μετ' εκείνην
να 'νοιγα το ερμάριν μου να το 'βρισκα γεμάτον
ψωμίν, κρασίν πληθυντικόν και θυννομαγειρίαν [...]

Απόσπασμα από πτωχοπροδρομικό ποίημα, στο Η. Βουτιερίδης, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Αθήνα 1976, 81.

κλαπωτή τέχνη: ραπτική, **πληθυντικόν:** άφθονο
θυννομαγερία: μαγειρευτός τόνος (ψάρι)

Του μικρού Βλαχόπουλου

Ο Κωνσταντίνος ο μικρός κι ο Αλέξης ο αντρειωμένος
και το μικρό Βλαχόπουλο, ο καστροπολεμίτης
αντάμα τρων και πίνουνε και γλυκοκουβεντιάζουν,
κι αντάμα έχουν τους μαύρους των στον πλάτανο δεμένους.
Του Κώστα τρώει τα σίδερα, τ' Αλέξη τα λιθάρια,
και του μικρού Βλαχόπουλου τα δέντρα ξεριζώνει
Κι εκεί που τρώγαν κι έπιναν και που χαροκοπούσαν,
πουλάκι πήγε κι έκατσε δεξιά μεριά στην τάβλα.
Δεν κελαηδούσε σαν πουλί, δεν έλεε σαν αηδόνι,
Μόν' ελαλούσε κι έλεγεν αθρωπινή κουβέντα:
«Εσείς τρώτε και πίνετε και λιανοτραγουδάτε,
και πίσω σας κουρσεύουνε Σαρακηνοί κουρσάροι.
Πήραν τα' Αλέξη τα παιδιά, του Κώστα τη γυναίκα
και του μικρού Βλαχόπουλου την αρραβωνιασμένη». [...]
Επήγε το Βλαχόπουλο στη βίγλα να βιγλίσει.
Βλέπει Τουρκιά Σαρακηνούς κι Αράπηδες κουρσάρους,
οι κάμποι επρασινίζανε, τα πλάγια κοκκινίζαν.
άρχισε να τους διαμετράει, διαμετρημούς δεν είχαν.
Να πάει πίσω ντρέπεται, να πάει εμπρός φοβάται.
Σκύβει φιλεί το μαύρο του, στέκει και τον ρωτάει:
«Δύνεσαι, μαύρε μ', δύνεσαι στο γαίμα για να πλέξεις;
-Δύνομαι, αφέντη, δύνομαι στο γαίμα για να πλέξω [...]
στα έμπα του χίλιους έκοψε, στα ξέβγα δυο χιλιάδες,
και στο καλό το γύρισμα κανένα δεν αφήνει.
Πήρε τ' Αλέξη τα παιδιά, του Κώστα τη γυναίκα,
και το μικρό Βλαχόπουλο την αρραβωνιασμένη.
Προσγονατίζει ο μαύρος του και πίσω του τους παίρνει.

Μιχάλη Περάνθη, Ανθολογία, τ. Γ', χ.χ. 491-422.

■. Ποιες ιστορικές πληροφορίες αντλούμε για τη ζωή των ακριτών από το απόσπασμα αυτό;

Κατά την εποχή των Παλαιολόγων ευδοκιμεί το **έμμετρο ιπποτικό μυθιστόρημα** σε δημώδη γλώσσα με φραγκικές, ανατολικές και λαϊκές επιδράσεις. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της λογοτεχνικής παραγωγής της Φραγκοκρατίας είναι το ιστορικό ποίημα *Το Χρονικόν του Μορέως* (περίπου 1300). Το έργο αυτό που εξιστορεί τη φραγκική κυριαρχία (1204-1292) στο Μοριά (Πελοπόννησο) είναι χωρίς λογοτεχνική αξία, έχει όμως γλωσσικό και ιστορικό ενδιαφέρον. Ο στιχουργός του, εξελληνισμένος γλωσσικά Φράγκος, δεν κρύβει τα εχθρικά αισθήματά του για τους Έλληνες.

Φιλοσοφία

Η απομάκρυνση από την αρχαία θρησκεία έθεσε περιορισμούς στην ενασχόληση με τη φιλοσοφία, όπως την εννοούμε σήμερα, δηλ. ανεξάρτητη από τη θεολογική σκέψη. Ωστόσο, εξακολουθούν να μελετώνται έργα αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, κυρίως του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.

Οι σημαντικότεροι βυζαντινοί φιλόσοφοι

Μιχαήλ Ψελλός (1018-1096)
Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων (1360-1452)
Γεώργιος Σχολάριος, (1405-1468), πρώτος πατριάρχης μετά την Άλωση

Βυζάντιο και ελληνική αρχαιότητα

Το βασικό χαρακτηριστικό της πνευματικής ζωής του Βυζαντίου κατά τους αιώνες του μεγαλείου του (10ος-11ος αι.), παραμένει η ανανέωση του ενδιαφέροντος για την ελληνική αρχαιότητα και τις επιτεύξεις της. Είναι πράγματι σημαντικό ότι σ' αυτή την περίοδο οι αναφορές στον κλασικό κόσμο και στις αξίες του πολλαπλασιάζονται [...]

Είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο πως αυτήν ακριβώς την εποχή, οι όροι Έλληνας και ελληνισμός απέκτησαν τη σημασία, που τους νομιμοποιεί στο βυζαντινό πολιτισμό. Όπως ξέρουμε, αυτοί οι όροι σήμαιναν προηγούμενα ειδωλολάτρης και ειδωλολατρία και ονειδίζονταν από την αυστηρή χριστιανική παράδοση. Τώρα σημαίνουν τον αρχαίο Έλληνα και την παιδεία του, που έγιναν πηγές νέων αρετών και θα διατηρήσουν αυτή την ευγενική σημασία, ως το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 1988, 70.

■ Ποιες διαπιστώσεις κάνει η συγγραφέας του κειμένου; Γνωρίζεις στοιχεία που να τις επιβεβαιώνουν;

Ερωτήσεις

1. Να βρείτε όσα περισσότερα μπορείτε ακριτικά τραγούδια. Να συγκεντρώσετε τις ιστορικές πληροφορίες που περιέχονται σ' αυτά και να τις σχολιάσετε. Ποιες, επίσης, πληροφορίες γλωσσικές μπορούμε να αντλήσουμε από αυτά;
2. Με αφετηρία το παράθεμα Βυζάντιο και Ελληνική Αρχαιότητα να εξετάσετε (με τη βοήθεια λεξικού και εγκυκλοπαίδειας) τη σημασία και τη νοηματική εξέλιξη των όρων Έλληνας, Εθνικός, Ρωμαίος-Ρωμιός, Γραικός

3. Επιστήμη και Τεχνολογία

Όροι–κλειδιά της ενότητας

Πατριαρχική Ακαδημία, Πανδιδακτήριο, Πανεπιστήμιο, Διδασκαλείο Νόμων, φυσικές επιστήμες, γεωγραφία, τεχνολογία

Μόνη σωτηρία η αναδρομική ισχύς των νόμων

Μέχρι τώρα, αν ένας δυνατός αποκτούσε σε κάποια κοινότητα γη, την οποία κατείχαν οι κληρονόμοι του διαδοχικά, ο φτωχός ιδιοκτήτης της δεν είχε το δικαίωμα να τη διεκδικήσει από αυτούς, οι οποίοι του την αφαίρεσαν παράνομα και αυθαίρετα. Με το νόμο, όμως, αυτό είναι φανερό ότι όσος χρόνος και να περάσει, ο φτωχός αυτός έχει το δικαίωμα τώρα να απαιτήσει να την πάρει πίσω.

Γιατί αν δεν εφαρμόσουμε αυτή την αρχή, θα δώσουμε την ευκαιρία στον καταπατητή να λέει: Αφού εγώ σήμερα ευημερώ και δεν μπορεί ο φτωχός να κινηθεί νομικά εναντίον μου, αν ευημερήσει και ο γιος μου και περάσει ο προβλεπόμενος από τη νομοθεσία για την παραγραφή νόμος, και θα έχουμε αναφαίρετα όσα καταπατήσαμε, γιατί να μην αυθαιρετούμε;

Βασιλείου Β΄ , Νεαρά του έτους 996 (JGR. Coll. Nov. XXIX= I. 263-266), I. Καραγιαννόπουλος, Η Βυζαντινή Ιστορία από τις πηγές, Β΄ Έκδοση, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, ό. π., σ. 190-191).

Οι Βυζαντινοί κληρονόμησαν από τον κλασικό κόσμο την αγάπη για τη γνώση και την πνευματική δραστηριότητα, όπως μαρτυρεί η ποικιλία των έργων των βυζαντινών λογίων. Όμως, ο έντονος θρησκευτικός χαρακτήρας του πολιτισμού δεν ευνόησε ιδιαίτερα την ανάπτυξη των φυσικών επιστημών.

Οι αυτοκράτορες θέλοντας να καταστήσουν την Κωνσταντινούπολη εκτός από πολιτικό και πολιτιστικό κέντρο του κόσμου, προχώρησαν στην ίδρυση ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Με τη συμβολή διαπρεπών λογίων λειτούργησαν σταδιακά η Πατριαρχική Ακαδημία ή Θεολογική Σχολή (5ος αι.), το Πανδιδακτήριο ή Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης (5ος αι.) ή Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας (από τον 9ο αι.) και το Διδασκαλείο Νόμων ή Νομική Σχολή (11ος αι.).

Ιδιαίτερη ανάπτυξη γνώρισε το Δίκαιο, αφού το κράτος έπρεπε να αντιμετωπίζει τα δεδομένα που διαμορφώνονταν κάθε φορά με νέους νόμους ή με τη βελτίωση όσων υπήρχαν.

Αν και η ενασχόληση με τις **Φυσικές Επιστήμες** δεν ευδοκίμησε ιδιαίτερα στο Βυζάντιο, ωστόσο αναδείχθηκαν αξιόλογοι ιατροί, αστρονόμοι και μαθηματικοί. Ενδιαφέρον έδειξαν οι Βυζαντινοί και για τη Γεωγραφία. Παρά τις τυχόν ανακρίβειες που υπάρχουν στα βιβλία τους, ορισμένα αποτελούν σημαντική πηγή για τις σχέσεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με τους γειτονικούς λαούς (π.χ. των Ινδιών και της Σινικής Θάλασσας). Αξιοσημείωτη επιστημονική δραστηριότητα παρουσίασαν, επίσης, διαπρεπείς λόγιοι και φιλόσοφοι.

Οι λίγες εφευρέσεις που γνωρίζουμε για την **τεχνολογία** του Βυζαντίου αφορούν, κυρίως, στρατιω-

Καθηγητές και φοιτητές στο Διδασκαλείο των Νόμων. Μικρογραφία από χειρόγραφο του 13ου αι. Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Όταν η φήμη ξεπερνά τα σύνορα

Έστειλε λοιπόν αμέσως ο Μαμούν επιστολή όχι στο Λέοντα (το Φιλόσοφο ή Μαθηματικό), αλλά στο Θεόφιλο (τον αυτοκράτορα) και του έγραφε τα εξής: Ήθελα ο ίδιος να έλθω εκεί εκπληρώνοντας έτσι έργο φίλου και μαθητή. Επειδή όμως η εξουσία που μου ανέθεσε ο Θεός και ο πολυάριθμος λαός που εξουσιάζω δε μου το επιτρέπουν, σε παρακαλώ να μου στείλεις για μικρό χρονικό διάστημα τον άνδρα που έχεις και είναι ξακουστός στη φιλοσοφία και στις επιστήμες. Θέλω να τον πείσεις να μείνει κοντά μου και να μου διδάξει ε τον τρόπο του την επιστήμη και την αρετή, για τα οποία εγώ αισθάνομαι έρωτα. Πάντως να μην αναβάλεις την υπόθεση, επειδή εγώ δεν είμαι ομόγλωσσος και ομόθρησκος. Αλλά επειδή είναι τέτοιος αυτός που παρακαλεί, να ικανοποιηθεί το αίτημά του από συγκαταβατικούς και καλούς φίλους. Για τη χάρη αυτή θα σου καταβάλω είκοσι κεντηνάρια χρυσό και θα συνάψω αιώνια ειρήνη.

Συνεχιστές Θεοφάνη, Imm. Bekker, CSHB, Βόννη/1838, 190.

τικούς σκοπούς. Η σημαντικότερη από αυτές ήταν το **υγρόν πυρ,** ένα μίγμα από εύφλεκτα υλικά που εκτοξευόταν με ειδικούς σωλήνες εναντίον εχθρικών πλοίων ή άλλων στόχων. Μια άλλη σημαντική επινόηση, που αποδίδεται στο Λέοντα το Φιλόσοφο, ήταν ο οπτικός τηλέγραφος, ένα σύστημα ταχείας προειδοποίησης των Βυζαντινών για τις αραβικές επιδρομές.

Οι Βυζαντινοί αξιοποίησαν τη μέχρι τότε γνωστή **ναυτική τεχνολογία,** σε μερικές περιπτώσεις τη βελτίωσαν και την προσάρμοζαν κάθε φορά στα νέα δεδομένα. Το γνωστότερο πολεμικό πλοίο ήταν ο

Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της Επιστήμης στο Βυζάντιο

Επιστήμονες	Επιστημονικός τομέας
Στέφανος ο Αλεξανδρινός (7ος αι.)	φιλοσοφία, μαθηματικά, μουσική, αστρονομία
Αλέξανδρος Τραλλιανός (525-605)	ιατρική
Λέων ο Φιλόσοφος ή Μαθηματικός (9ος αι.)	μαθηματικά, φυσικές επιστήμες
Στέφανος ο Βυζάντιος (5ος αι.)	γεωγραφία
Κοσμάς ο Ινδικοπλεύστης (6ος αι.)	γεωγραφία

Λόγιοι και φιλόσοφοι	Επιστημονικός τομέας
Μιχαήλ Ψελλός (1018-1096)	μαθηματικά, αστρονομία μουσική
Μανουήλ Βρυέννιος (13ος-14ος αι.)	μαθηματικά
Γεώργιος Παχυμέρης (1242-1310)	πρότεινε την υιοθέτηση των αραβικών αριθμών
Μάξιμος Πλανούδης (1260-1310)	εισήγαγε τη χρήση του «μηδέν» στο ελληνικό μετρικό σύστημα
Νικηφόρος Γρηγοράς (1295-1360)	κατασκευή αστρολάβου, πρόβλεψη των εκλείψεων
Θεόδωρος Μετοχίτης (1260-1332)	αστρονομία

δρόμων με μια σειρά κουπιών αρχικά και αργότερα με δύο. Το τυπικό βυζαντινό εμπορικό πλοίο είχε περίπου μήκος 21 μέτρα, πλάτος 7 μέτρα και χωρητικότητα 50 τόνων. Ήταν μονοκάταρτο ή δικάταρτο με τριγωνικά πανιά και μονό πηδάλιο.

Πυρπόληση εχθρικού στόλου με υγρόν πυρ. Μικρογραφία από χειρόγραφο του 12ου αι. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Ερωτήσεις

1. Με αφετηρία το παράθεμα *Μόνη σωτηρία η αναδρομική ισχύς τω νόμων* προσπάθησε να θυμηθείς στοιχεία της βυζαντινής νομοθεσίας που δικαιολογούν την άποψη ότι το κράτος έπρεπε να αντιμετωπίζει τα δεδομένα που διαμορφώνονταν κάθε φορά με νέους νόμους ή με τη βελτίωση όσων υπήρχαν.
2. Πώς μπορείς να εξηγήσεις την ενασχόληση αρκετών βυζαντινών με πολλές επιστήμες παράλληλα; Σήμερα μπορεί να γίνει αυτό;

4. Εικαστικές Τέχνες και Μουσική

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Βασιλική με τρούλο, γλυπτική, ζωγραφική, ψηφιδωτά, μικρογραφία, μικρογλυπτική, μικροτεχνία, νομισματική

Το χριστιανικό ιδεώδες και η τέχνη

Το νέο χριστιανικό ιδεώδες ζωής δεν άλλαξε στην αρχή τις εξωτερικές μορφές της τέχνης, όμως άλλαξε την κοινωνική της λειτουργία. Για τον αρχαίο κόσμο, ένα έργο τέχνης είχε σημασία πρωταρχικά αισθητική, αλλά για τον χριστιανισμό η σημασία του είναι ολότελα διαφορετική [...]. Ο διδακτικός της χαρακτήρας είναι το πιο τυπικό γνώρισμα της χριστιανικής τέχνης.

A. Hauser, Κοινωνική Ιστορία της Τέχνης, τ. Α', εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1984, 167-168.

■ Μελέτησε προσεκτικά το παράθεμα αυτό και, με βάση τα όσα θα μάθεις στη συνέχεια, προσπάθησε να βρεις στοιχεία που επιβεβαιώνουν το διδακτικό χαρακτήρα της χριστιανικής τέχνης.

Το καθολικό της μονής Μεγίστης Λαύρας, 10ος αι. Άγιον Όρος.

Αρχιτεκτονική

Με την Αγία Σοφία καθιερώθηκε μια νέα αρχιτεκτονική μορφή η βασιλική με τρούλο ή τρουλαία βασιλική, που εξελίχθηκε σταδιακά σε όλη τη διάρκεια της βυζαντινής ιστορίας. Μετά την εικονομαχία, κατά την περίοδο της Μακεδονικής Δυναστείας, επικράτησε ο ρυθμός του σταυροειδούς με τρούλο, που είχε τη μορφή ενός σταυρού εγγεγραμμένου σε τετράγωνο. Παραλλαγές του ναού αυτού είναι αγιορείτικος τύπος με τρεις κόγχες και ο πεντάτρουλος ρυθμός, ενώ ένας νέος τύπος ναού εμφανίζεται κατά τον 11ο αιώνα, ο οκταγωνικός. Τις περισσότερες

Ο Όσιος Λουκάς Βοιωτίας, 11ος αι.

Η σκηνή του Νιπτήρα. Ψηφιδωτό του 11ο αιώνα από τη Μονή Οσίου Λουκά.

φορές οι εξωτερικές επιφάνειες των ναών δεν είναι ιδιαίτερα επιμελημένες και σε μερικές περιπτώσεις δίνουν την αίσθηση της πρόχειρης κατασκευής. Αντίθετα, οι εσωτερικοί χώροι κοσμούνται με τοιχογραφίες, ψηφιδωτά, ανάγλυφες παραστάσεις, έργα ξυλογλυπτικής και φορητές εικόνες. Η διαφοροποίηση αυτή εξηγείται από το γεγονός ότι η λατρεία της χριστιανικής θρησκείας, σε αντίθεση με την αρχαία θρησκεία, τελείται στο εσωτερικό των ναών.

Γλυπτική και ζωγραφική (τοιχογραφίες, ψηφιδωτά, φορητές εικόνες)

Η γλυπτική δεν ευνοήθηκε από την Εκκλησία, καθώς θύμιζε στους χριστιανούς την αρχαία θρησκεία. Τη θέση των γλυπτών πήρε ο αρχιτεκτονικός διάκοσμος και οι ανάγλυφες παραστάσεις με διακοσμητικά θέματα. Αντίθετα, οι **τοιχογραφίες** και τα **ψηφιδωτά** αποτελούν τις κυριότερες μορφές έκφρασης στον εσωτερικό χώρο και κυριαρχούν σε όλη την περίοδο της βυζαντινής ιστορίας, με εξαίρεση την περίοδο της Εικονομαχίας. Σε περιόδους οικονομικής κρίσης το βάρος της διακόσμησης δίνεται στις τοιχογραφίες και τις φορητές εικόνες, επειδή τα ψηφιδωτά είναι δαπανηρά.

Με την πάροδο του χρόνου, ιδιαίτερα κατά την εποχή της Μακεδονικής Δυναστείας, διαμορφώνεται ένα τυπικό σχήμα στην εικονογράφηση: στην κορυ-

Ο Αρχάγγελος Γαβριήλ. Τοιχογραφία από το ναό της Παναγίας του Άρακα στην Κύπρο (τέλος 12ου αι.).

Ο Μυστικός Δείπνος. Μικρογραφία από χειρόγραφο ευαγγελιστάριο του 11ου αι. Άγιον Όρος, Μονή Αγίου Διονυσίου.

φή του τρούλου εικονογραφείται ο Παντοκράτορας, περιστοιχιζόμενος από αγγέλους και προφήτες, στην αψίδα του Ιερού η Θεοτόκος, ανάμεσα στους αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ, στα λοφία του τρούλου οι τέσσερις Ευαγγελιστές και στους τοίχους οι δεσποτικές γιορτές, οι Άγιοι και οι Μάρτυρες.

Οι βυζαντινοί καλλιτέχνες δεν ενδιαφέρονται για τις σωστές αναλογίες, την προοπτική* και την κίνηση. Οι μορφές παρουσιάζονται λιπόσαρκες, σε όρθια και μετωπική στάση, με σκοπό να δώσουν την αίσθηση της πνευματικότητας, της αυστηρότητας και της επισημότητας. Επιδίωξη της τέχνης δεν είναι να προβάλει το μάταιο τούτο κόσμο, αλλά τη μετά θάνατο ζωή και την αιωνιότητα. Ωστόσο, δε είναι λίγες οι περιπτώσεις που ο βυζαντινός καλλιτέχνης ξεφεύγει από τους αυστηρούς κανόνες και χρησιμοποιεί στοιχεία της κλασικής τεχνοτροπίας.

Μικρογραφία, Μικροτεχνία, Μικρογλυπτική, Νομισματική

Οι Βυζαντινοί, συνεχίζοντας την ελληνιστική παράδοση, διακοσμούν συνήθως τα χειρόγραφά τους με εικόνες, που ονομάζονται **μικρογραφίες.** Αυτές παριστάνουν διάφορα επεισόδια που περιγράφονται στο κείμενο, δημιουργώντας έτσι στενή σύνδεση μεταξύ λόγου και εικόνας. Από τις μικρογραφίες αντλούμε πληροφορίες για τις καλλιτεχνικές τάσεις της εποχής του χειρογράφου, ιδιαίτερα όταν τα έργα της **μνημειακής ζωγραφικής*** είναι λίγα. Αξιόλογη είναι και η παραγωγή εκκλησιαστικών και κοσμικών έργων **μικροτεχνίας** και **μικρογλυπτικής,** από πολύτιμα μέταλλα, σμάλτο, ξύλο και ελεφαντόδοντο. Τα έργα αυτά χαρακτηρίζονται από υψηλή τεχνική και καλλιτεχνική ποιότητα και προκαλούν εντύπωση για την ποικιλία τους.

Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου. Φορητή εικόνα. Αχρίδα 1295.

Τα **νομίσματα** έχουν αισθητική αξία και μπορούμε να τα εξετάσουμε ως έργα μικροτεχνίας. Κυρίως, όμως, αποτελούν σημαντικές ιστορικές πηγές, γιατί απεικονίζονται σ' αυτά ιστορικά πρόσωπα και παρέχουν ποικίλες πληροφορίες, για την πολιτική, την οικονομία, την κοινωνία, το πολίτευμα και τη θρησκεία. Οι απεικονίσεις των βυζαντινών αυτοκρατόρων με τα σύμβολα της εξουσίας τους είναι διαφωτιστικά για την ιδεολογία του Βυζαντίου.

Μουσική

Η εκκλησιαστική λειτουργική ποίηση προοριζόταν, ύστερα από μελοποίησή της, για να ψέλνεται κατά τη Θεία Λειτουργία και άλλες λατρευτικές τελετές. Τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες η **λειτουργική ποίηση και μουσική** χαρακτηρίζονται από απλότητα. Μετά την επικράτηση του χριστιανισμού οι **ύμνοι,** τα λειτουργικά δηλαδή άσματα με εγκωμιαστικό περιεχόμενο για το Θεό και γενικότερα τα ιερά πρόσωπα, λαμβάνουν πιο σύνθετες μορφές. Μέχρι τον Ζ' αιώνα περίπου οι δημιουργοί λειτουργικών ποιημάτων ονομάζονταν **ποιητές** και **μελωδοί,** όπως ο Ρωμανός ο Μελωδός, γιατί οι ίδιοι έγραφαν το ποιητικό κείμενο και τη μελωδία του. Από τον Η' αιώνα παρατηρείται διαφοροποίηση: ο ποιητής (στιχουργός), που ονομάζεται **υμνογράφος,** μπορούσε να είναι άλλο πρόσωπο από το **μελοποιό** (συνθέτης) του έργου του.

Η εκκλησιαστική μουσική είναι **μονοφωνική** και **φωνητική,** δηλαδή εκτελείται από μία μόνο φωνή (ή και από περισσότερες σε ταυτοφωνία και χωρίς συνοδεία μουσικών οργάνων) και η μελωδία υποτάσσεται στο λόγο. Στην αρχή η **σημειογραφία** (δηλ. η μουσική γραφή, σήμερα χρησιμοποιούμε το πεντάγραμμο) είναι **αλφαβητική,** δηλαδή οι νότες σημει-

Σελίδα από χειρόγραφο ψαλτήρι του 9ου αι. Άγιο Όρος, Μονή Παντοκράτορος.

ώνονται με γράμματα της αρχαίας ελληνικής, ακολουθώντας τη μουσική παράδοση της αρχαιότητας. Στη συνέχεια, από τον 8ο αιώνα, αρχίζουν να χρησιμοποιούνται άλλοι τύποι μουσικής γραφής.

Το λειτουργικό δράμα, που έχει τη μορφή τελετής - ιερής ακολουθίας και συνδυάζει στοιχεία από το παλαιότερο δράμα (δηλαδή λόγο, μουσική, κίνηση κ.ά.), δεν ευδοκιμεί στην Ανατολική Εκκλησία.

Παράλληλα προς τη θρησκευτική μουσική αναπτύσσεται και η **κοσμική,** που αποτελεί συνέχεια της αρχαίας ελληνικής παράδοσης. Όμως τώρα, τα επιτραπέζια, τα ερωτικά, τα γαμήλια και άλλα παρόμοια άσματα με κοινωνικό περιεχόμενο προσαρμόζονται στη νέα πίστη και λατρεία. Οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούν μουσικά όργανα στις διασκεδάσεις τους. Ορχήστρες με κρουστά, πνευστά και έγχορδα όργανα συνοδεύουν τις λαϊκές και επίσημες τελετές.

Η λαϊκή μουσική δεν ήταν αποκομμένη από τη θρησκευτική, αλλά υπήρχε αλληλεπίδραση. Συχνά, μαζί με τους δήμους του Ιπποδρόμου τραγουδούσαν οι ψάλτες της Αγίας Σοφίας και των Αγίων Αποστόλων τις καθιερωμένες επευφημίες προς τον αυτοκράτορα και τα εγκωμιαστικά άσματα για τους φρουρούς των συνόρων του Βυζαντίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι μερικές από αυτές τις ψαλμωδίες χρησιμοποιήθηκαν αυτούσιες και στη θρησκευτική υμνογραφία.

Στον Ιππόδρομο, επίσης, και σε πολλές άλλες περιπτώσεις οι κοσμικές ψυχαγωγικές εκδηλώσεις συνοδεύονταν από το αερόφωνο όργανο. Μάλιστα το μουσικό αυτό όργανο διαδόθηκε στη Δύση, όταν το 757 ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε' δώρισε ένα στον βασιλιά των Φράγκων Πιπίνο τον Βραχύ.

Χρυσό νόμισμα του αυτοκράτορα Νικηφόρου Α'. Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.
Το σκήπτρο που καταλήγει σε σταυρό συμβολίζει την εξουσία και το χριστιανικό χαρακτήρα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.
■ ***Προσέξτε ένα σημερινό ελληνικό νόμισμα. Ποιες πληροφορίες μπορείτε να αποκομίσετε;***

Ερωτήσεις

1. Με βάση την αφήγηση του βιβλίου σου και αξιοποιώντας τις μέχρι τώρα γνώσεις σου από το μάθημα των Εικαστικών προσπάθησε να προσδιορίσεις τον τύπο των εκκλησιών που εικονίζονται στην ενότητα αυτή.
2. Η βυζαντινή τέχνη υπήρξε συνέχεια και εξέλιξη της ελληνορωμαϊκής, προσάρμοσε όμως τα στοιχεία που δανείστηκε στη χριστιανική θρησκεία, την οποία κυρίως και υπηρέτησε: Προσπάθησε να βρεις στοιχεία που δικαιολογούν την άποψη αυτή.
3. Η κλασική τεχνοτροπία στη ζωγραφική έχει τα ακόλουθα βασικά χαρακτηριστικά: βάθος, κίνηση, ισορροπία, φυσικές αναλογίες των μορφών, αρμονία. Σε ποιες εικόνες διακρίνετε ένα ή περισσότερα από τα χαρακτηριστικά αυτά;
4. Να οργανωθείτε σε ομάδες. Καθεμιά να αναλάβει τη συγκέντρωση και σχολιασμό φωτογραφικού υλικού που αφορά τη βυζαντινή τέχνη μιας περιόδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Μετά τη διαίρεση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας το 395, το δυτικό τμήμα αποδιοργανώνεται και συρρικνώνεται κάτω από την πίεση των Βαρβάρων, όπως ονομάστηκαν τα γερμανικά φύλα και οι Ούννοι. Ενώ το δυτικό κράτος οδηγείται τελικά στην πτώση του το 476, το ανατολικό, με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη, αντιμετωπίζει επιτυχώς τους κινδύνους. Επιβιώνει με τη μορφή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, την εξέλιξη της οποίας παρακολουθήσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια.

Στη Δύση, δημιουργούνται τα γερμανικά ή βαρβαρικά βασίλεια που προσπαθούν να οργανωθούν μέσα σε ένα νέο χώρο και μέσα από τις μεταξύ τους αντιθέσεις. Ο Καρλομάγνος, βασιλιάς του Φραγκικού Κράτους (771-814), θεωρείται ως ο σπουδαιότερος βασιλιάς της μεσαιωνικής Ευρώπης. Στέφθηκε αυτοκράτορας το 800 και κατόρθωσε να συμπεριλάβει στο κράτος του μεγάλο μέρος του ευρωπαϊκού χώρου. Μετά το θάνατό του, όμως, η αυτοκρατορία του διαλύθηκε.

Στο μεταξύ συντελούνται βαθιές αλλαγές στη δομή της κοινωνίας, καθώς αρχίζει να αναπτύσσεται το φεουδαρχικό σύστημα ή φεουδαρχία, που θα κυριαρχήσει στη δυτική Ευρώπη μέχρι το 13ο αιώνα. Μέσα στο πλαίσιο αυτό η Καθολική Εκκλησία διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο. Από τον ίδιο αιώνα αρχίζουν στην Ευρώπη μεταβολές που θα οδηγήσουν στην αυγή των Νεότερων Χρόνων.

Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθετε:

Ποια είναι η σημασία του όρου Μεσαίωνας.

Για τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις στα τέλη του Μεσαίωνα.

Για το ρόλο της Καθολικής Εκκλησίας και των μοναστηριών στην οργάνωση της ζωής κατά το Μεσαίωνα.

Για την καθημερινή ζωή στη μεσαιωνική Ευρώπη.

Για τη μετανάστευση των γερμανικών φύλων και τις συνέπειές της για την Ευρώπη.

Για τον Καρλομάγνο και τη διανομή της αυτοκρατορίας του.

Ποια είναι η σημασία του όρου φεουδαρχία.

Για την Επιστήμη, την Τέχνη και τη Μουσική της Μεσαιωνικής Ευρώπης.

Ο Καρλομάγνος στέφεται αυτοκράτορας των Ρωμαίων από τον πάπα στο ναό του Αγίου Πέτρου τα Χριστούγεννα του έτους 800. Μικρογραφία σε χειρόγραφο. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

I. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΛΑΩΝ (5ος –10ος αι.)

1. Οι συνέπειες της μετανάστευσης των γερμανικών φύλων για την Ευρώπη

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Γερμανικά ή βαρβαρικά βασίλεια, Οστρογότθικό Βασίλειο, Βησιγοτθικό Βασίλειο, Φραγκικό Βασίλειο, Μεροβίγγειοι, Καρολίδες

Η μεγάλη μετανάστευση των λαών

Κατά τον 4ο και 5ο αιώνα οι Βάρβαροι, όπως ονομάστηκαν τα γερμανικά φύλα και ο ασιατικός λαός των Ούννων, εισβάλλουν στα εδάφη του Ρωμαϊκού Κράτους. Ο όρος Βάρβαροι χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τους Ρωμαίους, που δήλωναν με τον τρόπο αυτό ότι οι λαοί αυτοί ήταν ξένοι προς τον πολιτισμό τους, και αργότερα υιοθετήθηκε από τους νεότερους ιστορικούς. Σήμερα, το ιστορικό αυτό γεγονός έχει καθιερωθεί να ονομάζεται **μεγάλη μετανάστευση των λαών.**

Ενώ οι Ούννοι τελικά απωθούνται και διασκορπίζονται, τα γερμανικά φύλα εγκαθίστανται μόνιμα στην Ευρώπη και οργανώνονται σε βασίλεια. Τα σημαντικότερα από αυτά είναι το **Οστρογοτθικό,** το **Βησιγοτθικό και το Φραγκικό.**

Τα γερμανικά ή βαρβαρικά βασίλεια ή κράτη και η εξέλιξή τους

Το Οστρογοτθικό Βασίλειο

Η παρουσία του κράτους αυτού στο προσκήνιο ήταν εφήμερη και συνδέθηκε άμεσα με τον ηγέτη του, τον **Θευδέριχο Α΄.** Αυτός συνεργάστηκε με τον βυζαντινό αυτοκράτορα, διατήρησε τους ρωμαϊκούς θεσμούς και προσπάθησε να αναβιώσει την αυτοκρατορική αίγλη. Μετά το θάνατό του οι ισορροπίες ανατράπηκαν και ο Ιουστινιανός κατέκτησε το Οστρογοτθικό Βασίλειο (535-554).

Το Βησιγοτθικό Βασίλειο

Οι Βησιγότθοι, αφού κατέλαβαν τη Ρώμη το 410 με επικεφαλής τον Αλάριχο, μετακινήθηκαν στη Νότια Γαλατία και αργότερα στην Ισπανία, όπου ανέπτυξαν αξιόλογο πολιτισμό. Το βασίλειο αυτό, εξασθενημένο από εσωτερικές έριδες, υπέκυψε τελικά στους Μουσουλμάνους του Μαρόκου το 711.

Το Φραγκικό Βασίλειο

- **Από τους Μεροβίγγειους στους Καρολίδες**

Ο Χλωδοβίκος (481-511), γενάρχης της δυναστείας των **Μεροβιγγείων,** κατόρθωσε να επεκτείνει το κράτος του από το Ρήνο μέχρι τα Πυρηναία με τη στήριξη της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Μετά την αποδοχή του χριστιανισμού από τον Χλωδοβίκο και τη βάπτισή του, η ενσωμάτωση των Βαρβάρων στο χριστιανικό κόσμο έλαβε πλέον και επίσημο χαρακτήρα.

Οι αντιθέσεις μεταξύ των διαδόχων του Χλωδοβίκου οδήγησαν το Φραγκικό Βασίλειο σε διάσπαση. Βαθμιαία, η κεντρική εξουσία αποδυναμώθηκε προς όφελος

Τα βασίλεια στις αρχές του 6ου αιώνα	Τα βασίλεια στα μέσα του 8ου αιώνα
Βασίλειο των Φράγκων	Επεκτείνεται και περιλαμβάνει τη Γαλατία και μέρος της Γερμανίας
Βασίλειο των Βουργουνδών	Κατακτήθηκε από τους Φράγκους το 534
Βασίλειο των Οστρογότθων	Κατακτήθηκε από τους Βυζαντινούς από το 535 έως το 554
Βασίλειο των Βανδάλων	Κατακτήθηκε από τους Βυζαντινούς το 534
Βασίλειο των Βησιγότθων	Κατακτήθηκε από τους Άραβες το 711
Βασίλεια των Σαξόνων	Περιορίζονται στην Αγγλία
Βασίλειο των Σουήβων	Κατακτήθηκε από τους Βησιγότθους το 585
Βασίλειο των Βάσκων	Κατακτήθηκε σταδιακά από τους Βησιγότθους και τους Φράγκους

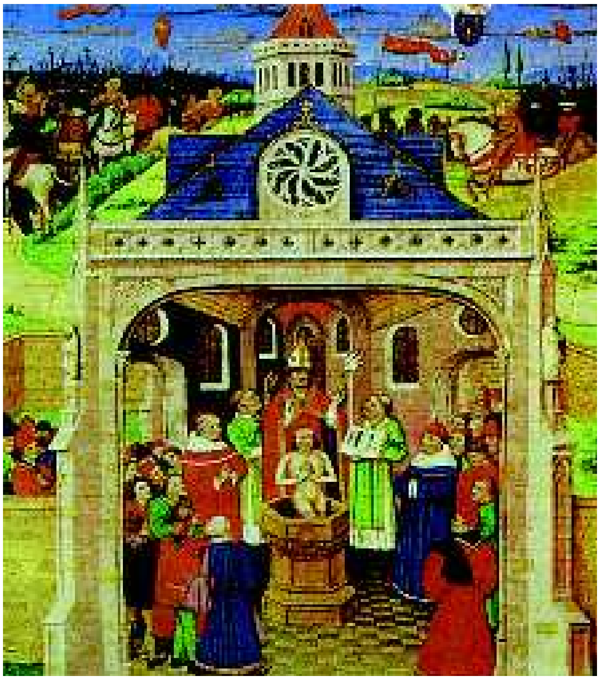

Η βάπτιση του Χλωδοβίκου Α' (περ. 496). Μικρογραφία σε χειρόγραφο. Βρυξέλλες, Βασιλική Βιβλιοθήκη.
■ *Η βάπτιση του Χλωδοβίκου εξυπηρετούσε κάποια σκοπιμότητα;*

της αριστοκρατίας και της Εκκλησίας με αποτέλεσμα οι μαγιορδόμοι, δηλ. οι επικεφαλής αξιωματούχοι των φραγκικών ανακτόρων, να αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερη δύναμη. Ένας από αυτούς, ο Κάρολος Μαρτέλος, αναδείχθηκε σε μεγάλο ηγέτη, όταν αναχαίτισε την προέλαση των Αράβων προς την Ευρώπη στο Πουατιέ το 732. Ο γιος του Πιπίνος ο Βραχύς, αφού ανέτρεψε τον τελευταίο μεροβίγγειο βασιλιά, πήρε τη θέση του το 751 και ίδρυσε τη δυναστεία των Καρολιδών. Τρία χρόνια αργότερα στέφθηκε ελέω θεού βασιλέας* από τον πάπα, στον οποίο σε ανταπόδοση χάρισε το δουκάτο της Ραβέννας και άλλα ιταλικά εδάφη. Έτσι ιδρύθηκε το παπικό κράτος.

- **Θεσμοί, οικονομία και κοινωνία**

Οι γερμανοί ηγεμόνες αντικατέστησαν τη ρωμαϊκή έννοια του κράτους με την κληρονομική αρχή, δηλαδή η εξουσία τους δεν έκανε καμιά διάκριση ανάμεσα στο κράτος, τους κατοίκους και τα αγαθά τους. Ο,τιδήποτε υπήρχε στην επικράτειά τους ανήκε σ' αυτούς και γι' αυτό μετά το θάνατό τους το βασίλειο μοιραζόταν ανάμεσα στα παιδιά τους.

Για να οργανώσουν τη διοίκησή τους αξιοποίησαν την παλιά επαρχιακή αριστοκρατία, η οποία συγχωνεύτηκε βαθμιαία με την αντίστοιχη γερμανική, δημιουργώντας έτσι μια νέα τάξη ευγενών αξιωματούχων. Αντίθετα, στο επίπεδο του δικαίου η ρωμαϊκή νομική παράδοση περιορίστηκε, με αποτέλεσμα να κυριαρχήσουν τα γερμανικά ήθη και τα έθιμα.

Η εγκατάσταση των γερμανικών φύλων όξυνε περισσότερο μερικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής και οικονομικής κρίσης η οποία ήδη υπήρχε, αναδιοργάνωσε όμως τις καλλιέργειες και αναζωογόνησε την ύπαιθρο. Το εμπόριο, ιδίως αυτό των μεγάλων αποστάσεων, συρρικνώθηκε κατά τον 6ο και 7ο αιώνα εξαιτίας των πολλών πολεμικών συγκρούσεων, του πολιτικού κατακερματισμού, της περιορισμένης ισχύος των κοινών νομισμάτων καθώς και της πειρατείας. Επακόλουθο ήταν και ο περιορισμός του ρόλου των πόλεων αλλά και η ενίσχυση της υπαίθρου. Τέλος, στον κοινωνικό τομέα οι συνθήκες ενίσχυσαν την τάση των πλέον αδύναμων ατόμων να συσπειρώνονται υπό την προστασία ενός ισχυρού, λαϊκού ή εκκλησιαστικού άνδρα.

Οι Γερμανοί εισβάλλουν στη Γαλατία

Δείτε πόσο ξαφνικά ο θάνατος βάρυνε πάνω σ' ολόκληρο τον κόσμο [...]. Ούτε το τραχύ έδαφος με τα πυκνά δάση και τα ψηλά βουνά, ούτε το ρεύμα των ποταμών με τις δίνες, ούτε η προστασία που παρέχουν στην τοποθεσία τα κάστρα, και στις πόλεις τα τείχη, ούτε το εμπόδιο που σχηματίζει η θάλασσα, ούτε η θλιμμένη μοναξιά των ερήμων, ούτε τα φαράγγια, ούτε καν τα σπήλαια, στα οποία δεσπόζουν σκοτεινοί βράχοι, δεν μπόρεσαν να ξεφύγουν από τα χέρια των βαρβάρων [...]. Στις κωμοπόλεις, στα γαιοκτήματα, στην ύπαιθρο, στα σταυροδρόμια, [...] υπάρχει θάνατος, οδύνη, καταστροφή, πυρκαγιά, πένθος. Μια μονάχα πυρά μετέτρεψε σε καπνό ολόκληρη τη Γαλατία.

Από την αφήγηση του Ορέντιο, επισκόπου του Άουχ, για τη Γαλατία μετά την εισβολή των Γερμανών του 417, στο: Ζακ Λε Γκοφ, Ο Πολιτισμός της Μεσαιωνικής Δύσης, εκδ. Βάνιας, Αθήνα 1993, σ. 33.

■ **Διακρίνετε κάποια υπερβολή από το συντάκτη της πηγής αυτής; Πού οφείλεται αυτή;**

- **Ο ρόλος της Εκκλησίας**

Η προσπάθεια εκχριστιανισμού των γερμανικών φύλων από την Εκκλησία συναντούσε αρκετές δυσκολίες. Οι λαϊκές δοξασίες και ο παγανισμός* της υπαίθρου εξακολουθούσαν να είναι ισχυρά και ανθεκτικά φαινόμενα στους πληθυσμούς.

Στη διάρκεια των μεταβολών που χαρακτήριζαν την περίοδο των μεγάλων μεταναστεύσεων η οργανωμένη διοίκηση της Εκκλησίας υποκαθιστούσε τον αποδιαρθρωμένο κρατικό μηχανισμό. Κεφαλή της πόλης ήταν ο επίσκοπος που φρόντιζε για τη διατροφή, την περίθαλψη και τη μόρφωση του πληθυσμού καθώς και για την απόδοση της δικαιοσύνης. Όταν εδραιώθηκαν τα γερμανικά βασίλεια, η βασιλική εξουσία και η αριστοκρατία έλεγχαν το διορισμό των επισκόπων. Ο ρόλος τους,

Το Μαυσωλείο του βασιλιά Θευδέριχου στη Ραβέννα (μετά το 526). Πρόκειται για διώροφο κτίσμα που σκεπάζεται από μονόλιθη λαξευτή πέτρα βάρους 170 τόνων διακοσμημένο με λαβές και γεωμετρική ταινία.
■ Το μνημείο αυτό συνδυάζει ρωμαϊκά και γερμανικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά. Μπορείτε να τα επισημάνετε;

Σελίδα από Ευαγγέλιο (περ.698) της μονής Λίντισφαρν στη βόρεια Αγγλία. Λονδίνο, Βρετανική Βιβλιοθήκη.
■ Τα χαρακτηριστικά αυτής της παράστασης είναι ρωμαϊκά ή γερμανικά;

όμως, εξακολουθούσε να παραμένει σημαντικός.

- **Η πολιτιστική παράδοση**

Όλες οι περιοχές δεν υπέστησαν εξίσου έντονα και εξίσου μακροχρόνια τις συνέπειες των γερμανικών μεταναστεύσεων. Στην Ιταλία, όπου οι επαφές με την Ανατολή διατηρήθηκαν και όπου ο χριστιανισμός είχε δεχθεί την επίδραση της ελληνικής κληρονομιάς, κοσμικοί λόγιοι ανέλαβαν να διασώσουν τα **κλασικά γράμματα.** Κατά τον 5ο και 6ο αιώνα οι βησιγοτθικές πόλεις, η Τουλούζη, το Τολέδο και η Σεβίλλη, υπήρξαν κέντρα διάσωσης και ανανέωσης της αρχαίας πολιτιστικής παράδοσης.

Στη Γαλατία, επίσης, ο κλασικός πολιτισμός επιβίωσε και μετά τις εισβολές. Από τον 7ο, όμως, αιώνα οι κλασικές σπουδές άρχισαν να υποχωρούν λόγω των συνεχών πολέμων και της νέας αριστοκρατίας, που είχε κυρίως πρακτικές αναζητήσεις.

Τη σκυτάλη της ρωμαϊκής παράδοσης έλαβε τότε η Αγγλία και η Ιρλανδία. Ειδικότερα, στα μοναστήρια της Ιρλανδίας, όπου ο μοναχικός βίος γνώρισε σημαντική ανάπτυξη ήδη από τον 5ο αιώνα, ιδρύθηκαν σχολές με σπουδές όχι μόνο χριστιανικές αλλά και ελληνορωμαϊκές. Μάλιστα, κατά την περίοδο από τον 7ο μέχρι το 10ο αιώνα η χώρα αυτή αποτέλεσε το μοναδικό σημαντικό κέντρο ελληνικών σπουδών στη Βόρεια Ευρώπη. Γενικά, ο μοναχισμός κατά τον 6ο και 7ο αιώνα γνώρισε σημαντική άνθηση. Οι μονές συντηρούσαν παράλληλα με το χριστιανικό πνεύμα και τη ρωμαϊκή πολιτιστική παράδοση.

Η επιβίωση της ρωμαϊκής παράδοσης είναι φανερή και στον τομέα της τέχνης, δέχεται όμως όλο και περισσότερο την επίδραση των νέων λαών και των τοπικών χαρακτηριστικών. Οι γερμανικοί πληθυσμοί έφεραν μαζί τους καινούργιες τεχνικές, που αφορούσαν όμως περισσότερο τη μικροτεχνία: κοσμήματα και αντικείμενα χρυσοχοΐας, όπου κυριαρχούσαν τα γεωμετρικά σχέδια και οι αναπαραστάσεις ζώων. Στην αρχιτεκτονική επικράτησαν τα ρωμαϊκά χαρακτηριστικά, όπως είναι ο θόλος και η αψίδα, με γερμανικές όμως επιδράσεις που εκδηλώνονται με τον όγκο και τα έντονα ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία. Οι Εκκλησίες κτίζονταν κατά το πρότυπο των αρχαίων βασιλικών με την πρόσοψη περιστοιχισμένη από κωδωνοστάσια, γνώρισμα και αυτό της γερμανικής επίδρασης.

Ερωτήσεις

1. Να συζητήσεις με τους συμμαθητές σου τις συνέπειες που είχε η εγκατάσταση των γερμανικών φύλων στον πολιτισμό της Ευρώπης.

2. Ο Καρλομάγνος και η εποχή του

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Καρλομάγνος -αυτοκράτορας, οργάνωση της αυτοκρατορίας, συνθήκη του Βερντέν, Σαρακηνοί -Μαγυάροι-Βίκιγκς, Καρολίδεια Αναγέννηση

Η αυτοκρατορία

Ο **Καρλομάγνος** (768-814), διάδοχος του Πιπίνου του Βραχύ, με συνεχείς πολέμους κατόρθωσε να επεκτείνει το Φραγκικό Βασίλειο και να δημιουργήσει ένα πανίσχυρο χριστιανικό κράτος. Την ημέρα των Χριστουγέννων του έτους 800 στέφθηκε στη Ρώμη από τον πάπα **αυτοκράτορας του Ρωμαϊκού Κράτους.** Το γεγονός αυτό υπήρξε αφετηρία διαμάχης μεταξύ της Δύσης και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, γιατί οι Βυζαντινοί θεωρούσαν τον αυτοκράτορά τους ως τον μοναδικό κληρονόμο και συνεχιστή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Η στέψη του Καρλομάγνου

Την ημέρα των Χριστουγέννων, ο πάπας με τα ίδιά του τα χέρια, έστεψε τον Καρλομάγνο με ένα πολύτιμο στέμμα. Τότε οι πιστοί Ρωμαίοι, βλέποντας πόσο είχε βοηθήσει και αγαπήσει την Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία, φώναζαν με όλη τη δύναμή τους και με μια φωνή: Στον Κάρολο, τον ευσεβέστατο Αύγουστο, που στέφθηκε από το Θεό, μεγάλο και ειρηνοποιό αυτοκράτορα, ζωή και νίκη. Επανέλαβαν τρεις φορές αυτήν την επευφημία. Αμέσως μετά, ο παναγιότατος πάπας άλειψε με άγιο λάδι τον βασιλέα Κάρολο, τον εξοχότατο γιο του.

Abbé L. Duchesne, Liber Pontificalis, E. de Borcard, XCVIII. Leo III, 7, 376.

Ο Καρλομάγνος όρισε ως έδρα του την **Αιξ- Λα-Σαπέλ** (Ακυίσγρανο, σημερινό Άαχεν), που αναδείχθηκε σε διοικητικό και πολιτιστικό κέντρο της αυτοκρατορίας. Για να ασκεί τον έλεγχο ενός τόσο εκτεταμένου κράτους οργάνωσε τους πολιτικούς και διοικητικούς θεσμούς του βασιλείου, αξιοποιώντας τη ρωμαϊκή παράδοση αλλά και τα γερμανικά έθιμα. Παράλληλα, η αποκατάσταση της τάξης και η οργάνωση του κράτους δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για οικονομική ανάκαμψη με την αύξηση της αγροτικής παραγωγής και την αναθέρμανση του εμπορίου.

Μετά το θάνατο του Καρλομάγνου η ενότητα του Φραγκικού Κράτους άρχισε να κλονίζεται και οι διάδοχοί του διένειμαν μεταξύ τους την αυτοκρατορική κληρονομιά με τη Συνθήκη του Βερντέν (843). Συγκεκριμένα, η αυτοκρατορία διαιρέθηκε σε τρία τμήματα που αντιστοιχούσαν περίπου στη σημερινή Γερμανία, στη σημερινή Γαλλία και στα εδάφη που

Νόμισμα του Καρλομάγνου (περ.812). Φέρει την επιγραφή στα λατινικά: Κάρολος, Αυτοκράτορας Αύγουστος. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

περιλαμβάνουν το σημερινό Βέλγιο, την Ελβετία και την κεντρική Ιταλία. ως τη Ρώμη. Η συνθήκη αυτή, που χώρισε την Ευρώπη για πρώτη φορά γλωσσικά, αποτέλεσε την απαρχή της δημιουργίας της νεότερης Ευρώπης.

Η οργάνωση της αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου

ΚΑΡΛΟΜΑΓΝΟΣ — Διοικεί το στρατό, Εκδίδει τους νόμους, Διορίζει τους κόμητες

αυτοκρατορικοί απεσταλμένοι που επέβλεπαν την τήρηση των νόμων ↓ ↑ έσοδα

ΚΟΜΗΤΕΣ — Διοικούν τις κομητείες, Αποδίδουν δικαιοσύνη, Εισπράττουν τους φόρους, Εφαρμόζουν τους νόμους, Βοηθούνται από τους επισκόπους

↓ **υποτελείς**

ΠΟΛΕΜΙΣΤΕΣ — Τους παραχωρείται μια περιοχή για να έχουν τα αναγκαία για τον πολεμικό εξοπλισμό τους

ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ (χωρικοί)

Την ίδια εποχή, που οι κληρονόμοι του Καρλομάγνου συγκρούονται μεταξύ τους για την κληρονομιά, η Ευρώπη δέχεται νέες εισβολές. Από το νότο οι **Σαρακηνοί** (μουσουλμάνοι της Αφρικής και της Ισπανίας) επιτίθενται στα παράλια της Μεσογείου και από τα ανατολικά οι **Μαγυάροι** (Ούγγροι) εξαπολύουν επιδρομές σε μεγάλο τμήματα της δυτικής Ευρώπης. Τέλος, από τις Σκανδιναβικές Χώρες φτάνουν οι **Νορμανδοί** ή **Βικιγκς** που αναστατώνουν την Ευρώπη με αιφνίδιες επιδρομές και εγκαθίστανται στα εδάφη της.

Η Καρολίδεια Αναγέννηση

Η βασιλεία του Καρλομάγνου και των διαδόχων του

■ *Αντλώντας πληροφορίες από το μάθημα της Γεωγραφίας και από τις μέχρι τώρα γνώσεις σας να απαντήσετε στο ερώτημα: Ποιο από τα τρία κράτη μειονεκτούσε έναντι των άλλων και γιατί;*

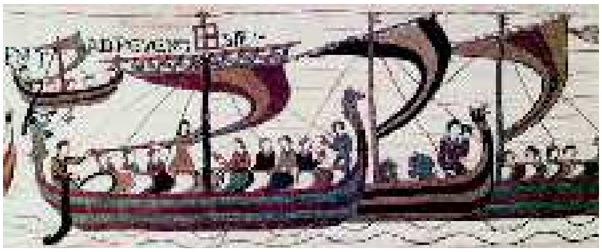

Δράκοντες (drakkar), δηλ. πλοία των Νορμανδών ή Βίκιγκς. Σχέδιο σε τάπητα (11ος αι.). Μπαγιέ, Κέντρο Γουλιέλμου του Κατακτητή.

Μην παραμελείτε τα γράμματα

Γιατί είναι ωφέλιμο οι επισκοπές και τα μοναστήρια, τα οποία ανήκουν, με τη θέληση του Χριστού, στην επικράτειά μας [...] να έδειχναν επίσης ενδιαφέρον για την καλλιέργεια των γραμμάτων [...]. Ακόμα και στα πρόσφατα χρόνια, σε γράμματα που μας έγραψαν από διάφορα μοναστήρια να μας πληροφορήσουν ότι οι αδελφοί που έμειναν σ' αυτά προσεύχονταν για λογαριασμό μας, διαπιστώσαμε ότι σε πολλά απ' αυτά τα γράμματα υπήρχαν σωστές σκέψεις, αλλά αδέξια διατυπωμένες [...] από έλλειψη μόρφωσης [...] Γι' αυτό σας συνιστούμε να μην παραμελείτε την καλλιέργεια των γραμμάτων. Γι' αυτή τη δουλειά πρέπει να διαλέξετε ανθρώπους, που να έχουν και τη θέληση και την ικανότητα να μάθουν και να διδάξουν και τους άλλους. Και αυτό πρέπει να γίνει με το ζήλο με τον οποίο σας το ζητούμε.

Από την επιστολή του Καρλομάγνου προς τον αβά Μπώγκουλφ, στο: Μάρτζορι Ρόουλιν, Η καθημερινή ζωή στο Μεσαίωνα, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1992, σ. 26-27.

συνδέεται με μια σημαντική άνθηση των γραμμάτων και των τεχνών, που ονομάζεται **Καρολίδεια Αναγέννηση.** Η οργάνωση του κράτους απαιτούσε την ύπαρξη ικανών στελεχών που θα πλαισίωναν το διοικητικό μηχανισμό, δηλ. γραφέων, αντιγραφέων και δασκάλων. Φορείς αυτής της δραστηριότητας ήταν οι κληρικοί, γεγονός που εξηγεί τις εκκλησιαστικές μεταρρυθμίσεις του Καρλομάγνου καθώς και τις προσπάθειες για βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου του κλήρου.

Για το σκοπό αυτό προσκλήθηκαν διάσημοι λόγιοι και δάσκαλοι από την Ιρλανδία και την Αγγλία στο αυτοκρατορικό ανάκτορο της Αιξ - λα- Σαπέλ, που αναδείχθηκε σε πραγματικό πολιτιστικό κέντρο..

Στη νεοσύστατη **Ανακτορική Ακαδημία** και στα μοναστήρια δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην αντιγραφή βιβλίων και καθιερώθηκε μια γραφή με ευανάγνωστα πεζά γράμματα, που ονομάστηκε **καρολίδεια γραφή.** Ο αυτοκράτορας αποβλέποντας σε μια γενικότερη πνευματική ανανέωση, διέταξε να λειτουργούν σχολεία σε κάθε επισκοπή και μοναστήρι. Στα σχολεία αυτά διδάσκονταν εκτός από γραφή και ανάγνωση, γραμματική, ρητορική, αριθμητική και άλλα μαθήματα.

Μεγάλη ανάπτυξη γνώρισαν και οι τέχνες με σαφείς βυζαντινές επιδράσεις. Η αρχιτεκτονική, η γλυπτική, η ζωγραφική, η μικροτεχνία και η μικρογραφία χειρογράφων αυτής της περιόδου μας άφησαν εξαίρετα αντιπροσωπευτικά έργα.

Τα σπάνια βιβλία

Εγώ ο Υμέτερος Φλάκκος (ψευδώνυμο του Αλκουίνου, καθηγητή της επισκοπικής σχολής της Υόρκης (Αγγλία), τον οποίο ο Καρλομάγνος διόρισε διευθυντή της Ανακτορικής Ακαδημίας, και αβά της μονής του Αγίου Μαρτίνου της Τουρ), λαμβάνοντας θάρρος από τη δική σας παραίνεση, επιθυμώ να προσφέρω στους τροφίμους του Αγίου Μαρτίνου το νέκταρ των Ιερών Γραφών. Λαχταρώ να μεθύσω και άλλους με το παλιό κρασί της αρχαίας μάθησης, να αρχίσω να τρέφω και άλλους με τους καρπούς τα γραμματικής λεπταισθησίας, να τους φωτίσω με την τάξη των ουρανίων σωμάτων [...]. Δυστυχώς όμως δεν έχω ορισμένα σπάνια βιβλία της σχολαστικής μάθησης, τα οποία ωστόσο διέθετα στην πατρίδα μου χάρη στον εξαιρετικό και διάπυρο ζήλο του διδασκάλου μου, καθώς και στη δική μου μέριμνα [...]. Αναφέρω όλα αυτά στην Εκλαμπρότητά σας [...] ώστε να μεταβούν εκεί σπουδαστές μας και να διαλέξουν τα χρειώδη και να φέρουν στη Γαλλία τους ανθούς της γνώσης της Βρετανίας [...].

D. Whiteloc, English Historical Documents, τ. 1, Oxford University Press, 1955, σ. 786.

■ Ποια μαθήματα αναφέρεται ότι διδάσκονται οι σπουδαστές στο αβαείο του Αγίου Μαρτίνου;

■ Σε ποια συμπεράσματα μπορούμε να καταλήξουμε για την καλλιέργεια των γραμμάτων στην Αγγλία την εποχή αυτή;

Ερωτήσεις

1. Σύμφωνα με ένα σύγχρονο ιστορικό, τον Λε Γκοφ, *Η Καρολίδεια Αυτοκρατορία απέτυχε, αλλά άφησε μια πολύ σημαντική κληρονομιά στην Ευρώπη.* Να συζητήσεις με τους συμμαθητές σου την άποψη αυτή.

3. Η φεουδαρχία στη Δυτική Ευρώπη

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Φέουδο, φεουδαρχία, φεουδάρχης, φεουδαρχικό σύστημα, άρχοντες, υποτελείς, τελετή περιβολής, φεουδαρχικό συμβόλαιο, χωρικοί, ελεύθεροι γεωργοί, πάροικοι, δούλοι

Μου λείπουν τα απαραίτητα

Όπως είναι γνωστό σε όλους, επειδή μου λείπουν τα απαραίτητα χρήματα για τη διατροφή και την ενδυμασία μου, ζήτησα τον οίκτο σας, και η καλοσύνη σας μου επέτρεψε να μπω κάτω από την εξουσία και προστασία σας [...]. Σε αμοιβή αναλάβατε τη διατροφή και την ενδυμασία μου. Ενώ εγώ ανέλαβα να σας υπηρετώ και να σας τιμώ με όλες μου τις δυνάμεις. Για όλη μου τη ζωή είμαι δεμένος με την υποχρέωση να σας υπηρετώ και να σας σέβομαι, όπως ταιριάζει σε ελεύθερο άνθρωπο, και σ' όλη τη διάρκεια της ζωής μου δεν έχω δικαίωμα να αποσπασθώ από την εξουσία σας [...].

Απόσπασμα από γραπτή συμφωνία του 8ου αιώνα μεταξύ ενός πτωχού ανθρώπου και ενός γαιοκτήμονα, στο: Μάρτζορι Ρόουλιν, Η καθημερινή ζωή στο Μεσαίωνα, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1992, σ. 34.

■ Για ποιο λόγο το συγκεκριμένο άτομο ζητά την προστασία του γαιοκτήμονα; Ποια βασική ιδιότητα έπρεπε να έχει ένα άτομο για να τεθεί κάτω από προστασία;

Συνθήκες διαμόρφωσης της φεουδαρχίας

Κατά το Μεσαίωνα η οικονομία ήταν αγροτική, δηλ. στηριζόταν στη γεωργική παραγωγή. Επομένως, όσο περισσότερη γη κατείχε κάποιος, τόσο πιο πλούσιος και ισχυρός ήταν.

Η ανασφάλεια που κυριαρχούσε στην Ευρώπη μετά τις βαρβαρικές επιδρομές και την κατάλυση του ρωμαϊκού κράτους συντέλεσε, ώστε πολλοί ελεύθεροι άνθρωποι που δεν είχαν τα αναγκαία για την επιβίωσή τους να επιζητούν την προστασία των αρχόντων, δηλ. των ισχυρών γαιοκτημόνων. Οι τελευταίοι ζητούσαν ως αντάλλαγμα από τους πρώτους διάφορες υπηρεσίες και την αφοσίωσή τους.

Παρόμοια πρακτική ακολούθησαν και οι μικροϊδιοκτήτες, οι οποίοι παραχωρούσαν τη γη τους στον άρχοντα, διατηρώντας όμως το δικαίωμα να την καλλιεργούν καταβάλλοντας του και ορισμένα τέλη. Ο άρχοντας με τη σειρά του εξασφάλιζε την παραγωγή τους από σκόπιμη καταστροφή, αρπαγή ή λεηλασία.

Εξάλλου, ο βασιλιάς και άλλοι ισχυροί άνδρες, κάτοχοι μεγάλων εκτάσεων γης, είχαν αποκτήσει τη συνήθεια να συγκεντρώνουν γύρω τους ομάδες πιστών και ελεύθερων ανθρώπων, δηλ. υποτελών, τους οποίους αντάμειβαν για τις υπηρεσίες τους με παραχωρήσεις γης και προνόμια.

Τις παραπάνω τάσεις ενίσχυε η εξασθένηση και ο κατακερματισμός της κρατικής εξουσίας κατά τον 8ο αιώνα, ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση των Μεροβιγγείων.

Ο μαγικός χαρακτήρας της περιβολής (αρχές 14ου αι). Χαϊδελβέργη, Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη.
■ Να επισημάνετε και να εξηγήσετε τους συμβολισμούς.

Τα χαρακτηριστικά της φεουδαρχίας

Οι συνθήκες αυτές διαμόρφωσαν βαθμιαία μια νέα κοινωνική πραγματικότητα, τη **φεουδαρχική κοινωνία.**

Οι διάφορες κοινωνικές ομάδες (ελεύθερων ανθρώπων) συνδέθηκαν μεταξύ τους με δεσμούς αλυσιδωτής εξάρτησης. Οι ιεραρχικά ανώτεροι άρχοντες παραχωρούσαν σε άλλους ευνοούμενους υποτελείς **(βασάλους)** γαίες, δηλ. εκτάσεις γης **(φέουδα)** και απαιτούσαν ως αντάλλαγμα πίστη, υποταγή και παροχή ορισμένων υπηρεσιών. Οι άρχοντες με τη σειρά τους είχαν την υποχρέωση να παρέχουν στους υποτελείς προστασία και κάθε είδους βοήθεια. Από τη λέξη φέουδο το κοινωνικό σύστημα ονομάστηκε **φεουδαρχία** και οι άρχοντες αποκλήθηκαν **φεουδάρχες.**

Η σχέση αυτή μεταξύ άρχοντα και υποτελούς πήρε βαθμηδόν επίσημο χαρακτήρα και οδήγησε στη διαμόρφωση μιας ειδικής τελετής, της **τελετής της περιβολής.** Μετά από αυτή άρχιζε να ισχύει το **φεουδαρχικό συμβόλαιο** που συνέδεε τον υποτελή με τον κύριό του και καθόριζε τις αμοιβαίες υποχρεώσεις τους. Το συμβόλαιο αυτό, με το οποίο ο υποτελής εκτός από το δικαίωμα **οικονομικής εκμετάλλευσης** του φέουδου αποκτούσε και **δημόσια εξουσία** πάνω σ' αυτό, έπαυε να ισχύει στην περίπτωση που ο ένας από τους δύο πέθαινε ή δεν εκπλήρωνε τις υποχρεώσεις του.

Το φεουδαρχικό συμβόλαιο

Ο Υποτελής οφείλει στον Κύριό του	Ο Κύριος οφείλει στον Υποτελή του
• Πίστη	• Προστασία
• Υποταγή	• Δικαστική βοήθεια
• Στρατιωτική βοήθεια	• Διατήρηση της ακεραιότητας του κτήματος που του παραχώρησε
• Οικονομική βοήθεια	
• Συμβουλές	

Η τελετή της περιβολής

Στα μέσα Απριλίου, μία Πέμπτη (του έτους 1127) δόθηκε όρκος υποταγής στον κόμη της Φλάνδρας, ως έκφραση σεβασμού και πίστης, με την τάξη που θα ιστορήσουμε στη συνέχεια. Πρώτα έκαναν όρκο έτσι: ο κόμης ρωτούσε τον μέλλοντα υποτελή αν θέλει ανεπιφύλακτα να γίνει ακόλουθός του και εκείνος απαντούσε «θέλω». Ύστερα αδελφώνονταν μ' έναν ασπασμό, ενώ ο υποτελής είχε βάλει τα χέρια το στα χέρια του κόμη. Σ' ένα δεύτερο στάδιο ο υποτελής έταζε αφοσίωση στον τελετάρχη του κόμη μ' αυτά τα λόγια: «Ορκίζομαι στην πίστη μου ότι από αυτή τη στιγμή θα είμαι πιστός στον κόμη Γουλιέλμο και θα κρατήσω τον όρκο μου σε κάθε περίσταση, με καλή πίστη και χωρίς δόλο». Σ' ένα τρίτο στάδιο ο υποτελής ορκιζόταν το ίδιο στα ιερά λείψανα των αγίων. Μετά το πέρας αυτό της τελετής ο κόμης με τη ράβδο, που κρατούσε στα χέρια του, έκανε τη βεβαίωση της περιβολής του αξιώματος σε όλους εκείνους που έταξαν σ' αυτόν πίστη και σεβασμό και πήραν όρκο, με τον τρόπο που ιστορήσαμε.

Απόσπασμα από το έργο του χρονογράφου Galbert de Bruges, Ιστορία του φόνου του Καρόλου του Καλού, κόμη της Φλάνδρας, στο: R. Boutriche, Seignerie et feodalité, Aubier, 1959.

Η φεουδαρχική κοινωνία αναγνώριζε τρεις τάξεις: **τους ανθρώπους της προσευχής** (κληρικούς και μοναχούς), **τους ανθρώπους του πολέμου** (άρχοντες) και τους **ανθρώπους της εργασίας.** Στην ουσία, αυτές αντιστοιχούσαν σε δύο, στους προνομιούχους **φεουδάρχες** και στους **χωρικούς,** αφού οι άνθρωποι της Εκκλησίας ανήκαν στους πρώτους. Στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας βρισκόταν ο **βασιλιάς** και ακολουθούσαν οι **άμεσοι υποτελείς** από τους οποίους εξαρτιόνταν οι **κατώτεροι υποτελείς.** Στην τάξη των αρχόντων ή ευγενών ανήκαν και οι έφιπποι μαχητές, που ονομάζονταν ιππότες, και οι οποίοι συγκροτούσαν μια κλειστή φεουδαρχική ομάδα. Τέλος, φέουδα μπορούσαν να κατέχουν και εκκλησιαστικοί άρχοντες.

Στη βάση της κοινωνικής πυραμίδας βρίσκονταν οι χωρικοί, δηλ. οι **ελεύθεροι γεωργοί** που ήταν μικροϊδιοκτήτες, οι **πάροικοι** και οι **δούλοι.** Οι πάροικοι ήταν εγκατεστημένοι ως μόνιμοι καλλιεργητές σε κτήματα που δεν τους ανήκαν και απολάμβαναν μια περιορισμένη ελευθερία, που διέφερε από περιοχή σε περιοχή (δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν τη γη, κατέβαλλαν τέλη στο φεουδάρχη, δεν μπορούσαν να νυμφευθούν χωρίς την άδειά του). Τέλος, οι δούλοι που εξακολουθούσαν να υπάρχουν και να ανήκουν, όπως και στη Ρώμη, σε ένα κύριο, ήταν συνήθως ξένοι και αιχμάλωτοι πολέμου ή λεηλασίας. Ο αριθμός όμως περιορίστηκε μετά το 10ο αιώνα, και το καθεστώς διαβίωσής τους βελτιώθηκε, αφού συνήθως τους εγκαθι-

Η φεουδαρχική κοινωνική πυραμίδα

στούσαν ως καλλιεργητές, όταν δεν τους χρησιμοποιούσαν σε ειδικά καθήκοντα, συνήθως ως εξειδικευμένους τεχνίτες.

Γενικά, όλοι οι χωρικοί υπάγονταν στον κύριο του φέουδου, αφού αυτός αντιπροσώπευε τη δημόσια εξουσία. Του κατέβαλλαν διάφορα τέλη και δικαιώματα για τα κτήματα που καλλιεργούσαν αλλά και για τη χρήση ορισμένων μέσων παραγωγής, όπως των μύλων. Επιπλέον, ήταν υπόχρεοι σε προσωπικές αγγαρείες, τις οποίες μπορούσαν να εξαγοράζουν.

Έτσι, η φεουδαρχία αναγνωρίζεται ως ένα σύστημα πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης του μεσαιωνικού κόσμου.

Η εξέλιξη της φεουδαρχίας

Οι μεταρρυθμίσεις του Καρλομάγνου επιτάχυναν την εξέλιξη της φεουδαρχίας. Παλαιότερα ο στρατός αποτελούνταν από ελεύθερους αγρότες υπό την ηγεσία του αυτοκράτορα. Οι συνεχείς πόλεμοι, όμως, και η αύξηση του κόστους του στρατιωτικού εξοπλισμού ανάγκασαν τον αυτοκράτορα να στηριχθεί στους βασιλικούς αξιωματούχους που τους είχε παραχωρήσει γαίες και στους άλλους ισχυρούς γαιοκτήμονες. Αυτοί συμμετείχαν στον πόλεμο με τους ανθρώπους τους παρέχοντας και τον εξοπλισμό τους.

Η φεουδαρχία επικράτησε στην Ευρώπη από τον 8ο μέχρι τον 13ο αιώνα, οπότε άρχισε να παρακμάζει. Η εξάπλωσή της, όμως, δεν έγινε σε όλη την Ευρώπη ούτε με τον ίδιο τρόπο ούτε με τον ίδιο ρυθμό.

Το φεουδαρχικό σύστημα είχε ως συνέπεια τον κατακερματισμό της κρατικής εξουσίας σε μικρότερα ή μεγαλύτερα φέουδα που αποτελούσαν συχνά πραγματικές ηγεμονίες. Από τις ηγεμονίες αυτές συγκροτήθηκαν αργότερα ενιαίες επικράτειες που ως ένα βαθμό αντιστοιχούν στα σημερινά κράτη της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας.

Στη Γαλλία ένας δούκας, ο **Ούγος Καπέτος,** υπερίσχυσε έναντι των άλλων φεουδαρχών και το 987 ανακηρύχθηκε βασιλιάς. Στη Γερμανία ο **Όθων Α'** με την υποστήριξη του στρατού και της Εκκλησίας, στέφθηκε στη Ρώμη το 962 από τον πάπα **αυτοκράτορας των Ρωμαίων** και ίδρυσε την **Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους.** Αργότερα, ο **Γουλιέλμος της Νορμανδίας,** εκμεταλλευόμενος τις δυναστικές διαμάχες κατέλαβε το θρόνο της Αγγλίας το 1066, όπου εισήγαγε το φεουδαρχικό σύστημα. Με την κατάκτηση της Αγγλίας από τον Γουλιέλμο, τον επονομαζόμενο για το λόγο αυτό και **Κατακτητή,** άρχισε η διαμόρφωση της σύγχρονης Αγγλίας.

Τελετή επίδοσης της πανοπλίας στον ιππότη

Πρώτα-πρώτα ο επίσκοπος ευλογεί με τον εξής τρόπο τη σημαία του ιππότη: « Ο Παντοδύναμος Θεός [...] καθαγιάζει αυτήν την πολεμική σημαία με την ουράνια ευλογία, για να είναι ισχυρή απέναντι στους εχθρούς και στους επαναστάτες, και με τη δική σου προστασία φοβερή στους εχθρούς της χριστιανοσύνης [...] Στη συνέχεια ενώνει την ασπίδα με τη σημαία και τα ραίνει με αγιασμένο νερό, καθώς τα κρατά ο ιππότης. Έπειτα ευλογεί το ξίφος με αυτόν τον τρόπο «Δέξου, Κύριε, να ευλογήσεις αυτό το ξίφος που θα συνοδεύει τον υπηρέτη σου, για να μπορεί να προστατεύει και να υπερασπίζεται την Εκκλησία, τις χήρες και τα ορφανά και όλους, όσοι υπηρετούν το Θεό, ενάντια στη βιαιότητα των εχθρών [...].

Από το Τελετουργικό της Εκκλησίας του Καμπραί, περ. 1093.

Ερωτήσεις

1. Να συντάξετε γλωσσάριο με όρους σχετικούς με την κοινωνική δομή της μεσαιωνικής Ευρώπης.
2. Να συγκρίνετε την κοινωνική δομή του Βυζαντίου και της δυτικής Ευρώπης την περίοδο αυτή (8ο –10ο αι.).
3. Να επισημάνετε ομοιότητες και διαφορές του συστήματος της Δυτικής Φεουδαρχίας με το βυζαντινό θεσμό της Πρόνοιας.
4. Χωριστείτε σε τρεις ομάδες: Η πρώτη και η δεύτερη να αναπαραστήσουν θεατρικά την τελετή της περιβολής και μια σύγχρονη τελετή (π.χ. ορκωμοσία πτυχιούχων, αποφοίτηση από πανεπιστήμιο) αντίστοιχα. Η τρίτη να δραματοποιήσει μια ημέρα από τη ζωή των χωρικών (ελεύθερου γεωργού, πάροικου και δούλου) που απαριθμούν τα προβλήματά τους.

ΙΙ. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

1.Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές (11ος –15ος αιώνας)

Όροι Κλειδιά

Τριζωνική καλλιέργεια, εκχερσώσεις, πόλεις, εμπόριο, αστική τάξη, χάρτες ελευθεριών, μαύρη πανώλης, κρίση-εξεγέρσεις, Μεγάλος χάρτης δικαιωμάτων, κοινοβούλιο, δίαιτα, γενικές τάξεις, έριδα της περιβολής, αιχμαλωσία της Αβινιόν

Οικονομικές μεταβολές

- Μεταβολές στην ύπαιθρο και δημογραφικές εξελίξεις

Από τον 11ο αιώνα άρχισαν να εφαρμόζονται τεχνικές καινοτομίες στη γεωργία, όπως ήταν το τροχοφόρο άροτρο, το μεταλλικό υνί και το περιλαίμιο για τα υποζύγια. Με τις καινοτομίες αυτές, όπως και με την καθιέρωση της **τριζωνικής καλλιέργειας,** αυξήθηκε η γεωργική παραγωγή. Η πρόοδος αυτή στη γεωργία, οι ηπιότερες κλιματικές συνθήκες, η υποχώρηση των επιδημιών και η επικράτηση στην Ευρώπη μιας περιόδου σχετικής ηρεμίας οδηγούν σε ραγδαία αύξηση του πληθυσμού. Για να εξασφαλιστεί η διατροφή του, επεκτείνονται οι καλλιεργούμενες εκτάσεις με **εκχερσώσεις** και **αποξηράνσεις** ελών.

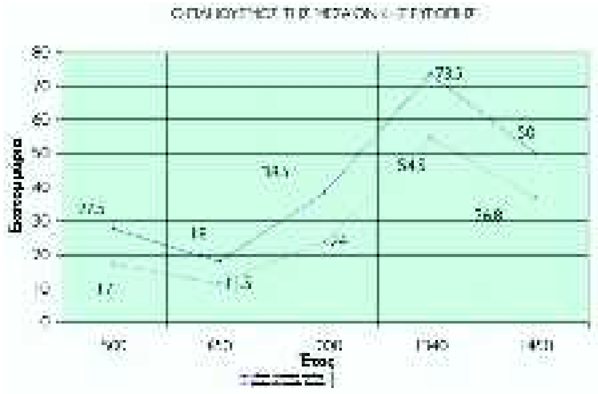

Πήγη: Carlo M. Cipolla, The Fontana Economic History of Europe, t. 3, Fontana Collins, 1973, σ. 25-71

Τριζωνική Καλλιέργεια

1ο ΕΤΟΣ

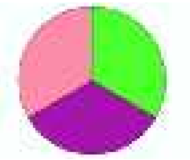

2ο ΕΤΟΣ

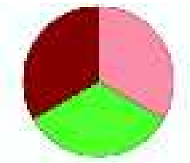

3ο ΕΤΟΣ

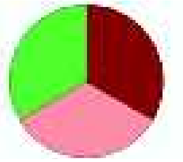

***αγρανάπαυση:** όταν ο αγρός δεν καλλιεργείται για κάποιο χρονικό διάστημα*

■ Μπορείτε να εξηγήσετε τι ήταν η τριζωνική καλλιέργεια και ποιό ήταν το όφελος από την εφαρμογή της;

Εμπορικός δρόμος της μεσαιωνικής Φλωρεντίας. Αναπαράσταση.

Η ανάπτυξη των πόλεων

Την ίδια εποχή οι πόλεις, έπειτα από μια μακρά περίοδο παρακμής, ανακτούν το δυναμισμό τους. Ιδρύονται πολλές νέες πόλεις, ενώ οι παλιές επεκτείνονται έξω από τα τείχη. Οι μεταβολές στην ύπαιθρο ευνοούν την ανάπτυξη των αστικών κέντρων, όπου οι χωρικοί ανταλλάσσουν τα αγροτικά προϊόντα με βιοτεχνικά είδη και εμπορεύματα.

Οι πόλεις αποτελούν το κέντρο του εμπορίου, της βιο-

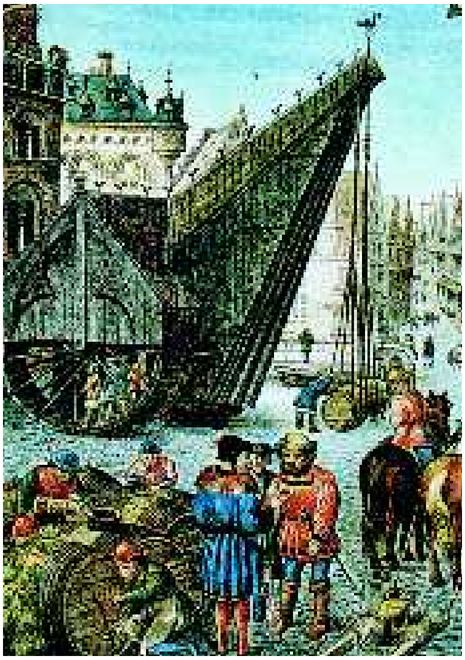

Το λιμάνι της Μπριζ. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

τεχνίας, των τραπεζικών εργασιών και της τεχνολογίας.

Οι τεχνικές εξελίξεις, όπως ο νερόμυλος και ο ανεμόμυλος, διαδραματίζουν αποφασιστικό ρόλο στην ανάπτυξη των αστικών κέντρων αλλά και της υπαίθρου. Μετά το 10ο αιώνα ο αριθμός των νερόμυλων αυξάνεται σταθερά και γίνεται η κύρια πηγή ενέργειας. Ο άνεμος χρησιμοποιείται ως κινητήρια δύναμη στις πεδιάδες από το 12ο αιώνα για το άλεσμα κυρίως των σιτηρών και για την αποξήρανση των βάλτων

Χάρτης Ελευθεριών για την πόλη Σεντ-Ομέρ, 1127

Εγώ, ο Γουλιέλμος, με τη χάρη του Θεού, κόμης της Φλάνδρας, επιθυμώντας να ανταποκριθώ στην παράκληση των κατοίκων της πόλης Σεντ-Ομέρ [...] παραχωρώ σ' αυτούς τα παρακάτω προνόμια με νόμο και διατάζω να είναι απαραβίαστα.

Όσοι ανήκουν στη συντεχνία των εμπόρων και κατοικούν μέσα στα όρια της πόλης, απαλλάσσονται από τα λιμενικά τέλη [...]

Όπως όλοι οι υπήκοοι της Φλάνδρας, οι κάτοικοι της πόλης απαλλάσσονται από τελωνειακά τέλη.

Το ποσό των εβδομήντα λιρών που εισέπραττα κάθε χρόνο από το Σεντ-Ομέρ και γενικότερα όλα τα ποσά εισπράττω, τα παραχωρώ για την αποκατάσταση των ζημιών των εμπόρων και για τη διατήρηση της συντεχνίας τους.

Ο καθένας μπορεί να έλθει στο Σεντ-Ομέρ με τα εμπορεύματά του με όποιο πλοίο θέλει.

J. M. Kemble, The Saxons in England, London, Quaritch, 1876, t. II, Appendix, 528.

■ **Τι είδους προνόμια περιλαμβάνει ο χάρτης ελευθεριών πόλης Σεντ-Ομέρ; Γιατί;**

Μέχρι το 10ο αιώνα η βιοτεχνική παραγωγή είναι πρωτόγονη και διεξάγεται στην ύπαιθρο, στα μεγάλα αγροκτήματα. Από τον 11ο, όμως, αιώνα μεταφέρεται στις πόλεις και βελτιώνεται σημαντικά χάρη στις τεχνολογικές εξελίξεις και την πολυάριθμη εργατική δύναμη που έχει συγκεντρωθεί στις πόλεις. Την εποχή αυτή η συσσώρευση πληθυσμού στα αστικά κέντρα είναι τόσο μεγάλη, ώστε μερικά από αυτά αριθμούν δεκάδες χιλιάδες κατοίκους. Μάλιστα, ο πληθυσμός του Μιλάνου και του Παρισιού φτάνει τις εκατό χιλιάδες στο τέλος του 12ου αιώνα.

Χάρτης ελευθεριών για την πόλη Οσέρ, 1215

Να γίνει γνωστό, στο παρόν και στο μέλλον, ότι ο ευγενής Πέτρος, κόμης της Οσέρ, ενοικιάζει στους αστούς της Οσέρ, τους φόρους της πόλης με τα προάστειά της, για έξι χρόνια, έναντι του ποσού των δύο χιλιάδων λιρών το χρόνο [...]. Η κοινότητα της πόλης θα εκλέξει δώδεκα αστούς και αυτοί θα επιλέξουν ένα δήμαρχο. Όλοι μαζί θα διεκπεραιώνουν τις υποθέσεις της πόλης. Οφείλουν, επίσης, να εκλέξουν τρεις αστούς που θα είναι υπεύθυνοι για τις εξωτερικές υποθέσεις της Οσέρ.

Abbé Lebeuf, Mémoire concernant l' histoire d' Auxerre, Οσέρ 1864, 27-28.

■ **Τι είδους προνόμια περιλαμβάνει ο χάρτης ελευθεριών της πόλης Οσέρ;**

Στις πόλεις, ιδίως τις νέες, παραχωρούνται χάρτες **ελευθεριών**, δηλ. προνόμια οικονομικά και διοικητικά, και γι' αυτό ονομάζονται **ελεύθερες ή αυτοκρατορικές, κοινότητες.** Είναι αυτόνομες και διοικούνται από τους ευγενείς και τους αστούς. Στα δημοτικά συμβούλια συμμετέχουν, συνήθως, και εκπρόσωποι των επαγγελματικών συντεχνιών, όπως των εμπόρων, των υφαντουργών, των αρτοποιών και άλλων.

Το εμπόριο

Η αύξηση της παραγωγής και του πληθυσμού συνέβαλε αποφασιστικά στην αναβίωση του εμπορίου. Η ανάπτυξή του συνδέεται με την εφαρμογή νέας ναυτικής τεχνολογίας, με την κατασκευή νέων δρόμων και με την καθιέρωση του θεσμού των εμποροπανηγύρεων, κυρίως στη Φλάνδρα και στη γαλλική Καμπανία.

Σε καίρια εμπορικά σημεία ιδρύονται νέες εμπορικές πόλεις ή αναβιώνουν παλαιές, όπως είναι η Μασσαλία, το Αμβούργο, η Μπριζ, η Κολωνία, το Παρίσι, το Λονδίνο. Στη Μεσόγειο, οι ιταλοί έμποροι της Βενετίας, της Γένουας και της Πίζας ιδρύουν εμπορικούς σταθμούς.

Για την καλύτερη προστασία των συμφερόντων τους οι έμποροι οργανώνονται σε ενώσεις. Μάλιστα, συγκροτούνται και ενώσεις εμπορικών πόλεων, όπως η γερμανική Χάνσα που περιλαμβάνει πάνω από ογδόντα πόλεις.

Η αυξανόμενη εμπορική δραστηριότητα πολλαπλα-

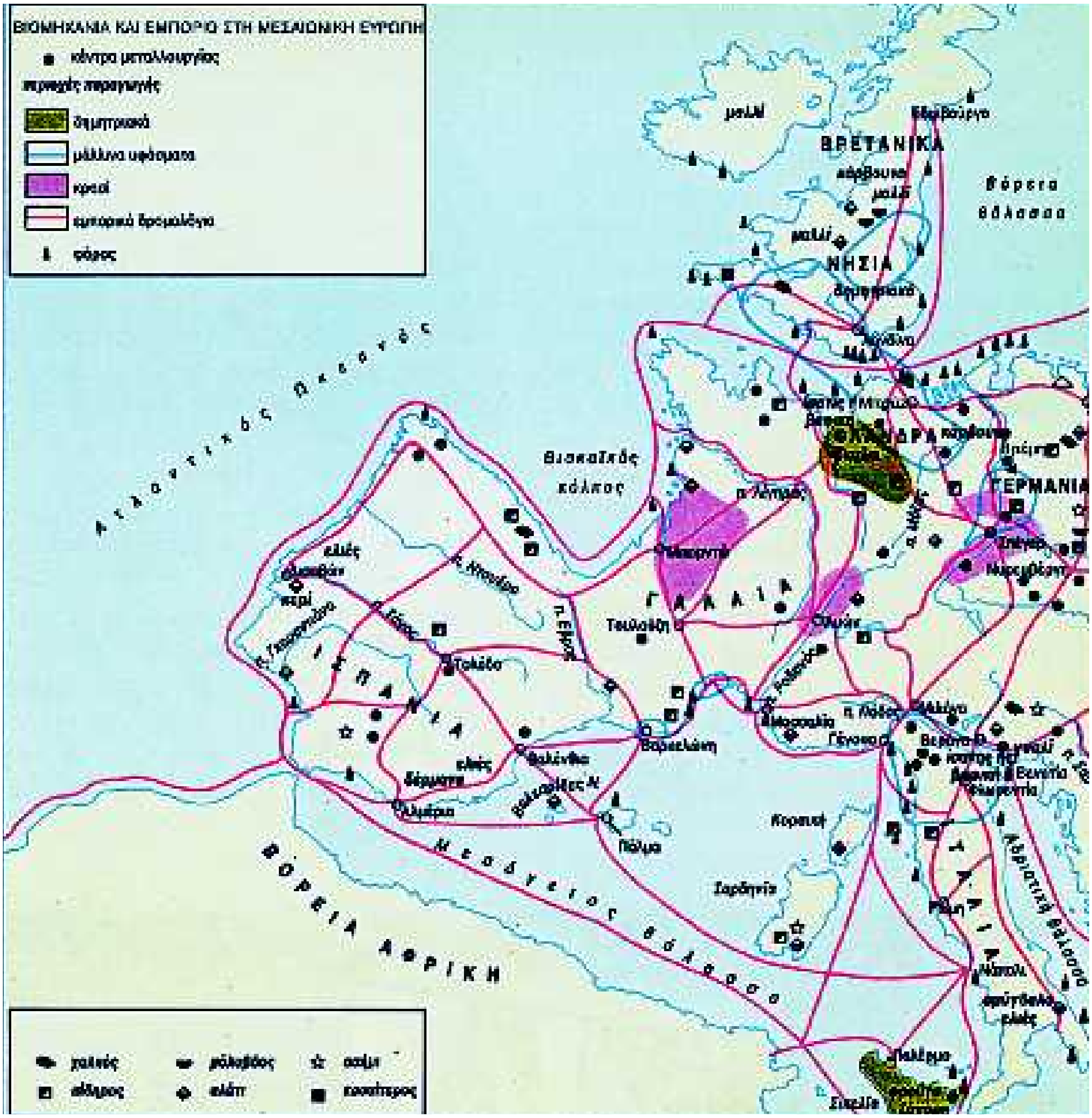

σιάζει την κυκλοφορία του νομίσματος. Οι αργυραμοιβοί ή τραπεζίτες ανταλλάσσουν τα χρήματα στις πόλεις και στα πανηγύρια. Από το 13ο αιώνα αρχίζουν να χρησιμοποιούνται οι συναλλαγματικές, δηλ. έγγραφες εντολές πληρωμής που μπορούν να μεταβιβαστούν. Η εμπορική αυτή πρακτική σε συνδυασμό με την πίστωση διευκολύνουν τις συναλλαγές.

Κοινωνία

Η οικονομική ανάπτυξη που παρατηρείται από τον 11ο έως το 13ο αιώνα οδήγησε το φεουδαρχικό σύστημα στην ακμή του. Ωστόσο, οι αλλαγές στην αγροτική οικονομία και η ανάπτυξη των πόλεων είχαν σοβαρές επιπτώσεις στις κοινωνικές σχέσεις και στη δομή της πολιτικής εξουσίας.

Στην ύπαιθρο οι δουλοπάροικοι εξαγοράζουν τις υποχρεώσεις τους προς τους γαιοκτήμονες και χειραφετούνται. Αλλά, και ελεύθεροι χωρικοί εγκαταλείπουν την ύπαιθρο και αναζητούν εργασία στις πόλεις. Εκεί, οι έμποροι, οι βιοτέχνες, οι τραπεζίτες και γενικά όσοι ασχολούνται με τις νέες οικονομικές δραστηριότητες συνδέονται με κοινά συμφέροντα και συγκροτούν μια νέα κοινωνική ομάδα, την **αστική τάξη.** Αυτή επιζητεί και πετυχαίνει τον περιορισμό των φεουδαρχικών δικαιωμάτων στα αστικά κέντρα, ενισχύοντας παράλληλα το δικό της ρόλο στη διακυβέρνηση των πόλεων.

Παράλληλα, η ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και η ευρεία χρήση του χρήματος ως ανταλλακτικού μέσου αποτέλεσε μια πραγματική επανάσταση. Η γη έπαυσε πλέον να αποτελεί το μοναδικό μέτρο κάθε αξίας, γεγονός που οδηγούσε σε κρίση το φεουδαρχικό σύστημα.

Σύσταση εμπορικής εταιρίας

9 Απριλίου 1248

Εγώ, ο Ντ. Λεκλέρκ από την Μοντομπάν, αναγνωρίζω και ομολογώ σε σένα, Μπ. Λαπόρτ, ότι έχω λάβει για λογαριασμό της εταιρίας μας, 174 λίρες, στην οποία οφείλω να τοποθετήσω και εγώ 87 λίρες. Στο πλαίσιο αυτής της συμφωνίας και με άλλες εντολές που έχω, θα μεταβώ, με το θέλημα του Θεού, στον ‘Αγιο Ιωάννη της Ακρας ή στη Σικελία, ή όπου αλλού είναι αναγκαίο, για το δικό σου και δικό μου όφελος και για το μισό κέρδος που πρέπει να έχω και για το άλλο μισό που δικαιούσαι. Και σου υπόσχομαι με τη συμφωνία αυτή να ενδιαφέρομαι για τις υποθέσεις της εταιρίας μας [...]. Και σου υπόσχομαι να σου επιστρέψω όλο το κεφάλαιο με 50% κέρδος και να σου πω την αλήθεια και να είμαι τίμιος μαζί σου [...]. Μάρτυρες [...].

L. Miancard, Documents inedits sur le commerce de Marseille au Moyen Age, εκδ. Balatir-Feissat, Μασσαλία, 1884, 35.

- **Σε τι εξυπηρετούσε τους εμπόρους η σύσταση εταιριών;**
- **Στη συγκεκριμένη περίπτωση ποιο είναι το ποσοστό συμμετοχής στο εταιρικό κεφάλαιο του κάθε μέρους και ποιο το ποσοστό του κέρδους; Γιατί;**

Η κρίση του μεσαιωνικού κόσμου

Έτσι από τα μέσα ήδη του 13ου αιώνα άρχισαν να εμφανίζονται τα πρώτα συμπτώματα παρακμής της φεουδαρχίας, που έλαβαν από τις αρχές του 14ου αι. τη μορφή μιας βαθιάς κρίσης. Η Ευρώπη εισέρχεται πλέον σε μεταβατική περίοδο (μέσα 13ου αι. - μέσα 15ου αι.) από το μεσαιωνικό κόσμο στην αυγή των νέων χρόνων.

Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις δεν επαρκούν πλέον για τη διατροφή του πληθυσμού που αυξάνεται με ρυθμούς υψηλότερους από τις δυνατότητες της παραγωγής. Η κατάσταση επιδεινώνεται από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες κατά το 14ου αι., οπότε η έλλειψη τροφίμων λαμβάνει γρήγορα τη μορφή παρατεταμένου λιμού.

Υπό αυτές τις συνθήκες βρήκε πρόσφορο έδαφος η **μαύρη πανώλης** που εισέβαλε στην Ευρώπη το 1345 και μέχρι το 1400 εξόντωσε μεγάλο μέρος του πληθυσμού της. Όχι λιγότερη, επίσης, δημογραφική και οικονομική φθορά προκαλούσαν οι αιματηροί και μακροχρόνιοι πόλεμοι που μάστιζαν τον ευρωπαϊκό χώρο, με κυριότερο τον **εκατονταετή** μεταξύ Αγγλίας και Γαλλίας (1337-1453).

Έτσι, η επαρχία ερημώνεται, η παραγωγή και το εμπόριο φθίνουν. Η έλλειψη τροφίμων προκαλεί άνοδο των τιμών και μείωση του πληθυσμού. Οι ηγεμόνες και οι φεουδάρχες για να καλύψουν τις έκτακτες πολεμικές δαπάνες και για να διασφαλίσουν τα έσοδά τους επιβάλλουν πρόσθετη φορολογία στους ήδη εξαθλιωμένους χωρικούς.

Η κατάσταση αυτή προκάλεσε τη λαϊκή οργή στη Γαλλία, την Αγγλία, την Ιταλία και αλλού. Εκδηλώθηκαν εξεγέρσεις με αίτημα τον περιορισμό των προνομίων και των αυθαιρεσιών των ευγενών. Το φαινόμενο αυτό δεν περιορίστηκε μόνον στην ύπαιθρο, αλλά επεκτάθηκε και σε ανεπτυγμένα αστικά κέντρα, όπως στη Φλάνδρα και στη βόρεια Ιταλία, με πρωταγωνιστές τους αστούς. Οι εξεγέρσεις αυτές, που τελικά καταπνίγηκαν όλες με βιαιότητα, εξέφραζαν τη γενικότερη κρίση του φεουδαρχικού συστήματος.

Τα ευρωπαϊκά κράτη

Από τον 11ο αιώνα στη Γερμανία, την Αγγλία και τη Γαλλία δοκιμάζεται η οργάνωση της πολιτικής εξουσίας. Οι ηγεμόνες επιδιώκουν την ενίσχυση της εξουσίας τους και δημιουργούνται νέοι θεσμοί διακυβέρνησης. Παράλληλα, γεννιούνται νέα κράτη στην περιφέρεια της Δυτικής Ευρώπης.

Η ίδρυση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας δεν σήμανε και την ενοποίηση της Γερμανίας, που ήταν χωρισμένη σε πολλά κρατίδια. Οι δούκες ή ηγεμόνες των σπουδαιότερων κρατιδίων, που ονομάζονταν και εκλέκτορες, γιατί λάμβαναν μέρος στην εκλογή του αυτοκράτορα, επιθυμούσαν εξασθενημένη την αυτοκρατορική εξουσία. Για το λόγο αυτό αντιτάσσονταν σε κάθε προσπάθεια δημιουργίας ενός ενιαίου κράτους. Για τους ίδιους λόγους ευνόησαν την ανάπτυξη του θεσμού της περιφερειακής **Δίαιτας,** που ήταν ένα είδος κοινοβουλίου στο οποίο συμμετείχαν αντιπρόσωποι των ευγενών, του κλήρου κα των αστών. Αργότερα, συγκροτήθηκε και μία κεντρική Δίαιτα για ολόκληρη την αυτοκρατορία με παρόμοια σύνθεση.

Η Αγγλία αντιμετώπιζε σοβαρά εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα. Οι συνεχείς πολεμικές αναμετρήσεις των άγγλων βασιλέων με τη Γαλλία είχαν ως αποτέλεσμα την απώλεια των πέρα από τη Μάγχη αγγλικών εδαφών. Οι ευγενείς, οι αστοί και ο κλήρος εκμεταλλεύτηκαν τη δυσαρέσκεια εναντίον του βασιλιά και επέβαλαν περιορισμούς στη βασιλική εξουσία. Με τον τρόπο αυτό ο βασιλιάς Ιωάννης Α’ ο Ακτήμονας αναγκάστηκε να παραχωρήσει το **Μεγάλο Χάρτη Δικαιωμάτων** (1215), με τον οποίο αποδεχόταν σημαντικούς περιορισμούς της βασιλικής εξουσίας. Λίγο αργότερα η μοναρχία δέχτηκε τη συγκρότηση ενός Κοινοβουλίου που αποτελούνταν από αντιπροσώπους των ευγενών, του κλήρου και των αστών.

Αντίθετα, στη Γαλλία ο βασιλιάς κατόρθωσε να κάνει πιο ισχυρή τη μοναρχική εξουσία και να επιβληθεί στους φεουδάρχες, ιδιαίτερα μετά τη σύγκρουσή του με τον πάπα και τη νικηφόρα έκβαση του εκατονταετούς πολέμου (1453). Για να αφαιρέσει τη δυνατότητα διεκδίκη-

Μεγάλος Χάρτης Δικαιωμάτων, 1215
(Βασικά άρθρα)

Με πολλά άρθρα αναγνωρίζονταν λεπτομερώς τα παραδοσιακά φεουδαρχικά δικαιώματα των ευγενών.

1. Η Αγγλική Εκκλησία παραμένει ελεύθερη, όλα τα δικαιώματά και οι ελευθερίες της είναι απαραβίαστες.[...]

13. Το Λονδίνο καθώς και οι άλλες πόλεις και τα λιμάνια διατηρούν τις παραδοσιακές του ελευθερίες και τις τελωνειακές ατέλειες.[...]

39. Κανένας ελεύθερος άνθρωπος δεν επιτρέπεται να συλληφθεί ή να φυλακιστεί ή με οποιοδήποτε τρόπο να διωχθεί αυθαίρετα, εκτός αν υπάρχει νόμιμη απόφαση ή προβλέπεται από τους νόμους της χώρας.[...]

55. Ο φόροι που θεωρούνται άδικοι ή παράνομοι θα ανακαλούνται ή θα κρίνεται η νομιμότητά τους από το Συμβούλιο του Βασιλείου που αποτελείται από είκοσι πέντε βαρόνους.[...]

61. Οποιαδήποτε αντιδικία μεταξύ του βασιλιά και των βαρόνων, θα επιλύεται από το Συμβούλιο του Βασιλείου.

A. White - W. Notestein, Source Problem in English History, Harper and Brothers, New York, 1915.

■ **Πώς εξασφαλίζονταν τα δικαιώματα των κοινωνικών ομάδων που επέβαλαν το κείμενο αυτό;**

σης εξουσιών από τους ισχυρούς φεουδάρχες, προχώρησε στη δημιουργία αντιπροσωπευτικών θεσμών. Ο κυριότερος από αυτούς ήταν η Συνέλευση Γενικών Τάξεων, στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι των ευγενών, του κλήρου και των αστών.

Η Εκκλησία και η σύγκρουσή της με την κοσμική εξουσία

Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, ως μια από τις κυριότερες εξουσίες της μεσαιωνικής ζωής, κυρίως στον πνευματικό τομέα, αντιδρούσε πάντοτε στον έλεγχο τον οποίο προσπάθησε να της επιβάλει η κοσμική εξουσία. Στην αρχή συγκρούστηκε με το γερμανό αυτοκράτορα και αργότερα με τους γάλλους βασιλείς.

Η πρώτη διαμάχη άρχισε, όταν ο πάπας απαγόρευσε τη λεγόμενη **κοσμική περιβολή** (1075), δηλαδή την απονομή των εκκλησιαστικών αξιωμάτων και το διορισμό των επισκόπων από τον αυτοκράτορα. Η σύγκρουση αυτή, που ονομάστηκε για το λόγο αυτό **έριδα της περιβολής,** υπήρξε μακροχρόνια και έληξε τελικά με συμβιβασμό **(Κονκορδάτο ή Συμφωνία της Βορμς, 1122).**

Διαφορετική έκβαση είχε η διαμάχη του πάπα με το βασιλιά της Γαλλίας. Ο τελευταίος, έχοντας και την υποστήριξη των **Γενικών Τάξεων,** ανάγκασε τον πάπα να μεταφέρει την έδρα του από τη Ρώμη στην **Αβινιόν.** Η παπική έδρα έμεινε στη γαλλική αυτή πόλη επί εβδομήντα περίπου χρόνια (1305-1377) και η περίοδος αυτή ονομάστηκε **αιχμαλωσία της Αβινιόν.** Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία παρουσίασε την εποχή αυτή φαινόμενα διαφθοράς και ηθικής παρακμής, με αποτέλεσμα να διατυπώνεται έντονα το αίτημα για θρησκευτική μεταρρύθμιση.

Ερωτήσεις

1. Να χωριστείτε σε ομάδες. Καθεμιά να αναλάβει να παρουσιάσει ένα τομέα της οικονομικής ζωής της περιόδου που εξετάζουμε: εμπορικοί δρόμοι, εμπορικά κέντρα, εμπορεύματα, εμποροπανηγύρεις, εμπορικές ενώσεις. Σήμερα γίνονται εμποροπανηγύρεις ή παρόμοιες εκδηλώσεις;
2. Να συζητήσεις με τους συμμαθητές σου τις σχέσεις κράτους και εκκλησίας στο Βυζάντιο, στη Δυτική Ευρώπη και σήμερα. Να αντλήσετε στοιχεία και από το μάθημα των Θρησκευτικών (Γ' Γυμνασίου) και της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής (Γ' Γυμνασίου). Να καταγράψετε συνοπτικά τα συμπεράσματά σας.

2. Ο ρόλος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και των μοναστηριών στην οργάνωση της ζωής κατά το Μεσαίωνα

Όροι–κλειδιά της ενότητας

Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, μοναχικά τάγματα, Γρηγοριανή Μεταρρύθμιση, ειρήνη του Θεού, ανακωχή του Θεού

Δύναμη και επιρροή της Εκκλησίας

Μέχρι το 14ο αιώνα το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της Ευρώπης ήταν ρωμαιοκαθολικοί χριστιανοί. Η **Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία** κατείχε μεγάλες εκτάσεις γης που αυξάνονταν συνεχώς από τις δωρεές ηγεμόνων και πιστών. Εκτός από την οικονομική δύναμη διέθετε ένα οργανωμένο διοικητικό σύστημα που της επέτρεπε να ελέγχει πνευματικά ολόκληρη την Ευρώπη.

Οι αρμοδιότητες της Εκκλησίας δεν περιορίζονταν μόνο σε θρησκευτικά ζητήματα αλλά και σε πολλές άλλες δραστηριότητες της κοινωνικής ζωής. Για τους λόγους αυτούς ο πάπας, ο επικεφαλής της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, είχε μεγάλη ισχύ και μπορούσε να παρεμβαίνει στις πολιτικές εξελίξεις.

Η διοικητική οργάνωση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας

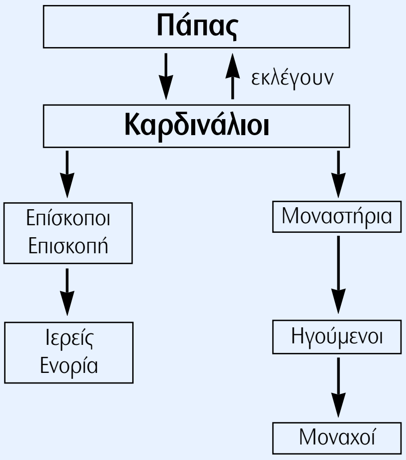

Από το 10ο αιώνα, η κοινωνική δυσφορία για τη χαλάρωση του θρησκευτικού αισθήματος μερίδας του κλήρου οδήγησε στην ανάληψη πρωτοβουλιών για την ηθική αναβάθμιση της Εκκλησίας. Οι κινήσεις αυτές είχαν ως επίκεντρο τα μεγάλα μοναστήρια, όπου πρωτοστάτησαν και τα νέα **μοναχικά τάγματα*.**

Σημαντικό σταθμό στην ανανεωτική αυτή προσπάθεια αποτέλεσε η μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 11ου αιώνα από τον πάπα Γρηγόριο Ζ' (1073-1085), η λεγόμενη **Γρηγοριανή Μεταρρύθμιση.** Μεταξύ άλλων απαγορεύθηκε η πώληση αντικειμένων λατρείας και μυστηρίων, ο γάμος των κληρικών και η κοσμική περιβολή, για την οποία έχει ήδη γίνει λόγος. Για να επιβληθεί η μεταρρύθμιση καθορίστηκαν για τους παραβάτες αυστηρές ποινές μεταξύ των οποίων και ο αφορισμός, δηλαδή ο αποκλεισμός από την Εκκλησία και η απαγόρευση επικοινωνίας με την κοινότητα των πιστών. Το 1233 η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, για να αντιμετωπίσει τις αιρέσεις, θέσπισε την **Ιερά Εξέταση,** ένα ειδικό δικαστήριο που τιμωρούσε με αυστηρές ποινές όσους θεωρούσε αιρετικούς. Αρκετοί από αυτούς που κρίνονταν ένοχοι καταδικάζονταν σε θάνατο πάνω στην πυρά.

Ο άγιος Φραγκίσκος της Ασσίζης (1182-1226), προσφέρει το επανωφόρι του σε ένα φτωχό. Τοιχογραφία του Τζιότο (περί το 1300). Ασσίζη, Ναός του Αγίου Φραγκίσκου.

■ *Τι συμβολίζει η χειρονομία του αγίου;*

Εκκλησία και Κοινωνία

Ξόρκια και μαγικά

[...] Αφορισμένος να είναι όποιος επιχειρήσει να αφαιρέσει από κάποιον και να καρπωθεί για τον εαυτό του, με οποιοδήποτε ξόρκι ή μαγικό, ό,τι έχει κάποιος άλλος σε αφθονία, γάλα ή μέλι ή κάτι άλλο [...].όποιος έχει στρώσει τραπέζι με τρία μαχαίρια για να εξυπηρετήσει τις νεράιδες, που τάχα θα φέρουν καλή τύχη σε όσους γεννιούνται σε κείνο το σπίτι. όποιος ορκιστεί σε δέντρο ή στο νερό ή σε οτιδήποτε άλλο εκτός από ναό [...] .όποιος βάλει το παιδί του στη στέγη του σπιτιού ή μες το φούρνο για να ξαναβρεί την υγεία του ή για τον ίδιο σκοπό χρησιμοποιήσει φυλαχτά ή μαγικά γράμματα [...] εκτός από τις χριστιανικές προσευχές ή την ελευθέρια τέχνη της ιατρικής.

Απόσπασμα από τον αφορισμό του Βαρθολομαίου Ισκανού, Επισκόπου του Έξετερ (1161-1186), στο: G. Goulton, Life in the Middle Ages, Cambridge University Press, 1954, 33-34.

Κατά το Μεσαίωνα η ζωή των ανθρώπων ρυθμίζεται από τις χριστιανικές τελετές και γιορτές. Κάθε μέρα φέρει το όνομα ενός αγίου και το ρολόι του ενοριακού ναού μετρά τον καθημερινό χρόνο. Τα μυστήρια, όπως η βάπτιση και ο γάμος, σηματοδοτούν τα μεγάλα βήματα της ζωής των χριστιανών.

Η Ειρήνη του Θεού

Ακολουθώντας το παράδειγμα των προκατόχων μου [...] εγώ ο Αρχιεπίσκοπος της Μπορντό με τους επισκόπους μου [...] στη Σύνοδο του Σαρού (989) λάβαμε τα παρακάτω αποφάσεις:

-Θα αφορίζεται όποιος εισβάλλει και βιαιοπραγεί σε εκκλησία ή τη ληστεύει.

-Θα αφορίζεται όποιος ληστεύει φτωχό. Όποιος αφαιρεί από χωρικό ή και γενικά από οποιοδήποτε φτωχό πρόβατο, βόδι, κατσίκα, γαϊδούρι, ή γουρούνι θα αφορίζεται, εκτός αν επανορθώσει.

-Θα αφορίζεται όποιος με οποιοδήποτε τρόπο βλάπτει κληρικό [...]

O. Thatcher and E. McNeal, A Source Book of Medieval History, New York, 1905, 412. Παρόμοιες αποφάσεις λήφθηκαν στο Μποβέ το 1023, στην Μπουργ το 1038 και αλλού.Τους κανόνες αυτούς υπόσχονταν να τηρήσουν με όρκο οι φεουδάρχες και οι αστοί.

Το έντονο θρησκευτικό συναίσθημα επηρεάζει αποφασιστικά όλες τις πτυχές της ζωής του μεσαιωνικού ανθρώπου. Η έλλειψη όμως πνευματικής καθοδήγησης από την Εκκλησία οδηγεί στη διαμόρφωση λαϊκής θρησκευτικότητας με αποκλίσεις από τα επίσημα δόγματα. Ταυτόχρονα, το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την έλλειψη μόρφωσης οδηγεί το λαό σε δεισιδαιμονίες και προλήψεις, τις οποίες αντιμετωπίζει με τη μαγεία.

Η Εκκλησία χρησιμοποιεί μέρος από τα πλούτη της για να βοηθήσει τους φτωχούς και τους ασθενείς, ιδρύοντας και συντηρώντας νοσοκομεία και άλλα ευαγή ιδρύματα. Παράλληλα, διασώζει την πολιτιστική κληρονομιά και οργανώνει την εκπαίδευση. Στα μοναστήρια οι μοναχοί αντιγράφουν τα χειρόγραφα και ιδρύουν τα πρώτα σχολεία. Αργότερα, κυρίως από τον 11ο αιώνα, αναπτύσσονται τα επισκοπικά σχολεία στις πόλεις. Πάπες και επίσκοποι θέτουν υπό την προστασία τους τα πανεπιστήμια τα οποία αρχίζουν να ιδρύονται από τα τέλη του 12ου αιώνα.

Η Ανακωχή του Θεού

Ντρογκό, επίσκοπος της Τερουάν, και ο κόμης Μπαλντίν [...] αυτοί είναι οι όροι τους οποίους πρέπει να τηρείτε κατά την περίοδο που ονομάζεται Η ανακωχή του Θεού και η οποία θα ισχύει από τη δύση του ηλίου της Τετάρτης μέχρι την ανατολή του ηλίου της Δευτέρας.

-Κατά την περίοδο αυτή απαγορεύεται σε οποιοδήποτε να βιαιοπραγήσει, να τραυματίσει ή να σκοτώσει άλλον. Απαγορεύεται, επίσης, να επιτεθεί, να αρπάξει ή να καταστρέψει κάστρο, πόλη ή αγρόκτημα.

-Αν κάποιος παραβεί αυτήν την ανακωχή, θα του επιβληθεί ποινή εξορίας τριάντα ετών, αφού πρώτα επανορθώσει τη ζημιά.

-Όλοι όσοι συναναστρέφονται αυτόν τον άνθρωπο, τον συμβουλεύουν ή τον βοηθούν θα αφορίζονται μέχρι να δώσουν ικανοποίηση [...]

-Κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου απαγορεύονται οι εκστρατείες και οι εχθροπραξίες.

- Όλοι οι έμποροι και κάθε άλλος ξένος που περνούν μέσα από τη γη σας (φέουδο) να αντιμετωπίζονται ειρηνικά

-Η ανακωχή αυτή ισχύει, επίσης, όλη την περίοδο από την έναρξη των νηστειών των Χριστουγέννων μέχρι τα Θεοφάνια, από την έναρξη των νηστειών του Πάσχα μέχρι το Πάσχα και από τη γιορτή της Αναλήψεως μέχρι τη γιορτή της Πεντηκοστής.

O. Thatcher and E. McNeal, ό. π. 417-18.

- ■ **Ποιες πληροφορίες αντλούμε και από τις δύο πηγές για τη βία στη μεσαιωνική κοινωνία και πού οφείλεται αυτή;**
- ■ **Ποιους αφορούν οι κανόνες αυτοί και ποιοι προστατεύονται;**

Παράλληλα, η Εκκλησία προσπαθεί να περιορίσει τη βία και τις λεηλασίες σε βάρος των κληρικών και των απλών ανθρώπων, που προκαλούνται από τις συνεχείς συγκρούσεις των στρατιωτικών δυνάμεων των φεουδαρχών. Για το σκοπό αυτό καθιερώνονται με όρκο και επιβάλλονται με ποινή αφορισμού για τους παραβάτες δύο ρυθμιστικοί κανόνες, η **Ειρήνη του Θεού και η Ανακωχή του Θεού.** Με τον πρώτο λαμβάνονται μέτρα για την προστασία των αδυνάτων και με τον δεύτερο απαγορεύονται οι εχθροπραξίες ορισμένες περιόδους του έτους και για το υπόλοιπο διάστημα ορισμένες μέρες της εβδομάδας.

Ερωτήσεις

1. Με αφετηρία το παράθεμα *Ξόρκια και μαγικά* και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να απαντήσετε στις παρακάτω ερωτήσεις:
   - Ποιοι παράγοντες οδηγούσαν τους ανθρώπους στη μαγεία το Μεσαίωνα (ξόρκια, μαντεία, μάγισσες κ.ά.);
   - Σήμερα οι άνθρωποι καταφεύγουν στη μαγεία; Γιατί;
2. Να μελετήσετε προσεκτικά τις πηγές που αναφέρονται στην *Ειρήνη* και την *Ανακωχή του Θεού.* Πώς επέβαλλε η Εκκλησία τους κανόνες αυτούς και από πού αντλούσε την ισχύ της; Στις σημερινές κοινωνίες ποιος θεσμός καθορίζει τους κανόνες που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και πώς (Να συμβουλευθείτε το βιβλίο της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής της Γ' τάξης Γυμνασίου);

3. Η καθημερινή ζωή στη μεσαιωνική Ευρώπη

Λέξεις-κλειδιά της ενότητας

Οικογένεια, σχέσεις δύο φύλων-αυλικός έρωτας, κατοικία-κάστρο, διατροφή, ενδυμασία, ψυχαγωγία, προσκυνήματα

Οικογένεια και σχέσεις των δύο φύλων

Ο άνθρωποι του Μεσαίωνα θεωρούσαν τη γυναίκα κατώτερη από τον άνδρα. Πίστευαν ότι αυτό έδινε στους άνδρες το δικαίωμα να επιβάλλουν σ' αυτές σωματικές ποινές. Η θέση της άλλαζε υποχρεωτικά όχι μόνο από αιώνα σε αιώνα, αλλά πολύ περισσότερο, από τάξη σε τάξη. Η μοίρα της αριστοκράτισσας ήταν σαφώς καλύτερη από τη μοίρα της γυναίκας του πλούσιου εμπόρου και η θέση των δύο αυτών ήταν πολύ διαφορετική από τη θέση των γυναικών των χωρικών.

Οι σχέσεις των δύο φύλων περιορίζονταν στο πλαίσιο του γάμου. Από το 13ο όμως αιώνα οι εξελίξεις επέτρεψαν και την ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των δύο φύλων έξω από το πλαίσιο αυτό. Η τάση αυτή εκφράζεται στα λογοτεχνικά κείμενα της εποχής με το λεγόμενο **ιπποτικό έρωτα.** Ο ιδεώδης ιππότης που εξυμνείται από τον ποιητή είναι εκείνος που με τα κατορθώματά και τη γενναιότητά του

Ο ιππότης και η αγαπημένη του. Μικρογραφία σε χειρόγραφο εποχής. Χαϊδεβέργη, Βιβλιοθήκη.

Εργασίες στην ύπαιθρο. Μικρογραφίες από ημερολόγιο του 12ου αι. Οξφόρδη, Bodleian Library.
■ ***Ποιες ασχολίες των χωρικών απεικονίζονται και σε ποιους μήνες αντιστοιχούν; Πώς συνδέονται με την ένδυση και τη διατροφή τους; Τι συμβολίζει η πρώτη εικόνα;***

προσπαθεί να κερδίσει την καρδιά της αγαπημένης του και να βρει το δρόμο της αρετής και του καλού.

Κατοικία

Ο ρυθμός της ζωής των χωρικών προσδιορίζεται από την ανατολή και τη δύση του ήλιου και η παραμονή τους στο σπίτι είναι περιορισμένη. Το αγροτικό σπίτι κατασκευάζεται από λάσπη και άχυρα ή ξύλο. Περιλαμβάνει ένα και μοναδικό δωμάτιο με φτωχό εξοπλισμό. Παρόμοια είναι και η θέση των εργατών και των τεχνιτών στις πόλεις, οι οποίοι ζουν σε μικρά ξύλινα σπίτια ευάλωτα στη φωτιά, χωρίς χώρους υγιεινής, σε στενούς και ακανόνιστους δρόμους.

Οι ευγενείς, όταν δε βρίσκονται σε πόλεμο, απολαμβάνουν μια άνετη ζωή στο κάστρο τους, που είναι σύμβολο ασφάλειας και ισχύος. Η πέτρα με την οποία είναι κτισμένα τα κάστρα αποτελεί δείγμα γοήτρου και πλούτου. Οι πλούσιοι αστοί, θέλοντας να μιμηθούν τους ευγενείς, κτίζουν τα σπίτια τους στις πόλεις με το ίδιο υλικό. Το κάστρο, καθώς ταυτίζεται με το κύρος ενός ατόμου ή μιας οικογένειας, συχνά ισοπεδώνεται, όταν ο κάτοχός του νικιέται. Παρόμοια, στην πόλη ο πλούσιος που εξορίζεται βλέπει το σπίτι του να γκρεμίζεται ή να καίγεται.

Διατροφή

Οι χωρικοί αρκούνται στα λίγα. Το κύριο συστατικό της διατροφής, το οποίο διαφέρει από περιοχή σε περιοχή, συμπληρώνεται από προϊόντα που παράγουν ή συλλέγουν. Η διατροφή τους στηρίζεται σχεδόν αποκλειστικά στα προϊόντα που παράγει η περιοχή τους. Η συνήθεια να συνοδεύεται το φαγητό με ψωμί διαδίδεται σε όλες τις κοινωνικές τάξεις από το 12ο αιώνα. Με τα χοιροσφάγια, τη σφαγή δηλαδή των γουρουνιών, του Δεκεμβρίου οι χωρικοί διοργανώνουν συμπόσια και εξασφαλίζουν τα βασικά γεύματά τους το μακρύ χειμώνα. Σε όλες τις περιπτώσεις το κρασί αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα.

Για τα κυρίαρχα στρώματα της κοινωνίας, αντίθετα, η διατροφή αποτελεί ευκαιρία για να εκδηλώσουν την ανωτερότητά τους. Η πολυτελής διατροφή τους περιλαμβάνει, βέβαια, όλα τα διαθέσιμα προϊόντα, πλούσιο κυνήγι, καρυκεύματα, σπάνια εδέσματα που ετοιμάζουν οι μάγειροι και άφθονο κρασί.

Το πέρασμα του Αγίου Γοτθάρδου

[...] Την επομένη έφυγα και έφτασα στα πόδια του Περάσματος του Αγίου Γοτθάρδου, ψηλά πάνω στις Άλπεις. Την άλλη μέρα συμπληρώσαμε τις αναγκαίες προετοιμασίες και αρχίσαμε να ανεβαίνουμε. Ήταν τέλος Αυγούστου και το χιόνι έλιωνε από τη ζέστη. Έκανε έτσι το πέρασμα ε-ξαιρετικά δύσκολο. Ο κόσμος, στα μέρη αυτά, χρησιμοποιεί βόδια που είναι συνηθισμένα στα μονοπάτια. Ένα βόδι πάει μπροστά σέρνοντας, από ένα μακρύ σχοινί, μια ρυμούλκα που μοιάζει με αλωνιστική μηχανή της Καστίλης. Ο ταξιδιώτης κάθεται πάνω σ' αυτή, ενώ το άλογό του, που το κρατάει από τα γκέμια, ακολουθεί. Αν συμβεί κάποιο ατύχημα- μόνο το βόδι θα κινδυνέψει. Ακόμη πριν μπουν στις στενές κλεισούρες, ρίχνουν μερικές βολές για να πέσουν από ψηλά τα τυχόν ασταθή χιόνια. Γιατί, τέτοιες χιονοστιβάδες, θάβουν καμιά φορά τους ταξιδιώτες.

Από την περιγραφή του ισπανού προσκυνητή Πέρο Ταφούρ, στο: Marjorie Rowling, Η Καθημερινή Ζωή στο Μεσαίωνα, εκδ. Παπαδήμα, 1992, 118-119.

Ενδυμασία

Η σημασία του ενδύματος είναι μεγάλη, αφού προσδιορίζει κάθε κοινωνική κατηγορία. Έτσι, κάθε ομάδα σπεύδει να αποκτήσει τη δική της στολή.

Οι μοναστηριακοί κανόνες ορίζουν ακριβώς την ενδυμασία των μοναχών. Μάλιστα, κάθε μοναχικό τάγμα έχει τη δική του χαρακτηριστική στολή. Το ίδιο κάνουν οι φεουδάρχες, οι ιππότες, οι άρχοντες, και οι συντεχνίες.

Η ενδυματολογική πολυτέλεια είναι χαρακτηριστικό των πλουσίων. Εκδηλώνεται με την ποιότητα και την ποσότητα του υφάσματος, καθώς και με την ποικιλία των αποχρώσεων. Η γούνα, ένδυμα με μεγάλη πρακτική και οικονομική σημασία, είναι σύμβολο πλούτου και δύναμης. Τα ακριβότερα και ωραιότερα υφάσματα είναι τα μεταξωτά. Το γυναικείο ένδυμα κονταίνει και μακραίνει ανάλογα με τη χρονική περίοδο και τη μόδα, ενώ δε λείπουν και τα σχετικά επικριτικά σχόλια των ηθικολόγων. Οι χωρικοί ντύνονται με απλά και χοντρά ρούχα χωρίς να έχουν την πολυτέλεια της ποικιλίας και των αποχρώσεων.

Ψυχαγωγία

Αφού ικανοποιηθούν οι βασικές ανάγκες επιβίωσης, ο μεσαιωνικός άνθρωπος απολαμβάνει τη γιορτή και το παιχνίδι, όσο το επιτρέπουν βέβαια οι συνθήκες και οι κανόνες της Εκκλησίας. Το κάστρο, η εκκλησία και η πόλη αποτελούν τους χώρους επικοινωνίας και ψυχαγωγίας.

Οι θρησκευτικές λειτουργίες είναι ευκαιρία συνάντησης των ανθρώπων. Στο κάστρο, συμπόσια, αγώνες με κονταροκτυπήματα, θεάματα με τροβαδούρους, ταχυδακτυλουργούς και χορευτές διαδέχονται το ένα το άλλο και προσελκύουν μεγάλο πλήθος. Στην πόλη ο λαός ενθουσιάζεται με τους γελωτοποιούς και διάφορα παιχνίδια. Όλοι παρασύρονται από τη μουσική, το τραγούδι και το χορό. Όλες οι κοινωνικές τάξεις, ανάλογα με τις οικονομικές τους δυνατότητες, μετατρέπουν τις οικογενειακές γιορτές σε δαπανηρές τελετές, οι γάμοι αφήνουν τους αγρότες πιο φτωχούς για χρόνια και τους άρχοντες για μήνες.

Ταξιδιώτες και προσκυνητές

Παρά τις δυσκολίες η κινητικότητα των ανθρώπων του Μεσαίωνα είναι σχετικά μεγάλη. Μοναχοί, φοιτητές, διανοούμενοι και αγρότες ταξιδεύουν συνεχώς. Τα πρωτεία, όμως, κατέχουν, οι προσκυνητές. Άνδρες και γυναίκες ταξιδεύουν για να εκπληρώσουν κάποιο τάμα και να προσκυνήσουν κάποιο θαυματουργό λείψανο αγίου σε ένα μοναστήρι ή εκκλησία. Κυρίως, όμως, ο προορισμός των προσκυνητών ήταν ένα από τα τρία μεγάλα προσκυνήματα της δυτικής χριστιανοσύνης, δηλαδή η Ρώμη, τα Ιεροσόλυμα και ο άγιος Ιάκωβος της Κομποστέλλα στην Ισπανία. Για τους χριστιανούς του Μεσαίωνα το προσκύνημα σε ένα από τους ιερούς τόπους ήταν μια δυνατή συγκίνηση και όνειρο ζωής. Αυτό τους βοηθούσε να υπομείνουν τις μεγάλες ταλαιπωρίες και τους κινδύνους ενός μεσαιωνικού ταξιδιού από θάλασσα και ξηρά.

Ερωτήσεις

1. Συζήτησε με τους συμμαθητές σου για τις δυσκολίες που συναντούσαν οι προσκυνητές και για τους τρόπους με τους οποίους τους αντιμετώπιζαν.
2. Επισκεφθείτε το κάστρο (βυζαντινό ή φράγκικο) της περιοχής σας. Να το περιγράψετε και να βρείτε πληροφορίες για την ιστορία του και για τα γεγονότα που σχετίζονται με αυτό.

4. Λογοτεχνία, Επιστήμη και Τέχνη της Μεσαιωνικής Ευρώπης

Περιπλανώμενοι μουσικοί. Μικρογραφία από ισπανικό χειρόγραφο (1529). Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Το κεντρικό κλίτος της εκκλησίας του Αγίου Σερνέν (11ος-12ος αι.)

Ένα από τα κλίτη του καθεδρικού ναού της Αμιένης (13ος αι.)

■ *Να συγκρίνετε το σχήμα των τόξων στους δύο ναούς.*

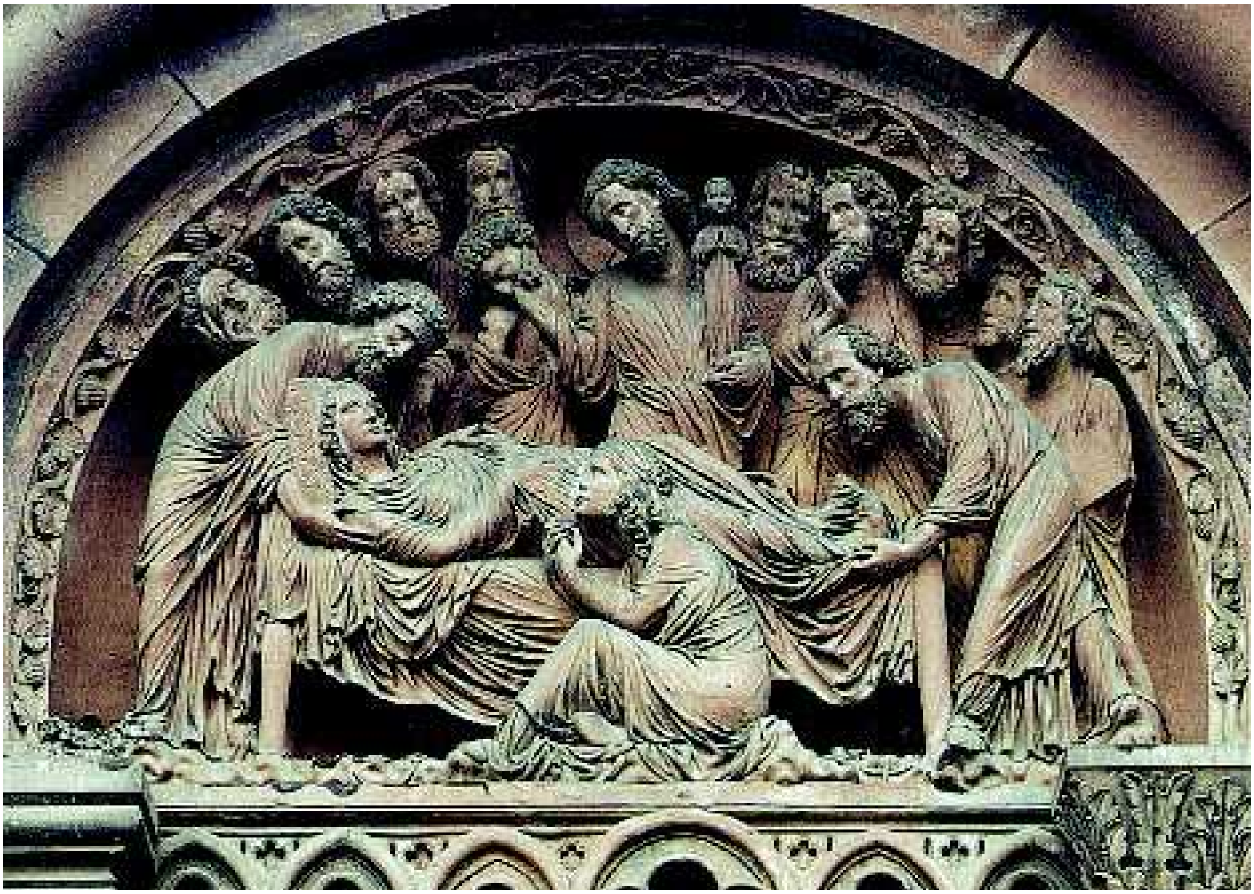

Η κοίμηση της Θεοτόκου. Γλυπτό από τον καθεδρικό ναό του Στρασβούργου (13ος αι.).

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Εθνικές γλώσσες, λογοτεχνία, επιστήμη, αλχημεία, πανεπιστήμια, εεχνολογία, ρομανικός-γοτθικός ρυθμός

Λογοτεχνία

Τα λατινικά ήταν για αιώνες η γλώσσα των συγγραμμάτων. Οι εξελίξεις, όμως, από τον 11ο αιώνα ευνόησαν την ανάπτυξη των εθνικών γλωσσών και στο γραπτό λόγο με παράλληλη υποχώρηση της λατινικής. Οι λαοί της Ευρώπης, διαβάζοντας την εθνική λογοτεχνία τους, συνειδητοποιούσαν την εθνική τους ταυτότητα.

Την εποχή αυτή παράγονται και διαδίδονται αξιόλογα λογοτεχνικά έργα, όπως *το Άσμα του Ρολάνδου* στα γαλλικά και το *Έπος των Νιμπελούγκεν* στη γερμανική. Κατά το 13ο και 14ο αιώνα, τα έμμετρα ιπποτικά μυθιστορήματα με θέμα τον έρωτα γίνονται ιδιαίτερα δημοφιλή χάρη στους **τροβαδούρους.** Την ίδια περίοδο παρατηρείται πνευματική δραστηριότητα σε πολλές πόλεις της Ευρώπης, όπως στο Παρίσι, στην Αβινιόν, στη Νάπολη, στη Βενετία και αλλού. Σημαντικό κέντρο πνευματικής άνθησης είναι και η Φλωρεντία, όπου ζουν και δημιουργούν οι τρεις κορυφαίοι εκπρόσωποι της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας ο **Δάντης** (1265-1321), ο **Πετράρχης** (1304-1374) και ο **Βοκκάκιος** (1313-1375). Με το πρωτοποριακό έργο τους προαναγγέλλουν τη νέα εποχή και θεωρούνται πρόδρομοι του κινήματος του ανθρωπισμού.

Επιστήμη

Κατά τη μεσαιωνική περίοδο η Εκκλησία απαγόρευε κάθε καινοτομία που δε συμφωνούσε με τις επίσημες θέσεις της. Παρ' όλα αυτά η αναζήτηση νέων γνώσεων συνεχίστηκε. Το επιστημονικό ενδιαφέρον στρέφεται, εκτός από τη θεολογία, και σε πολλούς άλλους τομείς της γνώσης, όπως τη φιλοσοφία, την αστρονομία, τη βοτανολογία, τη ζωολογία και την ιατρική. Στον εμπλουτισμό των επιστημονικών γνώσεων συνέβαλε και η επαφή της Δύσης με τον αραβικό πολιτισμό και με τα έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, ορισμένα από τα οποία έγιναν γνωστά στη Δύση μέσω αραβικών μεταφράσεων.

Οι μεταφράσεις αραβικών έργων βοήθησαν να εισαχθεί στο δυτικό χριστιανικό κόσμο η **αλχημεία** η οποία είναι κράμα χημείας, φιλοσοφίας, αστρολογίας

Ο Ευαγγελισμός (μέσα 12ου αι.). Υαλογράφημα παραθύρου από τον καθεδρικό ναό της Σαρτρ.

και αποκρυφισμού. Οι αλχημιστές, τους οποίους ο κόσμος θεωρούσε μάγους, είχαν την πεποίθηση ότι τα σώματα μπορούσαν να αλλάξουν υπόσταση με τη βοήθεια ενός παράγοντα που ονόμαζαν **φιλοσοφική λίθο.** Με τον τρόπο αυτό πίστευαν ότι ήταν δυνατό τα χωρίς αξία μέταλλα να μετατραπούν σε ασήμι ή χρυσάφι και να βρεθεί το ελιξήριο της ζωής, που θα έκανε αθάνατο όποιον το έπινε.

Στα τέλη του 12ου αιώνα ιδρύθηκαν τα πρώτα πανεπιστήμια στο Παρίσι, τη Μπολόνια και την Οξφόρδη με την υποστήριξη και τον έλεγχο της Εκκλησίας. Οι επιστημονικές συζητήσεις που γίνονται στα ιδρύματα αυτά συντελούν στην προώθηση νέων επιστημονικών απόψεων. Στον τομέα αυτό μεγάλη ήταν η συμβολή του ιταλού θεολόγου **Θωμά Ακινάτη** (1224-1274) που πέτυχε γόνιμο συγκερασμό της χριστιανικής με την αριστοτελική σκέψη. Περισσότερο πρωτοπόρος ο άγγλος φιλόσοφος και μελετητής του Αριστοτέλη **Ρογήρος Βάκων** (1214-1294) πρότεινε την πειραματική μέθοδο στην επιστήμη.

Στον τομέα της τεχνολογίας εκτός από τις προόδους για τις οποίες έχει γίνει ήδη λόγος, αξιόλογη είναι η τεχνική της υαλογραφίας, της ζωγραφικής δηλαδή σε γυαλί, και της ελαιογραφίας. Σημαντικές τεχνολογικές πρόοδοι θεωρούνται, επίσης, η εφεύρεση του πυροβόλου όπλου τον 14ο αιώνα καθώς οι νέες μέθοδοι κατασκευής χαρτιού.

Τέχνη

Αρχιτεκτονική

Από το τέλος του 10ου αιώνα χάρη στην αναθέρμανση της οικονομίας και της τεχνικής προόδου η Δύση καλύπτεται από πλήθος ευρύχωρων εκκλησιών **ρομανικού ρυθμού.** Η έκφραση **ρομανική τέχνη** δημιουργήθηκε από τους ειδικούς το 19ο αιώνα για να τονιστεί ότι στα οικοδομήματα αυτά οι γερμανικοί λαοί συνδύασαν στοιχεία της ρωμαϊκής τέχνης και της δικής τους καλλιτεχνικής παράδοσης.

Ο **ρομανικός ρυθμός** συνδυάζει το συριακό σχέδιο σε σχήμα σταυρού με εκείνο των ρωμαϊκών βασιλικών. Έχει ως κύρια χαρακτηριστικά τη συμπαγή δομή, τις αψίδες, τα ημικυκλικά τόξα, τους λίθινους θόλους και τους πύργους των κωδωνοστασίων, τη χρήση της γλυπτικής του ανθρώπινου σώματος στο εξωτερικό του ναού και τις τοιχογραφίες στο εσωτερικό, που αναπαριστούν σκηνές από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη. Εκκλησίες ρομανικού ρυθμού κτίστηκαν σε ολόκληρη τη ρωμαιοκαθολική Ευρώπη. Χαρακτηριστικό δείγμα του ρυθμού αυτού είναι ο ναός του Αγίου Σερνέν (11ος-12ος αι.) στην Τουλούζη της Γαλλίας.

Στη διάρκεια του 12ου αιώνα στη βόρεια Γαλλία αναπτύσσεται ένας νέος τύπος λατρευτικών κτισμάτων, τα οποία στην Αναγέννηση χαρακτηρίστηκαν **γοτθικά** από περιφρόνηση για τα έργα του Μεσαίωνα. Σε αντίθεση με τη ρομανική, η **γοτθική αρχιτεκτονική** δεν περιορίστηκε μόνο στους ναούς, αλλά επεκτάθηκε σε πολλά δημόσια και ιδιωτικά κτίρια. Τα ωραιότερα γοτθικά μνημεία είναι οι καθεδρικοί ναοί που οι επίσκοποι κτίζουν στην καρδιά της πόλης για να υπογραμμίσουν τον κυρίαρχο ρόλο της χριστιανικής θρησκείας.

Τα χαρακτηριστικά του γοτθικού ρυθμού είναι το μεγάλο ύψος και ο μεγάλος όγκος,, τα οξυκόρυφα τόξα, η χρησιμοποίηση εξωτερικών αντηρίδων για τη στήριξη των τοίχων και τα μεγάλα παράθυρα. Τα τελευταία επιτρέπουν το φωτισμό του ναού με άπλετο φως και είναι κοσμημένα με **υαλογραφήματα** (βιτρό) που αντικαθιστούν τις τοιχογραφίες. Η γοτθική θρησκευτική αρχιτεκτονική επεκτάθηκε σε πολλές περιοχές της δυτικής Ευρώπης. Σημαντικά αριστουργήματα της τέχνης αυτής είναι η Παναγία των Παρισίων (12ος-13ος αι.), οι καθεδρικοί ναοί της Σαρτρ (12ος-13ος αι.), της Ρενς (13ος αι.) και άλλων τόπων

Γλυπτική

Από την εποχή του ρομανικού ρυθμού αρχίζει να χρησιμοποιείται ο γλυπτός διάκοσμος στους ναούς

της Δύσης. Ενώ ο ρομανικός ρυθμός εστιάζεται περισσότερο στο φυτικό και ζωικό διάκοσμο και λιγότερο στον άνθρωπο, η γοτθική γλυπτική είναι επικεντρωμένη στο ανθρώπινο στοιχείο. Οι ανθρώπινες κινήσεις αποδίδονται με θεατρικότητα και το ανθρώπινο συναίσθημα αποδίδεται εντονότερα. Τα χαρακτηριστικά αυτά δείχνουν την επίδραση της ελληνιστικής τέχνης που γίνεται εμφανής από το 13ο αιώνα.

Ζωγραφική

Μέχρι το 10ο αιώνα η ζωγραφική της Δυτικής Ευρώπης είναι επηρεασμένη από τη βυζαντινή. Από το 11ο όμως αιώνα αρχίζει να στρέφεται σε κοσμικά θέματα. Χωρίς να εγκαταλείπονται τα παραδοσιακά θρησκευτικά θέματα, παρατηρούνται απεικονίσεις ηγεμόνων και τεχνιτών, φοιτητικές σκηνές, αλληγορικές παραστάσεις των Μουσών και των αμαρτημάτων. Ο δανεισμός στοιχείων από την κλασική αρχαιότητα είναι φανερός στις γεμάτες κίνηση και συναίσθημα μορφές.

Μουσική

Στη Δύση, η λειτουργική ποίηση γράφεται στη λατινική και η Εκκλησία αρχικά υιοθετεί την εκκλησιαστική μουσική της Ανατολής. Τον 4ο αιώνα ο επίσκοπος Μεδιολάνων (Μιλάνου) **Αμβρόσιος** συνδυάζει τα λειτουργικά πρότυπα της Ανατολής με τη λαϊκή μουσική παράδοση της Δύσης και συνθέτει νέους ύμνους, που έλαβαν το όνομα **Αμβροσιανό Μέλος.** Τον 6ο αιώνα ο πάπας **Γρηγόριος** αξιοποιεί την προηγούμενη εκκλησιαστική μουσική παράδοση και δημιουργεί ένα νέο είδος μουσικής, το λεγόμενο **Γρηγοριανό Μέλος.** Η σημειογραφία της μουσικής αυτής είναι **νευματική,** δηλαδή δηλώνεται με τόνους, τελείες και σημεία.

Η εμφάνιση της **πολυφωνίας** συντελεί, ώστε να παραγκωνιστεί σταδιακά το μονοφωνικό Γρηγοριανό Μέλος και να εμπλουτιστεί περισσότερο η δυτική εκκλησιαστική μουσική. Αυτό συμβαίνει, ιδιαίτερα μετά τον 9ο αιώνα, όταν επιτρέπεται η χρήση οργάνων στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Μεγάλη ανάπτυξη γνωρίζει στη Δύση το θρησκευτικό μουσικοθεατρικό θέαμα που εμφανίζεται με τρεις μορφές: ως **Λειτουργικό Δράμα** (από το 10ο αι.), ως **Θαύμα,** όπου το θαύμα λειτουργεί ως λύση στο αδιέξοδο, οδηγεί στη λύτρωση ή την κάθαρση (από το 12ο αι.), και ως **Μυστήριο,** που πλησιάζει περισσότερο στην καθαρά θεατρική μορφή (από το 15ο αι.).

Η δυτική **κοσμική ποίηση** και **μουσική** διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή και από λαό σε λαό. Τον 8ο αιώνα αρχίζει να αναπτύσσεται το πρώτο σύστημα πολυφωνίας, το **Όργκανουμ,** το οποίο στηρίζεται πάνω σε αρχαία μουσικά όργανα. Τα πολυφωνικά συστήματα εξελίσσονται στη συνέχεια παράλληλα με την επινόηση νέων μουσικών οργάνων.

Από τον 11ο αιώνα αρχίζει να διαδίδεται στη Δύση το πνεύμα του ιπποτισμού χάρη στα τραγούδια των περιπλανώμενων τραγουδιστών, που ονομάζονται **τροβαδούροι** (trouvar-trobar:επινοώ) στη νότια Γαλλία και **τρουβέροι** στη βόρεια. Πρόκειται για μουσικούς και συνθέτες οι οποίοι στην πλειονότητά τους ήταν ευγενείς. Τον 13ο αιώνα εμφανίζονται στη Γερμανία οι **ερωτοτραγουδιστές,** αντίστοιχοι των τροβαδούρων της Γαλλίας, και από το 14ο αιώνα οι **αρχιτραγουδιστές,** που ιδρύουν σχολές μουσικής.

Ερωτήσεις

1. Ο γοτθικός ρυθμός συνδυάζει τα επιτεύγματα του μεσαιωνικού πολιτισμού στους τομείς της οικονομίας, της πνευματικότητας και της τεχνικής. Προσπαθήστε να βρείτε στοιχεία που δικαιολογούν την άποψη αυτή, αφού μελετήσετε πάλι προσεκτικά όλη την ενότητα Η διαμόρφωση της Δυτικής Ευρώπης κατά τα τέλη του Μεσαίωνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΕΥΡΩΠΗ ΣΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ (15ος –18ος αι.)

Η Ευρώπη από το 13ο αι. εισέρχεται σε τροχιά μεταβολών. Η αναβίωση των πόλεων, η αναζωπύρωση του εμπορίου και το γενικότερο κλίμα αναζήτησης προετοιμάζουν τον άνθρωπο για την Αναγέννηση και τις Ανακαλύψεις (14ος - 16ος αι.). Συγχρόνως, οι νέες συνθήκες προκαλούν τη Μεταρρύθμιση στην Καθολική Εκκλησία (αρχές 16ου αι.).

Οι εξελίξεις που ακολουθούν αλλάζουν την όψη της Ευρώπης. Από τα τέλη του 17ου αι. προβάλλεται εντονότερο το αίτημα για ριζικές μεταβολές στην ανθρώπινη κοινωνία μέσα από το κίνημα Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού (1688-1789). Κορύφωση αυτού του κινήματος αποτελεί η Γαλλική Επανάσταση (1789).

Την ίδια εποχή (15ος –18ος αι.) ο Ελληνισμός βρίσκεται υπό ξένη κυριαρχία. Προσπαθεί να επιβιώσει κάτω από αντίξοες συνθήκες χωρίς να απεμπολεί ταυτόχρονα το δικαίωμά του για ελευθερία και ανεξαρτησία.

Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθετε:
Για τις ανακαλύψεις Νέων Χωρών.
Για τις συνέπειες του ιστορικού αυτού γεγονότος.

Για το κίνημα της Αναγέννησης και του Ανθρωπισμού.
Ποια ήταν η σημασία του κινήματος αυτού για την ανάπτυξη της Ευρώπης κατά τους νεότερους χρόνους.

Τι ήταν η Μεταρρύθμιση.
Ποιες ήταν οι συνέπειες του ιστορικού αυτού γεγονότος.

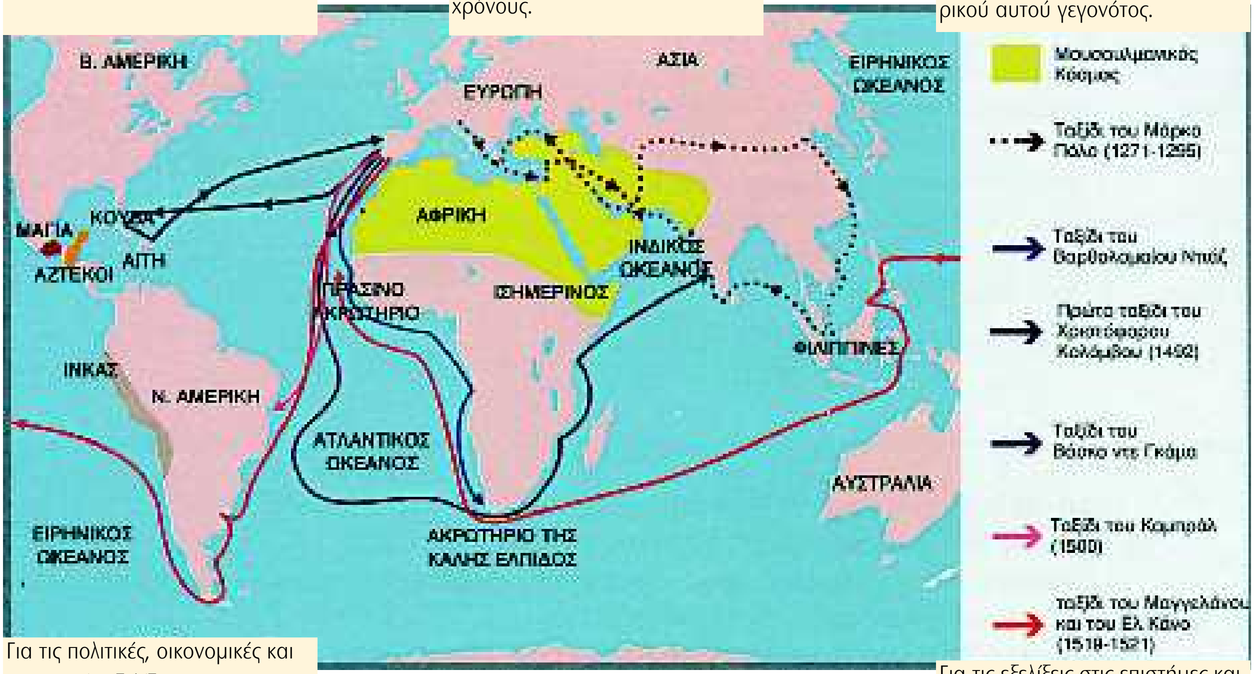

Οι Ευρωπαίοι ανακαλύπτουν τον κόσμο

Για τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις.

Για τις εξελίξεις στις επιστήμες και τις τέχνες.

Ποιες ήταν οι συνθήκες διαβίωσης του Ελληνισμού κάτω από βενετική και οθωμανική κυριαρχία.
Για τις δυνάμεις συντήρησης και ανανέωσής του.

Για τον παροικιακό Ελληνισμό.

Ο ναός του αγίου Γεωργίου και το Φλαγγινιανό Φροντιστήριο στη Βενετία. Χαλκογραφία. Βενετία, Ελληνικό Ινστιτούτο. Η ελληνική παροικία της Βενετίας, μια από τις μεγαλύτερες της Ευρώπης, υπήρξε σημαντικό πνευματικό κέντρο του Ελληνισμού.

Η αποβίβαση του Χριστόφορου Κολόμβου στις ακτές του Νέου Κόσμου

Ι. ΟΙ ΑΝΑΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1. Οι ανακαλύψεις

Όροι–κλειδιά της ενότητας

Μάρκο Πόλο, τεχνικά μέσα, Πορτογαλία-Ισπανία, εξερευνητικά ταξίδια, προκολομβιανοί πολιτισμοί, παγκόσμιο εμπόριο

Τα κίνητρα και οι προϋποθέσεις

Ήδη από το τέλος του μεσαίωνα ευρωπαίοι έμποροι, όπως ο βενετός Μάρκο Πόλο, αναζητούσαν χρυσό, καρυκεύματα και αρώματα στην Ανατολή ακολουθώντας το **δρόμο του μεταξιού.**

Όμως, η αποκοπή του δρόμου αυτού, κατά το 15ο αι., αρχικά από τους Άραβες και ύστερα από τους Οθωμανούς ανάγκασε τους Ευρωπαίους να αναζητήσουν πρόσβαση στις αγορές της Ανατολής από τη θάλασσα. Τα οικονομικά κίνητρα, ωστόσο, δεν ήταν τα μοναδικά. Υπήρχαν και άλλα, όπως πολιτικά, θρησκευτικά και επιστημονικά: οι φιλοδοξίες ηγεμόνων, η διάδοση του χριστιανισμού και η ροπή του ανθρώπου προς τη γνώση.

Τα πλούτη της Ιαπωνίας

Στα νησί αυτό καθώς και στα άλλα γύρω δεν υπάρχει φυτό που να μην ευωδιάζει και να μη χρησιμεύει σε κάτι, όπως η αλόη για να αρκεστούμε σ' αυτήν. Υπάρχουν επίσης πολλά ακριβά καρυκεύματα διαφόρων ειδών...Το χρυσάφι βρίσκεται σε μεγάλες ποσότητες, το ίδιο και οι πολύτιμοι λίθοι. Πραγματικά είναι αξιοθαύμαστο πόσο φθηνά είναι το χρυσάφι και τα άλλα πανάκριβα προϊόντα στα νησιά αυτά. Μόνο που το ταξίδι είναι πάρα πολύ μακρινό και επικίνδυνο.

Από Το Βιβλίο των Θαυμάτων του Μάρκο Πόλο, κεφ.162, 167, στο Marco Polo, Le devisement du monde, Le livre des marveilles, t.II, La Découverte/Maspero, Παρίσι,1983, 412.

- **Γιατί τα προϊόντα που αναφέρει ο Μάρκο Πόλο ήταν περιζήτητα και πανάκριβα στην Ευρώπη;**
- **Διάβασε με προσοχή τις φράσεις «Μόνο που...επικίνδυνο». Τι εννοούσε ο Μάρκο Πόλο και πώς το διάβασαν οι Ευρωπαίοι της περιόδου των ανακαλύψεων;**

Από το 13ο αι. τα ταξίδια άρχισαν να γίνονται σταδιακά ευκολότερα και ασφαλέστερα χάρη σε μια σειρά νέων τεχνικών μέσων: της **πυξίδας,** του **αστρολάβου,** που ήταν όργανο προσδιορισμού του γεωγραφικού πλάτους με βάση την παρατήρηση των άστρων, και των **πορτολάνων,** που ήταν ναυτικοί χάρτες. Παράλληλα, ένας νέος τύπος πλοίου, η **καραβέλα,** συνδύαζε χωρητικότητα, ταχύτητα και ασφάλεια.

Αν προστεθεί στις καινοτομίες αυτές και η αντίληψη για τη σφαιρικότητα της γης που κέρδιζε συνεχώς έδαφος, οι Ευρωπαίοι ήταν τώρα έτοιμοι για τη μεγάλη περιπέτεια των ανακαλύψεων.

Τα εξερευνητικά ταξίδια

Οι Πορτογάλοι, επιδιώκοντας να ανακαλύψουν δρόμο προς τις Ινδίες πλέοντας γύρω από την Αφρική, οργάνωσαν αλλεπάλληλες εξερευνητικές αποστολές. Τελικά ο στόχος αυτός επιτεύχθηκε, όταν ο **Βάσκο ντε Γκάμα** (1469-1524) έφθασε το 1498 στο Κάλικουτ των Ινδιών.

Ο Χριστόφορος Κολόμβος πλέει προς την Κούβα

Παρασκευή 26 Οκτωβρίου (1492). Από εδώ που έχουμε αγκυροβολήσει θα βάλω πλώρη για την Κούβα. Αν κρίνω από τις πληροφορίες των Ινδιάνων ότι το νησί αυτό έχει μεγάλη έκταση και είναι προικισμένο με αφθονία χρυσού και πολύτιμων λίθων, πρόκειται σίγουρα για την Ιαπωνία.

Από το Ημερολόγιο Καταστρώματος του Χριστόφορου Κολόμβου,1492, στο Valentino Pompiani, Giornale di Bordo di Cristoforo Colombo (1492-93), Μιλάνο 1939, 116,120.

- **Σε ποια περιοχή νομίζει ότι έφτασε ο Κολόμβος και από πού επηρεάστηκε;**
- **Ποια επίδραση είχαν στον Κολόμβο οι διηγήσεις του Μάρκο Πόλο;**

Αντίθετα με τους Πορτογάλους, ο **Χριστόφορος Κολόμβος** (1451-1506), γενουάτης θαλασσοπόρος στην υπηρεσία του βασιλιά της Ισπανίας, πεπεισμένος ότι η γη είναι σφαιρική, επιχείρησε να φθάσει στην Ασία πλέοντας δυτικά. Κατά τη διάρκεια των τεσσάρων ταξιδιών του (1492-1504) ανακάλυψε νησιά και ηπειρωτικές περιοχές της κεντρικής Αμερικής. Ο ίδιος όμως πίστευε ότι είχε φτάσει στις Ινδίες.

Αποκορύφωμα των ανακαλύψεων υπήρξε ο πρώτος περίπλους (1519-1522) της γης από το **Φερδινάνδο Μαγγελάνο** (1480-1521), Πορτογάλο στην υπηρεσία του βασιλιά της Ισπανίας. Έτσι αποδείχθηκε για πρώτη φορά ότι η γη είναι σφαιρική.

Η γέννηση ενός Νέου Κόσμου

Οι Πορτογάλοι και οι Ισπανοί κατέκτησαν με τη βία τις περιοχές που ανακάλυψαν. Ειδικότερα οι τελευταίοι, επιδεικνύοντας απάνθρωπη σκληρότητα, εξαφάνισαν τους λεγόμενους **προκολομβιανούς πολιτισμούς** της κεντρικής και νότιας Αμερικής.

Αφού μετέτρεψαν με τον τρόπο αυτό τις νέες χώρες σε αποικίες, τις μοίρασαν μεταξύ τους με τη Συν-

θήκη της Τορντεζίλας (1494). Έτσι δημιουργήθηκαν δύο αντίστοιχες αποικιακές αυτοκρατορίες, η πορτογαλική και η ισπανική. Από τα τέλη όμως του 16ου αιώνα η Ολλανδία, η Αγγλία και η Γαλλία άρχισαν να διεκδικούν μερίδιο από τις αποικίες με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν ανταγωνισμοί και συγκρούσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών.

Ο ειρηνικός χαρακτήρας των Ινδιάνων και η απάνθρωπη συμπεριφορά των κατακτητών

Ενώ οι Ινδιάνοι είχαν φιλικά αισθήματα, οι Ευρωπαίοι εισέβαλαν στις περιοχές της Αμερικής σαν πεινασμένοι λύκοι. Οι λόγοι για τους οποίους σκοτώθηκαν τόσο πολλοί ιθαγενείς είναι οι εξής: Πρώτο, γιατί οι Ευρωπαίοι που έφτασαν εδώ, είχαν την πεποίθηση ότι, επειδή οι ντόπιοι δεν πίστευαν στη χριστιανική θρησκεία, νομιμοποιούνταν να τους σκοτώνουν ή να τους αιχμαλωτίζουν... Δεύτερο, οι ιθαγενείς αυτοί ήταν οι πιο ήσυχοι και οι πιο ειρηνικοί άνθρωποι του κόσμου, εντελώς άοπλοι. Τρίτο, πρέπει να σημειωθεί ότι η πλειονότητα αυτών που έχουν έρθει εδώ από την Ισπανία είναι ληστές, αποβράσματα της κοινωνίας, συρφετός κακοποιών.

Από τη Σύντομη Αναφορά για την καταστροφή των Δυτικών Ινδιών, 1552, του Επισκόπου Βαρθολομαίου Λας Κάζας (Las Casas), στο: H. Crieger, Die Neuzeit, Materiialien fürden Geschichts unterwicht, Φραγκφούρτη, [4]1978, 28.

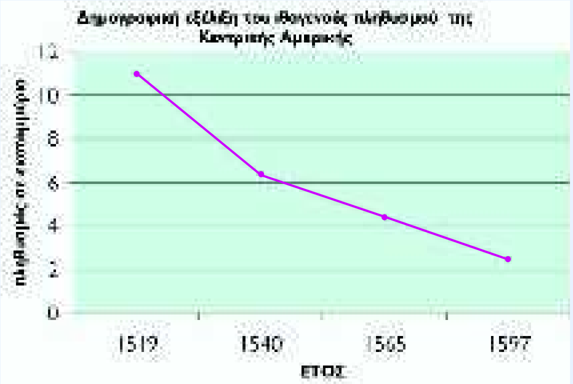

Πηγή: P. Chaunu, L' Amerique et les Ameriques, Armand Colin, 1964, σ. 103-107.

■ **Πώς εξελίσσεται ο ιθαγενής πληθυσμός της Κεντρικής Αμερικής;Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την εξέλιξή του;**

Η Ευρώπη και ο Νέος Κόσμος

Οι ανακαλύψεις προκάλεσαν ριζικές μεταβολές στην Ευρώπη και σε ολόκληρο τον κόσμο.

Με το άνοιγμα στους ωκεανούς το κέντρο της ευρωπαϊκής οικονομίας μετατοπίστηκε από τη Μεσόγειο στον Ατλαντικό και τη Βόρεια Θάλασσα, όπου κατέληγαν οι υπερπόντιοι θαλάσσιοι δρόμοι. Τώρα νέα λιμάνια, όπως της Σεβίλλης, της Λισσαβόνας, της Αμβέρσας, απέκτησαν μεγαλύτερη οικονομική σπουδαιότητα από εκείνα της Βενετίας και της Γένουας.

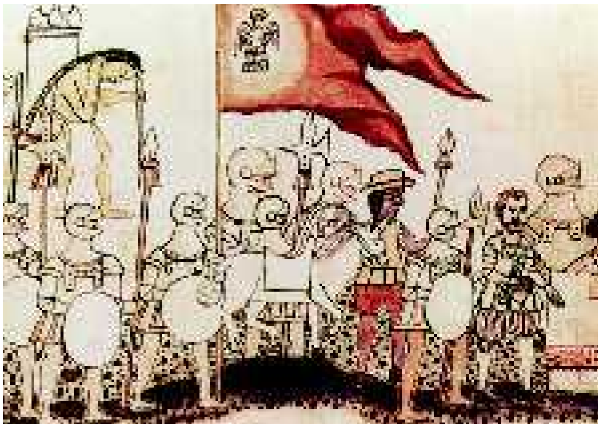

Ο Κορτές (ένας από τους αρχηγούς των ισπανών κατακτητών) με το στρατό του κατευθύνεται προς την πρωτεύουσα των Αζτέκων Τλαξκάλα (Μεξικό). Μικρογραφία του 16ου αι. Codex Ascatitlan.

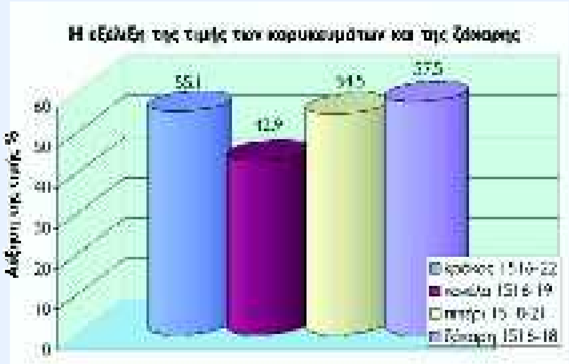

Η εξέλιξη των τιμών των καρυκευμάτων και της ζάχαρης στη Νυρεμβέργη, στο: H. Crieger, Die Neuzeit, Materiialien füren Geschichts unterwicht, Φραγκφούρτη, 41978, 30.

■ **Κανονικά η τάση των τιμών των καρυκευμάτων και της ζάχαρης έπρεπε να είναι πτωτική; Για ποιο λόγο; Παρατηρείται όμως αύξηση. Γιατί; (Να συμβουλευτείς το σχεδιάγραμμα Η Ευρώπη Κέντρο του Παγκόσμιου Εμπορίου).**

Η εισαγωγή χρυσού και αργύρου στην Ευρώπη σε μεγάλες ποσότητες διεύρυνε τις ανταλλαγές και δημιούργησε νέες οικονομικές δραστηριότητες, όπως εμπορικές και τραπεζικές. Από αυτές επωφελήθηκε περισσότερο μια νέα κοινωνική τάξη, η **αστική.**

Η γνωριμία με νέους πολιτισμούς άρχισε να κλονίζει τις προκαταλήψεις και τις αξίες παρελθόντος. Παράλληλα το κλίμα της εποχής ευνόησε την ανάπτυξη ποικίλων επιστημονικών κλάδων, όπως της γεωγραφίας, της αστρονομίας, της ζωολογίας, της βοτανικής, της εθνολογίας και άλλων.

Για τους λαούς των νέων χωρών οι επιπτώσεις των

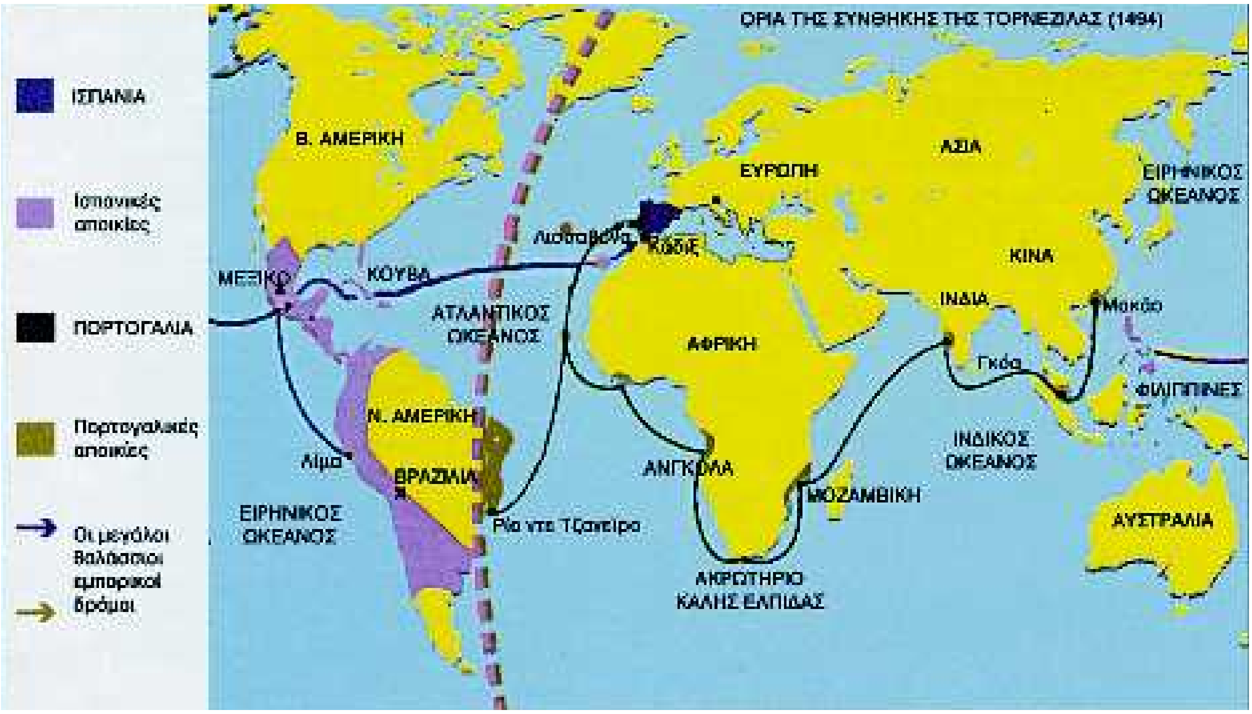

Πορτογαλικές και Ισπανικές αποικίες

Ανακαλύψεων ήταν αρνητικές. Οι Ευρωπαίοι επιδόθηκαν στην εντατική εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών σε βάρος των ιθαγενών και επέβαλαν την αρχή των άνισων ανταλλαγών. Συγχρόνως θεώρησαν τους μη ευρωπαϊκούς λαούς ως υποδεέστερους και εκμεταλλεύσιμους. Η πολιτική αυτή κληροδότησε πολλαπλά προβλήματα στον κόσμο, όπως ήταν η δουλεία, η αποικιοκρατία, η υπανάπτυξη και η φτώχεια των τρίτων χωρών, τα οποία μας απασχολούν με διάφορες μορφές μέχρι σήμερα.

Η ΕΥΡΩΠΗ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

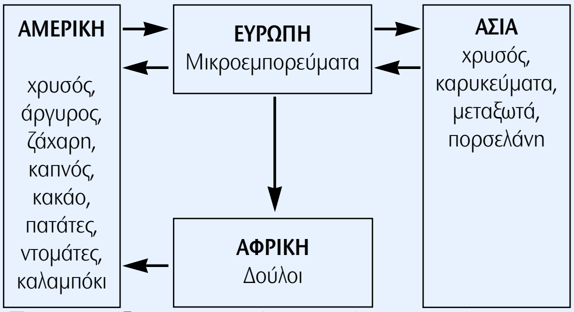

■ Να κατατάξετε σε κατηγορίες τα προϊόντα που εισάγουν οι Ευρωπαίοι από τις νέες χώρες; Σε τι χρησιμεύουν σε κάθε περίπτωση;

Ερωτήσεις

1. Να αναφέρετε τα αίτια των ανακαλύψεων. Να τα συγκρίνετε με τα αντίστοιχα αποτελέσματα.
2. Να συζητήσεις με τους συμμαθητές σου τις επιστημονικές γνώσεις και τεχνολογικές εφευρέσεις που επέτρεψαν την πραγματοποίηση των υπερπόντιων ταξιδιών για τις ανακαλύψεις νέων χωρών. Να αξιοποιήσεις τις γνώσεις σου από τη φυσική, τη γεωγραφία, τα μαθηματικά και την τεχνολογία.

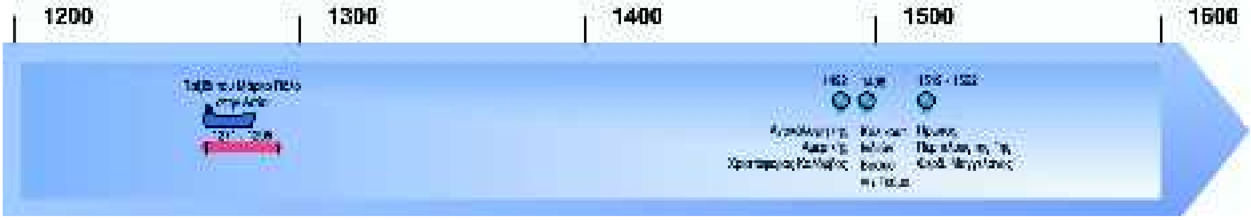

2. Αναγέννηση και Ανθρωπισμός

Όροι–κλειδιά της ενότητας

Αναγέννηση, ανθρωπισμός-ανθρωπιστές, οικουμενικός άνθρωπος, έλληνες λόγιοι, τυπογραφία, γράμματα, επιστήμη, τέχνη

Τι είναι η Αναγέννηση

Την ίδια εποχή με τις Ανακαλύψεις αλλά σε μεγαλύτερη χρονικά έκταση, το 15ο και 16ο αι., εκδηλώνεται στον ευρωπαϊκό χώρο ένα καλλιτεχνικό και πνευματικό ταυτόχρονα κίνημα, η Αναγέννηση. Στην προετοιμασία του κινήματος αυτού μεγάλη ήταν η συμβολή των Σταυροφοριών, που έστρεψαν το ενδιαφέρον της Δύσης στην Ανατολή, καθώς και της νέας κοινωνικής τάξης που αρχίζει να διαμορφώνεται, της αστικής. Κύριο χαρακτηριστικό της Αναγέννησης είναι η αναβίωση των αξιών της κλασικής αρχαιότητας, που είχαν μερικώς μόνο χρησιμοποιηθεί κατά το Μεσαίωνα, για τη θεμελίωση ενός καινούριου κόσμου.

> **Το κοσμοείδωλο της Αναγέννησης**
>
> Ο κόσμος δημιουργήθηκε βέβαια από το Θεό, αλλά ο άνθρωπος τον μεταμόρφωσε και τον βελτίωσε. Γιατί ό,τι μας περιβάλλει είναι δικό μας έργο, το έργο των ανθρώπων [...].Από μας προέρχονται οι ζωγραφιές και τα γλυπτά, από μας προέρχονται το εμπόριο, οι επιστήμες και τα φιλοσοφικά αριστουργήματα. Από μας προέρχονται όλες οι εφευρέσεις, όλες οι γλώσσες και όλα τα είδη των λογοτεχνικών κειμένων.
>
> **Απόσπασμα από κείμενο του Chianozzo Manetti (1452), στο J. R. Hale, Fürsten, Künstler, Humanisten, Αμβούργο 1973, 26.**
>
> ■ **Τι θέλει να τονίσει ο συγγραφέας με την επανάληψη της φράσης *Από μας προέρχονται;***

Μια νέα εικόνα του κόσμου

Ο άνθρωπος διευρύνει το πλαίσιο σκέψης και δράσης του και διαμορφώνει μια διαφορετική αντίληψη για τον κόσμο. Αυτή η νέα οπτική δε στηρίζεται πλέον στη δύναμη της παράδοσης, όπου κυριαρχούν η συνεχής μέριμνα για τη σωτηρία της ψυχής, η αποχή από τις χαρές της ζωής και η ιδέα της ματαιότητας, αλλά στην κριτική σκέψη, στην εξέλιξη, στις επιστήμες και στην ιδέα της προόδου. Σε αντίθεση με το Μεσαίωνα, ο ίδιος ο άνθρωπος γίνεται το επίκεντρο της παρατήρησης και του ενδιαφέροντος των λογίων, των σοφών και των καλλιτεχνών. Το σώμα, η επίγεια ζωή και η ομορφιά αποκτούν τη δική τους θέση στη ζωή του ανθρώπου και διαμορφώνουν μια νέα αντίληψη για τη ζωή.

Κοιτίδα των πολιτιστικών αυτών εξελίξεων είναι οι ακμαίες οικονομικά πόλεις της Ιταλίας, όπως η Φλωρεντία, η Ρώμη, η Βενετία και το Μιλάνο. Στις πόλεις αυτές, οι πνευματικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες ενθαρρύνονται από διάσημους μαικήνες* της εποχής, όπως είναι οι ηγεμόνες της Φλωρεντίας Μέδικοι και του Μιλάνου Σφόρτσα καθώς και ο πάπας Ιούλιος Β΄.

Ο Ανθρωπισμός

● Η στροφή προς την αρχαιότητα

Ο άνθρωπος της Αναγέννησης στη προσπάθειά του να εκφράσει τις νέες αξίες στράφηκε προς τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό προκειμένου να αντλήσει τον αναγκαίο πνευματικό εξοπλισμό. Έτσι, άρχισε να μελετά, να μεταφράζει και να σχολιάζει συστηματικά τους αρχαίους συγγραφείς. Η στροφή αυτή προς τη βαθύτερη γνώση της αρχαιότητας ονομάστηκε ανθρωπισμός.

● Οι ανθρωπιστές και η Ευρώπη των Διανοουμένων

Οι ανθρωπιστές, οι φορείς του ανθρωπισμού, ταξιδεύουν σε ολόκληρη την Ευρώπη για να διαδώσουν τις ιδέες τους, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό ένα δίκτυο σχέσεων και πολιτισμού, που ονομάστηκε **Πολιτεία των Γραμμάτων.** Έχουν βαθύ θρησκευτικό αίσθημα, ασκούν κριτική στις μεσαιωνικές αντιλήψεις και αγωνίζονται για μια καλύτερη κοινωνία. Γράφουν στη λατινική, η οποία παραμένει η κοινή γλώσσα των ανθρώπων των γραμμάτων και της Εκκλησίας. Υπερασπίζονται όμως τις εθνικές γλώσσες, στις οποίες συνθέτουν πολλά από τα έργα τους.

> **Η σάτιρα ενοχλεί**
>
> Τώρα, για την επίκριση ότι δαγκάνω (με το έργο Μωρίας Εγκώμιον), θ' αποκριθώ πως ανέκαθεν οι πνευματικοί άνθρωποι είχαν το ελεύθερο να κοροϊδεύουν ατιμώρητα τις συνθήκες της ζωής γενικά, φτάνει να μην καταντάει λύσσα. Θαυμάζω λοιπόν την ευαισθησία των σημερινών αυτιών, που δεν αντέχουν παρά μια γλώσσα με επίσημες κολακείες. Ανάμεσά τους βλέπεις ακόμα κι ανθρώπους ευλαβικούς, αλλά ευλαβικούς τόσο από την ανάποδη, ώστε ανέχονται καλύτερα τις πιο βαριές βλαστήμιες για το Χριστό, παρά το πιο ελαφρύ χωρατό για τον πάπα ή τον ηγεμόνα, όταν μάλιστα τρώνε απ' το ψωμί του.
>
> **Από την επιστολή του Έρασμου στον Τόμας Μορ, στο: Στρατής Τσίρκας, Εράσμου, Μωρίας Εγκώμιον, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα 1970, 31-32.**

Ο **Έρασμος** (1467-1536), ο πρίγκιπας της Πολιτείας των Γραμμάτων και κορυφαίος Ελληνιστής, σατιρίζει επικριτικά τις καταχρήσεις της Εκκλησίας (Μωρίας Εγκώμιον, 1509), μάχεται υπέρ μιας ειρηνικής Ευρώπης και αποδίδει εξαιρετική σημασία στην παιδεία. Προς την ίδια κατεύθυνση κινούνται ο **Φρανσουά Ρα-**

μπελαί (1483-1553, Πανταγκρουέλ 1532) και ο **Τόμας Μορ** (1478-1535) που οραματίζεται μια ιδανική πολιτεία, όπου θα βασιλεύουν η ειρήνη, η ισότητα και η ανεκτικότητα (Ουτοπία, 1516).

Η αναβίωση όλων των σπουδών

Τώρα όλες οι σπουδές έχουν αναβιώσει, όλες οι γλώσσες έχουν αποκατασταθεί: τα ελληνικά, χωρίς τη γνώση των οποίων είναι ντροπή να λέγεται κάποιος σοφός, τα εβραϊκά, τα χαλδαϊκά, τα λατινικά. Τα τυπωμένα βιβλία, που έχουν εφευρεθεί στις μέρες μας με θεϊκή έμπνευση είναι τόσο κομψά και ακριβή, σε αντίθεση με τα πυροβόλα όπλα που δημιουργήθηκαν με διαβολική προτροπή. Όλος ο κόσμος είναι γεμάτος από σοφούς ανθρώπους, από μορφωμένους παιδαγωγούς, από μεγάλες βιβλιοθήκες, ώστε [...] στο μέλλον δε θα συναντήσεις κανένα που να μην είναι μορφωμένος.

Φρ. Ραμπελαί (1483-1553), Πανταγκρουέλ 1532, κεφ. VIII, στο Jean-Christian Dumont, Extraits, Librairie Larousse, Paris, 1972, 78-79.

- **Ποια πλεονεκτήματα έχει η νέα γενιά έναντι των παλαιοτέρων για τη μόρφωσή της;**
- **Να σχολιάσετε τη φράση «Τα τυπωμένα...προτροπή». Πώς χαρακτηρίζει ο συγγραφέας την εφεύρεση της τυπογραφίας και των πυροβόλων όπλων. Γιατί;**

Ο οικουμενικός άνθρωπος

Οι ανθρωπιστές πιστεύουν ότι ο άνθρωπος πρέπει να επιδίδεται σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, ώστε να αποκτήσει μια πολυδιάστατη προσωπικότητα με πνευματικά, ψυχικά και σωματικά χαρίσματα. Έτσι επιδιώκουν να διαμορφώσουν με την κατάλληλη αγωγή ένα νέο τύπο ανθρώπου, τον **οικουμενικό άνθρωπο** (homo universalis), που καθορίζει ο ίδιος με τη γνώση και τον προσωπικό του αγώνα το πεπρωμένο του. Αυτήν ακριβώς τη δυναμική εκφράζει με τη φράση του ο Έρασμος *σε κανέναν δεν υποχωρώ.*

Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και οι μέθοδοι διδασκαλίας κατέχουν δεσπόζουσα θέση στην αγωγή που οραματίζονται οι ανθρωπιστές. Ιδρύονται πολλά νέα σχολεία, κολέγια και πανεπιστήμια που συμβάλλουν στη διάδοση των νέων ιδεών. Τα προγράμματα σπουδών, διευρύνονται, σε σχέση με τα μεσαιωνικά, περιλαμβάνοντας ένα ευρύ φάσμα μαθημάτων, ώστε οι μαθητές να αποκτούν συνολική μόρφωση.

Η συμβολή των Ελλήνων λογίων

Οι ανθρωπιστικές σπουδές ενισχύθηκαν με την παρουσία σημαντικών ελλήνων λογίων στη Δύση πριν και μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους (1453). Οι λόγιοι αυτοί πρόβαλαν τα ελληνικά γράμματα με το διδακτικό και εκδοτικό τους έργο. Παράλληλα, ενίσχυσαν το ενδιαφέρον για την έκδοση αρχαίων ελληνικών κειμένων και τη συλλογή αρχαίων χειρογράφων από βιβλιοθήκες και ηγεμόνες. Ανάμεσα σ' αυτούς διακρίθηκαν ιδιαίτερα ο διαπρεπής φιλόσοφος Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων (1355-1456) που έδρασε στον Μυστρά και ο επίσκοπος Νικαίας Βησσαρίων (1403-1472) από την Τραπεζούντα του Πόντου.

Ο ανθρωπιστής δάσκαλος και η νέα αγωγή

Ο Βιτορίνο ντα Φέλτρε αντιπροσώπευε την άποψη ότι ο δάσκαλος μπορεί να προσφέρει με ελκυστικό τρόπο. Ο ίδιος δίδασκε ανάγνωση και γραφή μέσω κινητών στοιχείων και τις στοιχειώδεις γνώσεις αριθμητικής με παιγνίδια [...] Στις κατώτερες τάξεις δίδασκε θρησκευτικά, ενώ στις ανώτερες επίκεντρο των μαθημάτων του ήταν η ελληνική και κυρίως η λατινική λογοτεχνία [...] Πάντα τόνιζε ότι η απόκτηση γνώσεων δεν αποβλέπει τόσο σε μια θεωρητική καλλιέργεια όσο στην αντιμετώπιση της καθημερινής ζωής.

J. R. Hale, Fürsten, Künstler, Humanisten, Αμβούργο 1973, 50.

- **Γιατί οι ανθρωπιστές δίνουν έμφαση όχι μόνο στο περιεχόμενο αλλά και στη μέθοδο μάθησης;**
- **Πώς σχολιάζετε τη φράση "η απόκτηση... καθημερινής ζωής" σε σχέση με τη στροφή στη μελέτη του αρχαίου πολιτισμού;**

Η γέννηση του τυπωμένου βιβλίου και η διάδοση της Αναγέννησης και του Ανθρωπισμού

Η Αναγέννηση και ο Ανθρωπισμός γρήγορα επεκτάθηκαν και σε άλλες χώρες της υπόλοιπης Ευρώπης, όπου επικρατούσαν παρόμοιες συνθήκες με τις ιταλικές πόλεις. Οι συχνές μετακινήσεις καλλιτεχνών και λο-

Τυπογραφείο. Μινιατούρα εποχής. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

γίων διευκόλυναν, βέβαια, τη διασπορά της Αναγέννησης και του Ανθρωπισμού.

Η εφεύρεση της τυπογραφίας στον τομέα αυτό υπήρξε αποφασιστική. Το κοσμοϊστορικό αυτό γεγονός συνέβη, όταν γύρω στο 1450 ο Ιωάννης Γουτεμβέργιος από τη Μαγεντία της Γερμανίας χρησιμοποίησε κινητά μεταλλικά στοιχεία για την εκτύπωση των βιβλίων. Η ανακάλυψη αυτή διαδόθηκε με μεγάλη ταχύτητα. Το 1500 λειτουργούσαν τυπογραφεία σε 236 πόλεις της Ευρώπης και είχαν ήδη εκδοθεί 30-35 χιλιάδες τίτλοι βιβλίων.

Αν και τα τυπωμένα πλέον βιβλία ήταν φθηνότερα και λιγότερο ογκώδη σε σχέση με τα μεσαιωνικά, μόνο οι άνθρωποι των πόλεων είχαν τη δυνατότητα να γίνουν κοινωνοί της γνώσης. Ο περισσότερος κόσμος ήταν αναλφάβητος και αμέτοχος στις εξελίξεις. Ωστόσο, η αρχή έγινε και οι άνθρωποι ολοένα προσπαθούσαν για βελτίωση της θέσης τους στην κοινωνία.

Η διάδοση της Αναγέννησης και του Ανθρωπισμού

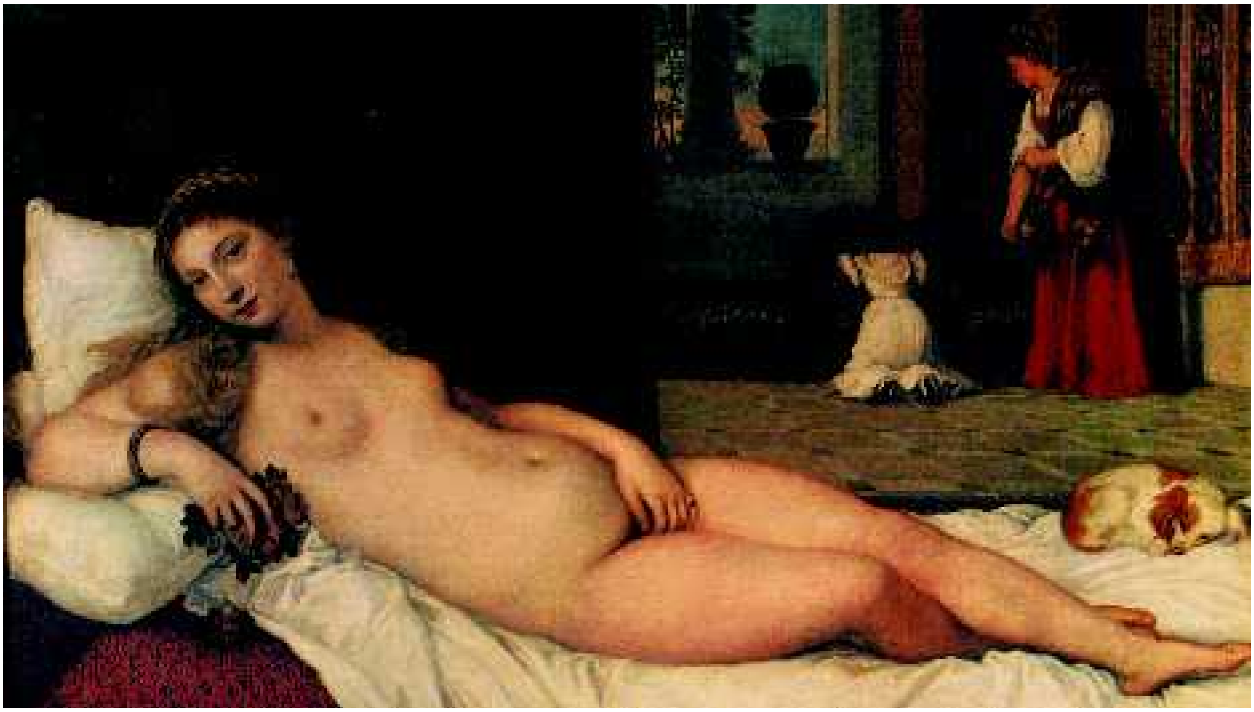

Τιτσιάνο Η Αφροδίτη του Ουρμπίνο (1538). Ελαιογραφία σε μουσαμά. Φλωρεντία, Πινακοθήκη Ουφίτσι.
■ Ποιά χαρακτηριστικά της Αναγέννησης εντοπίζετε σ' αυτό τον πίνακα;

Γράμματα, Επιστήμη και Τέχνη την εποχή της Αναγέννησης

Γράμματα και Επιστήμη

Κατά το 16ο αιώνα παρατηρείται λογοτεχνική ανανέωση με τη χρήση των εθνικών γλωσσών και με τον εμπλουτισμό της θεματολογίας. Στην ανανέωση αυτή συνέβαλαν σημαντικοί συγγραφείς, όπως ο γάλλος **Μισέλ ντε Μονταίν** (1533-1592) με το έργο του Δοκίμια, ο ισπανός **Μιγκουέλ ντε Θερβάντες** (1547-1616) με το περίφημο μυθιστόρημά του Δον Κιχώτης και ο άγγλος **Ουίλλιαμ Σαίξπηρ** (1564-1616) με τα θεατρικά του αριστουργήματα (Άμλετ, Μάκβεθ, Οθέλλος).

Τέλος, ο ιταλός **Νικολό Μακιαβέλλι** (1469-1527) στο έργο του *Ο Ηγεμόνας* αναλύει την τακτική και τη συμπεριφορά που πρέπει να ακολουθεί ο ηγεμόνας για την κατάκτηση της εξουσίας. Ανεξαρτητοποιεί, έτσι, την πολιτική επιστήμη από τη θεολογία και την ηθική, όπως δείχνει και η χαρακτηριστική του φράση: **ο σκοπός αγιάζει τα μέσα.**

Η διεύρυνση του κόσμου με τις Ανακαλύψεις, έθεσε νέους προβληματισμούς για τη γη, το σύμπαν και την επιστήμη.

Οι κυριότεροι επιστήμονες της Αναγέννησης

Επιστήμονες	Τομέας επιστημονικής δραστηριότητας
Νικόλαος Κοπέρνικος (1473-1543), Πολωνός	αστρονομία
Ιωάννης Κέπλερ (1571-1630), Γερμανός	αστρονομία
Γαλιλαίος (1564-1642), Ιταλός	αστρονομία
Θεόφραστος Παράκελσος (1493-1551), Ελβετός	ιατρική, φαρμακολογία
Αντρέ Βεσάλ (1514-1564), Φλαμανδός	ιατρική, ανατομία
Φραγκίσκος Βάκων (1561-1626), Άγγλος	επιστήμη-φιλοσοφία: συνέδεσε την επιστήμη με τη φιλοσοφία

Τέχνη

Η τέχνη (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, γλυπτική) της περιόδου αυτής αποτύπωσε με τον καλύτερο τρόπο την ιδεολογία της Αναγέννησης Στην αρχιτεκτονική, οι τεχνίτες και οι καλλιτέχνες υιοθετούν χαρακτηριστικά αρχιτεκτονικά σχέδια ή λεπτομέρειες στη δόμηση και διακόσμηση των κτιρίων, τα οποία εμπνέονται, αντιγράφοντας δημιουργικά, από την κλασική αρχαιότητα.

Τη μεγαλύτερη ανάπτυξη, όμως, γνώρισε η γλυπτική και κυρίως η ζωγραφική, η οποία δεν διστάζει πλέον να απεικονίζει το γυμνό ανθρώπινο σώμα και να προβάλλει μύθους της αρχαιότητας και τη φύση παράλληλα με το θρησκευτικό συναίσθημα των ανθρώπων μέσα από θέματα με θρησκευτικό περιεχόμενο (σκηνές από τη Βίβλο κ.ά.). Όσον αφορά την τεχνοτροπία, οι καλλιτέχνες προχωρούν περισσότερο, εφαρμόζοντας την προοπτική, δηλ. δίνοντας την αίσθηση του βάθους στις απεικονίσεις, και την τεχνική της φωτοσκίασης.

Το 15ο αιώνα, όταν η γοτθική τέχνη θριάμβευε ακόμα σε ολόκληρη τη Ευρώπη, η Φλωρεντία γίνεται το επίκεντρο μιας διαφορετικής καλλιτεχνικής άνθησης που επεκτείνεται σταδιακά και σε άλλες πόλεις της Ιταλίας. Ο αιώνας αυτός, γνωστός στην ιστορία της τέχνης ως **κουατροτσέντο,** προαναγγέλλει την ιταλική Αναγέννηση.

Ήδη από την αρχή του αιώνα εμφανίζονται νέες τάσεις που εκπροσωπούνται από έξοχους καλλιτέχνες, όπως ο **Μποτιτσέλι** (1444-1510) που θεωρείται ως κυριότερος ζωγράφος της εποχής αυτής. Στην τέχνη του κουατροτσέντο μπορούμε να ανιχνεύσουμε επιρ-

Λεονάρντο ντα Βίντσι, Μόνα Λίζα ή Τζοκόντα, περίπου 1505. Ελαιογραφία σε μουσαμά. Παρίσι, Λούβρο.

■ *Πώς αξιοποιείται στον πίνακα αυτό η τεχνική της διαβάθμισης;*

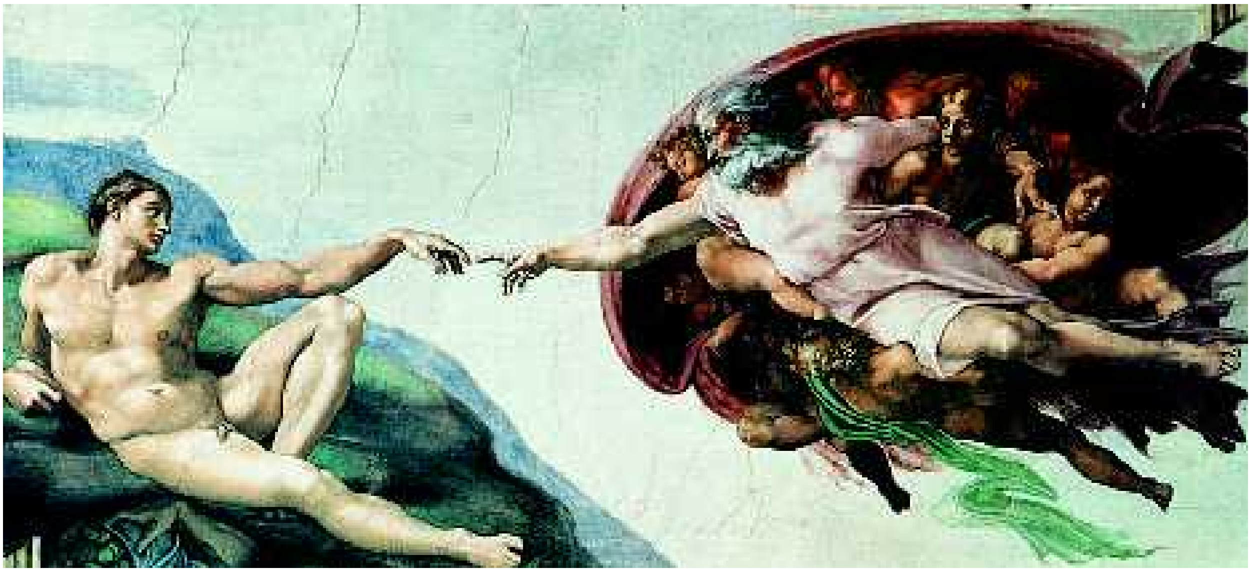

Μιχαήλ Άγγελος, Η δημιουργία του Αδάμ, 1508-1512. Λεπτομέρεια από την τοιχογραφία της Καπέλα Σιξτίνα, Βατικανό.
■ *Μπορείτε να βρείτε στοιχεία από την εικόνα που να επιβεβαιώνουν τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά της τέχνης του Μιχαήλ Άγγελου;*

ροές της γοτθικής και της βυζαντινής τέχνης, δηλ. της τέχνης των προηγούμενων περιόδων. Η πολιτισμική αυτή συνάντηση της Δύσης με την Ανατολή εκφράζεται χαρακτηριστικά μέσα από την τοιχογραφία του **Μπενότσο Γκοτσόλι (1420-1498) Η πορεία των τριών Μάγων.**

Η ιταλική Αναγέννηση και τα μηνύματά της απλώνονται και προς τον υπόλοιπο ευρωπαϊκό χώρο το 16ο αιώνα με αποτέλεσμα, παρά τις τοπικές ιδιαιτερότητες στην καλλιτεχνική έκφραση, να διαμορφωθεί ένα ενιαίο καλλιτεχνικό ρεύμα με πολλά κοινά χαρακτηριστικά, δηλ. η Τέχνη της Αναγέννησης,.

Ο **Λεονάρντο ντα Βίντσι** (1452-1519), ένας από τους σημαντικότερους καλλιτέχνες της Αναγέννησης, είναι ταυτόχρονα και αξιόλογος επιστήμονας (αρχιτέκτονας, μηχανικός, εφευρέτης), ενσαρκώνοντας έτσι τον **οικουμενικό άνθρωπο.** Καλλιτεχνικά επηρεάστηκε από το ανθρωπιστικό πνεύμα και την τεχνική της προοπτικής *(Ευαγγελισμός)*. Αργότερα, όμως, επινόησε την **τεχνική της διαβάθμισης** (sfumato), η οποία με την εξαφάνιση των περιγραμμάτων δίνει την αίσθηση μιας ελαφριάς ομίχλης γύρω από τα σχήματα, προκαλώντας έτσι μια εντύπωση γλυκύτητας, ποίησης και μυστηρίου *(Παρθένος των Βράχων, Τζοκόντα)*.

Ο **Μιχαήλ Άγγελος** (1475-1564) θεωρείται αρχηγός της Φλωρεντινής Σχολής και διακρίθηκε ως ζωγράφος, γλύπτης, αρχιτέκτονας και ποιητής. Συνδυάζει χαρακτηριστικά της αρχαίας ελληνικής τέχνης και τάσεις της εποχής του. Μια από τις αριστουργηματικές ζωγραφικές του συνθέσεις είναι η διακόσμηση της οροφής της Καπέλα Σιξτίνα στο Βατικανό με θέμα τη *Δευτέρα Παρουσία.*

Ο σκούφος με το κερί

Συχνά σηκωνόταν τη νύχτα, όταν δεν μπορούσε να ησυχάσει για να δουλέψει τη σμίλη. Γι' αυτόν τον σκοπό είχε κατασκευάσει έναν σκούφο από χοντρό χαρτί και στην κορυφή του είχε στεριώσει ένα κερί, ώστε να έχει φως οπουδήποτε και αν εργαζόταν χωρίς να εμποδίζονται τα χέρια του.

Από τη ζωή του Μιχαήλ Άγγελου, Giorgio Vasari, Καλλιτέχνες της Αναγέννησης, εκδ. Κανάκης, Αθήνα 1995, 301.

Επικεφαλής της Ρωμαϊκής Σχολής ο **Ραφαήλ Σάντι** (1483-1520) τονίζει στα έργα του το ανθρώπινο στοιχείο, την ευγένεια και το πνεύμα, όπως στις περίφημες Μαντόνες (εικόνες της Παναγίας), ενώ ο **Τιτσιάνο** (1477-1576), ο κυριότερος εκπρόσωπος της Βενετικής Σχολής, προσέχει ιδιαίτερα το χρώμα, τη κομψότητα και τη χάρη.

Στη Γερμανία διακρίθηκε ο διάσημος ζωγράφος και χαράκτης ο **Άλμπρεχτ Ντύρερ** (1471-1528). Στα έργα του εντοπίζονται τα χαρακτηριστικά της αναγεννησιακής τέχνης ως προς τα θέματα και την τεχνική αλλά και στοιχεία σκοτεινά, όπως η δεισιδαιμονία και φόβος *(Αυτοπροσωπογραφία, Η αποκάλυψη)*. Στις Κάτω Χώρες αναδείχθηκαν ο **Ιερώνυμος Μπος** (1450-1510) και ο **Πίτερ Μπρέγκελ** ο πρεσβύτερος (1525-1569). Ο πρώτος συνέθεσε έργα με θέματα φανταστικά, συμβολικά και αινιγματικά στα οποία συνυπάρχουν η πραγματικότητα με το όνειρο, γι' αυτό και θεωρείται πρόαγγελος του **υπερρεαλι-**

Ραφαήλ, Ο γάμος της Παρθένου, Φλωρεντία 1597. Ελαιογραφία σε σανίδι. Μιλάνο, Μουσείο.
■ Πώς εκφράζονται στον πίνακα αυτό τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της τέχνης του Ραφαήλ;

σμού* *(Το κάρο με το χόρτο, Ο κήπος των ηδονών)*. Ο δεύτερος ζωγραφίζει θέματα από την καθημερινή ζωή των απλών ανθρώπων της εποχής του με μεγάλη μαεστρία, δίνοντας έμφαση στη λεπτομέρεια και το χρώμα καθώς και τις πιστές απεικονίσεις της φύσης και των εναλλαγών των εποχών *(Οι ζητιάνοι, Οι κυνηγοί, Τοπίο με ουράνιο τόξο)*. Στην Ισπανία έζησε ο **Δομήνικος Θεοτοκόπουλος** ή **el Greco** (= ο Έλληνας) (1545-1614). Στα έργα του διακρίνουμε την τεχνοτροπία της Αναγέννησης ως προς τα θέματα και την προοπτική αλλά και τις επιρροές της βυζαντινής ζωγραφικής, ως προς τις μορφές και την πνευματικότητα. Τα έργα του, με την ιδιαιτερότητά τους, προβάλλουν έντονες συγκινησιακές καταστάσεις, όπως δραματικότητα και πάθος.

● Μουσική

Το πνεύμα της Αναγέννησης και του Ανθρωπισμού επηρεάζει και τη μουσική. Παράλληλα με την επίσημη μουσική παράδοση της Εκκλησίας καλλιεργείται η λαϊκή μουσική. Η κοινή μουσική κληρονομιά αρχίζει να διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα, καθώς το μουσικό κλίμα κάθε τόπου, η ιδιοσυγκρασία του δημιουργού και το κοινό στο οποίο απευθύνεται καθορίζουν το ύφος της μουσικής. Την περίοδο αυτή η πολυφωνική μουσική παρουσιάζει σημαντική ανάπτυξη. Η Ιταλία έχει και στον τομέα αυτό το προβάδισμα με κορυφαίο μουσικό τον Τζοβάνι Πιερλουίτζι ντα Παλεστρίνα (1525-1594). Προς το τέλος του 16ου αιώνα εμφανίζονται και οι πρώτες μορφές **κονσέρτου*** και **συμφωνίας***, που θα εξελιχθούν περισσότερο από τον επόμενο αιώνα.

Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, Η ταφή του κόμπτος Οργκάθ, Τολέδο 1586. Ελαιογραφία σε μουσαμά. Τολέδο, Santo Tomé.

■ *Μπορείτε να την εντοπίσετε στον πίνακα αυτό μερικά από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του καλλιτέχνη;*

Ερωτήσεις

1. Σήμερα, ποια πρόσωπα ή ποιοι θεσμοί έχουν αναλάβει το ρόλο του μαικήνα της περιόδου της Αναγέννησης; Ποιος αντίστοιχος θεσμός υπήρχε στην αρχαία Αθήνα;
2. Συζήτησε με τους συμμαθητές τη σημασία της ανακάλυψης της τυπογραφίας και για τα πρώτα βιβλία που εκδόθηκαν.
3. Σχέδιο Εργασίας: Γράμματα, Επιστήμη και Τέχνη της Αναγέννησης (Να χωριστείτε σε ομάδες. Κάθε ομάδα να παρουσιάσει στην τάξη ένα λογοτέχνη, έναν επιστήμονα ή έναν καλλιτέχνη της Αναγέννησης: βιογραφικά στοιχεία, βασικά έργα, παρουσίαση ενός από αυτά.

3. Η θρησκευτική Μεταρρύθμιση

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, συγχωροχάρτια, Προτεσταντισμός, Λούθηρος-Λουθηρανισμός, Καλβίνος-Καλβινισμός

Η κρίση στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και οι ανθρωπιστές

Το πλοίο των τρελών (1490). Πίνακας του Ιερώνυμου Μπος.
■ Ποια αλληγορία υπάρχει στην εικόνα αυτή σχετικά με την κατάσταση, στην οποία βρίσκονται οι Χριστιανοί; Ποιος ευθύνεται; (Να προσέξετε τα πρόσωπα)

Στο τέλος του Μεσαίωνα η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία βρίσκεται σε κρίση και δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις θρησκευτικές ανάγκες των πιστών, που τώρα είναι πιο προσωπικές. Οι φωνές διαμαρτυρίες για την ηθική διαφθορά ολοένα και πληθαίνουν. Οι ανώτεροι κληρικοί ανταγωνίζονται τους ηγεμόνες στην πολυτέλεια χωρίς να ενδιαφέρονται για το ποίμνιό τους, ενώ οι κατώτεροι είναι παραμελημένοι και ζουν μέσα στην αμάθεια. Οι χριστιανοί είναι θορυβημένοι από τους συνεχείς πολέμους, τις επιδημίες και τις προφητείες για το τέλος του κόσμου. Χωρίς πνευματική καθοδήγηση, βρίσκονται σε σύγχυση και κυριαρχούνται από την ιδέα του θανάτου και την αγωνία για τη σωτηρία της ψυχής τους. Η Εκκλησία όχι μόνο αδυνατεί να ανταποκριθεί στις ανησυχίες των πιστών αλλά και εκμεταλλεύεται το μεταθανάτιο φόβο τους για την κόλαση πουλώντας έγγραφα άφεσης αμαρτιών, τα λεγόμενα **συγχωροχάρτια.**

Οι ανθρωπιστές καταδικάζουν αυτές τις πρακτικές της Εκκλησίας καθώς και τις δεισιδαιμονίες του λαού και αντιπροτείνουν μια ειλικρινή πίστη βασισμένη στο αληθινό μήνυμα του Χριστού. Υποστηρίζουν ότι αυτό θα το κατανοήσουν οι πιστοί με την άμεση επαφή τους με το θείο λόγο μέσω των μεταφράσεων της Αγίας Γραφής σε λαϊκή γλώσσα και χωρίς τη μεσολάβηση της επίσημης ερμηνείας των ιερών κειμένων από την Εκκλησία.

Η ηθική παρακμή του κλήρου

Εδώ και πολύ καιρό, οι πάπες, οι καρδινάλιοι και οι επίσκοποι ανταγωνίζονται τους ηγεμόνες στις συνήθειες τους και μάλιστα είναι έτοιμοι να τους ξεπεράσουν[...]. Οι επίσκοποι ξεχνούν ότι ο τίτλος τους σημαίνει εργασία, εγρήγορση και φροντίδα. Θυμούνται όμως πολύ καλά το ρόλο τους μόνο για να απομυζούν χρήματα από το ποίμνιό τους [...]. Και θα ήταν πολύ καλύτερα τα πράγματα αν οι καρδινάλιοι σκέφτονταν ότι είναι διάδοχοι των αποστόλων [...]. Και οι πάπες οι οποίοι είναι οι τοποτηρητές του Χριστού στη γη, αν προσπαθούσαν να μιμηθούν τη ζωή του, τη φτώχεια του, το σταυρικό του μαρτύριο, την περιφρόνηση στη ζωή, αν σκέφτονταν μόνο το βάρος του ονόματος που έχουν, δηλ. πατέρας, ή το επώνυμό τους, δηλ. παναγιότατος, θα υπήρχε στη γη δυστυχία;

Pierre de Nolhac, Érasme, Éloge de la folie, Flammarion,1964, 75-77.

■ Ποιες μομφές απευθύνει ο Έρασμος στον ανώτερο κλήρο;

Η προτεσταντική μεταρρύθμιση

Η μαζική πώληση συγχωροχαρτιών στη Γερμανία προκάλεσε την έντονη αντίδραση του μοναχού και θεολόγου **Μαρτίνου Λουθήρου** (1483-1546). Τον Οκτώβριο του 1517 θυροκόλλησε σε ναό της Βιτεμβέργης ένα κατάλογο με 95 θέσεις, δηλαδή επιχειρήματα με τα οποία καταδίκαζε τα συγχωροχάρτια και υποστήριζε τις απόψεις του για τη θρησκεία. Ο πάπας

προχώρησε στον αφορισμό του (1520), όμως αυτός έκαψε δημόσια το σχετικό έγγραφο, τη **βούλα***.

> **Η ρήξη με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία**
>
> 32. Θα καταδικαστούν αιώνια μαζί με αυτούς που τους διδάσκουν, όσοι πιστεύουν ότι τα συγχωροχάρτια τους εξασφαλίζουν τη σωτηρία[...].
> 36. Κάθε χριστιανός που μετανοεί ειλικρινά μπορεί να έχει άφεση αμαρτιών χωρίς συγχωροχάρτια.
>
> **Μαρτίνος Λούθηρος, στο: Genie, Religion and Ethics RT, N.Y. 1992, 33, 15**
>
> ■ **Τι καταδικάζει ο Λούθηρος με τη θέσεις του αυτές και τι υποστηρίζει;**

> **Βασική θέση της διδασκαλίας του Λουθήρου**
>
> Μόνο η πίστη, χωρίς τη συνδρομή των έργων, φέρνει τη δικαιοσύνη, την ελευθερία, την ευτυχία. Αν πιστεύεις, θα αποκτήσεις τα αγαθά αυτά, αν δεν πιστεύεις δε θα τα αποκτήσεις. Πρέπει να απαρνηθείς τον εαυτό σου έχοντας ισχυρή πίστη και απόλυτη εμπιστοσύνη στο Θεό. Ακριβώς χάρη στην πίστη αυτή οι αμαρτίες σου θα συγχωρεθούν...
>
> **Μαρτίνος Λούθηρος, Για την ελευθερία του χριστιανού, 1520, στο: GEnie Religion and Ethics RT, N.Y. 1992, 45, 20.**
>
> ■ **Ποια είναι το βασικό σημείο της διδασκαλίας του Λουθήρου; Γιατί οι απόψεις αυτές του Λουθήρου έρχονται σε ρήξη με την κοινή πίστη της εποχής του; Να λάβετε υπόψη σας ότι, σύμφωνα με τον Λούθηρο, εφόσον μόνο η πίστη οδηγεί στη σωτηρία της ψυχής, οι εξωτερικοί λατρευτικοί τύποι (όπως νηστεία, προσευχή) δεν έχουν καμιά ουσιαστική αξία.**

Η διδασκαλία του Λουθήρου, ο οποίος υποστήριζε ότι σωτηρία της ψυχής είναι αποτέλεσμα μόνο της πίστης, διαδόθηκε με μεγάλη ταχύτητα στη Γερμανία (Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία). Ο αυτοκράτορας όμως Κάρολος Ε', που φοβόταν διάσπαση του κράτους, έθεσε το Λούθηρο εκτός νόμου ως αιρετικό και αποκήρυξε το **Λουθηρανισμό.** Οι οπαδοί του Λουθήρου και οι γερμανοί ηγεμόνες που τον υποστήριζαν διαμαρτυρήθηκαν και για το λόγο αυτό ονομάστηκαν **διαμαρτυρόμενοι ή προτεστάντες.** Ακολούθησε γενικευμένη σύρραξη μεταξύ των οπαδών του Λουθήρου και των δυνάμεων του αυτοκράτορα, που τερματίστηκε με την υπογραφή της **Ειρήνης της Αυγούστας** (1555). Η συνθήκη αυτή αναγνώριζε τη νομιμότητα του Λουθηρανισμού και το δικαίωμα κάθε ηγεμόνα να επιβάλει στην επικράτειά του το δόγμα που ήθελε. Με τον τρόπο αυτό η Γερμανία διαιρέθηκε σε κρατίδια ρωμαιοκαθολικά και σε κράτη διαμαρτυρόμενα.

Η Μεταρρύθμιση διαδόθηκε και σε άλλες χώρες με διάφορες παραλλαγές, προκαλώντας την αντίδραση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Ακολούθησε περίοδος συγκρούσεων με αποκορύφωμα τη σφαγή στο Παρίσι δύο χιλιάδων Γάλλων προτεσταντών ή **καλβινιστών (Ουγενότων),** δηλαδή οπαδών του Γάλλου μεταρρυθμιστή **Καλβίνου** (1509-1564), τη νύκτα του **Αγίου Βαρθολομαίου** (24 Αυγούστου 1572). Μετά από αρκετές δεκαετίες αιματηρών πολέμων αποκαταστάθηκε τελικά η ειρήνη με το **Διάταγμα της Νάντης** (1598), που αναγνώριζε το δικαίωμα των καλβινιστών να ασκούν ελεύθερα τη λατρεία τους υπό ορισμένες όμως προϋποθέσεις.

Οι αντιδράσεις της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας

Η ταχύτατη επιτυχία του Προτεσταντισμού ανά-

Δόγμα και Λατρεία Ρωμαιοκαθολικών και Προτεσταντών

	Ρωμαιοκαθολικοί	Λουθηρανοί	Προτεστάντες Καλβινιστές	Αγγλικανοί
Δόγμα	Η σωτηρία της ψυχής είναι αποτέλεσμα της πίστης και των καλών πράξεων	Η σωτηρία της ψυχής είναι αποτέλεσμα μόνο της πίστης	Η σωτηρία της ψυχής είναι αποτέλεσμα της πίστης και του απόλυτου προορισμού (δηλ. ο Θεός προκαθορίζει την τύχη των ανθρώπων)	Η σωτηρία της ψυχής είναι αποτέλεσμα μόνο της πίστης
	7 μυστήρια	2 μυστήρια: βάπτιση και θεία κοινωνία		
	Λατρεία της Θεοτόκου και των Αγίων	Άρνηση της λατρείας της Θεοτόκου και των Αγίων		
	Υπακοή στον πάπα	Δεν αναγνωρίζεται η δικαιοδοσία του πάπα		
	Λειτουργία	Ανάγνωση της Βίβλου, άσματα και κηρύγματα		
Λατρεία	Τελετές πομπώδεις	Τελετές πολύ απλές	Τελετές πολύ απλές	Τελετές πομπώδεις
	Επίσκοποι και Καρδινάλιοι	Επίσκοποι, όχι καρδινάλιοι	Ούτε επίσκοποι, ούτε καρδινάλιοι	Επίσκοποι, όχι καρδινάλιοι
	Απαγορεύεται ο γάμος των κληρικών	Επιτρέπεται ο γάμος των κληρικών		

γκασε τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία να οργανώσει τη δική της μεταρρύθμιση, τη λεγόμενη **Αντιμεταρρύθμιση.** Στη **Σύνοδο του Τρέντο** (1545-1563) της Ιταλίας λήφθηκαν αποφάσεις για την ανασυγκρότηση της Εκκλησίας και δραστικά μέτρα εναντίον της Μεταρρύθμισης.

Τα μέτρα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας κατά της Μεταρρύθμισης

● **Τα μοναχικά τάγματα**

Αναδιοργανώθηκαν τα μοναχικά τάγματα και ιδρύθηκαν νέα, που είχαν ως αποστολή να ενισχύσουν και να διαδώσουν τη ρωμαιοκαθολική πίστη. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούσαν διάφορα μέσα, όπως ήταν η ιδεολογική διαφώτιση (προπαγάνδα), η ίδρυση και η διαχείριση σχολείων, νοσοκομείων και η έκδοση βιβλίων.

● **Ιερά Εξέταση**

Η Ιερά Εξέταση απετέλεσε το κύριο κατασταλτικό μέτρο εναντίον των αιρέσεων. Αποτελούσε έναν ανακριτικό μηχανισμό, που είχε, σε συνεργασία με την κοσμική εξουσία, το δικαίωμα εξέτασης των υπόπτων για αίρεση, υποβάλλοντάς τους ακόμα και σε βασανιστήρια. Όσοι κρίνονταν ένοχοι και καταδικάζονταν σε θάνατο καίγονταν πάνω στην πυρά (autodafe).

● **Λογοκρισία**

Η συμβολή της τυπογραφίας στη διάδοση των μεταρρυθμιστών ιδεών είχε αποφασιστική σημασία. Για το λόγο αυτό συγκροτήθηκε ένα συμβούλιο λογοκρισίας των βιβλίων που συνέτασσε **κατάλογο απαγορευμένων βιβλίων** (Index Librorum Prohibitorum).

Το εσωτερικό ενός καλβινικού ναού. Πίνακας του 1565. Γενεύη, Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη.

■ ***Ποια διαφορά παρατηρείτε ως προς το διάκοσμο των δύο ναών; Ποια σκοπιμότητα εξυπηρετείται σε κάθε περίπτωση;***

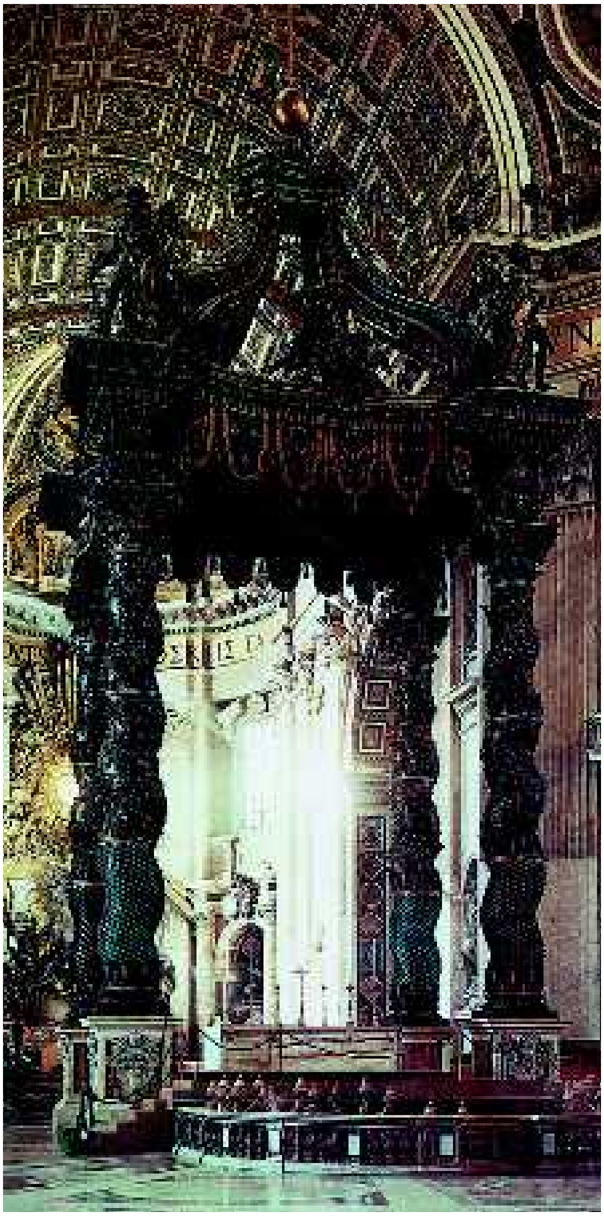

Η εκκλησία του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη (Μπαλτακίνο-κουβούκλιο Αγίας Τράπεζας, 1624-1633.)

Στο πλαίσιο της ανανέωσης της Εκκλησίας κτίζονται καινούριοι επιβλητικοί ναοί σε ρυθμό **μπαρόκ** και με πλούσιο διάκοσμο. Στόχος είναι η προβολή της δύναμης της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και η επιβεβαίωση της υπεροχής του ρωμαιοκαθολικού δόγματος έναντι του προτεσταντισμού. Ταυτόχρονα, ενισχύεται η λατρεία της Θεοτόκου και πολλαπλασιάζονται οι εικόνες και οι τελετές, προκειμένου να διεγερθεί η ευαισθησία των πιστών.

Η Ευρώπη μετά τη Μεταρρύθμιση

Έπειτα από ένα περίπου αιώνα μεταρρυθμίσεων η χριστιανική Ευρώπη είναι πνευματικά διαιρεμένη. Ο Προτεσταντισμός επικράτησε στη βόρεια Ευρώπη, ο Ρω-

μαιοκαθολικισμός διατήρησε τη δύναμή του στη νότια. Η Ορθοδοξία κυριαρχεί στον ελληνικό χώρο τα Βαλκάνια και τη Ρωσία.

Η προτεσταντική μεταρρύθμιση προκάλεσε, εκτός από θρησκευτικές, γενικότερες μεταβολές στον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Η μετάφραση της Βίβλου σε εθνικές γλώσσες συνέβαλε στην ανάπτυξη των εθνικών λογοτεχνιών και στη σφυρηλάτηση της εθνικής συνείδησης. Εξάλλου, η απελευθέρωση των δημιουργικών δυνάμεων του ανθρώπου δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την εξέλιξη των επιστημών, τον εκδημοκρατισμό των θεσμών, την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική ελευθερία.

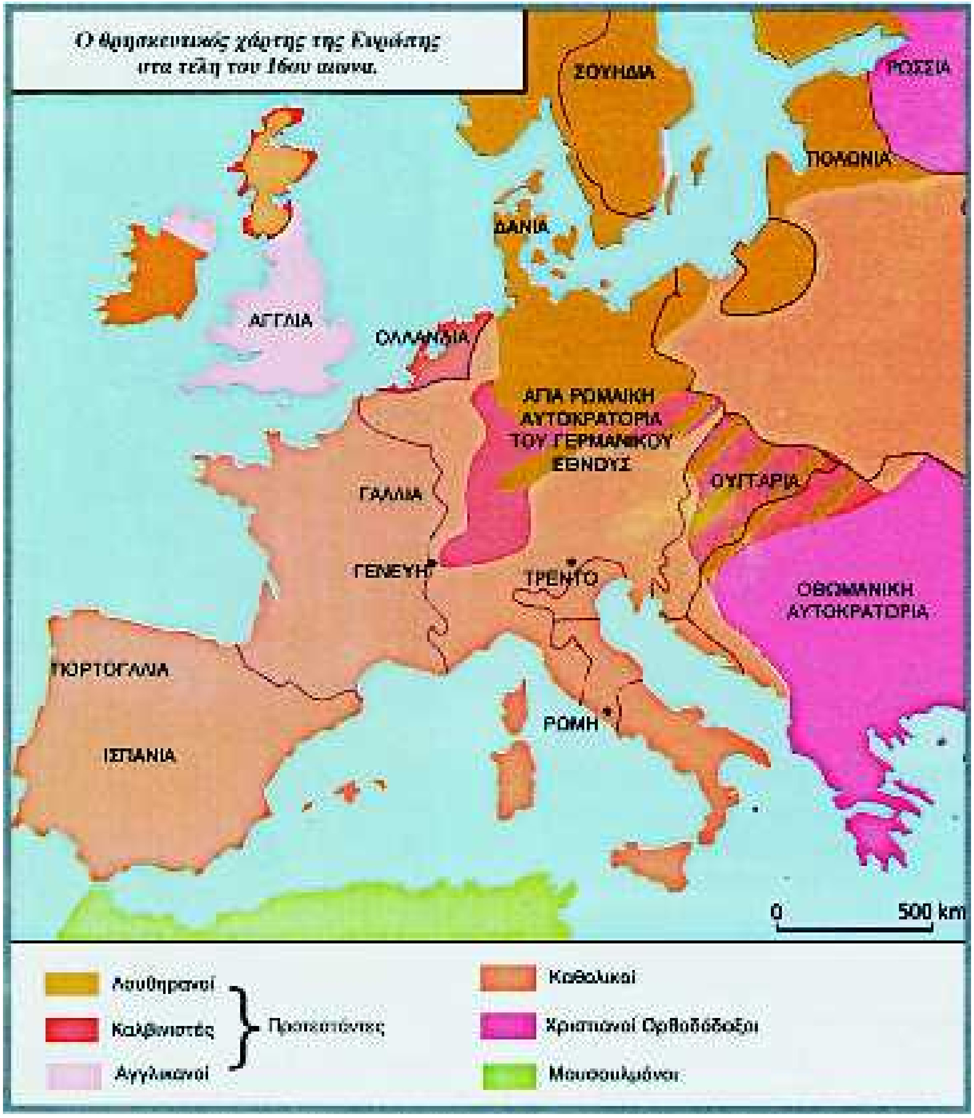

Ερωτήσεις

1. Συζήτησε με τους συμμαθητές σου τα μέσα που χρησιμοποίησε η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία για να επιβάλει τη θρησκευτική αντιμεταρρύθμιση στις χώρες της Ευρώπης; (άξονες αναφοράς: θρησκεία, κοινωνία, πολιτική, τέχνη. Αξιοποίηση των γνώσεων από τα αντίστοιχα μαθήματα:θρησκευτικά, κοινωνική και πολιτική αγωγή, αισθητική αγωγή).

4. Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις από το 15ο ως το 18ο αι.

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Εθνικές μοναρχίες, συνθήκη της Βεστφαλίας (1648), απολυταρχία, κοινοβούλιο, διαφωτισμός, μερκαντιλισμός-προστατευτισμός, βιομηχανική επανάσταση,κοινωνικές τάξεις

Η Ευρώπη των κρατών

Ανάδυση των εθνικών μοναρχιών

Η Ευρώπη είναι διαιρεμένη από το Μεσαίωνα σε πολλές μικρότερες ή μεγαλύτερες ηγεμονίες και κράτη. Μέσα από τις συγκρούσεις, το άνοιγμα προς τον κόσμο και την ενίσχυση της βασιλικής εξουσίας αρχίζει να αναδύεται βαθμιαία η αντίληψη για το έθνος-κράτος που θα λάβει συγκεκριμένη μορφή το 19ο αιώνα. Οι ηγεμόνες στην προσπάθειά τους να συγκροτήσουν ομοιογενή κράτη και να αποκτήσουν ισχύ καταπολεμούν κάθε δραστηριότητα που θεωρείται διασπαστικό στοιχείο.

Θρησκευτική πολιτική

Στο πλαίσιο της πολιτικής αυτής εντάσσεται και η εχθρική στάση έναντι των προτεσταντών, που συνεχίστηκε και το 17ο αιώνα.

Στη Γερμανία, ιδιαίτερα αιματηρός υπήρξε ο **τριακονταετής πόλεμος** (1618-1648) μεταξύ προτεσταντών και ρωμαιοκαθολικών, ο οποίος όμως αυτή τη φορά, έλαβε πανευρωπαϊκές διαστάσεις. Η **Συνθήκη της Βεστφαλίας** (1648) έβαλε τέλος στη σύγκρουση αυτή, που σηματοδότησε οριστικά και τη συρρίκνωση της δύναμης του γερμανού αυτοκράτορα. Στην Αυστρία οι ηγεμόνες καταδίωξαν τους προτεστάντες και ο βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος ΙΔ' απαγόρευσε (1685) τον προτεσταντισμό, ανακαλώντας το Διάταγμα της Νάντης.

Από τις αρχές, όμως, του 18ου αιώνα, τα κράτη ακολουθούν μια πολιτική πιο ανεκτική και τα θρησκευτικά ζητήματα περιέρχονται σε δευτερεύουσα μοίρα.

Ανταγωνισμοί

Η κύρια, όμως, αιτία των ενδοευρωπαϊκών συγκρούσεων δεν εντοπίζεται ασφαλώς στις θρησκευτικές διαμάχες αλλά στην προσπάθεια των κρατών να αποκτήσουν οικονομική ισχύ, κυρίαρχη θέση στην Ευρώπη και παγκόσμια υπεροχή. Η πολιτική αυτή όξυνε τους ανταγωνισμούς μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων και, κυρίως, μεταξύ της Αγγλίας και της Γαλλίας.

Η φρίκη του πολέμου

Μόλις αυτοί οι καβαλάρηδες έφτασαν στο σπίτι μας, το πρώτο πράγμα που έκαναν ήταν να δέσουν τα άλογά τους. Ύστερα ο καθένας επιδόθηκε στο έργο του, να μην αφήσει δηλαδή τίποτα όρθιο, να λεηλατήσει τα πάντα. Ενώ μερικοί έσφαζαν τα ζώα και τα έψηναν, άλλοι έκαναν το σπίτι άνω – κάτω [...]. Άλλοι άρπαζαν ό,τι έβρισκαν μπροστά τους, άλλοι γκρέμιζαν τις πόρτες και τα παράθυρα, [...] έκαιγαν τα στρώματα, τα τραπέζια, τις καρέκλες και τους πάγκους [...]. Άλλοι έριξαν ένα χωρικό σε πυρωμένο φούρνο και έναν άλλο τον έσερναν με τη θηλιά στο λαιμό [...] Για να μη μακρηγορώ, καθένας από τους στρατιώτες εφεύρισκε ένα νέο είδος βασανισμού για τους δυστυχείς αυτούς χωρικούς.

H. J. C. von Grimmelshausen, Les aventures de Simplicius Simplicissimus, 1668, Παρίσι, Aubier, 1988, 34-35.

- **Ποια είναι τα θύματα του πολέμου;**
- **Από πού φαίνεται ότι οι στρατιώτες αυτοί δεν υπηρετούν κάποια ιδεολογία;**

Η Ευρώπη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία

Στο μεταξύ οι Ευρωπαίοι ηγεμόνες έπρεπε να αντιμετωπίσουν ένα κοινό εξωτερικό εχθρό, τους Οθωμανούς Τούρκους. Οι τελευταίοι μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης (1453) προέλασαν προς την κεντρική Ευρώπη και πολιόρκησαν ανεπιτυχώς τη Βιέννη δύο φορές, το 1529 και το 1683. Έκτοτε, η Οθωμανική Αυτοκρατορία υποχωρεί συνεχώς από τα ευρωπαϊκά εδάφη και τη σκυτάλη του αντιοθωμανικού πολέμου αναλαμβάνει μια νέα ανερχόμενη δύναμη, η Ρωσία.

Η πολιορκία της Βιέννης και τα κρουασάν

Μόλις έγινε γνωστό ότι οι Τούρκοι που πολιορκούσαν τη Βιέννη το 1683 άρχισαν να υποχωρούν, ένας ζαχαροπλάστης είχε την εξής φαεινή ιδέα: για τον εορτασμό της ευχάριστης είδησης κατασκεύασε γλυκά σε σχήμα ημισελήνου (croissant: ημισέληνος, σημαία των Τούρκων), δηλ. τα γνωστά μας κρουασάν και έκανε χρυσές δουλειές.

Παράλληλα προς τα πολεμικά γεγονότα οι ευρωπαϊκές χώρες, με πρώτη τη Γαλλία (1535), συνάπτουν η μία μετά την άλλη προνομιακές εμπορικές συμφωνίες με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, τις λεγόμενες **Διομολογήσεις***.

Ο θρίαμβος της απολυταρχίας και οι πρώτοι κλονισμοί

Οι νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν το 16ο αι. ευνόησαν στην Ευρώπη τη βαθμιαία εδραίωση της

απόλυτης μοναρχίας ή απολυταρχίας*. Το πολιτειακό αυτό σύστημα θριάμβευσε με τη συνεργασία των ηγεμόνων και των αστών σε βάρος των φυγόκεντρων δυνάμεων που αντιπροσώπευαν οι ευγενείς και οι τοπικές διοικήσεις. Η απολυταρχία απλώθηκε σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης με πολλές παραλλαγές.

● **Γαλλία**

Στη Γαλλία ο απολυταρχισμός φθάνει στο απόγειό του με το Λουδοβίκος ΙΔ' (1638-1715), που θεωρεί τον εαυτό του αντιπρόσωπο του Θεού στο βασίλειό του. Με γνώμονα τη βασική αρχή του **ένας βασιλιάς, μία πίστη, ένας νόμος** ασκεί απόλυτο έλεγχο σε όλους τους τομείς της κρατικής δραστηριότητας και ταυτίζει το κράτος με το βασιλικό αξίωμα.

Ο βασιλιάς, αντιπρόσωπος του Θεού

Κάθε εξουσία πηγάζει από το Θεό. Ο βασιλιάς, είπε ο Απόστολος Πέτρος, είναι λειτουργός του Θεού. Επομένως, οι βασιλείς ενεργούν ως λειτουργοί του Θεού και ως αντιπρόσωποί του πάνω στη γη. Μέσω αυτών ο Θεός ασκεί την κυριαρχία του. Γι' αυτό ακριβώς ο βασιλικός θρόνος δεν είναι θρόνος ανθρώπου αλλά ο θρόνος του Θεού. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το πρόσωπο του βασιλιά είναι ιερό και, επομένως, κάθε εναντίον του επιβουλή είναι ιεροσυλία. Πρέπει να υπακούμε στο βασιλιά με θρησκευτική ευλάβεια και συνείδηση.

Ι. Μποσυέ (J. Bossuet 1627-1704), Πολιτικές Σκέψεις 1670., στο: EuroDocs Weaver: Richard Hacken, European Studies Bibliographer, Harold B. Lee Library, Brigham Young University, Provo, Utah, USA.

■ **Γιατί ο Μποσυέ απορρίπτει οποιαδήποτε αντίδραση κατά του μονάρχη;**

Λαός, ο μόνος κυρίαρχος

Όλοι οι άνθρωποι είναι από τη φύση ελεύθεροι και ίσοι [...]. Έχουν εμπιστευθεί με συμφωνία στην εκτελεστική εξουσία τη διακυβέρνηση [...]. Η εκτελεστική εξουσία παραβιάζει την υποχρέωσή της αυτή, όταν προσπαθεί να επιβάλει αυθαίρετα τη βούλησή της [...]. Τότε, ο λαός ως ανώτατη εξουσία, έχει το δικαίωμα να αντιδράσει και να εγκαθιδρύσει ένα νέο πολιτικό σύστημα.

Τζον Λοκ (John Locke 1632-1704), Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως, στο Paul Halsal, Modern History Source Book, John Locke, Second Treatise on Government (1690), 1998, 240-243.

■ **Ποια γεγονότα ενέπνευσαν αυτή τη θεωρία;**

■ **Γιατί το κείμενο αυτό έχει διαχρονικό και πανανθρώπινο χαρακτήρα;**

Κατά την περίοδο αυτή ο πολιτικός και κοινωνικός βίος της χώρας γνωρίζει κρίση. Πολλές από τις δομές του απολυταρχικού καθεστώτος θεωρούνται ότι πλήττουν τα συμφέροντα όχι μόνο της αστικής τάξης αλλά και των αγροτών καθώς και μερίδας της αριστοκρατίας. Η επιδίωξη ριζικών αλλαγών εκφράζεται με το κίνημα του Διαφωτισμού* (1688-1789) και κορυφώνεται προς το τέλος του αιώνα με τη **Γαλλική Επανάσταση** (1789).

● **Αγγλία**

Στην Αγγλία η μοναρχία ήταν παραδοσιακά ηπιότερη, γιατί ίσχυαν περιορισμοί στην εξουσία του βασιλιά. Έτσι, η προσπάθεια ορισμένων βασιλέων να προχωρήσουν σε θρησκευτικές διώξεις, παραμερισμό του κοινοβουλίου και άσκηση απολυταρχικής διακυβέρνησης προκάλεσε εμφύλιο πόλεμο (1642-1649) και είχε ως αποτέλεσμα την κατάργηση της βασιλείας. Ο επικεφαλής των αντιμοναρχικών δυνάμεων **Όλιβερ Κρόμβελ** κυβέρνησε δικτατορικά τη **Δημοκρατία της Αγγλίας, της Ιρλανδίας και της Σκοτίας** μέχρι το θάνατό του, το 1659.

Ο Νόμος περί Προσωπικής Ασφάλειας (Habeas Corpus: να έχεις το σώμα σου) 1679 (απόσπασμα)

Κάθε φορά που υποβάλλεται αίτημα περί Προσωπικής Ασφάλειας σε κάποιον αξιωματούχο ή δεσμοφύλακα ή οποιονδήποτε άλλον υπεύθυνο για τη φρούρηση ενός ατόμου που βρίσκεται φυλακισμένο για τέλεση εγκλήματος ή ύποπτο για τέλεση εγκλήματος, τότε ο αξιωματούχος αυτός ή ο δεσμοφύλακας ή οποιοσδήποτε άλλος υπεύθυνος οφείλει, σύμφωνα με το περιεχόμενο του παρόντος νόμου ή να το απελευθερώσει [...] ή να το παρουσιάσει εντός τριών ημερών στο αρμόδιο δικαστήριο.

Paul Halsal, Modern History Source Book, Habeas Corpus Act, 1679, 1998, 2-3.

■ **Γιατί ο νόμος αυτός αποτελεί ένα νέο βήμα που προστατεύει τις ατομικές ελευθερίες; Τι ισχύει σήμερα (στην Ελλάδα); Να συμβουλευθείτε το βιβλίο της πολιτικής και κοινωνικής αγωγής.**

Η μοναρχία αποκαταστάθηκε στη συνέχεια αλλά έχανε συνεχώς τη δύναμή της προς όφελος του κοινοβουλίου. Μετά το νόμο περί **Προσωπικής Ασφάλειας** (Habeas Corpus* 1679) που θεμελίωνε τις ατομικές ελευθερίες, μια άλλη πραξικοπηματική ενέργεια του βασιλιά προκάλεσε την **Ένδοξη Επανάσταση*** (1688). Με αυτήν η αστική τάξη κατόρθωσε να επιβληθεί και να επικρατήσει στην πολιτική σκηνή, επιβάλλοντας τη συνταγματική μοναρχία και τον κοινοβουλευτισμό. Τέλος, ένα χρόνο αργότερα η **Διακήρυξη των Δικαιωμάτων** (1689) προσδιόριζε ακριβέστερα τα όρια της βασιλικής εξουσίας.

Δημογραφική εξέλιξη

Κατά το 17ο αιώνα η Ευρώπη με τα 100 εκατομμύρια κατοίκους είναι η περισσότερο πυκνοκατοικη-

Το Αγγλικό Κοινοβούλιο συνεδριάζει (1641). Πίνακας του Τζον Σίγκλεντον Κόπλεϊ

Διακήρυξη των Δικαιωμάτων (Bill of Rights), 1689 (άρθρα 1,2,4,8,9)

Οι πνευματικοί και οι κοσμικοί άρχοντες καθώς και οι Κοινότητες που αποτελούν την πλήρη και ελεύθερη έκφραση του έθνους [...] διακηρύττουν[...] με σκοπό να δικαιώσουν και να ενισχύσουν τα παλιά δικαιώματα και ελευθερίες τους, ότι:

1.Το βασιλικό δικαίωμα να αναστέλλονται και να ακυρώνονται οι νόμοι χωρίς τη συγκατάθεση του κοινοβουλίου, είναι παράνομο.

2. Το βασιλικό δικαίωμα να εκδίδονται και να εκτελούνται νόμοι, χωρίς τη συγκατάθεση του Κοινοβουλίου, είναι παράνομο[...].

4. Κάθε χρηματική δαπάνη για λογαριασμό του στέμματος, με το πρόσχημα βασιλικού προνομίου, χωρίς τη συγκατάθεση του Κοινοβουλίου, είναι παράνομη[...].

8. Οι εκλογές των αντιπροσώπων του Κοινοβουλίου πρέπει να είναι ελεύθερες.

9. Οι απόψεις των αντιπροσώπων και οι συζητήσεις που γίνονται στο κοινοβούλιο δεν υπόκεινται σε καμία δίωξη.

Eyre and Spottiswoode (ed.) The statutes, Λονδίνο 1871, τ. 2, 10-11

- **Ποια ελευθερία καθιερώνεται με το άρθρο 9;**
- **Πώς τα παραπάνω άρθρα θεμελιώνουν το πολίτευμα της κοινοβουλευτικής μοναρχίας;**
- **Αντλώντας πληροφορίες από το μάθημα της Πολιτικής και Κοινωνικής Αγωγής(Γ' Γυμνασίου), να εξετάσετε αν ισχύουν παρόμοιες διατάξεις σήμερα;**

μένη περιοχή της γης μετά τη χερσόνησο της Ινδίας και την Κίνα. Ο πληθυσμός είναι περίπου στατικός, αλλά από τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα αυξάνεται κανονικά.

Η αύξηση αυτή οφείλεται στην ελάττωση της θνησιμότητας λόγω της βελτίωσης των εσοδειών, της σπανιότερης εμφάνισης επιδημιών και των λιγότερο θανατηφόρων πολέμων. Η δημογραφική εξέλιξη οδηγεί με τη σειρά της στην αύξηση της ζήτησης και δημιουργεί νέες ανάγκες, τις οποίες πρέπει να ικανοποιήσουν οι παραγωγοί.

Οικονομικές εξελίξεις

Από την παραδοσιακή γεωργία σε μια αγροτική επανάσταση

Περί το 90% του πληθυσμού ζει στο ύπαιθρο και από αυτούς οι περισσότεροι ασχολούνται με τη γεωργία. Από το 18ο αιώνα αρχίζουν να χρησιμοποιούνται νέες καλλιεργητικές τεχνικές που βελτιώνουν τη γεωργική απόδοση. Παράλληλα, ο αγροτικός πληθυσμός αρχίζει να μειώνεται, καθώς πολλοί αναζητούν εργασία στις βιοτεχνίες και, αργότερα, στις βιομηχανίες των πόλεων.

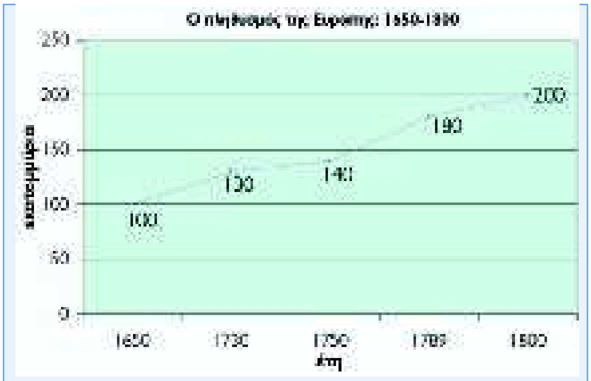

Πηγή: Carlo M. Cipolla, The Fontana Economic History of Europe, t. 3, Fontana Collins, 1973, σ. 27-28. F. Braudel, Υλικός Πολιτισμός, οικονομία, καπιταλισμός, τ. Α', Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1995, 32.

■ **Ποια είναι η εξέλιξη του πληθυσμού της Ευρώπης; Ποιοι παράγοντες την καθορίζουν;**

● Από τη βιοτεχνία στη βιομηχανία

Μέχρι τις αρχές του 18ου αιώνα οι βιοτεχνίες έχουν παραδοσιακό χαρακτήρα, στηρίζονται δηλαδή σε οικογενειακά κεφάλαια και έχουν τοπικό χαρακτήρα. Αλλά με την **εκμηχάνιση,** δηλ. τη χρήση μηχανών, και στη συνέχεια τη χρησιμοποίηση γαιάνθρακα και ατμού μεταβάλλονται σε βιομηχανίες με πολλαπλάσια κεφάλαια. Ο μεταποιητικός τομέας, δηλ. η βιοτεχνία και η βιομηχανία, με αιχμή την υφαντουργία και τη μεταλλουργία, αποτελούν βασικό άξονα της οικονομικής πολιτικής των χωρών της Ευρώπης.

● Εμπόριο

Οι θαλάσσιοι εμπορικοί δρόμοι, που βρίσκονταν αρχικά στα χέρια των Πορτογάλων και των Ισπανών, πέρασαν από το 17ο αιώνα στους Ολλανδούς, τους Άγγλους και τους Γάλλους. Το **μεγάλο ατλαντικό εμπόριο** με τις αποικίες της Αμερικής γνωρίζει μεγάλη άνθηση, αλλά η πλέον προσοδοφόρα εμπορική δραστηριότητα είναι για τους Ευρωπαίους το λεγόμενο **τριγωνικό εμπόριο,** γιατί διεξάγεται σε τρεις φάσεις μεταξύ Ευρώπης, Αφρικής και Αμερικής: Οι Ευρωπαίοι μεταφέρουν στην Αφρική μικροεμπορεύματα, από εκεί αγοράζουν σκλάβους που τους ανταλλάζουν στην Αμερική με αποικιακά προϊόντα (ζάχαρη, καφέ κ.ά.), τα οποία στη συνέχεια μεταφέρουν στην Ευρώπη.

Οι ευρωπαϊκές χώρες εισάγουν πρώτες ύλες, καρυκεύματα και άλλα αποικιακά προϊόντα, ενώ οι εξαγωγές συνίστανται σε βιομηχανικά προϊόντα, κυρίως υφάσματα και είδη μεταλλουργίας. Το 18ο αιώνα η Αγγλία καρπώνεται το μεγαλύτερο μερίδιο της αγοράς και κατέχει το 26% του ευρωπαϊκού εμπορικού στόλου και ακολουθεί η Γαλλία που συγκεντρώνει το 21%.

Ωστόσο, οι ενδοευρωπαϊκές εμπορικές σχέσεις είναι περιορισμένες κατά το 16ο και 17ο αιώνα, γιατί οι χώρες ακολουθώντας την πολιτική του **μερκαντιλισμού** ή **προστατευτισμού*** ενισχύουν τις εξαγωγές και αποθαρρύνουν με διάφορα μέτρα τις εισαγωγές. Από το 18ο όμως αιώνα η πολιτική αυτή εγκαταλείπεται σταδιακά κάτω από την πίεση της οικονομικής σκέψης του Διαφωτισμού που ζητούσε ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα.

Με πυρακτωμένο σίδερο

Το 18ο αιώνα, το δουλεμπορικό πλοίο φέρνει στην Αφρική ράβδους σιδήρου, χάντρες, υφάσματα [...]. Σε αντάλλαγμα όλων αυτών των ειδών λαϊκής κατανάλωσης ζητά σκλάβους.

Οι σκλάβοι στοιβάζονται στην ακτή, αφού πρώτα ελεγχθεί η φυσική τους κατάσταση[...]. Μόλις οι μαύροι αγοραστούν μαρκάρονται με πυρακτωμένο σίδερο με τα αρχικά του ιδιοκτήτη και μετά τους μπαρκάρουν. Ξυρισμένοι και γυμνοί κοιμούνται ο ένας πάνω στον άλλο μέσα σε ακαθαρσίες.

Καθώς το ταξίδι διαρκεί δύο μήνες, τα αφεντικά αποδίδουν το θάνατο πολλών σκλάβων σε επιδημία!

Πριν από την άφιξη του πλοίου στο λιμάνι, οι άρρωστοι πετάγονται στη θάλασσα. Τους άλλους τους παραταΐζουν και τους ντοπάρουν, για να φαίνονται σε καλή κατάσταση.

Έπειτα νέα αφεντικά. Και όταν ο σκλάβος αγοραστεί από κάποιον αφέντη της Βραζιλίας, της Κούβας ή της νότιας Αμερικής, ο γολγοθάς τους δεν έχει τελειώσει.

Από το βιβλίο του J. Ki-Zerbo, Histoire de l' Afrique Noire, 1978, 23.

■ **Να περιγράψετε ακριβώς σε τι συνίσταται το τριγωνικό εμπόριο (σε συνδυασμό με το χάρτη).**

● Η βιομηχανική επανάσταση

Οι παραπάνω οικονομικές, κοινωνικές και τεχνολογικές μεταβολές διαμόρφωσαν τις κατάλληλες συνθήκες για ραγδαίες εξελίξεις το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Το φαινόμενο αυτό ονομάστηκε **Βιομηχανική Επανάσταση*,** επειδή έφερε επαναστατικές αλλαγές στην οικονομική και κοινωνική ζωή του ανθρώπου. Η ριζική αυτή μεταβολή ξεκίνησε πρώτα από την Αγγλία και επεκτάθηκε κατά το 19ο αιώνα και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

■ Η κοινωνία των εξελίξεων και των ανισοτήτων

Οι μεγάλοι ιδιοκτήτες της γης (ευγενείς, κλήρος και αστοί) απολαμβάνουν εισοδήματα από τις ιδιοκτησίες τους και εισπράττουν, επίσης, φόρους από τους χωρικούς. Στη δυτική Ευρώπη οι χωρικοί είναι

ελεύθεροι, ενώ στην ανατολική είναι δουλοπάροικοι και υποβάλλονται σε αγγαρείες και βαρύτερη φορολογία.

Τα οφέλη από τις οικονομικές μεταβολές καρπώνεται η αστική τάξη, η οποία συνεχώς ισχυροποιείται και γίνεται η κυρίαρχη δύναμη των εξελίξεων στη δυτική Ευρώπη. Ο υπόλοιπος πληθυσμός, δηλαδή οι αγρότες, οι χωρικοί και τα ασθενέστερα στρώματα των πόλεων (εργάτες, μικροεπαγγελματίες και άλλοι) ζουν σε άθλιες συνθήκες και δεν έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν ακόμα και τα απολύτως αναγκαία.

Έτσι, η κοινωνία διακρίνεται σε **τρεις τάξεις** με ποσοτικές και ποιοτικές διαφοροποιήσεις ανάλογα με τη χώρα. Κυριότερο χαρακτηριστικό της κοινωνίας αυτής είναι η άνιση κατανομή του πλούτου.

Ο οικονομικός προγραμματισμός ενός αγροτικού εργάτη

Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Βωμπάν ο οικονομικός προγραμματισμός ενός αγροτικού εργάτη έχει έσοδα 90 λίρες και 10 λεπτά. Πληρώνει 14 λίρες και 16 λεπτά για φόρους. Δαπανά 60 λεπτά για να αγοράσει δημητριακά που είναι η βάση της διατροφής. Του μένουν 15 λίρες και 4 λεπτά.

Αυτές οι 15 λίρες και τα 4 λεπτά δε θα του φτάσουν για πολύ, εκτός αν συμπληρώνει τον κενό χρόνο του με μικρεμπόριο και η γυναίκα του συμβάλλει στα έξοδα με ράψιμο, πλέξιμο, με την περιποίηση ενός μικρού κήπου, με την εκτροφή μερικών πουλερικών...

Και, αν δεν έχει και κανένα μικρό κομμάτι γης να το καλλιεργεί, θα είναι δύσκολο να επιβιώσει[...]. Και αν έχει, αντί για δύο, τέσσερα παιδιά, θα είναι ακόμα χειρότερα, μέχρις ότου μεγαλώσουν για να κερδίζουν μόνα τους το ψωμί τους. Έτσι, όπως και να πάρουμε τα πράγματα, είναι βέβαιο ότι πάντοτε θα υπάρχει πολύς πόνος μέχρι να βγάλει το χρόνο.

Σεμπαστιάν Βωμπάν (Sebastian Vauban 1633-1707), Βασιλική Δεκάτη, 1707. Παρίσι, Εθνικά Αρχεία της Γαλλίας.

■ **Βρείτε τις λεπτομέρειες που προσδιορίζουν την καθημερινή ζωή ενός αγροτικού εργάτη και ενός ευγενή.**

Ερωτήσεις

1. Με αφετηρία τα παραθέματα για τα πολιτεύματα, να συζητήσεις με τους συμμαθητές σου τις απόψεις για το ρόλο του ανώτατου άρχοντα (βασιλιά, προέδρου), της εκτελεστικής εξουσίας (βασιλιά, προέδρου, πρωθυπουργού-κυβέρνησης) και του κοινοβουλίου κατά το 18ο αιώνα και σήμερα.
2. Με αφετηρία το παράθεμα για το δουλεμπόριο, να εξετάσετε σε ομάδες τη μορφή ή τις μορφές που έχει λάβει σήμερα το πρόβλημα αυτό. Γιατί δεν εκλείπουν τέτοιου είδους προβλήματα;
3. Να συγκρίνετε τις διομολογήσεις με τα εμπορικά προνόμια που παραχώρησε το Βυζάντιο στους Βενετούς ως προς τις επιπτώσεις που είχαν για την Οθωμανική Αυτοκρατορία και το Βυζάντιο αντίστοιχα.

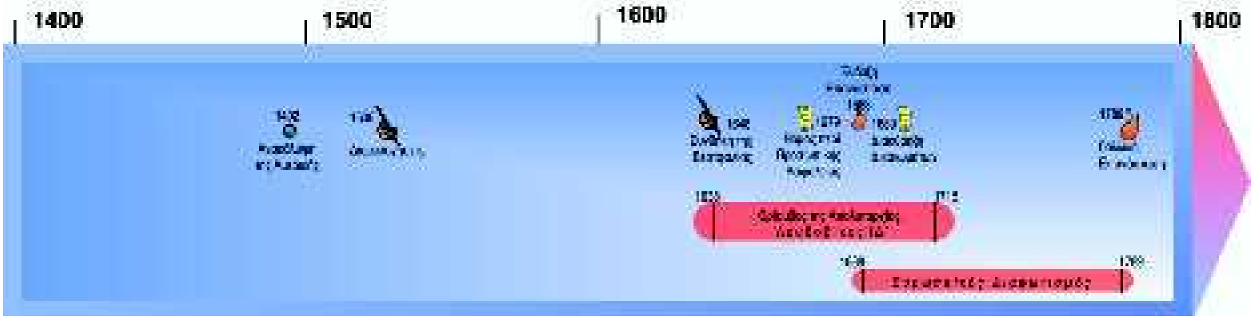

5. Εξελίξεις στα Γράμματα, τις Επιστήμες και τις Τέχνες κατά το 17ο και 18ο αιώνα

Όροι–κλειδιά της ενότητας

Κλασικισμός, ρομαντισμός, ορθολογισμός, εμπειρισμός, εφευρέσεις, ατμομηχανή, μπαρόκ, κλασικισμός-νεοκλασικισμός, ροκοκό.

Εξελίξεις στα Γράμματα και τις Επιστήμες

Λογοτεχνία

Η πνευματική και καλλιτεχνική δραστηριότητα γνώρισε μεγάλη άνθηση κατά το 17ο αιώνα ή **αιώνα του Λουδοβίκου ΙΔ'** (1638-1715). Η γαλλική λογοτεχνία ακολουθώντας τον **κλασικισμό***, παράγει έργα διαχρονικά με θεματογραφία κλασική ή σύγχρονη. Ο **Μολιέρος** (1622-1753), ένας από τους σημαντικότερους συγγραφείς της περιόδου αυτής, διακωμωδεί την ανερχόμενη αστική τάξη της εποχής του *(Αρχοντοχωριάτης)*. Η λογοτεχνική παραγωγή συνεχίζεται στη Γαλλία και κατά το 18ο αιώνα με τους εκπροσώπους του Διαφωτισμού, ενώ προς το τέλος του αιώνα αυτού εμφανίζεται ο **ρομαντισμός***.

Στην Αγγλία κυριαρχούν κατά την περίοδο αυτή ρεαλιστικές και ανθρωποκεντρικές τάσεις, ενώ στη Γερμανία δίνεται έμφαση στο συναίσθημα και στην παράδοση. Κορυφαίοι γερμανοί συγγραφείς της περιόδου αυτής θεωρούνται ο **Γκαίτε** (1749-1832) με αντιπροσωπευτικό έργο τον Φάουστ, και ο **Σίλλερ** (1759-1805).

Επιστημονική Σκέψη –Διαφωτισμός

Το δρόμο για τη νεότερη επιστήμη, που άνοιξε ο Βάκωνας, συνέχισε ο γάλλος **Ρενέ Ντεκάρτ** (1596-1650) που θεμελίωσε τον **ορθολογισμό***, υποστηρίζοντας ότι η κύρια πηγή της κάθε αλήθειας είναι η λογική απόδειξη. Τον ορθολογισμό, επίσης, και τον **εμπειρισμό*** χρησιμοποίησε ο άγγλος φιλόσοφος **Τζον Λοκ** (1632-1704) ως βάση για την ερμηνεία και τη βελτίωση της κοινωνίας. Το επιστημονικό πνεύμα επιβάλλεται, όταν ο **Ισαάκ Νεύτων** (1643-1727) διατυπώνοντας το νόμο της παγκόσμιας έλξης (1687) έδειξε ότι ο κόσμος λειτουργεί με βάση ορισμένους σταθερούς νόμους.

Αυτός ο επιστημονικός στοχασμός γεννά την αισιοδοξία ότι η λογική και η εφαρμογή παρόμοιων νόμων στα κοινωνικά φαινόμενα θα φέρουν στον άνθρωπο την ελευθερία, την αρμονία και την ευημερία. Προβάλλεται έτσι, κατά το 18ο αιώνα, ένα γενικότερο αίτημα για βαθιές μεταβολές σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, το οποίο εντάσσεται στο κίνημα του Διαφωτισμού. Το κίνημα αυτό αποσκοπούσε στην αποδέσμευση της ανθρώπινης σκέψης από κάθε ιδεολογική, θρησκευτική ή φιλοσοφική προκατάληψη.

Θέλει γαμπρό αριστοκράτη

(Ο Κλεόντης, υποψήφιος γαμπρός, ζητάει το χέρι της κόρης του νεόπλουτου Γιορδάνη).
Γιορδάνης : Πριν σας δώσω απάντηση, κύριε, σας παρακαλώ να μου πείτε, αν είσαστε αριστοκράτης.
Κλεόντης: [....] σας λέω καθαρά πως δεν είμαι αριστοκράτης
Γιορδάνης: Το χέρι της, παλικάρι μου: η κόρη μου δεν κάνει για σας.
Κλεόντης: Ορίστε;
Γιορδάνης: Αριστοκράτης δεν είσαστε, την κόρη μου δεν την παίρνετε [....]

Απόσπασμα από τον Αρχοντοχωριάτη του Μολιέρου, στο: ΚΝΛ, Α' Λυκείου, σ. 386-387.

■ Ποια είναι η φιλοδοξία των νεόπλουτων;

Οι σημαντικότεροι Διαφωτιστές

Βολταίρος (1694-1778)	Ρουσσό (1712-1788)
Μοντεσκιέ (1698-1755)	Ντιντερό (1713-1784)

Επιστημονικές εφευρέσεις

Η επικράτηση του ορθολογισμού και του εμπειρισμού συμβάλλει αποφασιστικά στην ανάπτυξη των θετικών επιστημών και της τεχνολογίας. Η επιστημονική έρευνα συνεχίζεται, αλλά κατά το 18ο αιώνα δίνεται περισσότερη έμφαση στην πρακτική εφαρμογή της. Η εφεύρεση του αλεξικέραυνου, του θερμόμετρου, του ηλεκτρικού συσσωρευτή (μπαταρίας) και του αερόστατου είναι μερικά από τα σπουδαιότερα επιτεύγματα της εποχής. Η σημαντικότερη, όμως, τεχνική εφεύρεση είναι η τελειοποίηση της **ατμομηχανής** (1769) από τον Σκότο **Τζέιμς Βατ** (1736-1819).

Οι εξελίξεις στις εικαστικές τέχνες

Μέσα από τη θρησκευτική διαμάχη αναδύθηκε και κυριάρχησε κατά το 17ο αιώνα μια νέα καλλιτεχνική τεχνοτροπία, το **μπαρόκ** (από την πορτογαλική λέξη barocco: ακανόνιστο μαργαριτάρι). Γεννήθηκε στην Ιταλία ως προέκταση της αναγεννησιακής τέχνης και χρησιμοποιεί τις καμπύλες, την πολυχρωμία, την κίνηση, την ψευδαίσθηση και την επιτηδευ-

Ρούμπενς, Τοπίο με ουράνιο τόξο. Ελαιογραφία σε ξύλο (περ.1635). Μόναχο, Παλαιά Πινακοθήκη.
■ *Ποια χαρακτηριστικά του καλλιτέχνη μπορείτε να βρείτε στον πίνακα αυτό;*

μένη διακόσμηση, για να εντυπωσιάσει και να συγκινήσει. Το μπαρόκ αφορά όλα τα είδη τέχνης και εμφανίζεται ως καλλιτεχνικός ρυθμός που χρησιμοποιήθηκε από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και τους ηγεμόνες, για να προβάλουν και να εξυμνήσουν το κύρος και την ισχύ τους.

Μολονότι στην Ιταλία διακρίθηκαν αξιόλογοι καλλιτέχνες, όπως ο **Καραβάτζιο** (1573-1610), το μπαρόκ βρήκε την ιδανική έκφρασή του στον φλαμανδό (Κάτω Χώρες) ζωγράφο **Πέτερ Πολ Ρούμπενς** (1577-1640). Τα έργα του διακρίνονται για τη δυναμικότητα, τα έντονα χρώματα και την αγάπη για τη ζωή. Φλαμανδός, επίσης, είναι και ο διάσημος για τις προσωπογραφίες του **Βαν Νταϊκ** (1599-1641). Ο Ολλανδός (Κάτω Χώρες) ο **Ρέμπραντ Βαν Ριν** (1606-1669) καθιερώθηκε ως ένας από τους μεγαλύτερους ζωγράφους, χάρη στην τεχνική της φωτοσκίασης και την ικανότητά του να αποδίδει τον ψυχικό κόσμο των προσώπων στο έργο του.

Στην Ισπανία αναδείχθηκαν κορυφαίοι ζωγράφοι ο **Ντιέγκο Βελάσκεθ** (1599-1660) και ο **Μουρίλλο** (1617-1682). Ο πρώτος φιλοτεχνεί έργα με θρησκευτικό και μυθολογικό περιεχόμενο, χρησιμοποιώντας με αριστοτεχνικό τρόπο φωτεινά χρώματα. Ο δεύτερος διακρίνεται για τις συνθέσεις με θέματα θρησκευτικά και από την καθημερινή ζωή, αξιοποιώντας αντιθετικούς φωτισμούς.

Το μπαρόκ διεισδύει αρχικά και στη Γαλλία, στη χώρα όμως αυτή επικρατεί τελικά ο κλασικισμός, ως έκφραση του μοναρχικού ιδεώδους του Λουδοβίκου ΙΔ΄. Χωρίς να παραμελείται η ζωγραφική που εκπροσωπείται επάξια από τον **Νικολά Πουσσέν** (1594-1665), η κλασική τέχνη αναδεικνύεται στην αρχιτεκτονική με το **Ανάκτορο των Βερσαλλιών.**

Η κοινωνία του 18ου αιώνα αναζητεί την άνεση και την ευχάριστη ατμόσφαιρα. Καρπός της τάσης αυτής είναι ο ρυθμός **ροκοκό** (από το rocaille: όστρακο) που κυριάρχησε στην Ευρώπη από το

Βατό, Ταξίδι για τα Κύθηρα, Παρίσι 1717, Ελαιογραφία σε μουσαμά. Παρίσι, Λούβρο.
■ Ποια χαρακτηριστικά του ροκοκό παρατηρείτε στον πίνακα;

1730 έως το 1780 περίπου. Γενικά η τεχνοτροπία αυτή χαρακτηρίζεται από τα έντονο διακοσμητικό στοιχείο, τη χάρη, την κομψότητα και την ευχάριστη ή ανέμελη ατμόσφαιρα. Ο κυριότερος εκπρόσωπος του γαλλικού ροκοκό στη ζωγραφική είναι ο **Ζαν Αντουάν Βατό** (1648-1721). Προς το τέλος του αιώνα (1780) το ροκοκό υποχωρεί και τη θέση του καταλαμβάνει ο **νεοκλασικισμός*.** Χρησιμοποιήθηκε ως μέσο έκφρασης του αγώνα των λαών για ελευθερία και δημοκρατία με κυριότερο εκπρόσωπο τον **Ζακ Λουί Νταβίντ** (1748-1825).

Οι εξελίξεις στη Μουσική

Το 17ο αιώνα το μπαρόκ επιφέρει στη μουσική γόνιμες και ανανεωτικές εξελίξεις με τη δημιουργία του λυρικού θεάτρου, δηλαδή της **όπερας*** (μελοδράματος) και του **ορατόριου*.** Η όπερα πρωτοεμφανίστηκε το 1600 στη Φλωρεντία, έλαβε όμως την ολοκληρωμένη μορφή της το πρώτο μισό του 17ου αιώνα. Γενικότερα, χάρη στους μεγάλους μουσουργούς παρατηρείται μεγάλη πρόοδος στη μουσική με τον εμπλουτισμό παλαιών και την επινόηση νέων μορφών σύνθεσης.

Μεγάλοι μουσουργοί

Κλαούντιο Μοντεβέρντι (1567-1643).
Ζαν Μπατιστ Λουλί (1632-1687)
Αντόνιο Βιβάλντι (1678-1741)
Χαίντελ (1685-1759)
Μπαχ (1685-1750)
Μότσαρτ (1756-1791)
Μπετόβεν (1770-1827)

Ζακ Λουί Νταβίντ, Ο όρκος των Ορατίων, Παρίσι 1785. Ελαιογραφία σε μουσαμά. Παρίσι, Λούβρο.

■ *Ποια στοιχεία του νεοκλασικισμού εντοπίζετε στον πίνακα; Ειδικότερα, ποια στοιχεία διακρίνετε που προσδίδουν στη σκηνή υψηλό ήθος και ηρωικό τόνο.*

■ *Πώς ο καλλιτέχνης χρησιμοποιώντας ένα παλαιό θέμα εκφράζει τη σύγχρονή του πραγματικότητα;*

Ερωτήσεις

1. Πώς η επιστημονική σκέψη βοήθησε στην αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων;
2. Να χωριστείτε σε ομάδες και να παρουσιάσετε στην τάξη ένα λογοτέχνη, έναν επιστήμονα ή ένα ζωγράφο της επιλογής σας (βιογραφικά στοιχεία, βασικά έργα, παρουσίαση ενός από αυτά).

II. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΥΠΟ ΒΕΝΕΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Φεουδαρχικό σύστημα, εκκλησία-προνόμια, ραγιάδες, κοινότητες, Φαναριώτες, αρματολοί και κλέφτες, παιδεία-Νεοελληνικός Διαφωτισμός, παροικιακός Ελληνισμός

Οι Έλληνες υπό βενετική κυριαρχία

● Συνθήκες διαβίωσης

Ορισμένες περιοχές του ελλαδικού χώρου εξακολούθησαν να βρίσκονται υπό βενετική κυριαρχία και μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453.

Στα εδάφη αυτά οι Βενετοί επέβαλαν το δυτικό φεουδαρχικό σύστημα, προσαρμοσμένο στις τοπικές συνθήκες. Υπήρξαν, όμως, αντιστάσεις των πληθυσμών που εκδηλώθηκαν με ποικίλες μορφές.

Βενετοκρατούμενες περιοχές

Κύπρος	1489-1571
Κρήτη	1206- 1669
Επτάνησα	1386/1689 –1792

Αντιστασιακές ενέργειες των ελληνικών πληθυσμών κατά των Βενετών

- Εξέγερση αρχόντων στην Κρήτη με αρχηγό τον Σήφη Βλαστό (1453).
- Κίνημα του Διασσωρίνου στην Κύπρο (1492), με χαρακτηριστικά εθνικά, πολιτικά και πνευματικά
- *Το ρεμπελιό των ποπολάρων (εξέγερση του λαού)* στη Ζάκυνθο (1640) με στοιχεία κοινωνικά

Ηπιότερη πολιτική ακολούθησε η Βενετία στον πολιτιστικό τομέα, επιτρέποντας την ελεύθερη μετακίνηση σπουδαστών από τις βενετοκρατούμενες περιοχές προς την Ιταλία. Έτσι, τα πνευματικά κέντρα της Ιταλίας (Βενετία, Φλωρεντία, Πάδοβα κ.ά.) έγιναν εστίες μόρφωσης και ανταλλαγής ιδεών των Κυπρίων, των Κρητικών και των Επτανησίων, οι οποίοι στη συνέχεια μεταλαμπάδευαν τα φώτα της παιδείας στις ιδιαίτερες πατρίδες τους.

● Γράμματα και Τέχνες

Κατά το 16ο και 17ο αιώνα η Κρήτη γνωρίζει αξιόλογη ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών. Η κρητική λογοτεχνία παράγει σημαντικά έργα, όπως το έμμετρο μυθιστόρημα ο **Ερωτόκριτος** του Β. Κορνάρου και η τραγωδία **Ερωφίλη** του Γ. Χορτάτση. Στα λογοτεχνικά αυτά κείμενα χρησιμοποιείται η κρητική διάλεκτος και γίνεται συγκερασμός ελληνικών και αναγεννησιακών χαρακτηριστικών.

Αξιόλογη είναι, επίσης, η κρητική παρουσία και στον τομέα της τέχνης με τη λεγόμενη **Κρητική Σχολή.** Ο **Θεοφάνης Στρελίτζας Μπαθάς,** γνωστός ως **Θεοφάνης ο Κρης,** θεωρείται ως ο κυριότερος εκπρόσωπος της κατά το 16ο αιώνα. Ο καλλιτέχνης αυτός δημιουργεί προσωπικό ύφος συνδυάζοντας στοιχεία της παλαιολόγειας παράδοσης και της δυτικής τέχνης.

Μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1669), πολλά από τα χαρακτηριστικά της κρητικής πολιτιστικής παραγωγής μεταφέρονται στα Επτάνησα από τους κρητικούς πρόσφυγες. Αναδεικνύονται σημαντικοί επτανήσιοι ζωγράφοι, που ακολουθούν την κρητική παράδοση με επιδράσεις από την Αναγέννηση και το μπαρόκ.

Κρητικοί και επτανήσιοι ζωγράφοι

Κρητικοί: Μιχαήλ Δαμασκηνός, Γ. Κλότζας, Θεόδωρος Πουλάκης (16ος-17ος αι.)

Επτανήσιοι: Ηλίας Μόσκος Παναγιώτης Δοξαράς, Νικόλαος Κουτούζης (17ος –18ος αι.)

Οι Έλληνες υπό οθωμανική κυριαρχία

● Το καθεστώς των υποδούλων

Συνέπειες από την οθωμανική κατάκτηση

1. Βαριά φορολογία: κεφαλικός (cizye) και έγγειος φόρος (φόρος για τη χρήση της γης) ή χαράτσι (harac).
2. Διοικητικές αυθαιρεσίες
3. Παιδομάζωμα, εξισλαμισμοί, υποχρεωτική ναυτολόγηση παράλιων πληθυσμών
4. Ληστεία και πειρατεία
5. Δημογραφική φθορά

- **Με ποια σημασία χρησιμοποιούνται σήμερα από το λαό οι λέξεις χαράτσι και χαρατσώνω;**

Στις τουρκοκρατούμενες περιοχές οι κατακτημένοι λαοί της Βίβλου (Εβραίοι, Χριστιανοί), σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο μπορούσαν να συνάψουν συνθήκες που τους επέτρεπαν να διατηρήσουν την εσωτερική τους οργάνωση. Με τον τρόπο αυτό οι Χριστιανοί εξασφάλιζαν ατομικές, οικονομικές και θρησκευτικές ελευθερίες έναντι ορισμένων υποχρεώσεων, όπως η καταβολή ποικίλων φόρων στο Οθωμανικό Κράτος.

Στην πράξη όμως τα δικαιώματα αυτά κατά κανόνα αναιρούνταν.

Η οθωμανική κατάκτηση προκάλεσε πολλές ανακα-

Αντίσταση Ναουσαίων (1705)

[...]Με την παρούσα υψηλή μου διαταγή, σας κάνω γνωστό ότι...διορίσαμε και αποστείλαμε αμέσως τον σιλιχτάρη Αχμέτ Τσελεμπή, με την εντολή να ενεργήσει την επιλογή και τη στρατολόγηση πενήντα νέων γενιτσάρων, σύμφωνα με το παλαιό έθιμο [...]. Οι άπιστοι κάτοικοι της παραπάνω πόλης (Νάουσας), αφού επαναστάτησαν και δήλωσαν εμείς δεν παραδίνουμε τους γιους μας στους μουσουλμάνους, τόλμησαν να σκοτώσουν δημόσια και στη μέση του δρόμου το σιλιχτάρη με τους δύο συνοδούς του μουσουλμάνους. Στη συνέχεια, οι άπιστοι αυτοί φονιάδες με επικεφαλής τον αρματολό Ζήση Καραδήμο και τους δύο γιους του, αφού σχημάτισαν συμμορία από εκατό και πλέον κακούργους, ύψωσαν τη σημαία της ανταρσίας και [...] εξακολουθούν να διαπράττουν κακουργήματα, δηλ. φόνους και ληστείες σε βάρος των μουσουλμάνων πιστών του Ισλάμ.

Απόσπασμα από διαταγή του Μπεηλέρμπεη της Ρούμελης στους ιεροδικαστές Βέροιας και Νάουσας (25 Απριλίου 1705) στο : Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, Πηγές της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού, τ. 1, 1204-1669, Θεσσαλονίκη 1665, 251-52 (60).

■ **Πώς αντιμετώπισαν οι Έλληνες τη στρατολόγηση νέων στη Νάουσα; Ποια νομίζετε ήταν στη συνέχεια η αντίδραση των Τούρκων;**

τατάξεις, περιορισμούς, και καταπιέσεις στους υπόδουλους πληθυσμούς ή ραγιάδες*. Ο Ελληνισμός, όμως, ανέπτυξε δυνάμεις που του επέτρεψαν όχι μόνο να ξεπεράσει την αρχική κρίση, αλλά και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την αναγέννησή του.

● Δυνάμεις επιβίωσης και ανανέωσης του Ελληνισμού

Η Εκκλησία και τα προνόμια

Μετά την Άλωση ο Μωάμεθ Β' παραχώρησε στον πατριάρχη Γεννάδιο Β' μια σειρά προνομίων με τα οποία αναγνωριζόταν όχι μόνο ως πνευματικός αλλά και ως πολιτικός ηγέτης, ως εθνάρχης (millet basi). Με τη διπλή αυτή ιδιότητα ο πατριάρχης αποκτούσε το δικαίωμα να παρεμβαίνει στην Υψηλή Πύλη για θέματα που αφορούσαν τους ορθόδοξους χριστιανούς.

Ειδικότερα, ο σουλτάνος χορηγούσε στον πατριάρχη, εκτός από το ανώτατο θρησκευτικό αξίωμα, κοσμικές εξουσίες, όπως το δικαίωμα να ιδρύει εκκλησιαστικά δικαστήρια για την εκδίκαση υποθέσεων αστικού δικαίου (διαζυγίων, κληρονομιών κ.ά.) και να επιβάλλει φορολογία στους πιστούς για τις ανάγκες της Εκκλησίας ή για λογαριασμό της οθωμανικής διοίκησης. Η παραχώρηση των προνομίων αυτών δεν υπαγορευόταν μόνο από το ισλαμικό δίκαιο. Έδινε

Γενίτσαροι. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.
Το σώμα των γενιτσάρων (νέος στρατός) προερχόταν από εξισλαμισθέντα χριστιανόπουλα.

στους Οθωμανούς τη δυνατότητα να διοικούν μέσω της Εκκλησίας εκατομμύρια χριστιανούς σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Επιπλέον, η Εκκλησία, καθώς διέθετε οργανωμένο διοικητικό δίκτυο (μητροπόλεις, επισκοπές, ενορίες, μοναστήρια) αποτελούσε ιδανικό μηχανισμό για τη διοίκηση των υποδούλων. Έτσι, η Εκκλησία ανέλαβε, εκτός από εκκλησιαστικές αρμοδιότητες, και κοσμικές δικαιοδοσίες και καθήκοντα.

Πρακτικό εκλογής κοινοτικών αρχόντων(1.4.1667)

Επειδή και ο πολλά έκλαμπρος αφέντης Πιέρος Σκούταρης, επίτροπος και κριτής τούτης της κοινότητος της νήσου Μυκόνου, ψηφισμένος και βαλμένος από τους 1665 Ιουνίου 5 στο άνωθεν αξίωμα, ο οποίος εδούλεψε εντίμως και θεαρέστως κατά το πρέπον και αρμόδιο [...] και επειδή το νησί μας χρειάζεται άρχοντες διαλεκτούς, τίμιους και άξιους να κυβερνούν και να επιτηρούν τα πάντα προς ωφέλεια και διόρθωση. δια τούτο λοιπόν, αφού συγκεντρωθήκαμε όλοι μαζί στο ναό της Υπεράγνου Θεοτόκου οι αιδεσιμότατοι ιερείς και οι εντιμότατοι άρχοντες και όλο το ποίμνιο [...] και μην ευρίσκοντας άλλον αξιότερον εις τους καιρούς τούτους, επανεκλέγουμε τον άνωθεν αφέντη Σκούταρη [...] (με ελαφρά γλωσσική προσαρμογή).

Εκλογή κοινοτικών αρχόντων στη Μύκονο, στο: Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, ό. π.. 308.

■ **Πώς γινόταν η εκλογή των κοινοτικών αρχόντων στη Μύκονο; Ποια προσόντα έπρεπε να έχουν;**

Συνάντηση Πατριάρχη και Μωάμεθ

[...] Ο Μωάμεθ προσκάλεσε τον πατριάρχη για να δειπνήσουν μαζί και να συζητήσουν. Και σαν έφτασε, ο τύραννος τον δέχτηκε με μεγάλες τιμές. [...] Όταν ήρθε η ώρα να φύγει ο πατριάρχης από το παλάτι, ο Μωάμεθ του έδωσε ως δώρο το πολύτιμο δεκανίκιο (πατριαρχικό σύμβολο) και τον παρακάλεσε το δεχθεί. Και κατέβηκε μαζί του τις σκάλες μέχρι κάτω στην αυλή [...] Έδωσε μάλιστα και προνόμια εγγράφως στον πατριάρχη με την υπογραφή του, για να μην τον ενοχλήσει κανένας ή να τα αμφισβητήσει [...].

Από το Μέγα Χρονικόν του Γ. Φραντζή, στο: Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, ό.π., 260-261.

Ο θεσμός της κοινότητας

Ο γνωστός από την Αρχαιότητα θεσμός της κοινότητας αποτελούσε ένα είδος τοπικής αυτοδιοίκησης (οι Έλληνες κάθε χωριού ή πόλης αποτελούσαν μια κοινότητα) που προσαρμόστηκε στις απαιτήσεις της οθωμανικής πολιτικής. Ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας του οθωμανικού κράτους έδωσε στην κοινότητα κύρος και δικαιοδοσίες, φορολογικές, εκπαιδευτικές και άλλες.

Η δυνατότητα εκλογής των κοινοτικών αρχόντων ή **προκρίτων*** και ο συλλογικός τρόπος αντιμετώπισης των προβλημάτων έκαναν το θεσμό αυτό πόλο εθνικής συσπείρωσης και εστία καλλιέργειας του δημοκρατικού πνεύματος.

Κοινότητα και κατανομή των φόρων

Η οθωμανική διοίκηση δεν καθόριζε (με εξαίρεση τον κεφαλικό φόρο και τη δεκάτη επί της παραγωγής) το ποσό που θα καταβάλει ως φόρο ο κάθε υπόχρεος, αλλά τη συνολική φορολογική επιβάρυνση κάθε περιοχής. Στη συνέχεια το ποσό του φόρου μοιραζόταν μεταξύ των κοινοτήτων με τη συνεργασία των κοινοτικών αρχόντων, οι οποίοι το επιμέριζαν στα μέλη της κοινότητάς τους.

■ **Ποιο όφελος είχαν οι Έλληνες από το ρόλο αυτό της κοινότητας;**

Οι Φαναριώτες

Γύρω από το Πατριαρχείο, τη συνοικία Φανάρι της Κωνσταντινούπολης, διαμορφώθηκε μια ομάδα λαϊκών αξιωματούχων, που είναι γνωστή με την προσωνυμία Φαναριώτες. Με τη μόρφωση και της γλωσσομάθειά τους έγιναν απαραίτητοι στην οθωμανική διοίκηση και κατέλαβαν υψηλά αξιώματα, όπως του **Δραγομάνου (διερμηνέα) της Υψηλής Πύλης, του Δραγομάνου του Στόλου** και του **Ηγεμόνα** των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών. Έτσι, απόκτησαν κύρος και εξελίχθηκαν σε κοινωνική ομάδα με μεγάλη οικονομική δύναμη και επιρροή.

Νάμουν....

Νάμουν το Μάη πιστικός, τον Αύγουστο δραγάτης
και στην καρδιά του χειμωνιού να 'μουνα κρασοπούλος.
Μα πλιο καλά 'ταν να 'μουνα αρματολός και κλέφτης.
Αρματολός μες τα βουνά και κλέφτης μες τους κάμπους,
να 'χα τα βράχια αδέλφια μου, τα δέντρα συγγενάδια,
να με κοιμάν' οι πέρδικες, να με ξυπνάν' τ' αηδόνια
και στην κορφή της Λιάκουρας να κάνω το σταυρό μου,
να τρώγω τούρκικα κορμιά, σκλάβο να μη με λένε.

Κλέφτικο δημοτικό τραγούδι, Ανθολογία, Περάνθη, χ. χ., τ. Γ., 546.

πιστικός: μισθωτός βοσκός, δραγάτης:αγροφύλακας

■ **Πώς έβλεπε ο λαός τους κλέφτες και τους αρματολούς; Γιατί τους ταύτιζε; Βλ. και το παράθεμα <u>Ανταρσία Ναουσαίων.</u>**

Αρματολοί και κλέφτες

Τα σώματα των αρματολών και των κλεφτών σχηματίστηκαν κάτω από διαφορετικές συνθήκες. Η οθωμανική διοίκηση, προκειμένου να εξασφαλίσει τη φύλαξη ορισμένων περιοχών, οργάνωσε ένοπλα σώματα από Έλληνες, τους **αρματολούς.** Αντίθετα, το σώμα των **κλεφτών** δημιουργήθηκε από ένοπλους Έλληνες που κατέφευγαν στα βουνά για να αποφύγουν την τυ-

Αρματολοί και κλέφτες, Φώτη Κόντογλου, Δημαρχείο Αθηνών, στο: Νίκος Ζίας, Φώτης Κόντογλου, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδας, Αθήνα 1991, αρ. 269.

Τα Αμπελάκια

Τα Αμπελάκια με την δραστηριότητά τους μοιάζουν μάλλον με κωμόπολη της Ολλανδίας παρά με χωριό της Τουρκίας. Το χωριό αυτό σκορπίζει, με τη βιοτεχνία του, την κίνηση και τη ζωή σε όλη τη γύρω χώρα και δημιουργεί ένα απέραντο εμπόριο, που συνδέει τη Γερμανία με την Ελλάδα με χίλια νήματα [...]

Όσο για μένα, ποτέ δε θα ξεχάσω αυτά που είδα στα Αμπελάκια [...] Όλες οι μεγάλες ιδέες να φυτρώνουν σε ένα χώμα βουτηγμένο επί είκοσι αιώνες στη σκλαβιά. Ο αρχαίος ελληνικός χαρακτήρας να ξαναγεννιέται, με την πρώτη ενεργητικότητα, ανάμεσα στους καταρράκτες και τα σπήλαια του Πηλίου. Και, για να τελειώνουμε, όλα, όλα τα ταλέντα και όλες οι αρετές της αρχαίας Ελλάδας, να ξαναγεννιούνται στη γωνιά αυτή της σύγχρονης Ελλάδας.

Φελίξ Μπωζούρ, Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδας στην Τουρκοκρατία, Παρίσι VIII (1800), εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1974, 142, 146-147.

- **Ποια θέματα θίγει ο Μπωζούρ και ποια είναι τα συμπεράσματά του;**
- **Ποια γενικότερη επίδραση είχε η οικονομική ανάπτυξη στην ηθική και πνευματική αναγέννηση του Ελληνισμού;**

ραννία των κατακτητών και ζούσαν κάνοντας κλοπές και ληστείες. Συχνά υπήρχε εναλλαγή μεταξύ των δύο ρόλων, ώστε με την πάροδο του χρόνου στη συνείδηση του Ελληνισμού οι δύο έννοιες ταυτίστηκαν.

Οι αρματολοί και οι κλέφτες υπήρξαν οι κύριοι εκφραστές της ένοπλης αντίστασης των Ελλήνων εναντίον των κατακτητών και έγιναν συνώνυμοι της ανδρείας και του αγώνα για ελευθερία. Από τις ένοπλες αυτές ομάδες προήλθε ο πυρήνας των αγωνιστών, *η μαγιά της λευτεριάς,* σύμφωνα με τον Μακρυγιάννη.

Οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές

Κατά τους δύο πρώτους αιώνες μετά την Άλωση οι δυσμενείς συνθήκες δεν επέτρεψαν την οικονομική πρόοδο. Από το 17ο αι. παρατηρείται σταδιακή βελτίωση της οικονομίας, που οφείλεται στη σύναψη εμπορικών σχέσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις.

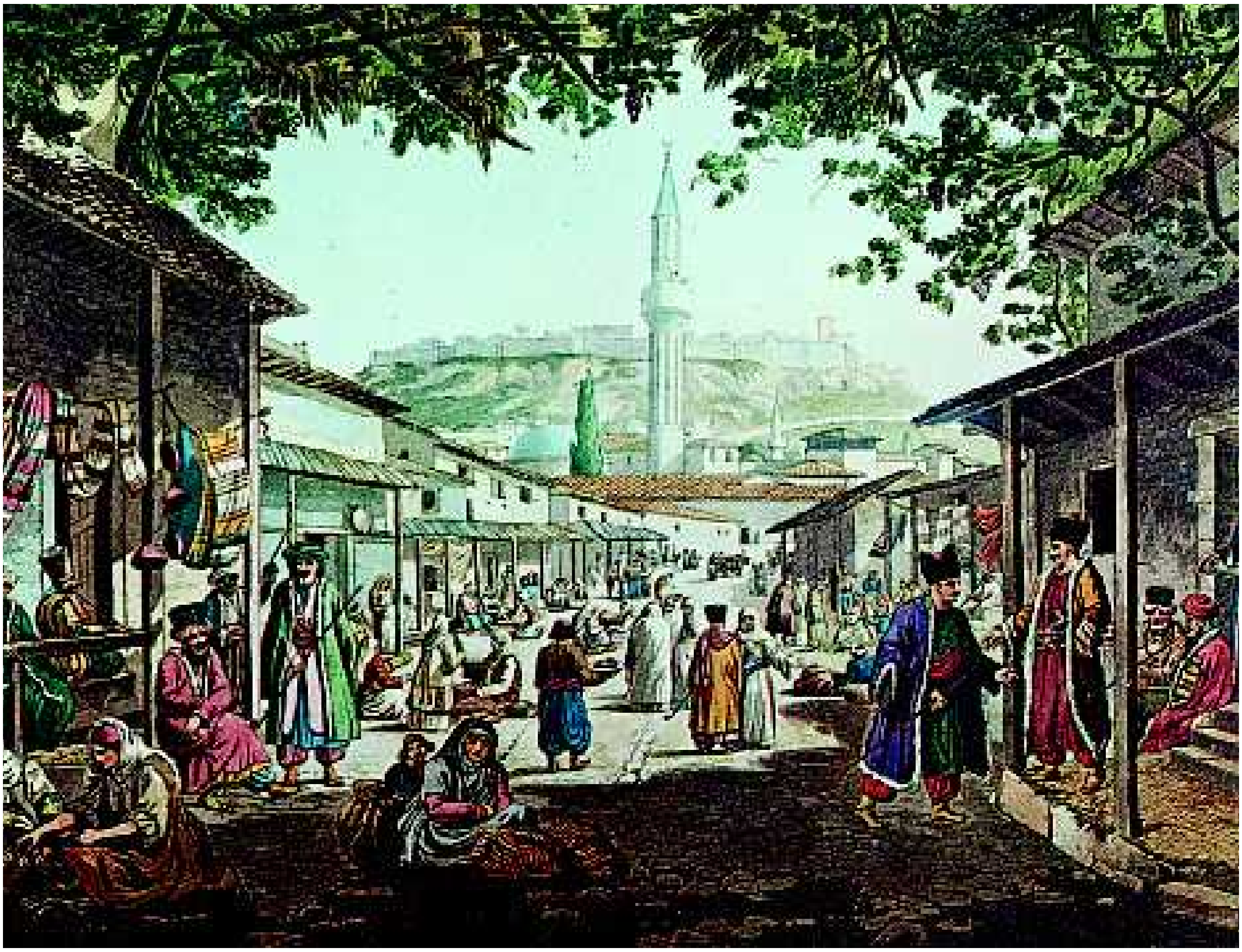

Η αγορά των Αθηνών. Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

Οι Έλληνες αξιοποίησαν την ευκαιρία και ανέπτυξαν δραστηριότητα στον τομέα των θαλάσσιων και χερσαίων μεταφορών. Οι τελευταίες διευκολύνονταν από μια σειρά ελληνικών παροικιών που αναπτύχθηκαν κατά μήκος του οδικού άξονα προς την κεντρική Ευρώπη. Παράλληλα, η ανάπτυξη του εμπορίου έφερε αλλαγές στην αγροτική οικονομία και στο μεταποιητικό τομέα. Καλλιεργούνται προϊόντα (βαμβάκι, μετάξι και άλλα) που έχουν μεγάλη ζήτηση στο εξωτερικό, ενισχύεται η κτηνοτροφία για τον ίδιο λόγο (εξαγωγές μαλλιού) και η οικοτεχνία μετατρέπεται βαθμιαία σε βιοτεχνία.

Η ελληνική βιοτεχνική παραγωγή επεκτείνεται κατά το 18ο αιώνα και στον ευρωπαϊκό χώρο. Για να αντιμετωπιστεί ο διεθνής ανταγωνισμός, δημιουργήθηκαν μεγάλες εταιρείες ή συνεταιρισμοί. Χαρακτηριστική περίπτωση βιοτεχνικού και εμπορικού συνεταιρισμού ήταν τα **Αμπελάκια** με δραστηριότητες στην κατασκευή, βαφή και εμπορία βαμβακερών νημάτων.

Η ανάπτυξη των νέων οικονομικών δραστηριοτήτων οδήγησε στη δημιουργία μιας νέας εύπορης τάξης, της αστικής, που αποτελούνταν από εμπόρους, βιοτέχνες και πλοιοκτήτες. Ο ελληνικός πληθυσμός, όμως, στην πλειονότητά του ήταν αγροτικός.

● Παιδεία του υπόδουλου Ελληνισμού

Στα πρώτα χρόνια μετά την Άλωση οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης των υπόδουλων Ελλήνων δεν άφηναν ασφαλώς περιθώρια πολιτιστικής ανάπτυξης. Ωστόσο, η Εκκλησία με επίκεντρο την Πατριαρχική Ακαδημία στην Κωνσταντινούπολη και με τη βοήθεια πνευματικών ανθρώπων που σπούδασαν στη Δύση, αναθερμαίνει την παιδεία του υπόδουλου γένους. Ο Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης (1572-1638), που φοίτησε στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, ανέθεσε στο Θεόφιλο Κορυδαλλέα (1570-1646), έναν από τους σπουδαιότερους αριστοτελικούς φιλοσόφους της Τουρκοκρατίας, τη διεύθυνση της Πατριαρχικής Ακαδημίας. Πράγματι, από τις αρχές του 17ου αιώνα αρχίζουν να αποδίδουν καρπούς οι πρώτες αυτές προσπάθειες για αναγέννηση της παιδείας. Η παιδευτική αυτή δραστηριότητα της Εκκλησίας ονομάστηκε **θρη-**

σκευτικός ουμανισμός (ανθρωπισμός).

Η βελτίωση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών καθώς και η στενότερη επαφή με την Ευρώπη οδήγησαν σε μια προοδευτική αναγέννηση της ελληνικής παιδείας από τα τέλη του 17ου αιώνα. Αντιπρόσωποι της ανερχόμενης αστικής τάξης αμιλλώνται σε θέματα παιδείας. Τα σχολεία πολλαπλασιάζονται και εκδίδονται περισσότερα βιβλία.

Η ορθή μέθοδος της παιδείας

Μαθημένοι εις τα θυμιάματα και τας προσκυνήσεις της απαιδευσίας, ολίγοι τινές κακώς γραμματισμένοι αλαζόνες, σπουδάζουν (επιδιώκουν) να διώξωσι την φιλοσοφίαν, μόνην ικανήν να δείξη την ορθήν μέθοδον της παιδείας, ποτέ (άλλοτε) μεν αυτήν κατηγορούντες ως εναντίαν της θρησκείας, ποτέ δε τους επαινέτας αυτής κηρύττοντες ως αθρήσκους.

Από τον Παπατρέχα του Κοραή, στο: Αδαμαντίου Κοραή, Ο Παπατρέχας, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1970, 32.

- **Γιατί ο Κοραής θεωρεί τη φιλοσοφία (λογική, ορθολογισμό, φιλοσοφικό στοχασμό, επιστημονική σκέψη) ως βάση για μια σωστή παιδεία;**
- **Ποιες ομοιότητες παρατηρείτε στη σκέψη του Κοραή και των ευρωπαίων διανοητών για το ρόλο της επιστημονικής σκέψης;**

Η πνευματική αυτή δραστηριότητα έφτασε στην ακμή της με το **Νεοελληνικό Διαφωτισμό** (1750-1821). Οι έλληνες λόγιοι επηρεασμένοι από τις ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού επιδιώκουν γενίκευση της παιδείας, διαδίδουν, εκτός από την κλασική παιδεία, τις θετικές επιστήμες και προωθούν τη λαϊκή γλώσσα. Ταυτόχρονα, προβάλλουν την ορθολογική σκέψη και το αίτημα για πολιτική ελευθερία και ισότητα. Ανάμεσα στους σημαντικότερους εκπροσώπους αυτού του κινήματος είναι ο **Ρήγας Βελεστινλής ή Φεραίος** (1757-1798) και ο **Αδαμάντιος Κοραής** (1748-1833).

Παράλληλα, εκκλησιαστικοί άνδρες αγωνίζονται για τη διάδοση της παιδείας και τη στήριξη της Ορθοδοξίας. Μεταξύ αυτών εξέχουσα θέση κατέχει ο εθνομάρτυρας **Κοσμάς ο Αιτωλός** (1714-1779).

Άλλοι σπουδαίοι εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού

Ευγένιος Βούλγαρης (1716-1806)
Ιώσηπος Μοισιόδακας (1725-1800)
Δημήτριος Καταρτζής (1730-1807)

Τέχνη και λαϊκός πολιτισμός

Από το 17ο αιώνα, που αρχίζουν να βελτιώνονται οι συνθήκες στον τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για ανάπτυξη της τέχνης, κυρίως της αρχιτεκτονικής και της ζωγραφικής. Είναι χαρακτηριστικό ότι αυξάνεται ο αριθμός των ζωγράφων που καλούνται να φιλοτεχνήσουν τα νέα μοναστήρια και τις νέες εκκλησίες που αρχίζουν να κτίζονται.

Προσκλητήριο ελευθερίας

Όσ' απ' την τυραννίαν πήγαν στη ξενιτειάν,
στον τόπο του ο καθένας ας έλθη τώρα πια.
και όσοι του πολέμου την τέχνην αγροικούν,
εδώ ας τρέξουν όλοι, Τυράννους να νικούν.
Ως πότε οφφικιάλος σε ξένους βασιλείς;
Έλα να γίνης στύλος δικής σου της φυλής.
Κάλλιο για την Πατρίδα κανένας να χαθή
ή να κρεμάση φούντα για ξένον στο σπαθί.

Από το Θούριο του Ρήγα, στην Ανθολογία, Περάνθη, χ. χ., τ. Α', 292.
οφφικιάλος : αξιωματούχος

- **Ποιους προσκαλεί ο Ρήγας να γυρίσουν στην Ελλάδα και γιατί; Γιατί ποιους λόγους έφευγαν οι Έλληνες από την πατρίδα τους;**

Μεγάλη άνθηση παρουσιάζει και η λαϊκή τέχνη σε όλους τους τομείς. Τη γνησιότερη, όμως, πνευματική εκδήλωση του λαϊκού πολιτισμού εκφράζουν τα δημοτικά τραγούδια.

Η λαϊκή τέχνη, τα δημοτικά τραγούδια, τα ήθη και τα έθιμα, καθώς συνυφαίνουν διαχρονικά στοιχεία της ελληνικής παράδοσης, βοήθησαν τους Έλληνες να αντισταθούν στον κίνδυνο της αφομοίωσης και να διαφυλάξουν την ελληνικότητά τους.

Ο παροικιακός Ελληνισμός

Η μετανάστευση Ελλήνων στο εξωτερικό, που άρχισε πριν από την Άλωση, συνεχίστηκε και έγινε πυκνότερη σε όλη την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Στο τέλος του 18ου αιώνα υπήρχαν πολυάριθμες ελληνικές παροικίες στη δυτική, κεντρική και ανατολική Ευρώπη, στη Βαλκανική και στη νότια Ρωσία.

Οι ελληνικές παροικίες στη **Βενετία,** στη **Βιέννη,** στην **Τεργέστη** και αλλού υπήρξαν εστίες οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης ολόκληρου του Ελληνισμού. Στα σχολεία τους φοιτούσαν νέοι από τον ελλαδικό χώρο και από τα τυπογραφεία τους διοχετεύονταν χιλιάδες βιβλία στην υπόδουλη Ελλάδα. Στη Βιέννη εκδόθηκαν τα πρώτα φιλολογικά περιοδικά, η πρώτη ελληνική εφημερίδα και τα έργα του Ρήγα Φεραίου. Παράλληλα, Έλληνες της διασποράς χρηματοδοτούσαν την ίδρυση και λειτουργία σχολείων στα Γιάννενα, στη Σιάτιστα, στη Σμύρνη και αλλού.

Ερωτήσεις

1.Να συζητήσεις με τους συμμαθητές σου, αξιοποιώντας και λογοτεχνικά κείμενα, μερικά από τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι Έλληνες τα πρώτα χρόνια μετά την Άλωση: Παιδομάζωμα,, εξισλαμισμός, κρυπτοχριστιανισμός, ναυτολογία, πειρατεία-σκλαβοπάζαρα.

2. Να χωριστείτε σε ομάδες και να βρείτε στοιχεία για τον παροικιακό Ελληνισμό της Ευρώπης. Στην εργασία σας μπορείτε να εργαστείτε με βάση τους εξής άξονες: ίδρυση και οργάνωση των παροικιών, πληθυσμός, απασχόληση, σχολεία, τυπογραφεία, εκδόσεις χρησιμοποιώντας και ποσοτικά στοιχεία.

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

Αψβούργοι — Δυναστεία που κυριάρχησε στην Αυστρία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες (1278-1918).

Βιομηχανική Επανάσταση — Ριζικός οικονομικός μετασχηματισμός, ο οποίος εμφανίστηκε στην Αγγλία κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα και επεκτάθηκε κατά το 19ο αιώνα και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Έλαβε χώρα κυρίως στη βιοτεχνία, η οποία με τη χρήση νέων πηγών ενέργειας (γαιάνθρακας και ατμός) και μηχανών μετεξελίχτηκε σε βιομηχανία, αλλά επεκτάθηκε και στις μεταφορές, με τη χρήση του σιδηροδρόμου και του ατμόπλοιου.

Βούλα — Έγγραφο που έφερε τη σφραγίδα του πάπα της Ρώμης.

Γαληνοτάτη Δημοκρατία — Ονομασία του ναυτικού κράτους της Βενετίας που υποδηλώνει σταθερότητα.

Δίαιτα — Το ανώτατο συμβούλιο των αντιπροσώπων των ευγενών, του κλήρου και των αστών στην αυτοκρατορική Γερμανία και σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης.

Διαφωτισμός — Πνευματικό κίνημα του 18ου αι. που επιδίωκε πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές και γενικότερα τη βελτίωση του ανθρώπου. Ξεκίνησε από τη Γαλλία και επεκτάθηκε βαθμιαία και στην υπόλοιπη Ευρώπη Οι φορείς του κινήματος (φιλόσοφοι και διαφωτιστές) πίστευαν ότι θα υπάρξει πρόοδος και ότι η επιστήμη και η λογική θα βοηθήσουν τον άνθρωπο να απαλλαγεί από τις προκαταλήψεις του παρελθόντος.

Διομολογήσεις — Εμπορικές συμφωνίες αποικιακού χαρακτήρα, με τις οποίες η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχωρούσε προνόμια στις ευρωπαϊκές δυνάμεις, με μοναδικό αντάλλαγμα τη φιλία τους. Με αυτές νομιμοποιήθηκε η εκμετάλλευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Δραγουμάνος/Δραγομάνος — Διερμηνέας, υψηλόβαθμο αξίωμα στο Οθωμανικό Κράτος, το οποίο κατελάμβαναν χριστιανοί, κυρίως Έλληνες, επειδή οι μουσουλμάνοι δεν μάθαιναν ξένες γλώσσες. Ο Μεγάλος Δραγομάνος της Υψηλής Πύλης εκτελούσε καθήκοντα Υπουργού Εξωτερικών. Σημαντική ήταν και η θέση του Δραγομάνου του Στόλου της Άσπρης Θάλασσας (του Αιγαίου).

Εκλέκτορες — Οι επτά γερμανοί ηγεμόνες που συμμετείχαν στην εκλογή του γερμανού αυτοκράτορα.

Ελέω Θεού βασιλεία — Πολιτική αντίληψη σύμφωνα με την οποία ο μονάρχης έχει λάβει εντολή διακυβέρνησης από τον Θεό, στον οποίο και μόνο λογοδοτεί.

Εμπειρισμός — Θεωρία που δέχεται ως πηγή της γνώσης και κριτήριο της αλήθειας την εμπειρία.

Ένδοξη Επανάσταση (1688) — Επανάσταση των άγγλων ευγενών και των άγγλων αστών, η οποία έφερε στο προσκήνιο την αγγλική αστική τάξη. Ονομά-

στηκε ένδοξη, για να διακρίνεται από την επανάσταση του Κρόμβελ, στην οποία συμμετείχαν και τα λαϊκά στρώματα.

Ευαγγελιστάριο Λειτουργικό βιβλίο, το οποίο περιλαμβάνει τις περικοπές του Ευαγγελίου που αναγιγνώσκονται κατά τη διάρκεια των ιερών ακολουθιών.

Ησυχασμός Θεολογικό κίνημα. Σύμφωνα με τους Ηυσυχαστές, η επικοινωνία με το Θεό επιτυγχάνεται με τη μοναξιά, τη σιωπή, τον ασκητισμό και την προσευχή.

Habeas Corpus Η φράση είναι λατινική και σημαίνει επί λέξει «ας έχεις το σώμα». Για την πρακτική σημασία της, βλ. σχετικό παράθεμα.

Κεφαλαιοκρατικό ή καπιταλιστικό σύστημα Οικονομικό σύστημα που εμφανίστηκε στη Δυτική Ευρώπη με τις μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις και αναπτύχτηκε ιδιαίτερα με τη Βιομηχανική Επανάσταση. Σ' αυτό τα μέσα παραγωγής κατέχουν και εκμεταλλεύονται οι κεφαλαιοκράτες.

Κλασικισμός– Νεοκλασικισμός Πνευματικά και καλλιτεχνικά ρεύματα που μιμούνται την κλασική αρχαιότητα. Ένα λογοτεχνικό ή εικαστικό έργο θεωρείται κλασικό, όταν χαρακτηρίζεται από αρμονία, ισορροπία, σωστές αναλογίες και χρωματισμούς, ρυθμό και υψηλό ήθος. Στο νεοκλασικισμό αυτό αποκτά και κοινωνική σημασία, συνδεόμενο με τον αγώνα για ελευθερία.

Κονσέρτο Είδος μουσικής σύνθεσης για ένα ή περισσότερους σολίστ και ορχήστρα.

Μαγιορδόμος ή αυλάρχης Ο επικεφαλής αξιωματούχος των ανακτόρων και έμπιστος του βασιλιά στο Φραγκικό κράτος.

Μαικήνας Ηγεμόνας ή εύπορος αστός που ενισχύει οικονομικά τον πολιτισμό και την τέχνη.

Μεγάλος βεζίρης Ο ανώτατος αξιωματούχος του Οθωμανικού Κράτους, ένα είδος πρωθυπουργού.

Μεταποιητικός ή δευτερογενής τομέας παραγωγής Περιλαμβάνει την οικοτεχνία, τη βιοτεχνία και τη βιομηχανία.

Μοναχικό τάγμα Κοινότητα μοναχών που αποδέχονται και τηρούν τους ίδιους κανόνες. Τα κυριότερα μοναχικά τάγματα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας ήταν των Φραγκισκανών, των Δομηνικανών και των Κινστερκιανών.

Μικρογραφία ή μινιατούρα Ζωγραφική μικρών διαστάσεων πάνω σε βιβλίο.

Μικροτεχνία Κατηγορία έργων τέχνης που έχουν μικρές διαστάσεις.

Μνημειακή ζωγραφική Η μεγάλων διαστάσεων ζωγραφική σε ναούς και άλλα κτίρια.

Όπερα Πολύμορφο έργο, συνήθως με μυθολογικά θέματα, στο οποίο συνδυάζονται η μουσική, το δράμα, η πρόζα, η ποίηση, ο χορός, η σκηνογραφία κ.ά.

Ορατόριο Μουσικό έργο που έχει συνήθως θρησκευτικό περιεχόμενο και μοιάζει με όπερα, χωρίς όμως το στοιχείο της σκηνικής δράσης, με αφηγηματικά στοιχεία, άριες, φωνητικά και χορωδιακά μέ-

ρη, ορχηστρικές εισαγωγές ή ενδιάμεσες παρεμβολές.

Ορθολογισμός — Φιλοσοφική θεωρία που δίνει έμφαση στη λογική απόδειξη της αλήθειας.

Πρεσβυτεριανοί — Προτεστάντες που δεν αποδέχονται το επισκοπικό αξίωμα και υποστηρίζουν ότι η εκκλησία πρέπει να διοικείται από πρεσβυτέρους

Πουριτανοί — Μέλη της πρεσβυτεριανής εκκλησίας της Αγγλίας που πίστευαν ότι η λατρεία και η εκκλησιαστική πρακτική πρέπει να στηρίζεται αποκλειστικά στην αγία Γραφή.

Προοπτική — Η τεχνική με την οποία οι ζωγράφοι δίνουν την ψευδαίσθηση της τρίτης διάστασης, δηλαδή του βάθους της σύνθεσης, πάνω στη δισδιάστατη επιφάνεια του πίνακα.

Προστασία — Παρεχόταν από τους δυνατούς γαιοκτήμονες στους αδύνατους, οι οποίοι σε αντάλλαγμα πλήρωναν φόρο σε είδος ή εργάζονταν στα κτήματά τους.

Προστατευτισμός ή Μερκαντιλισμός — Οικονομική πρακτική μάλλον παρά θεωρία, που είχε επικρατήσει στην Ευρώπη από το 16ο ως το 18ο αι. Κατ' αυτή ο πλούτος μιας χώρας βασιζόταν στα αποθέματα των πολύτιμων μετάλλων που διέθετε. Έτσι το κράτος επιδίωκε να έχει ενεργητικό εμπορικό ισοζύγιο και παρενέβαινε, ενθαρρύνοντας τις εξαγωγές και αποθαρρύνοντας τις εισαγωγές.

Πρωτογενής τομέας — Η γεωργία και η κτηνοτροφία.

Ραγιάδες (reaya) — Το σύνολο του πληθυσμού, με εξαίρεση τις αξιωματούχους, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο όρος δήλωνε από το 18ο αι. μόνο τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς, κυρίως τους χριστιανούς, που ζούσαν άθλια λόγω των φόρων και της καταπίεσης των Τούρκων.

Ρομαντισμός — Ευρωπαϊκό καλλιτεχνικό ρεύμα που δίνει έμφαση στα συναισθήματα (α' μισό 19ου αι.)

Συμφωνία — Εκτενής μουσική σύνθεση για ορχήστρα.

Τριτογενής τομέας — Ο τομέα της οικονομίας που αφορά τις υπηρεσίες (εμπόριο, τράπεζες, μεταφορές).

Τροβαδούροι — Οι τροβαδούροι (trouvar-trobar = επινοώ) ήταν οι τραγουδιστές της Ν. Γαλλίας. Στη Β. Γαλλία ονομάζονταν τροβάροι και στη Γερμανία Minnesänger (ερωτικοί τραγουδιστές).

Υπερρεαλισμός ή Σουρρεαλισμός — Λογοτεχνικό και κίνημα του 20ου αι. που βασίζεται στη θεωρία του S. Freud και επιδιώκει την έκφραση του υποσυνείδητου κόσμου, που στηρίζεται στο όνειρο και τη φαντασίωση.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ.
Ι. ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α′ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ

Κωνσταντίνος Α′	324-337
Κωνστάντιος	337-361
Ιουλιανός	361-363
Ιοβιανός	363-364
Ουάλης	364-378
Θεοδόσιος Α′	379-395
Αρκάδιος	395-408
Θεοδόσιος Β′	408-450
Μαρκιανός	450-457
Λέων Α′	457-474
Λέων Β′	474
Ζήνων	474-491
Αναστάσιος Α′	491-518
Ιουστίνος Α′	518-527
Ιουστινιανός Α′	527-565

ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ Α′

Ιουστίνος Β′	565-578
Τιβέριος Α′	578-582
Μαυρίκιος	582-602
Φωκάς	602-610

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Ηράκλειος	610-641
Κώνστας Β′	641-668
Κωνσταντίνος Δ′	668-685
Ιουστινιανός Β′	685-695 (πρώτη βασιλεία)
Λεόντιος	695-698
Τιβέριος Β′	698-705
Ιουστινιανός Β′	705-711 (δεύτερη βασιλεία)

ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΔΩΝ

Φιλιππικός	711-713
Αναστάσιος Β′	713-715
Θεοδόσιος Γ′	715-717

Η ΣΥΡΙΑΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

Λέων Γ′	717-741
Κωνσταντίνος Ε′	741-775
Λέων Δ′	775-780
Κωνσταντίνος ΣΤ′	780-797
Ειρήνη	797-802

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΜΟΡΙΟΥ

Νικηφόρος Α′	802-811
Σταυράκιος	811
Μιχαήλ Α′ Ραγκαβές	811-813
Λέων Ε′	813-820
Μιχαήλ Β′	820-829
Θεόφιλος	829-842
Μιχαήλ Γ′	842-867

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

Βασίλειος Α′	867-886
Λέων ΣΤ′	886-912
Αλέξανδρος	912-913
Κωνσταντίνος Ζ′	913-959
Ρωμανός Α′ Λακαπηνός	920-944
Ρωμανός Β′	959-963
Νικηφόρος Β′ Φωκάς	963-969
Ιωάννης Α′ Τζιμισκής	969-976
Βασίλειος Β′	976-1025
Κωνσταντίνος Η′	1025-1028
Ρωμανός Γ′ Αργυρός	1028-1034
Μιχαήλ Δ′	1034-1041
Ζωή και Θεοδώρα	1042
Κωνσταντίνος Θ′ Μονομάχος	1042-1055
Θεοδώρα	1055-1056 (δεύτερη βασιλεία)

ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

Μιχαήλ ΣΤ′	1056-1057
Ισαάκ Α′ Κομνηνός	1057-1059

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΔΟΥΚΩΝ

Κωνσταντίνος Ι′ Δούκας	1059-1067
Ρωμανός Δ′ Διογένης	1067-1071
Μιχαήλ Ζ′ Δούκας	1071-1078
Νικηφόρος Γ′ Βοτανειάτης	1078-1081

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

Αλέξιος Α′	1081-1118
Ιωάννης Β′	1118-1143
Μανουήλ Α′	1143-1180
Αλέξιος Β′	1180-1183
Ανδρόνικος Α′	1183-1185

ΑΓΓΕΛΟΙ

Ισαάκ Β′	1185-1195
Αλέξιος Γ′	1195-1203
Ισαάκ Β′ (δεύτερη βασιλεία) και Αλέξιος Δ′	1203-1204

Αλέξιος Ε΄ Μούρτζουφλος	1204
ΛΑΣΚΑΡΙΔΕΣ (ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΝΙΚΑΙΑΣ)	
Θεόδωρος Α΄	1204-1222
Ιωάννης Γ΄ Δούκας Βατάτζης	1222-1254
Θεόδωρος Β΄	1254-1258
Ιωάννης Δ΄	1258-1261
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ	
Μιχαήλ Η΄	1261-1282
Ανδρόνικος Β΄	1282-1328
Ανδρόνικος Γ΄	1328-1341
Ιωάννης Ε΄	1341-1391
Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός	1347-1354
Ανδρόνικος Δ΄	1376-1379
Ιωάννης Ζ΄	1390
Μανουήλ Β΄	1391-1425
Ιωάννης Η΄	1425-1448
Κωνσταντίνος ΙΑ΄	1449-1453

ΙΙ. ΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

324-333	Ίδρυση και οικοδόμηση της Κων/λης
325	Σύνοδος της Νίκαιας
343	Οι Γότθοι και άλλοι Γερμανοί βαπτίζονται χριστιανοί (Αρειανοί)
378	Ήττα του Ουάλη στην Αδριανούπολη
395	Διαίρεση της αυτοκρατορίας σε δύο μέρη.
425	Ίδρυση Πανεπιστημίου Κων/λης
431	Σύνοδος Εφέσου
438	Δημοσίευση Θεοδοσιανού Κώδικα
451	Σύνοδος Χαλκηδόνας
457	Ο Λέων Α΄ στέφεται αυτοκράτορας (από τον πατριάρχη για πρώτη φορά)
482	Ενωτικόν Ζήνωνος και έναρξη 30ετούς σχίσματος μεταξύ Ρώμης και Κων/λης
493	Ο Θευδέριχος γίνεται κύριος της Ιταλίας
529	Δημοσίευση Ιουστινιάνειου Κώδικα και αναστολή λειτουργίας της Νεοπλατωνικής Ακαδημίας στην Αθήνα
532	Στάση του Νίκα - έναρξη ανοικοδόμησης Αγίας Σοφίας-Διαμόρφωση ρυθμού βασιλικής με τρούλο
533	Δημοσίευση της συλλογής «Πανδέκτη»
533-4	Καθυπόταξη Βανδαλικού Κράτους
535-55	Καθυπόταξη Οστρογοτθικού Βασιλείου
562	Συνθήκη ειρήνης μεταξύ Περσίας και Βυζαντίου
Τέλη 6ου αι.	Εισβολές Αβάρων και Σλάβων
620	Οι Πέρσες κατακτούν την Εγγύς Ανατολή
626	Άβαροι και Πέρσες πολιορκούν την Πόλη, αλλά αποκρούονται
627	Οι Πέρσες συντρίβονται κοντά στη Νινευί και αποδίδουν τα κατακτηθέντα εδάφη στο Βυζάντιο
636	Οι Άραβες νικούν τους Βυζαντινούς στη μάχη του Ιερομίακος (Yarmuk)
638.	Ο χαλίφης Ομάρ κατακτά τα Ιε ροσόλυμα.
640	Οι Άραβες αρχίζουν την κατάκτηση της Αιγύπτου και της Βόρειας Αφρικής
655	«Ναυμαχία των Ιστών» και νίκη των Αράβων επί των Βυζαντινών
678	Η πρώτη επίθεση του αραβικού στόλου κατά της Κων/λης αποτυγχάνει
680	Εγκατάσταση Βουλγάρων νοτίως του Κάτω Δούναβη και ίδρυση Βουλγαρικού Κράτους
697	Οι Άραβες κατακτούν την Καρ-

	χηδόνα
718	Οι Άραβες αποκρούονται μπροστά στην Πόλη
730	Έναρξη εικονομαχίας
751	Οι Λομβαρδοί κατακτούν το Εξαρχάτο της Ραβέννας
754	Εικονοκλαστική σύνοδος της Ιέρειας
787	Σύνοδος της Νίκαιας: Καταδίκη της εικονομαχίας
805	Ήττα των Σλάβων της Πάτρας: Αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στην Πελοπόννησο
811	Ο βούλγαρος χάνος Κρούμος κατατροπώνει και εξοντώνει τον Νικηφόρο Α΄
826	Οι Άραβες αποσπούν από το Βυζάντιο την Κρήτη
827	Οι Άραβες αρχίζουν την κατάκτηση της Σικελίας
843	Αναστήλωση εικόνων και τέλος εικονομαχίας
9ος αι.	Διαμόρφωση ρυθμού σταυροειδούς με τρούλο
860	Πρώτη εκστρατεία Ρώσων κατά της Κων/λης
863	Ιεραποστολή Μοραβίας-Νίκη κατά Αράβων στη μάχη του Λαλακάοντος
864	Εκχριστιανισμός Βουλγαρίας
867	Ο Φώτιος αφορίζει τον πάπα Νικόλαο Α΄. Αρχή Φωτίειου Σχίσματος
902	Οι Άραβες κατακτούν το Ταυρομένιον (Taormina)
904	Οι Άραβες λεηλατούν τη Θεσσαλονίκη
944	Οι Βυζαντινοί ανακτούν τη συριακή Έδεσσα
10ος αι.	Ακριτικά τραγούδια
961	Οι Βυζαντινοί ανακτούν την Κρήτη
965	Οι Βυζαντινοί ανακτούν την Κύπρο
968	Ο Νικηφόρος Φωκάς κατακτά τη Συρία
975	Ο Ιω. Τζιμισκής προελαύνει ως την Παλαιστίνη
988	Εκχριστιανισμός του κράτους του Κιέβου
11ος αι.	Το λόγιος έπος του Διγενή Ακρίτα - Διαμόρφωση του οκταγωνικού ρυθμού.
1014	Ο Βασίλειος Β΄ εκμηδενίζει τον στρατό και το κράτος των Βουλγάρων του τσάρου Σαμουήλ
1054	Σχίσμα μεταξύ των δύο Εκκλησιών
1071	Ήττα του Διογένη Δ΄ από τους Σελτζούκους στο Ματζικέρτ της Αρμενίας
1077	Οι Σελτζούκοι κατακτούν τα Ιεροσόλυμα
1080	Ο Σουλεϊμάν Α΄ ιδρύει το Σουλτανάτο του Ρουμ
1081	Ο Ροβ. Γυισκάρδος κατακτά το Δυρράχιο και εισδύει στη Μακεδονία και Θεσσαλία
1082	Εμπορική συνθήκη Βυζαντίου και Βενετών
1096-99	1η Σταυροφορία: Κατάκτηση Νίκαιας (1097), Αντιόχειας (1098) και Ιεροσολύμων (1099)
1122	Καταστροφή των Πετσενέγων
1147-9	2η Σταυροφορία. Οι Σταυροφόροι αποτυγχάνουν στη Μ. Ασία
1186	Η Βουλγαρία αποσπάται από το Βυζάντιο και η βυζαντινή κυριαρχία στα Βαλκάνια καταρρέει
1189-92	3η Σταυροφορία. Το Βυζάντιο χάνει την Κύπρο
1202-4	4η Σταυροφορία και άλωση της Πόλης

1224 Ο Θεόδωρος Άγγελος της Ηπείρου κατακτά το Λατινικό Βασίλειο της Θεσσαλονίκης

1225 Ο Ιωάννης Βατάτζης της Νίκαιας αποσπά τη Μ. Ασία από τους Λατίνους

1261 Ο Μιχαήλ Η′ ανακτά την Πόλη και αποκαθιστά και ανακτά το Μυστρά και άλλα φρούρια του Μορέως

1282 Ο Σικελικός Εσπερινός ματαιώνει την επίθεση του Καρόλου Δ′ κατά του Βυζαντίου

1300 Όλη η Μ. Ασία περιέρχεται στους Οθωμανούς

1310/1 Οι Καταλανοί νικούν τους Φράγκους στη μάχη του Κηφισού και γίνονται κύριοι της Αθήνας

1326 Η Προύσα γίνεται πρωτεύουσα του Οθωμανικού Κράτους

1354 Η κατάκτηση της Καλλίπολης εγκαινιάζει τις οθωμανικές κατακτήσεις στην Ευρώπη

1368/9 Η Αδριανούπολη γίνεται πρωτεύουσα των Οθωμανών

1389 Οι Οθωμανοί νικούν τους Σέρβους στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου (Κόσοβο).

1393 Οι Οθωμανοί κατακτούν την Βουλγαρία

1402 Μάχη της Άγκυρας και ήττα των Οθωμανών από τους Μογγόλους

1430 Οι Οθωμανοί κατακτούν τη Θεσσαλονίκη

1431 Καταλύεται η ηγεμονία της Αχαΐας και η Πελοπόννησος περιέρχεται στους Έλληνες

1439 Ένωση των δύο εκκλησιών στη Φλωρεντία

1444 Ο Μουράτ Β′ νικά τους χριστιανούς σταυροφόρους στη Βάρνα της Βουλγαρίας

1453 Ο Μωάμεθ Β′ κυριεύει την Κων/λη και καταλύει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία

1456 Η Αθήνα πέφτει στα χέρια των Οθωμανών

1460 Οι Οθωμανοί κατακτούν την Πελοπόννησο

1461 Οι Οθωμανοί κατακτούν την Τραπεζούντα

ΙΙΙ. ΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

5ος-6ος αι. Μετανάστευση λαών, εισβολές βαρβάρων

476 Πτώση Δυτ., Ρωμ. Κράτους, αρχή Μεσαίωνα

481 Εγκαθίδρυση Μεροβιγγείων

481-511 Χλωδοβίκος Α′, βασιλιάς των Φράγκων

496 Βάπτιση Χλωδοβίκου Α′

6ος-7ος αι. Νέες επιδρομές λαών στην Ευρώπη

732 Ο Κάρολος Μαρτέλος αναχαιτίζει τους Άραβες στο Πουατιέ

751 Ο Πιπίνος Βραχύς στέφεται βασιλιάς των Φράγκων και ιδρύει τη δυναστεία των Καρολιδών

768-774 Ο Καρλομάγνος βασιλιάς των Φράγκων

800 Ο Καρλομάγνος στέφεται αυτοκράτορας

843 Συνθήκη του Βερντέν και τριχοτόμηση του Φραγκικού Κράτους

8ος-9ος αι. Έναρξη διαμόρφωσης φεουδαρχίας

9ος-10ος αι. Επιδρομές Σαρακηνών, Μαγυάρων και Νορμανδών στην Ευρώπη

962	Ο Όθων Α΄ στέφεται αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους
987	Ο Ούγος Καπέτος στέφεται βασιλιάς της Γαλλίας και ιδρύει τη δυναστεία των Καπετιδών
11ος αι.	Καινοτομίες στη γεωργία, ανάπτυξη πόλεων και εμπορίου, ρομανικός ρυθμός
1066	Ο Γουλιέλμος ο Κατακτητής βασιλιάς της Αγγλίας
1075	Έναρξη της διαμάχης για την περιβολή
12ος αι.	Γοτθικός ρυθμός
1122	Κονκορδάτο της Βορμς και λήξη της διαμάχης για την περιβολή
13ος αι.	Έναρξη παρακμής φεουδαρχίας
1215	Μεγάλος Χάρτης Δικαιωμάτων
14ος αι.	Κρίση της φεουδαρχίας, λαϊκές εξεγέρσεις
1305-1377	Αιχμαλωσία της Αβινιόν
1337-1453	Εκατονταετής πόλεμος
1345-1400	Μαύρος Θάνατος
1450 περ.	Εφεύρεση τυπογραφίας
15ος- 16ος αι.	Ανακαλύψεις, Αναγέννηση, Ανθρωπισμός
1453	Ο Μωάμεθ Β΄ παραχωρεί προνόμια στον πατριάρχη Γεννάδιο Β΄
1492	Ανακάλυψη Αμερικής και έναρξη-Νεότερης Ευρωπαϊκής Ιστορίας
1517-1555	Μεταρρύθμιση και αντιμεταρρύθμιση
1519-1522	Πρώτος περίπλους της γης
1520	Ο Λούθηρος καίει τη βούλα του πάπα
1529	Πρώτη πολιορκία Βιέννης
1535	Πρώτες Διομολογήσεις Γαλλίας με Οθωμανούς
1555	Ειρήνη Αυγούστας
1571	Κατάληψη Κύπρου από τους Τούρκους, ναυμαχία Ναυπάκτου
1572	Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου
1598	Διάταγμα Νάντης
1618-48	Τριακονταετής Πόλεμος
1648	Συνθήκη της Βεστφαλίας
1669	Κατάληψη Κρήτης από τους Τούρκους
1683	Δεύτερη πολιορκία Βιέννης από τους Οθωμανούς
1685	Ανάκληση Διατάγματος Νάντης
1688	Ένδοξη Επανάσταση
1688-1789	Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός
1750-1821	Νεοελληνικός Διαφωτισμός
1750-1800	Έναρξη Βιομηχανικής Επανάστασης
1774	Συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή
1789	Γαλλική Επανάσταση

Βιντεοκασέττες-CD-Rom για το Βυζάντιο

1. Ευ. Χρυσός-Μ. Στασινοπούλου (επιμ.), Κωνσταντινούπολη. Η ίδρυση μιας παγκόσμιας πρωτεύουσας. Το μάθημα που δεν έγινε, Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη, Αθήνα 1995.
2. Ε. Χρυσός (επιμ.), ΣΟΦΙΑ, μια ηλεκτρονική βιβλιοθήκη για το Βυζάντιο, Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη, Αθήνα 1995.
3. ΥΠΕΠΘ, Παιδαγωγικό Ινσιτούτο, Από το παρόν στο παρελθόν. Βυζαντινή Ιστορία Β' Γυμνασίου. Εκπαιδευτικό λογισμικό που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του έργου ΕΠΕΑΕΚ "Αναδιατύπωση και Εκσυγχρονισμός των Προγραμμάτων Σπουδών και Παραγωγή Διδακτικού Υλικού".

Τόποι του Διαδικτύου για τη Βυζαντινή Ιστορία

Διδάσκοντες και μαθητές μπορούν να αναζητήσουν και να βρουν στο Διαδίκτυο (Internet) μεγάλο αριθμό διαδικτυακών τόπων (sites) σχετικών με τη μεσαιωνική ιστορία, που προσφέρουν πρωτογενές υλικό (πηγές), συνθετικές εργασίες και βιβλιογραφίες, αν πληκτρολογήσουν τις ακόλουθες δύο γενικές αναφορές: «Internet Medieval Sourcebook» και «Doaks Economic History of Byzantium». Βασική προϋπόθεση για την αξιοποίηση αυτού του τεράστιου υλικού είναι η καλή γνώση της αγγλικής γλώσσας.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σπ. Ασδραχάς-Καραπιδάκης Ν.	Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΕ'-ΙΘ' αι. τ. 1-2, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003.
Απ. Βακαλόπουλος	Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Τουρκοκρατία τ. Β' (1453-1669), τ. Δ' (1669-1912), Θεσσαλονίκη 1973-1976.
S. Bernstein-P. Milza	Ιστορία της Ευρώπης. Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, τ. Α' (5ος- 18ος αι.), μετ. Α. Δημητρακόπουλος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
F. Braudel	Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός. Οι δομές της καθημερινής ζωής, το δυνατό και το αδύνατο, τ. 1-2, μετ. Αικ. Ασδραχά, Εκδόσεις Μορφωτικού Ινστιτούτου Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1995-8.
J. Burckhardt	Ο πολιτισμός της Αναγέννησης στην Ιταλία, μετ. Μ.Τοπάλη, εκδ. Νεφέλη 1997.
E. Burns	Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της Νεώτερης Ευρώπης, τ. Α' , μετ. Τ. Βαρβέρης, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1983.
Αικ. Χριστοφιλοπούλου	Βυζαντινή Ιστορία, 3 τόμοι, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991-1997.
Ευ. Χρυσός	Το Βυζάντιον και οι Γότθοι, Θεσσαλονίκη 1972.
G. Dagron	Η γέννηση μιας πρωτεύουσας, Η Κωνσταντινούπολη και οι θεσμοί της, 330-451, μετ. Μ. Λουκάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000.
A. G. Debus	Άνθρωπος και φύση στην Αναγέννηση, μετ. Τ. Τσιαντούλας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.
Α. Δεληβορριάς	Interpretatio Christiana, στο Ευφρόσυνον: Αφιέρωμα στον Μανώλη Χατζηδάκη, Αθήνα 1991, σ. 107-123.
Κ. Γιαννακόπουλος	Βυζάντιο και Δύση, μετ. Ε. Βαρουξάκη, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1985.
Ε. Γλύκατζη – Αρβελέρ	Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, μετ. Τ. Δρακοπούλου, 4η έκδοση, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 1992.

J. Le Goff — Οι διανοούμενοι στο Μεσαίωνα, εκδ. Κέδρος, 2002.

J. Le Goff — Ο πολιτισμός της μεσαιωνικής Δύσης, με. Ρ. Μπενβενίστε, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

N. Hampson — Ο Διαφωτισμός, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1994.

A. Hauser — Κοινωνική Ιστορία της Τέχνης, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1970.

E. Hobsbawm — Η γένεση της Βιομηχανικής Επανάστασης, Κείμενα Ευρωπαϊκής Ιστορίας, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1985, 101-121.

H. Hunger — Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια και κοσμική λογοτεχνία των Βυζαντινών, τ. 1-3, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987-94.

Θ. Ιωάννου — Εμπορικές σχέσεις Κύπρου–Γαλλίας κατά το 18ο αι., Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού της Κύπρου, Λευκωσία 2002.

ΙΕΕ — Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ζ'-Η'-Θ'-Ι'-ΙΑ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974-8.

M. Kaplan — Βυζάντιο και Ελλάδα, μετ. Μ. Βερέττας, σειρά Ανακαλύψεις-Ιστορία, εκδ. Α. Δεληθανάσης, Αθήνα 1994.

Ι. Καραγιαννόπουλος — Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, τόμος Β', Ιστορία Μέσης Βυζαντινής Περιόδου (565-1081), ανατύπ., εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1987.

Ι. Καραγιαννόπουλος — Το Βυζαντινό Κράτος, 4η έκδοση, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996.

Ι. Καραγιαννόπουλος (επιμ.) — Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας του Πανεπιστημίου του Καίμπριτζ, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1978.

Ν. Καραπιδάκης — Ιστορία της Μεσαιωνικής Δύσης, 5ος –11ος αι., εκδ. Αλεξάνδρεια, 1996.

Καρτέσιος — Λόγος περί της μεθόδου, μετ. Χρ. Χριστίδης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976.

Π. Κιτρομηλίδης — Πολιτικοί στοχαστές των Νεοτέρων Χρόνων. Βιογραφικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1992.

J. Koder — Το βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην Ιστορική Γεωγραφία της Ανατολικής Μεσογείου στη Βυζαντινή περιοχή. μετ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005

Β. Κρεμμυδάς — Νεότερη Ιστορία, 5η έκδοση, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1990.

Β. Κρεμμυδάς-Φ. Πισπιρίγκου — Ο μεσαιωνικός κόσμος, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1985.

Α. Κυρκίνη-Κούτουλα — Η Οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα (Η περίπτωση της Πελοποννήσου, 1715-1821), Αρσενίδης, Αθήνα 1996.

A. E. Laiou (εκδ.) — Economic History of Byzantium, 3 τόμοι, Washington, D. C. 2002.

Μ. Λαμπράκη-Πλάκα — Οι πραγματείες περί ζωγραφικής Αλμπέρτι και Λεονάρντο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1988.

P. Lemerle — Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός. Σημειώσεις και παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και την παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10ο αι., μετ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1981.

M. V. Levtchenko — Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (από τις αρχές ως το 1453), μετ. Γ. Ν. Βιστάκης, εκδ. Γερ. Αναγνωστίδης, Αθήνα x.x.

G. Livet. – R. Mousnier — Γενική Ιστορία της Ευρώπης, τ. Γ' (1300-1660), μετ. Π. Παπαδόπουλος, τ. Δ' (1660-1789), μετ. Α. Τριανταφύλλου, τ. Ε' (1789-1848), μετ. Ειρ. Λούβρου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1990.

Τ. Κ. Λουγγής	Επισκόπηση Βυζαντινής Ιστορίας, Α' τόμος (324-1204), εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 2η έκδοση, Αθήνα 1998.
Ν. Μακιαβέλλι	Ο Ηγεμόνας, μετ. Ν. Καζαντζάκης, εκδ. Γαλαξίας 1971.
C. Mango	Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1988.
Μολιέρος	Ο Αρχοντοχωριάτης, μετ. Γ. Ν. Πολίτης, Δωδώνη 1979.
Μ. ντε Μονταίνι	Δοκίμια, μετ. – εισ. – σημ. Φ. Δ. Δρακονταειδής, Εστία, 1983.
	Μουσεία του Κόσμου, εκδ. Mandatori – Φυτράκης, Αθήνα 1969.
K. Nef	Ιστορία της Μουσικής, μετ. Φ. Ανωγειανάκης, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1956.
D. Nicholas	Η Εξέλιξη του Μεσαιωνικού Κόσμου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1999.
D. Obolensky	Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, μετ. Γ. Τσεβρεμές, τ. 1-2, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991.
	Οι μεγάλοι ζωγράφοι, εκδ. Fabbri – Μέλισσα, Αθήνα 1971.
G. Ostrogorsky	Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, τ. 1-3, Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1978-81.
Λ. Πολίτης	Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1978.
T. T. Rice	Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1997.
St. Runciman	Βυζαντινός πολιτισμός, εκδ. Γαλαξίας, Αθήνα 1978.
Ν. Σβορώνος	Η βυζαντινή επαρχία, πέντε μαθήματα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη, Βιβλιοθήκη Γενικής Παιδείας 18, [Αθήνα 1991].
Ν. Σβορώνος	Το Ελληνικό Έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού, προλεγ. Σπ. Ασδραχάς, φιλολ. επιμ. Ν. Βαγενάς, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2004.
G. Vasari	Καλλιτέχνες της Αναγέννησης. Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Στ. Λυδάκης, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1995.
G. Walter	Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1999.
N. G. Wilson	Από το Βυζάντιο στην Αναγέννηση, μετ. Φ. Πρεβεδούρου-Γεωργίνη, εκδ. Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1994.

Οι συγγραφείς επιθυμούν να ευχαριστήσουν όλους τους εκδότες και εκδοτικούς οίκους από βιβλία των οποίων αντλήθηκε το εικονιστικό υλικό. Ειδικότερα ευχαριστούμε το Μορφωτικό Ίδρυμα της Τραπέζης της Ελλάδος (ΜΙΕΤ), τις Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, τις εκδόσεις Βάνιας, τις εκδόσεις Δεληθανάσης, τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια, :

Fabbri – Μέλισσα, Οι μεγάλοι ζωγράφοι, Αθήνα 1971.
Gombrich, E. H., Το Χρονικό της Τέχνης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994.
Larousse, Ιστορία της Τέχνης, εκδ. ΒΙΒΛΙΟΡΑΜΑ.
Mandatori – Φυτράκη., Μουσεία του Κόσμου, Αθήνα 1969.
Rowling, Marjorie, Η Καθημερινή Ζωή στο Μεσαίωνα, εκδ. Παπαδήμα, 1992.
Ακαδημαϊκή, Γκερμπεσιώτης, Η. και ΣΙΑ Τα 100 Γεγονότα που άλλαξαν τον Κόσμο, Αθήνα.
Εγκυκλοπαίδεια, Πάππυρος, Λαρούς, Μπριτάνικα
Εκδοτική Αθηνών, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα.
Καπόπουλος, K-Time Life Παγκόσμια Ιστορία, Αθήνα 1991.
Υπουργείο Πολιτισμού, Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου Από τον Θεοτοκόπουλο στον Σεζάν, Αθήνα 1992.
Χόνορ, Χιου - Φλέμιγκ, Τζον, Ιστορία της Τέχνης, τ. 2-3, Εκδόσεις Υποδομή, Αθήνα 1991-2

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α′)

ΒΙΒΛΙΟΣΗΜΟ

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.